אך לא בכל עת אחזו הסופרים בדרך כזה, וערב רב עלה בדרך הכתב אשר להם, כי כל איש כתב כטוב בעיניו, בלי שום לב למבטא המלות ולדבדיל בין ההברות הארוכות והקצרות או בין התנועות הפשוטות ובין אלה העמוקות במבטאן, ועוד כאלה. וכאשר נלוזו דרכי השפה בפי דובריה, כן נלוזו גם דרכי הכתב בידי סיפריה, עד כי היה הדבר הזה למכשול ולמוקש גם לאלה, אשר מימי ההשכלה החדשה והלאה החלו לכתוב גרמנית צחה באותיות עבריות, כי גם הם מסבות התהפכי בתחבולותיהם ונוע יניעו גם הם בחקי יושר הכתב הנכון ולא בכל עת יתאים עם המבטא.[1] ורק בהתקופה המאוחרה החלו לשית לב לזה, כאשר החלו לתת לב לזה גם המושבים בשבט סופר ביהודית אשכנזית מאז הגלות בראשונה המ"ע קול מבשר[2].

---

1) כמו חסרון התנועות העמוקות גם הארוכות במבטאן: לעסט, גרעסער, פּיל, זיג (הדרכת הילד, פיורדא 1814) בעוד אשר בההיסטארישען מאגאַזין הנדפס (לערך 1802) חמלות הן לפי הארטוגרפיה הלועזית: קעניג, ערעטהען, דיעזר, בעטעריג, ליעס. בתקנת חברת גמ"ח דפפד"מ (אופיבאך 1814) עהרליך, פּילע, צוועלף, וועכנטליך. בהתרגום אשכנזי של התורה (קארלסרוא 1793): אונפערמליך, שעמטן, בלעטר, שטרעהמע, עם זעעלע מעער וכו'. אף די הוא רק להתבונן אל הארטוגרפיה של ההוצאה הראשונה מההעתקה הראשונה של בן מנחם עם זו של ההוצאות המאוחרות. וע' דברי הר"ש ברנפלד ע"ז בספרו דור תהפוכות צד 91.

2) מ"ע בשי"א הופיע עוד בשנת 1771 בדיהרנפּורט בשם דיהרנפּורטער פריפילעגירטע צייטונג, פעמים בכל שבוע: „דיעזע צייטונג זינד וואכנדליך צווייא מאהל דינשטאג אונד פֿרייאטאג ביי דעם בוכפּיהרער אונד פֿאַקטאָר מיכל לעבעל (ע' צייטשריפֿט פֿיר העברר' ביבליאָגראַפֿהיע 1911 צד 159 גם 1903 לחודש יולי). מלת צייטונג באותיות עבריות נמצאה בראשונה בהחוברת צייטונג אויז אינדיא (1667) גם נייא צייטונג פראג (1716) אך לא בהמובן האמתי של מכתב עתי.

חקי יושר הכתב.

גם על חקי יושר הכתב פקחו עיניהם המושכים בשבט סופר בשפה הזאת, ובמועצות ודעת כוננו אותם. ועוד מראש בההוצאה הראשונה מספר המדות, כבר נמצאו כללים מיוחדים מורי דרך [1], כן גם בהעתקת היוסיפון למיכאל אדם, גם הוצאת אמשט. (1718) כללים מיוחדים המיוסדים על אדני המכטא והמתאימים כמעט עם חקי הכתב הלועזי עם שנוים אחדים. גם בראש הספר חנוך לנער: „אונטרריכט פֿון בוכשטאבירן אודר טראכטן״, כן גם בהספר מערכת אברהם לאברהם בר׳ מיכל מעטינגן (פיורדא 1769) יחד עם הספר מראה הכתב לחיים בר׳ מנחם מאנוש מגלוגא [2]. גם בהמכתבים מאת ראובן בן אברהם מירושלים: „צור איבונג דער יוגענד אין שרייבן אונד רידן איןביידי שפראכין לה״ק אונד דייטש״ (אוביבאך 1780), ועוד אחדים זולתם.

---

1) ע׳ במאמרנו הכתב והמכתב בהשלח. תוצאות מהכללים האלה הביא גידמן בספרו על החנוך: ערשטליכן איז צו ווישן דאש איין יוד ברינגט איין חירק אונ׳ איין צירה, אונ׳ איין אלף ברינגט איין קמץ אונ׳ איין פתח. אונ׳ איין וואו ברינגט איין מלאפום אונ׳ איין חולם, אונ׳ איין ע׳ ברינגט איין סגול וכו׳. מהדברים האלה הן יראה הקורא, כי כבר שנו כביר כללי חכתב שמקודם לזה וכהדוגמאות שהבאנו מהתקופות הקדומות.

2) כרלין עם דברים שונים בתוכו: „דיא בשרייבונג פֿון דיא פינטל, אונטרווייזונג דש שרייבן גב הכתב – אויפֿשריפֿט דיא בריב, תחלת הכתב דאש אנפֿאנג פֿון בריב״ וכו׳, עם הקריאה בראש להקונים: „ליבן פֿרומן, טוט צום נוצליך ביכל קומן, עז איז דער גאנציר נאך ריכט פֿון טייטשן שרייבן, דז מענכיר טוט צווייא אדר דרייא יאר דריבר בלייבן, אונ׳ לאזט הלב שטיין, אונ׳ טוט דען שרייבן נאך גיהן וכו׳ הס׳ הופיע גם מקוצר ע״י עברליין מתתיהו מאונגאריש בראָד.

אף כי לא רבו זבחיהם גם בה כזבחי הדם, חללי העלילה הנוראה והאיומה, אשר לשמעה תסמרנה שערות ראשנו, ואשר נודעו עקבותיה גם בהספרות חזאת בהספורים השונים מכל אשר נשא וסבל עמנו האמלל מדבת שוא הזאת בימי החשך. גם ספר מיוחד, אשר בו יסופר לדור מעשה עלילה כזאת ותוצאותיה במשפט, הוא הספר תשועת ישראל לר׳ חיים מגזע אלשיך מלובלין (פיורדא לערך 1740) העתקה מאטלקית ורומית: „דיזז ספר האב איך מיך במיהט צו בקומן אין רום. זעלביג גידרוקט גיוועזט אויף איטאליענש אין לשון לטַין, וועלכם אין דיזה מדינות וויניג לייט גיבט אלז זולכש טון פֿר שטין, אלז דען האב איך מיט גרויזאמי מיא אונ׳ קאָשטן פֿון דיזה לשונות און טייטשין גיבראכט״... צו שטאָפין דיא מיילר וועלכי דורך פֿיינטשאפֿט אונ׳ בלבולים אונש נאך זאגן אלז מיר חלילה זאלטן מוזן דם מהנוצרים הבן. וויא וואול אַלז זעלביג שוין בקאנט אליז בייא גרויזי הערן 1), הב איך דאך דיזוש אין דר דרוק גבראכט דען גמיינן לייטן צו בוויזן מיט זו זאלכן בווייז״ 2). הוא הספור על עלילת הדם בעיר ר א ג ו ז ה באטליה, אשר העלילו שמה בני בליעל על אחינו כי רצחו נפש ילד, ודבר המשפט על זה, עד צאת כנוגה צדקת הנאשמים, ככל הכתוב בהספר הזה, מהחל המשפט עד כלותו.

---

1) „הש״י יאריך ימיהם, אלז נאר לויטר בלבולים זיין, וויא העֶר פראפֿעשר וואַגן זייל אונ׳ אנדרי גרוזי פראפֿעשאָריות שוין פֿיל דאפֿון גשריבן הבן״... הס׳ הזה הוא יקר המציאות, ומזכירו הרי״בל בספרו אפס דמים בשם הר״י עמדן, אך לא יכול להשיגו, ומסיים: ואולי כבר עלה בתוהו ויאבד. גם לאנדסהיט בהקדמתו לההגדה של פסח שהוציא לאור יחד עם הרמש״ש (ליפסיאה 1855) בהביאו שמה את הספרים המדברים על עלילת הדם, לא זכר את הס׳ הזה.

2) בהקדמתו יאמר: „דרום ביט איך מיר צו העלפֿין אלש איך דיזוז ספר אויף אנדרי לשונות אך דרוקן קאן. וויא איך שריפֿטליך הב פֿון רבנים ממדינת איטאליא, אונ׳ רבנים ממדינת אשכנז זיין מקיים איהרי חתימות אלז איך גרויזי מיהא האב מיט גהאט ביז איך זאָלכש בקומן הב, דען זיין אנשים חשובים ממדינת פולין גשיקט ווארדן לרום זולכש ספר צו בקומן, הבן אבר ניקש או זגריכט, זא האב זולכש אלז פֿון מיין געלט הוצאות גהאט״... הוא נותן גם טעם מיוחד להתאמצותו בספרו: „אַך בין איך דער גואל הדם מן הקדושים בק״ק צוזמר, דען צווישן דיא קדושים איז גוועזן מיין פֿעטיר המפורסם הקצין מוה״ר וואלף ג״ח דק״ק הנ״ל, דער האָט זיך צום ערשטן לאזן אום דאז חיות ברענגן, אונ׳ דאש גרויזי נס וואש עש גשעהן איזט, זעלביג ווייש דיא גנצי מדינה פוילין״... בתוך הספר גם רברים בהתגצלות על שאר העלילות.

איטאליא אודר פולין) געבן אודר מן לושט אין ניט איין. איין הונד דער איין וויניג עט וואש נאשט, זאָ קומט מן אונ׳ בריגלט אין, מוש וואל ווידר שוויצן וואש ער גיפרעסן הוט, ווען איין יוד איין ביסלן דֶש שְׁנֵידן ויאוכרש (דר בון ער זיך דיך ערנערן אונ׳ אלר אנדר גוטן האנדירונג אונ׳ אַקר בויאש זיך אייסרן מוס). צו ויל זיך נעמט, ווערט ער גישטראפֿט אונ׳ גיפֿרעשט, אונ׳ מוש דש טָיפל ווידר ארשטאַטן״ ...[1]

כי אין כל ערך לכתבי-עָמל כהמגלה המנאצת הנודעת בשם מעשה תלוי, אשר נעתקה גם הוא לשי״א, וכי אין מי אשר ישית לב להם, זאת הן מודעת היא לכל. אף כאשר יחרצו משפטם יודעי הדבר, המגלה הזאת נוצרה אך למען נָאץ אותנו, וידי מימרים כוננוה[2], וכמעשיהם עם פגרי הילדים אשר השליכו במעונות אמללים, למען העליל עליהם, כן עשו גם בהספרות, בחוללם בביתּם כתבי אָון ועמל כאלה, למען מצוא עוננו בם.

---

1) הספר נעתק גם לש״ע בשם צרי היגון ע״י אלכסנדר צרפתי (כ״י ליידן), כן גם בהעתקה חדשה בשם מרפא לשון ע״י אברהם קאמניצקי (ווארשוי תרל״ג). גם לרומית ע״י Wülfer יחד עם תשובה לסתירת דבריו, ואף היה למלה בפי רבים משוטנינו, וביחוד יכלה איסנמינגר כל חמתו בו בספרו המזוהם, בכנותו אותו בשמות כאלה: דער לייכטפֿערטיגע בעזעוויכט, דער גאטטלאזער בעזעוויכט, ליגנער וכו׳. מקירות חייו לא נודע דבר, רק בהקדמתו יזכיר תלאותיו בדברו. „איך האב מיין ווייב מיט זעקס קליינן קינדרן אים עלענד אונ׳ טיירר צייט ערים ועריה הינטר לושן, אונ׳ איז מיין אונ׳ איר ויידרהער (זייט הער) אויש גשטאנדיני נוט אונ׳ אנגשט ניט אויף פאפייר צו ברענגן״... מלבד ש״א ידע כנראה, גם שפות אחרות, אף עיניו ראו ספרים הרבה. (הוא מזכיר בדבריו את: ביקי דמוראנדול, (Pico da Mirandola) ודוקטור רייכלין.

2) היא וכתח זה לא כביר לראות אור גם בהדפוס באותיות לועזיות ע״י E. Bischoff לפי הכ״י בהבודילינה, והמו״ל יתן טעם למעשהו בהוצאתה גם בזה, כי בתוכה העתקות דברים מספה״ק עוד מזמן קדום להעתקת לוטהער. אבל ללא אמת הוא הדבר, וכאשר יוכל לראות זאת כל היודע את שי״א העתיקה, כי שפת המגלה הנ״ל היא מזמן מאוחר כביר וכן גם ההעתקות שבתוכה: דזא בישט מיין זוהן הייגט האב איך דיך מאכין גיווינין ... זי האבין מאבין צערגין מיט אזו איינם דער וואר קיין גאט. איך וויל זיא ווידר דר צערנין... ער האט גיזאגט גאט צו מיינם הערן זעץ דיך צו מיין רעכטי הנט וכו׳. אם אחד הפטפטנים המשטינים יאמר בספרו (גרינדליכה בריכט וכו׳ מאת Haslbanes: פראג 1709), כי המגלה הנמצאת הזאת ילמדו הילדים בהחדר, וכי ידעו אותה בע״פ יותר מהחומש, הן ידע כל איש, כי אך שקר כזב.

גידרוקטן ספר דער יודיש שלאנגן באַלג גיננט, דיא יודען וועלשליך (פיילשליך) בציכטיגט. צו ערן אַלר מאַנן אונ׳ וויבן, אויף גוט הויך טייטש, דא מיט עש מעניגליך ורַ ׳שטין קן אונ׳ צו נוצן קומט, דער גלייכן ניט מער אין דרוק קומן איז, דורך זלמן צבי מאויפן הויזן אונדרם שענקן שטיין, אין זיבן קאַפיט ורַ פֿאסט אין דרוק ור פֿערטיגט״... (הוא ערכן גם בכתב לועז, כדבריו בהקדמתו: נון האב איך דש ספר אין גלחות דרוקן לושן, אויף ביגערין פֿילער עהרליבן הויהעש און נידריגיש שטאנדעש דער קריסטען).

ואף כי לא בכל מקום יקלע אל השערה ולא יחטיא, ודרכיו כה וכה רחוקים הם גם זרים, בכל זאת רב ערכו מאד, כי כל שאר דבריו נכונים הם ונאמנים ומפיקים דעת ותבונה. בהתמרמרות רוחו ידבר על דמומר הזה ועל שאר בני בריתו, פליטי עמנו אשר פרחו אז כראש על תלמי שָׂדי: „די ויל (פֿיעל) מומרים אדר גיטויפֿטי יודן אין דייטש לאנד, גיפֿטיגי, ניכטיגי ארלוגי ביכר ווידר אונש גישריבן און אין דרוק גיפֿערטיגט האבן, דרינן זיא אונש אַלר לשטר בציכטיגן״... אף כי כלם הם אנשים רעים וחטאים ואין אֵמון בם: „דש זיך קיים אונטר הונדרטן איינר טויפֿט דש גלאָבין הַלְבֶן, אֶיינט ווערר ער היט איין בֵיזן שטיק גיטון, אודיר וויל נוך איינש טון. דיא טעגליך אַר פֿארונג ברענגט מיט, דען דיא מומרים אודר משומדים גיראטין וויא דיא אתרוגים אין מאסקוויא. דוך ניט ווידר אלי גיטויפֿטי יודן״... גם ירים שבט מהתלותיו על המומר הזה, על הבליו בספרו, וכדבריו על „הגולם חומר״: „איך זאג דש ער — המומר — גיוויס פֿון זעלכם צו זאמן גיקנעטענעם גאַשין קָוט אונ׳ ליימן גימאכט ווארדן, דא ער גֵין קאן אבר קיין שכל הוט, אונ׳ מאג זיין ואַטר איין זולכר בעל שם גיוועזין זיין״... בארץ ישראל — כה יוסיף דַבֵר. עוד — עוד יִמָצאו אנשים יוצרי גולמים בעזרת חכמת הקבלה: „אביר אונזרי גולמים אין דיזן לאנדין מכין מיר ניט אויש ליימן, זונדר אויש מוטר לייב ווערדן זיא גיבאָרְן״... על הדברים מהתלמוד על „שלשת העזים בעולם״, אשר גם בם ינאץ המימר שמנו, יאמר: ער, דער יוד, איז שפירהאַפֿט וויא איין הונד, זוכט הין אונ׳ ווידר וויא ער דורך מיט זיינם הערן איין ווילט פרעט אין דיא קוכל יאגט, דורך אונטר האנדלונג אונ׳ אלר האנד זאכין, דער פֿיר גיבט מן אים צור בילונונג וויא איינם הונד פריגל זופן. איין הונד מוש דרוישן פֿיר דעם טיהר אודר פפֿערק ליגן. דער ארם יודן הינד מוש צֻול, מויט אין אלן שְטֶיטן אונ׳ הערשאַפֿטן דייטשר נאַציאָן (דוך ניט אין

להם, כי אך שוא אתם. כן גם שערטילש בספרו לקח טוב, ובהספר בוך דר פּרצארנונג״ (ד״א 1696) ממחבר בלתי נודע ואשר ראה אור על ידי יצחק יעקב בר׳ שאול אשכנזי: „דש דא האט אין דרוק גיבראכט, אונ׳ ניט גישפארט טאג אונ׳ נאכט, דר איש תם וישר אין זין גנומן, דיא ביכליין די לומדים אונ׳ גמייגה זאָל קומן, אך ווערט מיידן קענין דרין לייאן, דאר מיט זיך קענין קענין פֿרייאן״... הנוסד גם הוא על הדברים בספרי הקודש. גם שני ספרים מיוחדים לזה, אשר האחד מהם יסוב על כל עניני האמונה ותשובות נמרצות על כל דברי הקמים נגדה, הוא הספר חזוק אמונה הנודע: „אין טייטש״ (ד״א 1717) לר׳ יצחק בר׳ אברהם הטראקי 1), והשני הוא הספר „יודישר טירייאק״ לזלמן צבי מאויפֿן הויזן (העניי 1615) נגד המומר ברענטץ בספרו בשם שלאנגן באַלג 2) המלא נאצות נוראות: „דש איז איין רפואה אונט היילזאמש ספר דא מיט זיך אל גימייני יודן אונ׳ יודינש גיגן דען קריסטן מיט ווארהייט פורגירן אונ׳ װַר אַנטוואָרטין אויך דארטין קענן, דש מומר סמאל ורידריך ברענץ פֿון איטינגן אין זיינם בייא

לשנת 1852 גם בהמג״ש של פֿרנקל לשנת 1855! בהמאמר ציר געשיכטע דער רעליגיאָנסגעשפרעכע). אף לרוב היו ספרים כאלה כתובים רומית, וזאת היא הסבה כי גם על שאר האשמות זולתי האמונה, לא השיב איש מקרבנו, וכאשר יעיר ע״ז בצדק הרד״פ בספרו Actenstücke „הם לא ידעו קרוא וכתוב שפת שוטניהם, ונודעו להם דברי השטנה בספריהם רק ע״י התגברות הלחץ והרדיפות לרגלי כותבי פלסתר ושטנה כאלה״.

1) דאש דא האט מחבר גיוועזן הבקי בתורה נביאים וכתובים אך דער גלייבן בספרי חכמי האומות ה״ה הנעלה כהר״ר יצחק בן אברהם ז״ל (על לאומיותו, כנודע, אם היה רבני או קראי, או גר צדק—עוד לא הוברר הדבר היטב) וועלכש מיר האבן איבר גיזעצט איש להי״ק אין טייטש אויס דעם דרוק וואש דא איז גדרוקט מיט לטין צו אלט דארף דורך דען הערן כריסטופֿר וואגן זול אונ׳ צום דרוק גיבראכט צו נייץ אלי ליב האבר דער אייניקייט גאטש אונ׳ דען רעכטן יודן גלויבן צו ערקענן״... לפי עדות הר״ד דייטש בראש הספר, בשם הר״ש פלעסנר, כתב הגאון הר״ע איגר ז״ל: שמעתי שנמצא בברעסלו ס׳ חזוק אמונה, אולי טוב היה אם יתאמץ להעלותו בדפוס בלשון העברי ולשון לעז כדי שיקראוהו ג״כ נשים והמונים״...

2) בשמות מצלצלים כאלה אהבו המומרים לקרוא את כתבי הפלסתר שלהם, כמו יודענגייסעל, יודישער נארענשפיגעל, יודישער הערצקלאָפּפֿער, צערטהיילטע פֿינשטרניס, יודישער דעקמאנטעל, גייפאָלירטער אונד וואהל געשליפֿפֿענער יודענשפיגעל, דארינן דער יודען גרייליכען פֿערשטאָקונג אונד בלינדהייט איבערמאכטע באָזהייט, שענדליכע לעסטערונגען וכו׳

ספרי הוכוחים.

גם מקום ספרים כאלה לא נפקד בספרותנו הזאת, כי דורשי שלום נפשנו לא מנעו מעשות ומפנות גם אל המונינו בשפתו ולשונו, להורותם הדרך בו ילֵכון [1], על כן פקחו עיניהם גם המושבים בשבט סופר בעד העם על המכשלה הזאת, ובידם התאמצו להסירה מדרכם ולהורותם דעת לענות ולהשיב אחור פני הורפי אמונתם [2]. מספרים מורי דרך כאלה הם: ספרו של ר׳ אנשיל, אשר מדי דברו יעיר על המקומות בספרי הקדש אשר ישימו מתנגדינו למעוז

---

1) גם הוכן מוסד בדפוס מיוחד לזה, כזה של קאללענבערג בהאללע. ואך ספרים אחדים ממין זה נקרא פה בשם: לקח טוב מאת רודאלף בערנהאַרד (יהודי מומר מפראג בערך 1705. כבוד ישוע מאת קאלווינר עם קאטיתיזמוס בסופו, ליפסיאה 1710. קריסטיאני (מומר מנירנבערג) דיא בעקעהרונג איזראעלס (שוואבאך 1722. הוא גם מחבר ספר יסוד אמונת ישוע, ברלין 1719. מיללער (קמחי) אור לעת ערב, האללע 1728. ספרי הברית החדשה נעתקו בראשונה ע״י המומר הארציגע, קראק 1540, ואיזה חלקים ממנו גם 1591 בשטראסבורג ע״י א׳ שאדע, הוא גם מחבר הס׳ מיסטעריען שמה 1562, מלבד ההעתקות המאוחרות.

2) כי רק מפני ההכרת עשו זאת — דעת לנבון נקל. גם בספרותנו המקורות, בנודע, לא רב ועצום הוא מספר ספרים כא״ה; וכדברי הר״י אברבנאל בספרי ישועות משיחו: „היא בעיני מלאכה נמבזה ונמאס, אבוד זמן ופועל בטל הוכוח עם הנוצרים”. גם הר׳ יצחק נתן בר׳ קלונימוס בראש ספרו מאיר נתיב: „ויום יום הייתי יוצא ובא בין חכמי הנוצרים ועם היותי בורח מהוכוח בדת ובעניני אמונתנו הכוני פצעוני בשוט לשון הלציות..״ כי רבים התנצרו — אין תפונה, כי בהליטורגיה היותר עתיקה כבר נמצאו „פאָרמולארע צו יודענטויפען”. התרחבות היודענמיססיאן היא מהמאה הי״ט. האינשטיטוט בהאללע הנקרא ע״ש קאללענבערג בשנת 1728 והתקיים עד 1792. (איזה דברים על הוכוחים ע׳ במאמרו של הר״א גיגר בס׳ השנתי של ברסלויער

וויא פֿיל ארבים זענין גיוואָרפֿין אויף דעם קינד, אזו פֿיל פאקין זאל ער האבן"... היא סגולה למחלת האבעבועות, כי יזרקו על הילד מלוא כף עדשים יחד עם הלחש הזה. לחשים והשבעות כאלה וכאלה אשר לשוא נתאמץ להוציא במספר כלם, ורק אלה עוד נזכיר פה, והם ספר פתרון חלומות לר' שלמה אלמילי, הנעתק לשי"א ע"י הירץ ב"ר עיזרש (ד"א 1694). אמנם נִתַּן איזה ערך להחלומות בספרי הקודש, גם בהתלמיד כה וכה יָנטה קו עליהם בפתרונים שונים ומשונים, אשר מאחדים מהם אמנם יִשְׁקֹף החפין ברור רק לצחוק עליהם וללעיג לרודפי דמיונות כאלה, אך ההיה בכל אלה להגדיל עוד הדמיונית שבעתים ולתת להם גם ברק? 1) ועוד זאת, כי עוד ישתומם המחבר, על כי איש לפניו בקרב כל חכמי עמנו, לא שת לבי עד כה לדבר הזה. גם הנפלאות אשר שמענו על הריחות והדבוקים, כהספר רוח חיים מהרוח מניקלשפורג. איין מעשה נורא פֿין חיי ריח (פפד"א 1794 העתקה מש"ע), גם מעשה הריח מפיזנא ועוד כאלה רוחות מריחות שונים 2).

1) אל יתנני הקורא למחלל הקודש בדברי. אמנם להמסור לנו בספה"ק ע"ד החלומות יש ערך מיוחד, אבל לא להיות לתורה לדורות להאמין בדברים כאלה, וכאשר כבר השמיע הנביא קולו: והחלומות שוא ידברו. ולא טוב הוא איפוא לבקש, לתת להם גם שיטה מדעית להיות דבריהם כדרבנות וכמסמרות נטועים. באיזו תמימות כתב המחבר ספרו, נוכל לראות מהדברים האלה. כי במקום אחד יעיר על החידוש הנפלא הזה, כי מעולם לא שמענו, כי ידבר בעל החלום עם תחולם בשפה שזה האחרון איננו מבין אותה! כנודע, השמיט הרמב"ם בהיד החזקה הדין מהטבת חלום, כן גם הדברים בהתפלה אני שלך וחלומותי שלך (ע' בהס' עטרת צבי להר"צ היות במאמר דרכי משה).

2) ברשימת ספרי אלמנצי נמצא גם כ"י בשם „שד יהירא, מעשה הרות מגוריציאה משנת תקכ"א, גם מעשה ג' רוחות בפדובה משנת תקל"ח! מה רבו נפלאותיך ה"!

דוא נישט הושט רשות אויש צו טרינקן אלי וואשיר אויש דעם מער, אזו זאלשטו אים ניט שעדיגן אין קיינר לייא גישטאלט אויף דער גאנצי וועלט. איז ער גישלאגין גיווארין מיט איין טריט פֿון איין אייזל פֿוס, דא זול ער ניט זארגין, איז ער גישלאגין גיווארין מיט איין טריט פֿון איין פֿים פֿון איינם פֿערד, זא זאל ער אויך ניט זארגין. האט איין מאן אין אים גיגעבין איין בייז אויג, זא זאלין אים זיין העגט אונ׳ פֿוס אבפֿאלין, האט איין וויב אן אים גיגעבן איין בייז אויג, זאלן איר דיא בריסט אונ׳ פֿים אבפֿאלין. בשם ה׳ אלהי ישראל אמן סלה, זוא זאג דרייא מאל״ 1). גם לחשים כאלה: „איך צוג אויש דעם ברנט, אויש דעם פֿייער, אונ׳ איך בשווער דיך בייא דעם אלמעכטיגן גאָט, אונ׳ בייא זיין צעהן גיבאָט, דוא זולט ווייטר ניט קומן, אז וויא דוא איצונד בישט גיקומן, זולשטו שון ניט ווייטר גיאן. בראנד בראנד, ברעני איבר דיך אונ׳ ניט אונטר דיך״. .2) פֿייער, פֿייער, מיט דיין רעכטין נאמין היישט פאסרוט, גיא אוועק 3)״ „בשם אלהי ישראל, אז וויניג מים פלוני בן פלוני שאדן זיין פצע שקורין וואונד, אַש וויניג אַש דא טוט דעם בורא דער אחביר (אבטבאר) זיינש וואונדע״... 4),

1) בסוף הספר סוד ה׳, דברים אשר אמנם גם הם במארותיהם הנוראות, לא לפי רוח יהודה הם. ולמקללי נפשי תדום — כה יתפלל כל חסיד באמת.

2) מסוף הספר כתר שם טוב, דבר המסוגל לכבות השרפה, והוא, לקחת עץ מהתבערה ולקרוא הלחש הזה. הלחש הזה, בשנוי מלות אחדות, נמצא גם בסוף הספר מפתח הים לר׳ מאיר גאָבלענץ (בההסכמה עליו יתואר המחבר בשם חד מבני עלי׳ זך ונקי סגי נהורא וכו׳), ומסיים: ובדקתי לחש זה לכמה בני אדם והועיל בע״ה. כן גם בסוף הספר זכורה, בהעירו עליו גם הוא: כי שמעהו מפי מקובל אחד. כנגד ההבלים בכלל, לא מעט הוא ערך השיר בהשפה הזאת, אשר כבר הבאנו ממנו איזה דברים למעלה במחלקת השירים והנכתב עוד בהמאה הי״ז בשם: „דש ליד פון מכשפים אודר צויבירייא״: „איר ליבן לייט, הער איר אויך זייט, גייט ניט נאך זולכן בייזי זאכן וכו׳. איך וויל קיינם ניקש פֿאר שרייבן, איינר מאג עש טון, דר אנדרי מאג עש לאזן בלייבן, ואנכי וביתי נעבוד את ה״... דברים בפי איש פשוט, בעת אשר מסביב לו סכו ההבלים בענן עיני כל, והכפירה בם היתה כמעט בהכפירה בעיקר.

3) מהספר מפעלות אלקים, הנודע בהבליו. כי מלות זרות משפות אחרות בלתי מובנות נקדשו אצלינו באופן כזה, זה דבר נודע למדי, וכאשר נקדשו גם המלות בש״ע בקרב העמים אשר לא ידעו פשרן, והשתמשו גם הם בהן לצורך כזה, וכאשר האריך ע״ז גידמן בספרו על החנוך במקום ידבר ע״ז.

4) ממחברתו הנ״ל של הר״א ברלינר. הלחש חשני הבא אחריו הוא מהס׳ מפעלות אלהים הנ״ל.

אונ׳ הײלט דען ברנט, דש דא נוימער גשװירן ניך גשוועלן אונ׳ מושט הײלן ווערדן, דש זיי וואָר״... „איך בשווער דיך וואונד בײא אונזרם ליבן הערן, דש דו ניט בלוטש ניך ניט שוועילשט אז ווינציג אז די וואונד בלוט אודר שוועלט אודד שווערט, אז דא אונזר ליבן הערן אדם נם זייטן מוש דר פלוני בר פלוני ניט בלוטן ניך ניט שווערן אונ׳ ניט שוועלן, דש ווער וואָר, אין גאטש נאמן, אמן״... גם השבעות האהבה כזאת: „גוטן מארגן ורויא זונא דוא בישט אלרר וועלט איין וואָנאַ, וויר פיטן (ביטטען) דיר בײא דעם אלמעכטיגן גאט ית׳ אינ׳ בײא דען כפר תורה אונ׳ בײא זיבנציג מלאכים, דיא בעשטן דיא אים הימל זיין, אונ׳ בײא אלדען ריינן צדיקים, דש דוא ניט זאלשט שיינן איבר בערג נאך איבר טאל, דוא בישט דען דעם פלוני דש הערץ גישפאן. הערץ פון הערץ, קלאם שניידט דיר לעבן פון דם לונג, אלש דר מן (מאָנד) פון דר זון, דש זייא וואָר״... אין ורוי ויניש נמין, בגראב איך דיזן שפיגל אין, דר ליבא די ורוי ויניש צו דעם דן הייזור האט[1]״...

גם השבעות מאוחרות כהשבעות או הלהשים האלה, כאשר אמנם תענה בם שפתם. כהלחש על תולעי הבטן, המתנוסס גם במלותיו המוזרות: אָרו, מאָרי, פאָרי, ווערמי קאראסקי, ווערימי, ווערימי... איך שטײא היר אויף דעם שטין, אונ׳ קלאג גאָט אליין, פון דיזם ווערמליין קליין, דש עשט מיר מיין גיביין, זיא זיינן שוואַרץ אודר רוט, אודר געל אודר וויא זיא זיין מוזן, ליגן פר מיר טוט, דש זײא וואָר״... גם הלחש הזה, או השיחה בין אליה הנביא והמלאך אשמריבו בהפגשם יחד: „איך גיא אן הויז פלוני בן פלוני אונ׳ וויל זיצן צו זיין קאָפנש אונ׳ אין זיין הערץ אונ׳ אין זיין אוינן אונ׳ אין זיין לייב אונ׳ אין זייני צווייא הונדרט אונ׳ אכט פירציג גלידה, אונ אין אלי זייני דרייא הונדרט אונ׳ פינף אונ׳ זעכציג אָדרן, אינ׳ וויל עשן זיין פלייש אונ׳ הייל טרינקן זיין בלוט״... ולדבריו יענה אליהו לאמר: „אזו וואול אז

---

1) ויגוש Venus ודן הוייזור הוא הנודע באגדות הגרמנים בשם Tanhäuser, וע׳ על כל אלה במאמרו של פרליש בס׳ היובל של גרעמץ, גם הר״א ברלינר מביא מעין זה מה שמצא כתוב על ספר ישן נושן: „האז זל איך הין וואז זאל איך הער, וואז זאל איך מיך הין קורין, איך בין איין צינט, מיין הערץ דש ברענט, איך קוינש ניט לאָס ווערדן, דא שפיט דיא הערץ אליר ליבשט מיין, דיא איך האב אויף דיזר ערדן״... (Berliner, Ein Gang durch d. Biblioth).

כללים פון דעם ספר, דיא שאלות זענין איינגיטיילט אין צוועלף דימטן וואש זענין גיווען אין דעם חושן, איטליכר דימיט האט זעקס שאלות״[1]. פוקח עורים הוא העתקת ספר הגורל המיוחס להרא״בע (פירינצי 1755)[2] יחד עם ספרי הגורלות השונים אשר עודם בכתובים. אך שכם אחד על כל אלה להשבעות, אשר אחדות מהן עתיקות הן לימים ושיבה רבה חופפה עליהן, אף נכריות הן לנו וזרות, כי יסודן לרוב בהבלי האליליות, כההשבעה להאלילה „הילדא״, השבעה אשר אמנם חשך סתרה[3]. גם ההשבעות הנודעות על „הבערמוטר״: בער מוטר ליג דיך, מיט זולכן ווארטן בשווער איך דיך, מיט נויין דורות (תורות) אונ׳ מיט נויין ריינן ספר דורות אונ׳ מיט נויין מלאכים, אז גוט אז זיא בייא אונזרם ליבן הערן זיין, דש דוא דיך ליגשט אויף די רעכט שטט, דש גביט איך דיר בייא גאָטש קרַפט, דש זייא וואר אין גאָטש נאמן, אמן.

גם השבעות עתיקות כאלה: „עש אישט הויט מיין גוטר טאג, וייל מיר איר גישך (ערגיססע איך). איך בשווער דיר מוטר ערד, דש מיר מיין וואונד בשווער, ביש איך דיר צו טייל ווער. ליבר גאט, איך דיר קלאג, דש איך הב בור לורן דען הערצן די קראפט אונ׳ דה לונגע די מַכט אונ׳ דר לעבר דש בלוט. דער ליב גאט ית׳ דער הימל אונ׳ ערד בישייץ, דר טו מיר אַל מיין קראַנקהייט ביש אין דען זיבינדן בושן (פים), דער זול ווערדן בוש (ביססע), דש זייא וואַר״... „משה רבינו הֵיב אויף דיין הַנט,

---

1) הוא מיוחס, כנודע, להעי׳ נקנים ונמצא במערה! „דאס איז דאס ס׳ גורלות וואש מן האט גפונן אין אהייל. דאס איז אין גאנצן קודש קדשים אונ׳ מען מוז עש בנוצן מיט גרוש כוונה אונ׳ יראת שמים״... בהמלות קודש וקודש קדשים אמנם לא קמצו בעלי המלאכה הזאת.

2) הוא עשה פעם נס נפלאות בהגורל בעברו בים עם תלמידיו והאניה חשבה להשבר, והפילו גורל את מי להשליך הימה, ואז מלט הראב״ע תלמידיו ממות בחכמתו, בהציגו אותם באופן שלא יעל הגורל עליהם. וכאשר יסופר כל זה בשיר בשי״א המתחיל: „איך וויל אייך זאגין, וואש איז גישעהן אין אבן עזראש טאגין, ער וואולט מיט פינפצעהן תלמידים ציהן איברש מער, אזו וואר זיין ביגער״... (השיר הזה הובא בשלמות בהספר Tract. philol. de sortitione מאת M. Muritius באזל 1592).

3) הנמצאה בכ״י ספר האסופות, שהוציא לאור בראשונה גידעמן בהמנ״ש של פראנקל, והבאנוה בשלמותה במאמרנו עמקי שפה הנ״ל בהשלח, עיי״ש.

מעשי להטים.

גם ספרים שונים הם מהבילים ומלאים רעות רוח, אשר לרוב הם העתקות מש"ע גם מקורים, כהספר חכמת היד, העתקת הספר תולדות אדם לר' משה גאלינו על חכמת הפרצוף ושרטוטי הידים (פפר"א 1776 או 1799), גם ידיעת ידים: „פֿון דער נהיראמאנטציא. דיא גראמאנטצי איז אייני זאלכי ווישינשאפט, נאך וועלכר מן אויז ליניען, בערגין אונ' נאגילין דער האנד, אין דען אויז פראָפּאַרציאָן דיש גיזיכטש (כ"י האמבורג). גם תחבולות מַגִּיוֹת שונות (מאגישע מיטטעל (שמה) ועוד הבלים כאלה[1]) יחד עם הספר ידיעת ידים (כ"י אופפיבאך). גם ספרי הגורלות הנודעים[2], כספר הגורל בשאלות ותשובות מאת פייוויל בר' ליב פראגר (ד"א 1713), אורים ותומים (דיהרנפֿורט 1721), ספר גורלות ע"י סמני האותיות משמות אבני החושן וחכמת היד: „דיא

---

1) כ"י המבורג. כי התהבלים האלה מורשה הם לנו מדור דור, וכי החרו החזיקו בם גם חכמינו התלמודים, זה הוא דבר אשר אין לכחד. אך יוכל היות, יעיר ע"ז ברעכר בצדק (בהקדמת ספרו Transcendentale Magie etc.) כי עשו זאת בכוונה, וגם תרופות נאמנות לטו בסוד, אך למען הגדיל ערכן ופעולתן עי"ז.

2) לפ"ד הרמש"ש, לא על אדמת יהודה צמחו הספרים האלה, כ"א לקחו גם הם, כספרי הגורלות של הנוצרים, משדה ערב (בספרו הגדול על ההעתקות צד 867). מהעת הקדומה לא נודע לנו דבר מה מהגורלות (אם לא נחשיב לזה השאלות בהפסוקים, כמו „פסוק פסוקך" וכו'), רק מקץ המאה הי"ג נודע השימוש תהלים (ע' ע"ז בספרו של וואלף חלק ד' צד 1062 מה שהביא שמה מהס' Der Psalter des Königl. Propheten mit seinen magischen etc. Operationen) בכל נפלאותיו.

מעשהו על אברי האדם: „פֿון אויש ליגונג דש גלידרין אינין וויניג, וויא זיא ליגין, אז איך זי גיזיהן הבא מיט מיינין אויגין מענך מאל"... ספר רפואות וסגולות (ד"א 1680): דיא רפואות אונ' סגולות זיינן קומין אויז ארץ ישראל"... גם יחד בש"ע ושי"א ע"י צבי הירש ב"ר ירחמיאל חאָטש (ד"א 1703) בשם כזה, דברים אחדים בשי"א הם גם בהספר דמיון הרפואות לר' יהודה ליב וואליך (פפד"מ 1700)[1]: בולבר פֿיר די האר צו וואַקסן מאכין, בולבר פֿיר דען הושטן אנאנימוס, פֿיר די געל זוכט, פֿיר דען ריקן צו שמירן, פֿיר דען מאגן, ועוד דברים כאלה. סגולת מלכים הנקרא הויז בוך אָדער מעדיצינישי שאַטץ קאַמר דעם מענשין נוצליכקייט, מאת בנימין בר' זלמן קרוין בורג (נייאוויט 1750). קבוצת עלים לתרופה ע"י יעקב יהודה: „דוקטור יעקב בריאד צו האמבורג מבין הלשון"... (כ"י מינכן). גם שמות העשבים בדרך אלפא ביתא בההעתקה לשי"א (ג"כ בכ"י שמה). מלבד הסגולות והרפואות אשר נספחו לספרים שונים, כבסוף הספר סוד ה", שער אפרים לר' אפרים מרושא אב"ד דק"ק ווערטהיים, בהעתקת ר' שלמה שרייבר חזן בביה"מ דק"ק פיורדא (פיורדא 1728) ועוד כאלה. גם בכתיבים, כהרפואות וסגולות מאת איזק מדייחצידלש, כ"י הרד"א, המלאים לרוב הבלים ודברים אין שחר להם[2].

---

1) הספר כלו כתוב בש"ע, (ובטעות חשבהו פֿירשט בהביבליותיקה שלו לספר כתוב בש"א.) מטנו גם הספר צרי השמימה, הימלישער טהעריאק עם הקדמה בש"א (פפד"א 1713). מאת יוסף בר' מאיר וולק נמצא בכ"י (הרד"א) איזו תרופות וסגולות מעורבות בש"ע וי"א, ע' סער' 1869 צד 84.

2) כאשר יספר בעל הס' שער אפרים במו פיו, בקש מראש להדפיס גם איזו סגולות וכוונות השמות וכמה קמיעות וכו', אך הגאון המסכים על ספרו לא נתנהו לעשות כן. כי יותר טוב עשה הגאון הנ"ל, אלו לא נתן רשות כלל להדפיס הסגולות האלה, יוכל הקורא לראות מהדברים האחדים לבד אשר נביא פה. כן למשל הסגולה לחזיק השנים: דיא ציין פעשט צו מאכין דש ניט שאָקלין זאלין: נעם איין האָרן פֿון איין באָק לזכר אונ' פֿון איין גייז לנקבה, דיא פֿאר ברען צו פולוויר, רייב דא מיט די ציין אונ' ציין פֿלייש וכו'. „סגולה פר דען וואשיר מאן". וויא מען קאן ווישן, וועלכי מכשפה עש איז דיא דען קינד האט בשוף גיטאן" וכו'.

מציל ממות מאת יהודה ישראל הענטשין (הנקרא גם בשם יהודה דרשן) „פֿר קינדר רפואות״ להציל ממות נפשם (פראג 1651). רפואות בוך גם בשם רפואות וסגולות ממחבר בלתי נודע: „קומט הער איר ליבן מאנין אונ׳ ווייבר, דא האט איר רפואות וכגולות צו אייערה לייבר. איר דאַרפֿט ניט צו קיינם רופא צו גֵין, דען אין דען בוך טאי פֿיל סגולות ורפואות שטֵין, דא אינן זיין פֿיל רפואות גינֻנט, דז דער עולם איז אך אין דען סגולות בקאנט, דען גאט קאן דען מענשין שטראָפֿין אין איין פֿירטיל שטונד, דארמיט קומט ער נעביך אום זיין גיזונד, אונ׳ ווייש ניט וויא עש אים קומט... (ד״א). גם ספר אחר בשם כזה „רפואות בוך״ בכתובים (כ״י רד״א) מאת עמנואל מסלניק: אשר ישמיעני קו״ו לאמר „איך עמנואל פֿון סלניק אין דען טירקייא גיבורין, איין טוקטור דער מידיצינש, איינר דער קענר דיא נאטויאר איינש איקליכש מענשן אינווייניג, איין מֵינשטר, איין הַרקעניר אליר קרויטיר אונ׳ וואורצליך די צו ארצניי, דאן איר קרַפֿט אונ׳ איר ווארקינג, דז אלש אין מיין יונגיין טאגן מיך זער גיערבייט היא אינין ביז איך זולכין גימעלטי זַכין הֶרלֶרנט הבא אונד גרינטליכין אינין בין וואָרדין... הַבא מיך גילושטין אלהיא איין ארצינט בוך צו שרייבן אונ׳ אויש צו ציהן׳ אויש מענכין ארצינט ביך אונד דז צו טויטש גיבראכט אויש אבריש (העבראֵיש) אויש לטיין, גריכיש, ערבית אונ׳ אויש אלי שפראכין די איך דען אין מיינין טאגין אַרלערנט הבא אונ׳ אָן צווייויל דער גימיינאי וועלט איין גרושי נוץ ברייגגיין זול״... [1]) וכה יודיע דבריו בספרו, בהחלו

פֿנידיג אונ׳ ק״ק פאדובה האבן הסכמות דרויף גיגעבין, דיא זיינן דר בייא גוועזן בייא מיינם דאָקטרירן וכו׳.

1) גם בכ״י הנמצא בידי, יביאו דברים שונים על רפואות וסגולות: „דיש אָודר לאשן איזט איין אורזאַך אלר ארצניא. עש גיבט גוטה מוט אונ׳ גוטי גידעכניז אונ׳ רייגוגט דען מאגין אונ׳ לונג אונ׳ לעביר אונ׳ דאש גהירן״ וכו׳. הכ״י הזה מצוין הוא במינו כי הוא אוצר בלום להשבעות וכל שמושי הקבלה המעשית, וגם בו לא יתסרו השמות קרישטוש, מרס אַרטימוס, פאָרול, ליציפֿיר וכו׳ היא הנחלה אשר הנחילונו בעלי החכמה הנסתרה הזאת ואלה תוצאותיה כאשר יעיר ע״ז הרמש״ש באחד המקומות. ועי׳ גם דברי פרלים במנט״ש 1870 מהסדור של ר׳ עמרם שגם בו השמות ארמות, ארמימות (הערמעס, וכו׳). שם המחבר של הכ״י הנ״ל לא פורש על הספר, אך בראשי הדברים: נאום אהרן בן לא״א כהר״ר אליעזר ליפמן כץ ממדינת ברונשביג מק״ק הנובר.

גם בדפוס הופיע עוד בשנת 1613 ספר בשם „דרך עץ החיים" (פראג או קראקו) ממחבר בלתי נודע, הכולל חוקי הבריאה יחד עם דברי מוסר: קאפיטל א׳ דיא אכט זאכין זול איטליכש מענש האלטן, וויא דיא חכמי הרופאים האבן גיבאטן... ובשנת 1657 הספר באר מים חיים להרופא ר׳ יששכר בער בר׳ יהודה טעליר מפראג עם תמונת המחבר בראשו: „איין נייא ביכל פֿון פֿיל רפואות וסגולות, דאַ רויז מן קאן טון פֿיל גוטי פעולות, איין איטליכר בר ישראל זאָל איינש אין הויז קויפֿן, זו דַרף ער אין פֿאַל דער נוט ניט וייט נאך דאָקטורים לויפֿן... „אין לשון אשכנז זייא וייב אודר מאן, דיזש גוטש בייכליין וואול פֿר שטאַן"... (דפוס פראג). הוא אוצר בתוכו דברים שונים על ד׳ היסודות, תקופות החיים, עתותי השנה ועיד דברים כאלה, יחד עם רפואות שונות 1). ספר ירושת משה לר׳ משה רופא ממעזריטש (או מקאליש) (ווילהלמשדאָרף 1677): „זה ספר הרפואות אשר נתן לכם משה למורשה, לרפאות בה החלאים הקשה"... הכולל גם הוא דברים כזה אשר לפניו: „דער מענש זאל ווישן דש עש זענין פֿיר תקופות אין יאָר, דער קינג האט דער מענש פֿיר ערלייא גאלין... פֿון ר"ח ניסן בפרט נאך חג הפסח זאל מן ווייניג עשין אונ׳ עטוואש איבריג טרינקן, דען דאש קרירות פֿון ווינטר מאכט דש דר מענש מוז פֿיל עשין אין ווינטר, דרום ווערט פֿיל אום פֿלאַט פֿר הַלטן אין לַיב דש עש ניט לייכט ארויש קומט"... 2) ממנו הוא גם הספר בשם ירים משה (ד"א בשנה הנ"ל) אשר הוא כמו חלק שני לספרו הנ"ל 3).

---

1) בסופו שיר עם ראשי החרוזות „אני בער רופא מומחה ואומן" „איר ליבן לייט, זייא ווער איר זייט, מאן אודר ווייב, זוא וויל איך אייך זאגן. נון ווייל מיך גוט, לוון ווישן האט, דורך זיין גרושי גנאָד, צו ברויכן רפואות נבט אונ׳ טאגן. יונגי אויך אלטי לייד, בחור אודר מייד וויא בלד קאן קומן איין צייט, דו זיך קרענק צו טראגן" וכו׳. ספרו הזה ראה אור גם בשם סגולות ורפואות ע"י מרדכי גימפיל מצילץ (פראג 1694).

2) להגדיל ערך ספרו ישמיענו גם מי הוא והכבוד אשר נחל בלמודיו: „ווען איר ווערט זעהן דאש שין ווערין, אונ׳ דיא חתימת פֿון דוקטורים פֿון ק"ק פינידיק אונ׳ ק"ק פאדובה ווערט לעזין, די דר בייא זיינן גיוועזין וויא מן מיר האט דאָקטירט, אונ׳ איבר דען פֿרייאן מרק אין רום גיפֿירט, אונ׳ מיט אלי פראג שטיק עקסמנירט, וויא זיא מיר אך געבען האבן איין פריווילגיה וואול גיצירט וכו׳. הוא חותם שמו: משה רופא בן הקדוש מוהר"ר בנימין וואלף מק"ק מעזריטש סמוך לבריסק דליטא חתן שלום מק"ק קאליש.

3) גם בו ישמיע תהלתו: „גלייך אז מיר דיא דאקטורים פֿון ק"ק

ספרי רפואות.

כי דורשי שלום העם ומבקשי טובתו לא גרעו עיניהם גם מכפרי הרפואות וגם עליהם הופיע אורם, בספרים מקורים שונים גם בהעתקות, דעת לנבון נקל[1]; ואף כי רבים מהם לא נקו מהבלי שוא ומסגולות נבערות ומהבלות, כאשר עוד נראה אחרי כן, אך גם ספרים רבי ערך בתוכם אשר יוכלו להיות לנס. מהם היא העתקת הספר שפיגל דר ארצנייא (כ״י רד״א) מאת לורנטיוס פריעס ע״י משה בן יעקב בשנת 1583, אשר כה ידבר בהקדמתו: „איך הָב אויף מיך גינומן איין בוך צו מאכן, אים וועלכם אַלי העגדל דר גַנצין ארצני זיין זול, וועלכש גננט זול ווערדן שפיגל דר ארצנייא אונ׳ ווירט דיזוש גיטיילט אין צווייא חלקים. דורך דען ערשט גלויטרט אלי בטראכטונג דר אן פֿאנג אֶי דר אַרצט דיא ווירקינג אן ווערט. דורך דש אנדרי טייל אלי ווירקינג דר גימיין אונ׳ וואינדרליך פֿון אלי קראנקהייט דש גאנצן ליב"...[2]

---

1) כאשר יעיר ע״ז המומר מרגריתא בספרו: A. Margarita, der gantze Jud. Glaube ליפסיאה 1713 זיא האבן וואהל עטוואן קליינע ביכליין מיט העבראישען בוכשטאבן טייטש געשריעבען. ספרים בתבניתם באשכנזית מקורית ביחוד הכללים על שמירת הבריאות, מעין אלה שנכתבו בעד מלך אנגליה והופיעו בבסיליאה עוד בשנת 1513 בשם דאש רעגימענט דער גיזונטהייט. וע׳ סעראפאום לשנת 1858 צד 299, דברים דומים בסגנונם לאלה שבי״א.

2) בתוך דבריו כה וכה יגע גם בהדברים הנוגעים לנו ביחוד. כן בקצה הפרק הראשון: דורך משה הוט נאט דען יודשן זו ביטן עטליכי שפייז אויף דש זיא ניט קרנקהייט פֿילן זא זיא עשן, אלו דא בצייגט ר׳ משה פערבערשקארום (?)"... במקומות אחדים מעורבים דבריו יחד עם ש״ע.

גם שאר דברי שעשועים ועונג, חמפליאים לב בזרותיהם, וכהשירים האחדים האלה: „אלזו וויל איך זינגן אונ׳ וויל ניט ליגן, וויא איך זאך צווייא גיבראטין אָקסין פֿליגן, זיא פֿליגן אלזו שנעלין, דיא בייך קערטין זיא צום הימל צו, דיא ריקן צו דער העלין״... איין העלפֿנט דען איך לויפין זאך, דורך איין ענגין מויזין לאָך, ער ליף אלזו גרושן שנעליך. איין שאף דאש האט איין קינד צֶרריסן, עש וואר איין גרויזַם אונ׳ גיפֿערליך״...

„עש וואלטן אירי פֿיר איין היזן פֿאַנגן, זיא קאמן אויף שטעלצין אונ׳ קריקן גיגאנגן. דר איינר וואר איין בלינדר, דער אנדרער וואר שטום, דער דריטי וואר קרום, דער פֿירדר קינט קיין פֿוס רירן. אונ׳ ווייסט איר ניט דאש גישאך, דש דער בלינדי דען היזן דערזאַך, דער לאַם טעט אין דרלויפֿין, דער טויב טעט אין צום מַרק איינן טראגן, דער שטום טעט אין פֿרקויפֿין״... ובדברים כאלה תכלינה הנפלאות: הער מיט וויל איך מיין לידליין בַשלימן, אונ׳ וויל אויף הערין צו ליגן. אין מיינם לאַנד זיין דיא לייז אונ׳ פֿלייא, אלזו גרוש אלש היע דיא בעק אונ׳ דיא ציגן... גם השיר על צחוק השאך (וע׳ שאך בייא יודען 168) „וועם צו דעם שפיל איז גאך, דא גין ויל שלוג הער נאך״ בניגון אני הוא השואל. חידה נאה על צחוק הַשאך ווילמרשדאָרף תע״ט.

בסוף הס׳ מלאכת המספר לר׳ אליהו מזרחי בסופי למודי השאך עברית וי״א ע״י אורי צבי רובינשטיין, לעמבערג תקס״ט.

מעדני מלך שיר חרוזי בל״א על צחוק השאַך ע״י אשר אנשיל ווירמישא פפד״מ תפ״ז.

חידות עם שאר דברי שעשועים.

אף כי היו החידות לסגולה בקרבנו, וימי החנוכה נועדו ביחוד לשעשועים כאלה, בכל זאת לא רב הוא מספרן בספרותנו המקירית בש״ע, מה עיד בש״א, ורק אחדות מהן בהשפה הזאת נודעו לני בשם, והן: החידה על מעט (אופיבאך 1717): מיין ליבר מענש וואול גימיט, איך קום הער פון פלייש אונ׳ בלוט, איך האב אין מיר ווערד פלייש אודר ביין, מיין אן זעהן איז גרינג אונ׳ קליין, אידיך בין איך אן אלר ארט״... כן גם חידה ברוב דברים על התרנגול: „היירט צו איר ליבן לייט, איין וואונדר אונ׳ א ניי צייט, וואש נייליך איז גישעהין, א נביא לאזט זיך זעהן, ער אישט נאך פרהנדין, אין היהנער בערגין לאנדן. דער נביא שרייט מיט מאכט, איבר דיא וועלט טאג אונ׳ נאכט״... [1] „דש שינה רעטועל איבר דש שבשפיל״ (ווילמרשדארף 1719), הערוכה יחד עם ש״ע, כן גם חידות אחדות בבתובים, בשם: „שעני גייסטליבי אויזערלעזני אונט זינרייכע רעצל שטיקלין, אויש גאטש ווארט געצאגין״ (כ״י המבורג), גם: „היבשי רעטניש אונ׳ דיא תירוצים... יר די לנג וויל״ (כ״י רד״א), שפת הראשון מהם אמנם קרובה היא יותר לגרמנית צחה.

1) הוא שיר ארוך, העמוס בפרטים יותר מדי, עד כי ישחיתו טעם החדוד שבו. בתוך שאר הדברים על המדובר, יוזכר כמובן, גם גורלו ליוהכ״פ: איין טאג איז אים יאר, הערליך דאש איז וואר, קאן ער דיא זינד פר געבן, דש זוא נימנד מין אן קלעבן וכו׳. בסוף תשיר יגל המחבר גם שמו: „דר דא האט גמאכט דאש ליד, דר היישט דר פריילך יוד. ווען איך אין וועלט גענין, מעכט איר אין וואול קענין, דאך וויל איך אייך זאגן, ער היישט ר׳ שלמה פון פראגן״...

המיוחד אמנם במינו, הוא הספר ריח נחוח לר׳ יואל שין מלייפא (פיורדא 1728), אשר בו יריב המחבר ריב עם מחרפי החזנים וקובעיהם נפש: „איין קריג האט זיך טאָן אויף זייא ערוועקין, אז וויא איין רעכטר פֿיינט טוט ער זיך שטרעקין, הערט מיר צו וואש דא איז גישעהן. איינר הט אין דר דרוק גיבראכט, דאש האב איך מיט מיינה אויגן גיזעהן, אונ׳ שרייבט אויף דיא חזנים, צו פֿאָר אלש אויף דיא יונים. זיא גידענקין ניט אן עהר פֿר אלי זאכין, זיא טוהן אלי טאג יום טוב מאַכין, זיא זיין טרונקן אז איין שוויין אונ׳ ווילד מער, פֿון אלי מצות זיין זיא לער, דער נאך שטעלן זיא זיך פֿר דעם עמוד זינגן אונ׳ זאגן מיט פֿוילין בויך אונ׳ מאָגן״... ועל זה ישיב המחבר דבריו לאמר: „איך ווייש ניט אויב דער מחבר איז איין מוכיח, אודר איזל פֿון משיח. שטֵיט דאַך נפשנו יבשה אין קול, מען קאן ניט זינגין ווען דער הַלז איז דאַר, אונ׳ אז ער שרייבט דיא חזנים זיינן אימר פֿול, איך הלט דער מחבר איז גאנץ טול. דאש איז דאך צו פֿר שטין גרינג אונ׳ לייכט, דש ער ניט ווייש דען סימן לח לוז וערמון, דיא לעצטי אותיות מאכין חזן, דער חזן מוז אימר זיין פֿייכט״... השם ריח ניחוח, הוא לפי דברי המחבר, נוטריקון ר׳ יואל חזן [1].

---

1) התלונה על החזונים עתיקה היא, ביחוד על הכניסם חול אל הקודש, הם נגונים זרים. שלפי אחדים אסור לנגון בם אפילו דכתיב במשתה אל תשמח ישראל (ע׳ בס׳ תשובות הגאונים עם הגהות איי הים מהגאון ר׳ ישראל משה חזק, השאלה על חזן המנגן בנגון ישמעאל, גם התשובה ע״ז, לפי דעת הרמש״ש כונן בעל הרית ניחות חציו נגד הספר.

צו מיידי בורג אויף דער בריקין,
דא ליגן דרייא הינדליין,
זיא בילין זיך אבנט אונ׳ מארגן,
זי לושן קיינין שפאַניאר ניט איין...

גם ספרים שלמים הם מלאים שירים שונים, לרוב יחד עם ש״ע, מהם הספר שירי יהודה מאת ליב בר׳ משה חזן וסופר (ד״א 1697), אשר אחדים מהם טובים ונעימים גם הם. וכהשיר ליום הכפורים:

דיא זינד גידענק ניט צו דיינה קנעכט,
דען מיר זיין קינדר דיינר בידֶרן אונ׳ אַרב דיין גישלעכט.
גידענק אונש ליבר גאָט,
דש דא שטֵיט אין דיינר תורה גישריבן,
ער ווערט זיך פֿרייאַן אויף דיר גאָט,
אז אויף זיין עלטרין דיא ליבן... [1]

ג פ ן י ח י ד י ת מאת זאב וואלף בר׳ יהודה ליב מ ר א ז נ י (ברלין 1699), אשר אמנם לא רב הוא ערכו, כי שיריו הם רק חֲבור חרוזים בהסגנון הנודע: „עֵר זאל לייכטן דיין פנים זער פֿון וויין, אז די גרעשטה שמחה וואש דא איז דיין, אונ׳ זולשט זיין אז איין מלך פֿיין, דען דעם טאג מוז מן פֿריילִיך זיין״... (משיר על פירים). ש מ ח ת ה נ פ ש לר׳ מנוח הענדל ק י ר כ ה א ה ן חלק שני (פיורדא 1727) יחד עם מנגנות כתובות (נאָטען), האוצר בתוכו לרוב שירים וזמרות ליום השבת: „דעם הייליגן שבת וועלן מיר, אַנטפֿאַנגן מיט פֿרידן, אים אָן טאָן זיין גֶבִיר, וועלן מיר ניט פֿר מיידן״... בסגנון כזה הוא הספר כלו [2]. גם ספר אחר,

---

1) מצויינים הם גם דבריו בהקדמתו על השחתת המדות של בני דורו: „איך האב אין פֿיל ארטין גיזעהן, וואש אויף סעודות אונ׳ חתונות טוט גישעהן... איז איין חתונה דא לויפֿין זיא הכל נאך דעם עשין צום טנץ, דאריבר איז פֿר שטערט די סעודת מצוה בלד גנץ. עש בלייבן גאר וויניג זיצן אם טיש, זיא לויפֿן ארום אז אין וואשיר דיא פיש. אונ׳ ווען זיא ווידר קומן צו דר דרשה. דא איז איין גרושה מהומה, צו מאכין שוויינגן העלפֿט קיין בקשה... זיא שפילין דר וייל מיט דיא בתולות דיא בייא דר כלה זיצן, אונ׳ טואן זאכין דיא נִיט פֿיל נוצן״...

2) גם בסוף החלק הראשון שיר בשם התעוררות ליד, המתחיל: איי מענש איי מענש וואש גידענקט דוא דיר וכו׳ המלא דברי מוסר ותוכחות.

גאט בהיט מוטר אונ׳ דש קינד,
זאַמט דען גאנצן הויז גיזינד,
אַלש מאַנך ציגל אויף דען דאַך,
אזו מאנכר ענגל בייא אונש וואַך,
דאש ווירט וואהר אין גאָט נאמן,
אמן...

אויף מיין רעכטן פוס מרעט איך,
גאָט דען הער בעט איך,
דש ער אַנטבינד,
מוטר אונ׳ קינד,
גיבאָרן זול עש ווערין,
צו גאָטש ערין

אויף דען בערג כַּרמל,
שטיט איין הינדין אונ׳ שרייט.
דא קומט איין ענגיל פֿון הימל
אונ׳ שפריכט: ווארום שריישטו?
איך בין איני גיווינערין,
איך בין איני גיבערערין,
גאט ווירט דיר אונ׳ אלי מענשן העלפֿין...

בחֵן ונועם הם גם השירים אשר עוז ילין בם וקול עליזי גבורה יִשָּׁמַע מחוכם, אשר אמנם לא ממשכנות יעקב בהגיתו מוצאם, אך תכנום לפי רוחם ולפי חָזות נפשם כוננום, וכהשיר הנודע על מְצור מאַגדעבורג:

מיידיבורג הַלט דיך פֿעשטי,
דוא וואול גיבאויטיש הויז,
דיר קומן ויל פֿרוימדה געשטי,
דיא ווערין דיך טרייבן אויש.
דיא געשט דיא דוא קומן,
דיא זיין אייטל מוינכן אונ׳ פפֿאַפן קנעכט,
הילף רייכר גאָט פֿון הימל מַך אלי זאכן גירעכט.

לשיר התולים כאלה אם גם במרירות לב, נוכל לחשוב גם את השיר „אשכנז׳ אונ׳ פאלאק״ אשר בו יתיאר מצב אחינו האמללים נודדי פולוניה בגרמניה, ואיך שבעה נפשם רעה בתוכה:

איך בגרייף דיא פֿעדיר אין מיינר הַנט,
אונ׳ פֿאנג אָן צו שרייבן פֿון אשכנז דש טייטי לַנְט
איך קאן איינם זאגן אונ׳ פֿר צֵילן,
וויא זיך דער פּאָלאַק אין אשכנז טוט קווילן.
קהלות קדושות לאזט אייך דז ניט פֿר דריסן,
אייער זכות זאלן מיר אויך גיניסן.
פֿראנקפֿורט, ווערמש, מעץ, פֿירדא, בומברג אונ׳ נוך מֵין
אנדרי קהלות קדושות דיא ניט גידאכט ווערן צווישן דען גמיין.
מן ווייש דאך וואול ווער די קמצנים זיין.
מיך דוכט אין מיינם זין גאנץ אונ׳ גאר,
גאנץ אשכנז איין שטאט, איינר איז ניט
בעשיר אַז דיא אנדר אום איין האָר.
קומט דער פּאָלאַק אין אשכנז זיין הויז,
אזו שפּילט ער מיט אים אַז וויא איין קאַץ מיט דר מויז,
ער טוט אים הַלִב שלובם געבן פֿון וויטן,
אבר רואה גנֵבה שומרים פֿון אלי זייטן.
אז ווען ער אים זיין הויז ווֶעלט אזועק טראגן,
ער פֿרעגט אים זייט איר איין מלמד אידר קענט איר איין פּאַק טראגן,
ער מאכט מיט אים גרוש וועזן,
אונ׳ זאגט, ניט לַנג זייט איר אויך היר גיוועזן.
דער גאַשט קאן אין דער ווייל ניקש זאגן,
פֿאר הונגר גישוועלט אים דער מאָגן״...

שירים אחדים הושָרו גם בחדר היולדת, ועם שאָר ההבלים אשר סביב שתי לו מצאו גם הם מקום להם, וכהשירים האלה:

איך מאַך איין קרייס,
דען גאט וואול וייס,
אויש אונ׳ איין צו טראגן.
אָ גאט, הילף מוטר אונ׳ קינד פֿר שאדן,

זיא זינד נע וָנד
זיא וואלטן זיך גאָר גערן פַר זויפֿן.
אָ שמע, שמע ישראל,
וואש איין חרפה...,

יוסף פרינץ דר האט גיזאָגט,
דש מיר ווערדן וועק גיאָגט.
אָ זיין שמחה איז פַר שטעהרט,
אונ׳ דש בלעטיע איז אים נקעהרט.
אָ וויא גרוש איז איהר מַפָּלה,
אָ וויא גרוש, אָ וויא גרוש.
טאנצען מיר נון מיט איין באָהלע,
לאכין מיר זיא הערצליך אויש.

דוד ריקע זיצט אונ׳ שוויצט,
אויב שוין ער קיין אויבן היטצט.
ליפמאן רינטל ליגט אין דרעק,
וויא קומט ער בשלום אוועק.
אָ וויא גרוש, אָ וויא גרוש... [1]

---

1) השירים האלה עם החרוז הסובב אָ שמע, שמע ישראל, לקוחים מחוברת קטנה הנמצאת בידי (כנראה היא מד״א) בשם יודש פֿאלק ליהד, בניגון מאַרסעליושע, כן גם „איין אנדר ליהד״ בנגון קַארמאניאָלע. והנה המהתלות האלה כוננו ללב פרנסי אמשטרדם וקציניה, ומלבד השירים מנואץ שמם גם בספר מיוחד בשם „דיסקורש״: גיהאלטן צווישן יהודים אין שיף פֿון איטרש נאך אמשטרדם״... אשר בם יעברו תחת השבט כל מעשי הגדולים האלה ועלילותיהם יחד עם התקנות הנודעות. איך בין אונטר דיא פֿראנצי גוועזט – כה ידבר אחד המתוכחי בהתמרמרות – דא האב איך גילערנט אונ׳ גיזעהן, דש איין גמיינר אָך צו גיהערט מוז ווערדן, אונ׳ דאש פֿאר שווארצטי ווארט קהל מעג איין כח טאָהן הערט מן אין דיא גאנצי וועלט ניט אלש היא״... הם – אנשי הקהל – כה יוסיף דוב עוד – נתמכים בתקנותיהם העתיקות, אבל: נוא, די פֿאָהריגה מענשן האט עז וויא גפֿאַלן, אונ׳ אן אונז ניט, מוז דיא ניא קאהן פֿר ענדרונג אין גמאכט ווערדן״... דברים כאלה למכביר נשמע מהספר הזה יחד עם מהתלות וחדודים אשר אמנם לא כלם יוכלו להיות לנס לחתנוסס בם, ועי׳ להלן.

נון האב איך שיר דיא בעשטי זאך געשין,
צו בורגאַ טוט מן אַך מיט זולכן אֵיל אויש מעסין,
איינר הייסט טעבלי זון רבי יונה,
זיינה קויכין האט ער מוזן וואל לונה...

מלֵאי לעג לשאננים הם גם השירים על הפרנסים ונשיאי העדה ושאר כל אלה הרודים בהעם, וגם על קדקדם תֵרד חמת המהתלות האלה:

אלהינו ואלהי אבותינו,
וואָלטן אונזרי אוברשטן הירש שוואַרץ אונ׳ שמערל שיפּפּאלק,
נאך באם לעבן זיין,
זאָ וואלטן מיר ארמן ניט ליידן גרויש פּיין,
דען הירש שווארץ האט פּיל מדות טובות אין זיך גיהאט,
פֿון דריי קרענקן וועק (קוכען) אישט ער ניט גיווארדן האלב זאט...

קומט נון אלי בעלי בתים קינדר,
זעהט נין וואס איין יום טוב איז דָויא.
קיינר קען אייך טון איין הונדר,
קלייד אייך אלי וויים רויט אונ׳ בלויא,
פרנסים אריסטאָקראַטהען,
זענין נור קיין ארטכע ווערט
איר שמחה איז פּר שטערט,
וואש זאגן נון אייער אַדוואָקאַטן,
אָ שמע, שמע ישראל,
וואש איין חרפה פּר דיא בוהל,
טריומפף האט נור דיא נייאי קהלה שול,

געהט יוסף פראנץ ניט איבר דש מַיִם,
מיט זיין בוהל אונ׳ שלומר זאַק,
מיט דיא צאכענערש לשֵם שָמַיִם.
אָ וויא האבין זיא איין קראַק,
נאך צרפת קענין זיא ניט לויפן,
אין ענגלאַנד איזט איהר גאָט,

אליהו קוטנר (ד"א 1698) [1]: ווער זיך אין שפילן בגיבט, דער לעבט אֶילענדיג אונ׳ בטריבט, זיין ענד איז אך פֿר פֿלוכט, זיין אונגליק האט ער זעלבשט גזוכט, ער רייזט פֿין שטאט צו שטאט, וויל ער קיין בלייבנדיג ארט האט, גאר ארמטליך אונ׳ גאר קאהל, גֵיט ער איבר בעריג אונ׳ איבר טאָהל"... ועוד דברים כאלה.

גם שירי מהתלות אשר כוננו חציהם ללב אנשים שונים „ואשר אחדים מהם אמנם נגואלו כדברי עגבים ונבלה, המשליכים שקוצים עליהם, ועל כן לא נוכל הביא גם מהם רק אפס קָצהם לבד, אשר אם חלאתם גם בתוכם, אך לא למפגע הם להקורא. הם השירים בכתובים בשם יודישר שטאַם פֿאן רעבטר אַרט":

איך וויל אייך זינגן
פֿון איינם דר הוט איין גרויאן באַרט,
אייזיק שטיללינגן איז ער גינַנט,
ער וואוֹנט אין שווייצר לַנד,
ער האט עש אן גיטריבן איין לַנגי צייט,
דש ער די שְקצות אונ׳ גוית הוט ארום גיהייט,
דש האט אין גיוואָרבן דיא שרָרהֿ,
האט אין גיקאָשט י"ב אלפים דיא פשרה.

איינר היישט פערלי נייא בורג דער הינקט,
דער האט גימאכט זיין פולצל איין קינד,
אונד דש איז ווערליך וואָר,
ער טוט תשובה אונ׳ טראָגט לאנגי האָר...

נאָך הוט זיך עטוואש צו גיטראגין,
צו פֿראנקפֿורט איינר מאכט איין פולצל טראגן,
ער הֵישט ליב צו דער באזערנעק,
ער האט גישנייט הינטר דר האָלץ העק...

---

1) עם הקדמה מאת המעתיק ועם העתקת הקדמת המו"ל הראשו ר׳ אברהם חבר טוב: „אלזו שפריכט דער יונג פֿון יארן אונ׳ קליין פֿון פֿר שטאנד איז"...

שטיל, אונ׳ פֿאָך מיט דיינם גוט ניט פֿיל, מערק אויף וואש איך דיר איצינדרט זאגן וויל, מן ריקט פֿר מענכן דען הוט, האט קיים דרייא העליר אין גוט״... כן גם וכיח בין אִכר ואיש צבא: „וויא דער פויער אונ׳ סאלדאט זיך מיט איינאנדר אין טישקירש ביגעבן״... עם הדברים בסוף: וועלט איר ווישן ווער דז ליד האט גימאכט, איין מושטר שרייבר האט עז קימפאָנירט, נייליך בייא דער נאכט, עז טוט אים אויך זעהר פֿר דריסן, דז אים דיא בייארן קיין געלט מער לושן, לאכט אלי בויארן אונ׳ לאכט״... (פראג 1705).
גם וכוח בין העשיר ובין העני בשם מסה ומריבה מאת אלכסנדר ב״ר יצחק מטרייש והוא בכתיבים (כ״י רד״א).

לא חסרי ערך הם גם שירי המהתלות על אהבת הכסף והצחוק, כהשיר מאת מנחם אלענדארף, בנגון: הוך ריף דער וועכטיר: „גֵיט וועל דש דיא עש ניט אנטגעלט. דיא טויריכט וועלט, דיא מיט אַל איר זינן, איר זיצן איר שמֵין, איר גידאנקין דיא דא מיט אים גֵין, אויף דש געלט איר זין. געלט צו גווינן, נידר אונ׳ הויך, דער וועלט איז גוך, יאַג אונ׳ בלאָג (פלאַגע) דר נארינג ניך, דש ווירט איך אלי טאג אינן״... כן גם שיר אחר בשם „געלד אונ׳ קיין געלד״: „געלד מאכט מענכין שטאלצירין, קיין געלד מאכט מענכין ערפֿרירן, געלד מאכט מענכין פויאר צום האַרין, קיין געלד מאכט מאנכין דאקטאר צום נאַרין. געלד מאכט ברידרליך, קיין געלד מאכט לידרליך״... שיר על הצחוק מאת שמואל הונגרלן: „מיר האבן אירי דרייא ברויבט, אויב איר מירש גלייבט, זוא זול עש מיר דר פֿירטי בקענן, דר עש פֿון מיר הין וועג טרוג, וויא וואול עש ניט וַיש מיין צוג, דאך וויל איך אין נענן. אך שפיל, וויא קאנשטו רעכט קליין, דש געלד מיט איינם הארטן שטיין, גאר צי מאַלמן אונ׳ צו רייבן. וְיי איבר דיך גישריאן אונ׳ אַך, פֿר דיר צו מאג בלייבן... גם שיר אחר בשם „איין נייא שפיל ליד״: „איר ליבה ברידר, מעכט שפילן וויא איר וועלט, פֿר שפילט איר דאָך אייער גוט אונ׳ געלט, בליט אונ׳ פֿלייש טוט מן אויך דא בייא פֿר לירן, וואוז איך מיין לעב טאג האב גיוואונין מיט מיין בייטל וואול שפיגן, איר ליבי ברידר, גידענקט דאך דז אין אייערן זין, וויא דש שפיל געלד קומט זו גיט עש ווידר הין״... כן גם הדברים בהספר הנודע התלמיד צחקן מוסרי, הוא הספר סור מרע להר״י די מודינה בהעתקת

טוט מיך אל טעג שענדין״... שני השירים האחרונים האלה הם בכתובים [1].

שירים אחדים הם גם שירי ו כ ו ח, וכאשר אמנם כבר ראינו כן למעלה, שירים, אשר מצאו מסלות להם גם ללב העם, ואשר לרוב נעתקו מש״ע [2], וכשיר ה ו כ ו ח בין היין עם המים מאת ר׳ אליהו ל ו א נ ץ בנגון „דיטריך פֿון בערן״: איר לייט, איך רוף צו אייך, מיינשטר דֶר זֶילן רייך, איך ווערד גיהיישן זַימן דֶש וויין, איך בין קומן אלהער, מיין מונט ניט צו שליסן מער, צו ארציילן דען לוב מיין. לוש אב, גיגן אים רעט דאש וואשיר, זאג וואש קאנשטו זון בעשיר״... [3], כן גם שיר אחד כזה מאת ר׳ זלמן ס ו פ ר: „זין דֶש וויין בין איך גיהיישן, אזי שפראַך זיך דר וויין, מן טרינקט מיך פֿליישן, דר צו בין איך גאר פֿיין... לוש אב פֿון דייני ריידן, שפראַך דש וואַשיר שטאַרק, גידענק אן דייני גרושי זינדן, בייא נח אין דר אַרק (ארכע)״... וכוח בין האכר ובין תושב העיר: „איין קריג האט זיך גיפֿונגין אָן, וואול צווישן דעם פויאר אונ׳ בורגש מאן, דר פֿון איך איצינדרט וויל הוֹבן אָן, איין נייא ליד צו זינגן. דער בירגר שפּריכט אויש איבר מוט, „מיר זיין זי רייך אן געלט אונ׳ גוט, דש מן פֿאר אונש טוט ריקן דען הוּט״... אך, בירגר שווייג דוא איצינדרט

---

1) מכ״י הנמצא אצלי, ואשר לפי הנראה, הוא מהמאה הי״ז. על שאר הדברים על החג הנפלא הזה, על חג הפורים, על ההלצות השונות והחדודים ועוד, ע׳ ביחוד במחברתו של הרמש״ש ע״ז. מלבד השירים נמצא גם „איין נייא פורים אלמאנאך״, אונטר צייכנט דורך דער בריהמטר ק א צ ב ו ל מ ז ל א ק ס ע קאפ באמשטרדם (ד״א 1793). גם מסכת פורים בהשפה הזאת הנמצאה בכתובים, וכי הנראה היא מהמאה הי״ז. גם הלצה בשם פ ו ר י ם ד ר ש ה, אשר אמנם מאוחרה היא בזמן, כי נדפסה באמשטרדם בשנת 1815: „איין שעהן פורים דרשה מן הרעבצעהן פֿון קולשטרבאַך. אונ׳ ווען עש ניכט פֿר צו לאכין, איז עש גוט פר דען בעל דרשן פסח צו מאכן, אונ ווען עש ניכט איזט בהסכמות מגדולי גאונים, איז עש אז מקיים צו זיין מתנות אביונים. ברשות אמשטרדם איז איין קהלה איין גאנץ שינה, הש״י זאל איר געבין אלי זיא זאלין זיך מעהרין כהנה״... שירים אחדים להחג הזה חם גם מגואלים כ״ב, עד כי אין להעלותם על הגליון, וכהשיר הנזכר ברשימת ספרי כ ר מ ו ל י במספר 194.

2) אשר אמנם לא מעט הוא מספרם. דבר אשר לא יפלא בעינינו, מהיות הוכות כמעט לתכונת נפש עמנו ולחם חקו, שבא לו בל״ס מלמודו העקרי, מהתעסקו בהתלמוד.

3) השיר הזה ראה אור בהס׳ זמרות לשבת לר׳ עקיבא פֿראנקפֿורט (בסיליא 1599) וגם במקורו העברי לא נרגש בו כשרון רב להזמרה.

„זיהט ליבן לייט, וואש דא טוט״... זמר נאה לפורים (פראג בהמאה הי״ז) בנגון ר׳ שמעון: „שיקט זיך דרויף גר שֵין, ווער איין בעשירן ווייס מאג דען לאזן שטֵין... מאת משה מלמד בר׳ מאיר ש״ק מווין: „מיין שפרעכן הערט אונ׳ פַר נעמט איר ליבי לייט״ כן גם בשם כזה מאת נח אברהם בר׳ הזקיה (פראג 1676) הערוך אף הוא בסגנון הנ״ל: „הערט מיר צו איר ליבן לייט, לאשט אייך זאגן וואש פורים בטייט״... גם השיר אשר הושר בקול משחקים: „איר ליבן גיזעלן, גאָט גיב אייך איין גוט פורים, איך קום ארייַן מיט מיינע שעלין, ווענן דעש קיניגש בהורים״, המתנוסס בעליציתו: לאזט אייך ניט פַר דרישן, ליבי לייטליך צאַרט, לאזט אייך דען נאַבנט גנישן, אֵי ער קריגט איין בארט. מיר ווערן חלוקים זאגן, וואול אין דער שיסיל גאַנץ בלאָש, דער בעל הבית וועט דען חסרון טראגן, ער ווירט אונש שעלטן איין פַראש״... [1] זמר לפורים מאת שמואל זנויל פיפרט (1715): „פַרומי וייבר אונ׳ מיידין, קייני אב גישיידין, טוט גשווינד לייפַן, איין לושטיג ביכליין זעלט איר קויפַן. אַיר ווערט דרינן זעהן, וויא מן האט גהאנגין המן מיט זיין קינדר צעהן. איר ווערט לעזין גרוש וואונדר, וויא דא זיין מפלפל איין רבי מיט צעהן קינדר״... תוכן הפלפול הוא, על איזה עץ יִתָלה המן, כי אין אחד בם, אשר יחפץ לחלל כבודו בדבר כזה ולשאת חרפה על נפשו. איין שין פורים ליד (ממחבר בלתי נודע): „איר יונגן אונ׳ איר אַלטן״ נון הוירט מיר צו מיין וואורט, איך האבש טרייא ביהַלטן... אין קייניג אחשורש טאגן גישאָך איין גישיכט, המן דער בייזו וויכט, דעם קיניג וואלט ער שענקין, מרדכי וואלט ער הענגין, ער וואר אים ניט דער האָלט (האָלד), איך וייש ניט וואָש ער וואָלט, ער הָט ניקש גוטש אים זינא, ויל (פַיעל) ערגר דען איין שפינאַ, דר צו דער שְלַנגן גיפַט, גרוש לייד האט ער אָן גישטיפַט״... כן גם שיר אחר בדרך כזה: „אין קייניגש הויף, בגעגט אים מעגבר גרוף (גראף), דיא זיך בוקין אונ׳ בייגין, אונ׳ בון גרוש אֶיר ארצייגין. דא קאַם המן אונטר דיא פפַורטן, אונ׳ זַך מרדכי דורטן ווארטן. וליגש ליש המן רופַן זיין ורוינט. וויא זול איך עש מאכן מיט מיינם ויינט (פַיינד), מיט מרדכי וויל איך עש וועגדין, ער

---

1) גם Sanders בס׳ השנתי של בול לשנת 1848 בזכרונות ימי נעוריו שמה, יביא טורים אחדים משיר כזה: „איך קום ארייַן צו שפרינגן, איך האב קיין געלד צו קלינגן.

פֿר גׄיבטש אים גאט דער הער,
היטן מיר צווייא שבָּתות בַּלד,
ווערט משיח קימן צו ציהן דא אהער...

גם מזמור שיר ליום השבת מר׳ מאיר משעברשין (בעל צוק העתים) ד״א 1654 בהעתקת גימפל סגל מווין: „דען מזמור שיר ליום השבת הוט גימאכט מהור״ר מאיר משברשין און דר אין אויף טייטש האט גימאכט היישט ר׳ גימפל סגל פֿון ווין, ער ביגערט קיין חריפות דריין צו בווייזן דז מן אים זול דרום לובן אונ׳ פרייזן, נייארט ער הוט עז דרום גימאכט, בישיידליך פֿר גימייני לייט אונ׳ וויבר אונ׳ מיידליך, דז זי זולן אך ווישן, וויא מן זול דען הייליגן שבת זיין וַר פֿליסן אונ׳ וואז דא איז דער מער מיט דיא איבריגה נשמות. אונ׳ דרויף גיט דר נגון פֿון אקדמות, אונ׳ ווען זיא וערן דריין לייאן, דאז ווערט איר הערץ דר פֿרייאן, אַל פֿרייטאג שפעט זול מן עז זינגן מיט גיבעט, אזו ווערן מיר זוכה זיין, דז אונז משיח ווערט בלד פֿירין אין ארץ ישראל אריין...
התחלתו: „איין שין גיזאנג וויל איך אן היבן צו זינגן, מיט פֿרישן פֿרייליכן העליר שטימן, צו ערין דיא הייליגה מלכה דיא דא איז וואול ביקנט, שבת איז זיא מיט אירן נאמן גיננט. השיר מי כמוך או אדון חסדיך, שיר לשבת שלפני פורים בד׳ לשונות עברית גרמנית ורומית ושי״א (ד״א 1700).

גם לימי המשוש, לחג החנוכה והפורים הושָׁרו שירִים כאלה, ביחוד להאחרון, אשר בו רבו העליזים וּבכל חוצות שמחה וצהלה. מהם הם: זמר לחנוכה מאת נֹח אברהם אשר זעליג אלטשיל (פראג לע׳ 1676): מיר ווען צו זינגן הייבן אַן, אונ׳ וועלין דיא לייט ווישן לאָן (לאַססען) ווארום אזו מיר חנוכה האבן״... גם בשם זאת חנוכה ביכל מאת אלחנן בין שמש מק״ק קרעמניץ (פֿראנקפֿורט) עם נגון מיוחד לו: מן מג דרום מאכין איין נגון וויא מען וויל, דער רעכטי נגון איז אבר דרויף אז וויא, „אויף טאג אונ׳ נאכט שפיעל״... [1] זמר לחנוכה, הנמצא בכתובים (כ״י רח״מ), כן גם ויכוח בין חנוכה ובין שאר המועדים, מאת זלמן חזן:

1) על השער: „זאת חנוכה ביכל טוט זיך דש נענן, צו ווישן דיא רעכטי מצוה ווארום מיר חנוכה ליכט ברענן״... השיר בכלל אמנם איננו נשגב מאד: „אנטיוכוס הים איין רשע איין אכזור איין גרושר העלד, אויף מצרים ער זיין גרושן שטרייט אָן שטע׳ט״...

גם השירים, או הזמרות, ליום השבת יפיקו נועם, אף רב הוא גם מספרם, רבם ראו אור בסדרי התפלות גם בספרים מיוחדים1), אך רבים הם גם אלה אשר מצאו מקום להם בספרים שונים, וכשירים האחדים אשר נביא פה:

ליבליך מאָרגן גאַב
צור הנד,
וואורד דֶר ליבן ברויט גיוואַנדט
שבת וויש דיא גאב,
הימליש בְרוֹט ער זיא דא שפייזט,
אונ׳ וואכטלן איר דֶר נידר ריישט,
דעם היילגן שבת צו ליב...
איצונד וועלין מיר דיא מלכה צו אנטפַנגן געהן,
מיט ליבליך גישטאַלט ווירשטו זיא קומן זעהן.
שלאָגט אלי זאָרג אויש אייער מוט,
ווייל זיכר גאָט זעלבשט בייא אונש רוהט...
איך וויל זינגן היינט,
ניגן דעם שבת ליכט,
דיא ניגן מיר האבן גישיינט,
דז מַן זיא דורך דיא שטוב זיכט,
ווער דען שבת רעכט הלט,
מיט אַל זיינם צו גיהער,
ווען ער שוין זונשט הַגדלט מיט גוואַלט.

צדקה צו נעמין, דיא פריינדשאפט, אין פיינדשאפט, דיא ברידערליכי ליב, איז גאנץ טריב״... קרובים לזה הם השירים בשם: קורץ וויליגי אלא מאדישן לידר (פראג בהמאה הי״ז או בראשית המאה הי״ח), דאס ערשטי פון אלין האנדוועקן אונ׳ האנטירינגן אים טאן (בנגון) אישט דאש אין אלין לאַנדן״: איין לידליין וויל איך זינגן, נון מערקט אייך דרויף, הערט צו וואונדרליכי דינגן, וואל פון דר וועלט לזיף. וויא אלי הענדל זיך גישוועכט, וויא מן איצונד אויף ערדן, אין אלין ארטן זיכט. דען וואוכר טרייבט מן זערי, זיכט מן אין אלי לאנד, אונ׳ נעמט אלי לענגר אונ׳ סערי, ליידר גאר איבר האנד. דער גיין טויבל האט קיין רוא, דען ארמין שוויס אויז זוינן שירט ער טאַפפער צו״ וכו׳

1) ע׳ דברינו למעלה, על השירים האלה תחריץ משפטה נאַהידא רעמי „לו ימצא משורר כזה״ דער׳ דען מוט אונד דיא בעגאבונג העטטע דיזע מונטערען שבת קלענגע אין איהרער צום טהייל דראָלליגן נאַיוויטעט נאבצובילדען (Culturstudien p. 84.)

גיפֿונדן האט, אַן דעם אַבענד. דער דיך חאט אלזא לאנג פֿר לאָרן, פֿר אלי וועלט האט ער דיך אויש ער קארן, אויף ערדן ביגערט ער קייני מער, דוא ווירשט גיפֿיהרט מיט גרויש עהר, אַן דעם אַבענד״... מלבד השירים השונים בפי העם, אשר מחולליהם ויוצריהם היו לרוב הבדחנים, בם הראו גם חדודיהם ומהתלות פיהם.

טובים ויקרים הם גם השירים אשר יורו ארחות חיים ודעת התֵבֵל, המפיקים יחד תבונָה:

האָט דיר יעמאנט פֿיל גוטש גיטאן,
גאר אופֿט זולשטו דענקן דאראן,
עש זול דיר זיין פֿון הערצן לייד,
אן דיר צו שפירן קיין דאנקבארקייט...

אין דיינר יוגנד זולשטו דיך,
מיט אַרבייט איבן פֿלייסיגליך,
דאר נאך דיא ארבייט שווערליך אישט,
ווען דוא צו די עלטיר קומן בישט...
גִיט ניט נאך זאלבן ביזי זאכן,
היטיט אייך פֿיל מער,
גיבט גאט אליין דיא עהר...
לאזט אייך ניט פֿיל שמות אונ׳ קמיעות שרייבן,
דען וואש איז איין בעשיר שם אז דער שם פֿון איינם גאָט,
דער הימל אונ׳ ערד בשאפין האט...
זיך דיך וואול פֿאָר,
דר בטרוג איז גרויש,
דיא וועלט איז גאָטש לֵיז,
ווערשטו דען זעלבן הִינגן אָן,
אן שארן קומשטו ניט דר פֿאן... [1]

---

1) על קלקול העולם והשחתת חיי החברה, אשר גם בשירים שונים, ופה נביא רק את העתקת השיר הקטן המיוחש לרבנו תם (לפ״ד דוקעס בהמ״ע, ציון תר״ב אמנם לא לו הוא) המובא בהס׳ מראה מוסר (ע׳ למעלה): דיא וואהרהייט איז גישטארבן, דיא פֿרומקייט איז פֿאר דארבן, לאסטיר אונ׳ שאנדן האט גינומן איבר האנד, שעם אונ׳ צובט, נימנט זוכט, קיינר טוט זיך שעמי

גם שירים זולתם, לרוב יחד עם שירים בש״ע, אשר דרך כזה גם להם. מהם: איין היבש זמר פֿר חתן יכלה בניגון האלב שווארץ האלב וויים (פראג לע׳ 1676), מאת נח אברהם אשר זעליג בר׳ חזקיה ממשפחת אַ, טשול: „איין גיזאנג וויל איך טון זינגן, גוטן וויין וויל איך שלינגן״... כלה ליד, עם שם אהרן בראש החרוזות: „איך ליבט זיא גערן מיט מיינם גיזאנג״... כן גם בשם איין אנדיר היבש כלה ליד עם השם בנימין בראש, החרוזית: „רומפל אין דער טיר ניט מער״... איין שין נייא כלה ליד בנגון גוט שבת, גוט שבת (עם ציורים פפד״מ 1690): איר ליבן פֿרומן אונ׳ גיטן לייט, איך וויל אן הֶיבן צו זינגן פֿון איינה שינה כלה הייט, אונ׳ איך וויל אירן ליב אונ׳ פרייז געבן, אונ׳ איר מצות דֶר נעבן. יוא נעבן בישטי אזי היפש אונ׳ וואול גישטאַלט, דז דוא דיין חתן אזו וואול גיפֿאלט, וייל דא דוא בישט זיין איינן ריב (ריפפע) גיוועזין, דרום האט ער דיך אויז אלי מוידן אויז גילעזין״... גם שיר אשר הושר באזני החתן, להשמיעו קול מוסר גם הוא ולקח טוב: „היום הרת עולם היום יעמוד במשפט, חתן לעב, היינט איז דער טאג דש מן דיך פֿירט אונטר דיא הופה פֿאָרט, דרום ביט איך אייך, איר ווערט צו הערין, דען היינט איז דער טאג דש זיך דער חתן מוז בקערין״... כן גם שיר אחר אשר הושר לפני הכלה בעת קליעת שערותיה („באזעצינש״) לפני החופה [1]: „טרעט הרבייא, טרעט הערבייא איר פרויליין פֿיין, דיא כלה זאל מן פֿלעכטין, מן ווירפֿט איר איין דיא פֿינגרליין, זיא זייען איר אַל גירעכטין, אונ׳ ווען מן זיא גיפֿלאכטן האט, נאר שין זאל מן זיא אויף מאכן, מן הינג איר פֿאר, איין פֿינגרליין קלאָר דש מן זיא ניט זיהט לאכן, מן פֿירט זיא הין אין גרושן אֶירן, די ברכה זול מן מאכן, דער גאט טוה איר באשערן, מזל אונ׳ ברכה צו אלי אירי זאַכן... גם שיר אחר כזה, אשר בכל סוגר בו המלות „אן דעם אבענד״: „מיט שטיל שווייגן ערפֿאהרט מן פֿיל, שיני כלה איך זינג דיר דש ביישפיל, דש מן דיך האט גיזוכט זא וייט, ביז מן דיך האט

1) השיר הזה גם הבא אחריו, הם תוצאות מהמ״ע של ל. גינר חלק ג׳ צד 81. הלקוחים מספר שירי עם מהמאה הי״ז בגרמנית צחה, שיר אשר בל״ם היה שגור בפי רבים, אחרי שמצא מקום לו גם בס׳ כוח. שירים כאלה היו לפתגמים, וכבפי מענדיל גבור בספירו הנודע על בערנשטיין: ביצד מרקדין, דען אונטר פֿיהרער פאַקט איהן, לפני הכלה, טאנצט מיט אים אֶלה״...

טוט אייך דר בארמען,
אנטפאנגט זיא ליבליך מיט דען ארמען:
טיילט גיטליך אונ׳ גערן ... [1].

ביהלט דוא חתן ויין (פיין),
די לער מיין,
הלט זיא שטעט אין ועשטן (פעשטן).
דיין גימאהל זיא אישט,
אונ׳ איר בישט,
בויר (פיהרע) זיא מיט דיר צו נעשטן,
זי גיבט דיר מיט,
אונ׳ איר איר אונ׳ גוט,
איך זאג דיר אם בעשטן,
האלט זיא גאר שוין,
דיין ווייב אונ׳ דיין קרוין,
דיא וואול גיטאן,
לוש איר קיין גיבערשטן ...

מיין יונג ורויליין וואל גיטאן,
כלה דיא אידלן קרוין,
מיין היד דיר נים גר ערן.
דיין מאן הלט אין ערן,
וויא איינש קיניגש הערן,
זייני ווארטי זולשטו ניט ווידר שטרעבן,
גיגן אים טו דיך נייגן,
אונ׳ אלי ורוינטשאפט דער צייגן,
דוא בישט אים גר היים געבן.
אך די ווערק זיין,
ניך דם ווילן זיין,
אונ׳ הלט אין גד וויין,
אלי טאג דיינש לעבן ...

---

1) עם הדברים האלה בסוף: „דער אונש דש לידליין האט נייא גימאכט, ער איז וואול ביקאנט, אין אלי לנט, ליב קוטניר איז ער גיננט, זיין האפנונג שטעטש צו גאט דעם הערן"...

עש איז קיין גרעשיר פֿרייד אויף ערדן,
אַלש ווען צווייא ליב צו זאַמן גין ווערדן.
צו דיזר פֿרייד,
זול זיך אידר מַן זיין בירייט,
קנעכט אונ׳ מייד,
חתן אונ׳ כלה צו ערין...

איך עפֿין מיין מונד מיט זיסן גזאַנג,
דעם חתן צו ער, דער כלה צו דאַנק,
איך וויל ניט מאכן לאַנג,
גאָטש פורכט זול זיין דר ערשטי אָן פֿאנג...

גיגנאָלד טוט זיך פֿר בלייכן,
וואול פֿר דיא כלה צאַרט,
זיא איז זא צויכטיג גלייכן...
נון פֿירט זיא אין אֶירן
וואול היים אין איר גימאַך,
איר זאַמן זול זיך מֶירן,
אלש גאט צו אברהם שפראך,
אל דאצו גוטר נאכט...

וועלט איר פֿריי זיין פֿון העל פיין,
זא טוט נאך דען וואַרטן מיין,
וויש איך אייך טו לערנן.
טרייבט קיין האָפּארט נאך איבר מוט נאך פֿראכט,
דש איז אייך גנץ גוט גימאכט.
דער שטאָלצי מוט,
טוט נימר גוט.
האלט מיין וואָרט און היט,
וואש איך אייך וויל לערנין
האלט עש ניט פֿיר איין שערין,
נעמט עש פאשט צו הערץ.
איבר דיא ארמען

איני ורויא צו ווערדן,
דא פֿיל עש מיר אלזא עבין איין,
וואש פֿר איין לושט איין יונג פֿרויליין.
האט אויף דיזר ערדן ...
צו מארגנש וואן איך דען אויף שטיה,
פֿיל איך ניקש דאן אנגשט אונ׳ וְויה,
טו גאט הערצליך ביטן,
דאש ער מיר וואָלט גערן באַלד,
איין יונגלינג וואול גישטאלט,
אונ׳ פֿון גוטן זיטן... (1).

נחמדים ונעימים הם גם השירים בשם כלה לידר, המפיקים גם מוסר ולקח טוב, וכהשירים האחדים האלה:

יונג פֿרויליין, איר זייט גיבעטן,
יונג פֿרוילין אונ׳ אלי גימיין ...
אליר שינשטי כַּלָּה פֿיין,
לאָש אייך ניט פֿר דרישן,
מיר ועלין אייך לאזין ווישן,
וויא איר אייך זולט הַלטן,
צו דר צייט ווען איר
אין אייער עה שטאנד טעט טרעטן ...

ווארום זולן מיר דען דש ניט טוהן,
אונ׳ זולן דער כלה פֿיר זינגן,
אונ׳ איר איין פֿלעגרליין פֿיר הענגן,
אונ׳ טאַנצן אונ׳ שפרינגן פֿר איר,
גילדנע פֿינגרליך איין גיווארפֿין,
אונ׳ אויף גישפילט מיט הארפֿין,
דער כלה צו עהרן אונ׳ צו ציר ...

---

1) כה וכה אמנם תחת נעימות נשמע אחרת, וכהשיר הזה:

„איך בין דען אלטין ווייבר גראַם,
איך ווייש אך וואול ווארום,
ויא זיין אין דען לענדן לאַם,
זוא ווקשען זיא קרום ...

קומט מיר קייני אנדרי אין מיין זין,
זאָ נעם איך דיך פֿר וואָר.
איין יאר וויל איך וואול ווארטן,
איין יאר גיט בלד דא הין,
אָב דיר קיין אנדרי מעכט קומן אין דיינם זין...

אך איידלר הער איך ראָט עס אייך ניט,
דיא בערג זיין הויך איר שטיגט זיא ניט,
דרויף האט עש זיך פֿיל שפּיציגר שטֵין
לאס אב עש קאן ניט גיזיין...
אך איידלר הער איך ראָט עס אייך ניט,
דיא בערג זיין הויך איר שטייגט זי ניט,
דרויף האט עש זיך פֿיל שפּיציגר דאָרן,
לאס אב עס איז פֿר לאָרן...
אַך אידלר הער איך ראט עס אייך ניט,
דער וויין איז זויער איר טרינקט אין ניט,
זאָ טוט מן אייך שוועפֿל דריין,
לאס אב עש קאן ניט גיזיין...
אך איידלר הער איך ראט עש אייך ניט,
דער וויין איז זויער איר טרינקט אין ניט,
דיא מאל צייט אישט אייך צו געריכט,
יונגי טויבן בראַטין גישווינד,
לאש אַב מיין ליבעס קינד...
אך איידלר הער איך ראט עש אייך ניט,
דיא יונג פֿרייא וויל אייך ווארהאפֿטיג ניט,
זיא שפריכט, איר האט דאש פֿיבר.
איין אנדרן האט זיא פֿיל ליבר...
אך איידלר הער איך ראט עש אייך ניט,
דאש לידליין אישט אייך צו ערין גריכט,
זי אישט איין צאַרטעס יונג פֿרייליין
לאש אב עס קאן ניט זיין.

איינש מאל דא איך לושט ביקאם,
צו פֿרייאן איין יונגן מאן,

ניט מאג ווערדן אומזינשט
בייא מיינם לעבן.
שינם יונג פֿרוילין, שלים אויף דאש הערצע דיין,
בין איך דיר האָלד,
זאָ דוא מיר גלויבן וואָלט,
נאך דיר שטעטש מיין הערץ
טראגט גרושי שמערץ,
ווען דוא מיר גלובן וואָלשט...

איך האב מיר אויש ער וועלט
אייני דיא מיר גיפעלט.
זיא שפריכט, איך האב קיין ליבר אלש דיך,
יאַ, איך פֿר שטיה וואל „הינטר דיך",
אלזא גיט צו אין דער וועלט,
טרייא האב איך איר גיליישט,
אונטרייא זיא מיר בעווייזט.
איך ליישט איר טרייא צו אַליר פֿרישט,
אונטרייא מיין בעלונונג אישט,
דש געבייט מיך אליר מיישט.

אי ווארום ווילשטו הינוועקין ציהן,
מיין האַרץ, מיין איינינש טראָשט,
אונ׳ ווען ווילשטו ווידר הער קומן,
אונ׳ דאש דוא מיך ערלאָשט?...
רעכט מיטין אין דעם מאַיען,
ווען אל דאש בלען (בליהען) טוט,
ווען זיך דיא שיינין וואַלד פֿויגליין
ער מאַיען מיט אנדרי טוייביליך גוט.
אונ׳ ווען איך שוין ווידר הערקומן,
וואש הילפֿט עש אבר דיך?
ליב וויל איך דיך וואול האבן,
אבר נעמין וויל איך דיך ניט...
אך מיידליין, ווילשטו פרייען,
זא האַר מיינר נאָך איין יאר,

איר אונז ניקש פֿר איבל האבן, עז קומן יעקב זיין קינדר צו דראָבן, איר זולט וויא גיט פֿר דרינגן, וויא טרעטן דא הער איף דען פלאן, פֿון יעקב וועלין מיר זינגן. יעקב וואר דער פֿאטר אונזר, גאט ית' וואר בייא אים בזונדר, וואול אין דען זעלבין צייטן, עש גישאך אים פֿיל צייכן אונ' וואונדר, איין ענגל טעט אים ווידר שטרייטן"... כן גם השיר מר' זלמן ערפֿורט, הסובב הולך גם הוא על קורות הענין הזה: „זיימן שפיל אונ' אלי לוישט, דיא קיניג דוד ניא גיזואושט, אונ' אנדרי פראָפֿעטן, אונ' ווען דיא אלי ווערין קונד, אונ' ווער דר בוילט (ערפֿיללט) זיין הערצנש גרונד, זיין באָט אונ' לער, דא מעכט ער דר ציילן ניכט, גאטש לוב אונ' אַל זיין וואונדר, די אֵי גישאך אונ' נאך גישיכט. דא ער דר קור (ערקאר) ביזונדר, זיבציג פערזאָנען אין גיפטן קאמן, קוניג פרעה יוסף פֿר גש, אונ' פֿיניגט זייני קינדר זאַמן... ועוד שירים אחרים כאלה.

ערבים ונעימים הם ביחוד השירים אשר בם תתן האהבה קולה. אף כי לא על אדמת ישראל נוטעו כלם, כי אם גם זמורת זרים בתוכם ומעפר אחר צמחו, וגם מהם נביא פה אך אחרים לבד.

אייער צארטר יונגר לייב,
האט מיך אין ליב פֿר וואונט
אייער אויגליין קלאָר,
דער צו אייער רוטר מונד,
שליסט אייער ארם איין,
פֿיין ליב, וואול אין דיא מיין,
זא ווערט מיין הארץ גיזונד.
וער וויל אונז ווערין איין פֿרויליך מוט,
וייל אונז זולכש דש גליק ניט נעמין טוט.
שֵׁין יונג פרויא, שֵׁין יונג פֿרויא,
נעמט אלזא פֿר גוט...

אך הערצינש הערץ,
טוה דיך אָן אַלי שמערץ
מיר גאַנץ ער געבין,
אויף דש מיין ליב אונ' גינשט,

אייך רעכט, נאך גאט יאגט אונ׳ פֿעכט, ליבט גאט אלי זיין קנעכט״... 1) דש ליד של ר׳ משה צארט, אשר הוציאה לאור האשה פעשל: „דאש געטליך ליד האט אין ד״יק גיבראכט היקרה מרת פעשל (או פטשל) בת הר״ר זנוויל חתן הר״ר זעליגמן הורוויץ״ (פראג 1603): „מיין גאט איך וויל דיך פרייזן, אונ׳ לובן אלי טאג, דיין לוב שטיט וואול צו בייווייזן, דוא בישט דער דא אל דינג פֿר מאג, דוא האשט בישאפֿין הימל אונ׳ ערד, פֿיש פֿייגיל אונ׳ אלי קרטייער (קרייטער), דרום בישטו אליר אֵירין ווערט״... 2). כן גם שיר אחר, אשר דרך כזה גם לו, „מיר וועלין זיך מיט אננדר בפלייסן, גאט צו לובן, צו זעגנין צו בריהמן אונ׳ צו פרייזן, אונ׳ צו פֿר צילן פֿון דיזן גאנג, וואש ער האט גיטאָן פֿון אָנפֿאנג״... מלבד שאָר השירים, אשר דבריהם יסובו על הקורות בסה״ק ועל אנשי מעשיהם, ואשר יעירו אזן למוסר גם הם.

מהם הוא השיר בשם אדם וחוה ליד (פראג 1661) 3): קום הער דוא מענש אונ׳ לאז דיך שטראפֿין, נעם דיר נאר פֿיר דז ציר אונ׳ וואפֿין, אונ טוא אלי צייט גדענקין דראַן, אך ווייא, אך ווייא, וואש האב איך גיטאן, נעם דאש אין זין אונ׳ טוא רעכט מערקן, וויא גרוש איז גאט מיט זיינן ווערקן, ער טוט בצאָלן איין אידרן מאן, אַך ווייא, אַך ווייא, ווארום זאל מן זינדן טאן״... יוסף הצדיק ליד: פֿון יוסף דעם ציכטיגן העלדן, דען ביליק (ביללינ) דיא גאַנצי וועלט ליבט״... שלמה המלך ליד בנגון השמואל בוך (פראג בהמאה הי״ז), הוא הספור הנודע עם האשמדאי (ע׳ למעלה). יודישר שטאם („איין שין ליד ווירד גננט״) פֿון רעכטר אַרט, דער פֿון אברהם אבינו גיבאָרן ווארט, וויא יצחק האט גיוואלט לאָזן שעכטן... גם הספור בשיר מיעקב ובניו בשם געטליך ליד (ד״א או פראג לע׳ 1730): „וועלט

1) השיר כלו נדפס בס׳ הייבל של הר״י הילדשהיימר, ומצוינות הן ההערות עליו על המלות העתיקות שבתוכו, כמו „טענטרין״ מהמלה הצרפתית tenter, „פצענרן״ facere וכו׳, גם המלות הגרמניות לפי חקי הכתב העתיק: ליודא — לייטע, בורשר — פֿאָרשער, עיילן — איילן וכו׳

2) השיר בשלמות הביא גרינבוים בהחריסטומטיה שלו. והוא סובב הולך על הבריאה יחד עם השיר הבא פה אחריו, אשר עליהם רמזנו בדברינו על העתקת התורה, ע׳ למעלה.

3) יחד עם ציור תמונתם ועם שיר המתחיל: „אן וואשיר פלוס בבליין דא זאשן מיר מיט שמערצן״.

תחנה איז ווארין אויש גיטראכט, ע"י האשה טייבע בת ר' ליב פיצקער אשת יעקע פאן [1] (פראג לארך 1609), בנגון אדיר איום ונורא: „הער גאט דוא בישט דער בארמיגר, דרום נייג דייני אוירין צו אונש הער"... אף בלשון כזו, „בלשון תחנה גימאכט" הוא גם השיר בנגון עקדת יצחק: „פאטר קיניג אלמעכ־טיגר, דיא בישט דער בארמיג זייער, דרום נייג דייני אורין אונש הער, פאטר קיניג"...

ענוי הנפש ורפואתה, שירים ותוכחות מאת מרדכי בר' משה (פיורדא לערך 1722) „בנגון וויא אין דער תורה שטיט גשריבן": „ליבי לייט טוט מיך פר נעמין, ארמי אונ' רייכי איך טוה אייך ביטן"... בנין בית המקדש מאת מאיר בר' שמעין ווערטירש הנ"ל: „איר ליבן מעניר אונ' פרויאן, מערקט אויף"... איין גאטש פורכטיג ליד לכבוד „דיא ווייבר אונ' מיידן", מאת יצחק בר' עובדיה לוריא פאהדמר מווילנא (פראג): „מענש, גידענק צו דיזר פרישט"... איין שין הייליג ליד בנגון כל מקדש שביעי או השמואל בוך, „וועלכש איינם גיפעלט וואיל" (פיורדא), כן גם איין שין ניי קלאג ליד, הוא העתקת השיר שוכני בתי חומר (ד"א): „דיא נשמה טיט רוהן אין אונזר לייבן דיא זיא ווערן אין גרוב אריין טרייבן"... גם שיר אחר בשם געטליך ליד, המתנוסס בתכנו גם בכגנונו: „אלי מייני גוטי פריינטה, הערט צו דיא לערי מיין, פין וועגן אונזרה גרושי זינטה, מוזן מיר אין גלות זיין. מיר האבן קיין ערבש לאנדה, אונ' וויניג האנט ווערקש לייט, מיר רייזן אין אלי לאנדה, אונ' האנדלין אויף וייט אונ' בררייט"... טייטש הלל, עם דברים אחדים מהפסוקים במקורם בש"ע: הודו לה' כי טוב, איר פריינד הארכט נור אין וויניג אויף, מעניר לעבט מיט איירה ווייבר טרייא, רידט מיט איהנן אויף ריכטיג אונ' פרייא, רידט מיט אידנן בנחת ולא בקול רם, דא ווערט אייך גאט ית' דר הערין במרום, פאלגט מיר אונ' מאכט אזו, כי לעולם חסדו"... גם השיר מאת מנחם בר' נפתלי אלינדארף, בנגון זרע גפן: „צו דעם אין הימל זולט איר אייך ולייש[ן], מיין ברידערן זאג איך עש פאר, מיט תשובה אייער הערץ זייט ריישן, פירכטעט גאט דאש גאנץ יאר, רייניגט אונ' וואשט

---

1) ווען איצט וואלט ווישן ווער דש ליד האט גימאכט, טויבע ווייב דעש ר' יעקב פאן האט עש דר טראכט, טאכטר דעש ערווירדיגן רבי ליב פיצקער ז"ל, דער איביגי מאג באהיטן אונז אל"...

נח רווידניץ (פראג בהמאה הי"ח): „ליבי פריינד אונ' גוטי גיזעלין, אך וועז מן זאל גידענקין אן דעם לעצטין טאג פֿר וואהר"... דאז געטליך ליד מאת מאיר בר' שמעון ווערטירש, „מאיר האט עש אן בירייט, 1) טוט רידן, פֿון מענשן אן פֿאַנג ביז צו שטערבן אליביידן" (פראג לערך 1688): אונזרן גאט וועלן מיר לובן, ער איז וואוֹל לובן וועֿרט, ער זיצט גאר הויך אובן, ער האט בישאפֿין הימל אונ' ערד"... 2) איין שין נייא געטליך ליד דיא עשרת הדברות פֿר טייטשט גאר שין, בנגון „יודישר שטאם": איך וויל אן היבן צו לובן גאט, דער אלי גימין בישאפֿין האט"... מאת מאיר בר' שמעון ווערטירש הנ"ל (פראג 1685 3), כן גם בשם טייטש צעהן גיבאט, בנגון אפתחה פי: „וואלט איר הערן דיא צעהן גיבאָט"... (ק־אקוי).

שירים שונים הם גם בשם „תורה ליד". מהם השיר מפרוֹם יעקב הנ"ל: „איין שין נייא תורה ליד, דאש האט גיטראכט פֿרום ר' יעקב בר' אליהו פֿון טעפליץ גיננט איז ער. גיבראכט אין דרוק זיין טאכטר שרהל (פראג בראשית המאה הי"ז): תורה, אלזו ערליך בישטו גיוועזן אונ' צאַרט"... איין ניי תורה ליד „אשירה איך וויל זינגן אונ' לובן"... הערוך גם בדרך אלפא ביתא. תורה ליד: „גאט האט דיא הייליגי תורה דער צוגן אלזו צאַרט"... איין שין נייא ליד (גם בשם זמר נאה) וועלכש איז לכבוד שמחת תורה גימאכט, פֿון דעם לה"ק אין טייטש גיבראכט, מאת מנחם מענדל קראכמאל בר' אברהם רב בניקלשפורג (פראג 1674): „דיא תורה פֿון גאט איז גיגעבן"... גם שיר אחר עם שם רבקה בראשי החרוזות (טיקטינער?): אויך איין שמחת תורה ליד דארבייא מאן זינגט אין שמחת תורה גאר פֿרייא"... שיר כזה פועל ידי אשה הוא גם השיר בשם איין שין נייא ליד וואל גימאכט, בלשון

---

1) אחד הלומדים בפראג: „דער אין דער אלטשול טוט שעורים זאגן" כה יתתום שמו באחד משיריו.

2) מצוינים הם החרוזים בתוכו בסגנון הדברים בהשיר הנודע יציב פתגם: וועז די וושר אייטל טינט ווארן, דיא הימיל אייטיל פפיר, דיא וועלדר אייטל דאָרן, אונ' אייטל שרייבר ווערין מיר, ווער וואל גינוג שרייבן, דיא גרושי צייכן גאט?"...

3) השיר הזה נדפס שנית בשם איין שין נייא ליד אויף עשרת הדברות בנגון חדש וששני, מאת האשה שינדל אשת ר' גרשון בר' שמואל מגיד טארניגראט, אשר קראה שמה על עמל ידי אחרים (פראג 1686).

קיין גיזעל וויל מיט דיר קומן.
דוא מושט אַליין,
דיך געבן דריין,
צו רייזן אין פֿרעמדי שטראַסן,
הושטו פֿיל גוטש גיטאָן,
זו טראגשט דֶר פֿאָן,
זונשט ווערט מן דיר ניקש לושן... [1]

גם שירים שונים הם בשם „געטליך ליד״ או „שטראף ליד״ הרצופים גם הם מוסר ולקח טוב. כהשיר בשם טייטש אורח חיים מאת וואלף מקראקוי (פיורדא 1692): „ווער מיך צו הערין וויל, אונ׳ איין וויל שווייגן שטיל, איין שֵׁין לִיד וויל איך מאכן״... איין שֵׁין געטליך ליד, בנגון: „אך גאט וויא בין איך איין פֿר אירטר מאן״, אודר זונשט איין אנדר דער עש בעשיר קאן, מאת יהושע משה בר׳ נתן (ד״א 1663—95): „אך גאט אין דיינם אליר הויכשטן טראָן, דוא ווערשט דיינם פֿאָלק ישראל יוא באצאָלין זיינן פֿר זיכרטן לאָן, וויא וואול דש מיר האבן אן דיך ווידר שפעניגן טאָן, אבר דורך אונזר בטריבט ביטר גלות ווילשטו אונש לייטערן שאָן״...

געטליך ליד (ד״א): מיך נעמט גרוש וואונדר, מענש פֿון דיר בזונדר״... איין שֵׁין געטליך ליד מאת יוסף בערגל (פראג): „אָ רייכר גאט אין דיינם זאַל, הילף אונז אָן מאש אונ׳ צאל״... צווייא שיני געטליכי לידר (גם בשם „פרום יעקב לידר״): דאש האט גימאכט הגאון מוהר״ר יעקב בר׳ אליהו החסיד... דא וויל איך היבן אן, צו לובן דען ליבן הערן... מיר וועלין צו זינגן היבן אן, וויא עש צום לעצטן ווערט דר גַיִן״... (פראג בהמאה הי״ז). כן גם שיר אחר מהנ״ל בשם „שטראף ליד״: „וויא זיך דער מענש זול הלטן, אַלזו ווירט אים גאט לאזן אַלטן... אונזר גאט וועלין מיר בשיינגן״... איין שין גאטש פֿורכטיג ליד מאת שלמה בר׳ נפתלי זינגר מפראג (שמה 1692): איך עפין מיין מונד אָן אַלין שפּאָט, צו זינגן אונ׳ צו שאַלין, דען אל מעכטיגן גאט״... איין וואונדר שין געטליך שטראף ליד בנגון „וואש אין דער תורה שטיט גישריבן״, מאת עזריאל זעליגמן בר׳

---

1) השיר הזה נקרא בשם קלאג ליד.

דש זיך דיא פרײדן,
אין קארצר צייטן,
דאש זיך דאש גלייך,
בַלד צום ליידן
פר שטעלט.
דאש מאכט דיא ערדין,
אז צו שאַנדין ווערדין,
ווען ער גלייך גִיט פריש דאַהער,
אז וויא מן צו צייטן,
אין אייז טוט שרייטן,
אַזו טוט אַך בלייבן,
דאש מענשן ער.
מיר האבן עש דאך ער פאַרין,
פאָר פיל יארן;
עש האט אונש דאָך טאָן אָפּן באַרן,
אין דער הייליגי שריפט,
דאש דאז מענשן קינדן,
וויא מאַנש טוט פינדן,
דורך דען טוט גישווינד הין גריכט...

דער גרימי טוט מוט זיינר פייל,
טוט נאך דעם לעבן צילן.
זיין בוינן שיסט ער אב אין אייל,
ער לאָזט מיט זיך ניט שפילן.
דו לעבן פר שווינט,
אלז וויא רויך אונ׳ ווינט,
קיין פלייש מג אים אַנטרינן,
קיין גוט נאָך שאַץ,
ביי דעם טוט גפינט פלאַץ
דוא מישט מיט אים פון הינן,
ווען דיר דיא לעצטי שטונדליין קומט,
זיא הייסט ער איר ליב גנומן,
אל פריינט פאר לאסין דיך די שטונד,

זאָ ווירט דיך גאָט אנטפֿנגן שאָן ...
אָ וויי דער גרושן אַנגשט אונ׳ נוֹט,
וועןֹ זיך גינעהט דר ביטר טוט,
וועןֹ ליב אונ׳ זִיל זולן שיידן.
דען זיכט איין מענש פֿר זיך שטאַן,
אליש דש ער זיין טעג האט גיטאַן,
גאט ית׳ אורטייל מוז ער ליידן...

רעכט אַלש דיא בלום, רעכט אַלש דער רייף,
זאָ איוך פֿר וואָר אונזר לעבן.
אך, וואש זאל איך לאַנג שרייבן,
אַל אונזר צייט האט קיין בישטאַנד.
מיר מוזן אין איין אנדר לאנד,
דרינן איזט איין עוויג בלייבן...

ווערשטו איין מענש איין מעכטיגר הער,
אונ׳ אל דיא וועלט דיין אייגען ווער,
אליש קִיניג אלכסנדר,
וואש הילפֿט דיך דען דיין הערליכקייט,
וועןֹ דוא דורך פֿיין אונ׳ ביטרקייט,
מוזט שטערבן אַלש איין אַנדר...

אַך, יאָמר עלנד אונ׳ וויי,
מיר פֿר גֵין לש וויא דער שנייא,
מיר מֶיגן וואול הוך טראַבן.
הייט איז רער מענש אין אַליר מאכט,
מאָרגן איז ער טוט אונ׳ גָר פֿר אַכט,
וועֹרט אין דיא ערד בגראָבן...

וויא קומט דאש הערין,
די צייטליך ערין,
זא הוך שטאָלץ צירין
אין דיזר וועלט?

איך ליג מיך נידר צו ראַשט אוֹנ' רוא,
אויף דיך מיין גאָט מיין פֿר זיכרונג טוא,
דוא זולשט אונז היטן אונ' בוואָרין פֿר אלין ביזן,
אונ' זולשט אונז באַלד אויש אונזר גלות דר ליזן...

איך טוא אן רופֿין גאָט,
דער אונש הילפֿט אין אונזר נאט,
אונ' שפייזט אונז דז טעגליך בראָט,
ליבן וועלין מיר אים פֿריה אונ' שפאט...

איך בייפֿעל מיין זֵיל אין גאָטש האַנד,
דר מיך האט פֿון מוטר ליב גיזאַנדט,
דער איז מייַן העלפֿיר אונ' ביי שטאנד,
זיין הייליג נאמן אין דר גנצין וועלט ביקאנט...

ווייל איך עש איצונד אין מיר פֿר שטיה,
דש איך עש ניט לאנגר ווערד מאכין מָין,
אונ' מוז שֵׁידן פֿון הינן.
דען מיין הערץ אישט מיר גַנץ פֿר שוועכט,
דרום איז עש אויך ביליק אונ' רעכט,
מייני זינד פֿר גאט צו ביקענין...
איצונדרט איז קומן דא הער דיא צייט,
דאש דער טוט ליגט מיט מיר און שטרייט
דעם טוֹט קען נימאַנד ענטרינן,
איך ענטפֿינד איצינדערט אין מיר דש ענד,
מיין האַרץ פֿון גרויש שמערצין ברענט,
אונ' וויל מיר צו שפּרינגן...

וואש הילפֿט דיר דיין שטאָלצר מוט,
דר צו דיין געלט אונ' גוט,
ווען דוא פֿון היר זולשט שיידן?
אַך, האשטו דען פֿיל גוטש גיטאָן,

שירים.

לא להוציא במספר פה את המון השירים אשר להשפה הזאת חפצנו ומגמתנו, כי מי ימנה ומי יספור אותם, כל אלה רחשי לב העם באמת ורגשותיו בקרבו. כי אין ספורות למו [1] ורק אחדים מהם לבד נזכיר פה שירים ומנגנות שונות לפי תכינתם: המעוררים למוסר אזן והמפיקים גם דעת:

אונזר גאָט אונ׳ אונזר הער,
דייני גנאָדן צו אונש קער.
לאָז אונז דיין גנאָד ער ווערבן,
דיין גנאָד אונ׳ הולד,
ניט קער דיך אן אונזר שולד...

מיין פֿר זיכרונג האָב איך אין דיך מיין גאָט,
לאָז מיך ניט ווערן מיין פֿיינט צו שפּאָט,
גיב מיר הילף צו האלטן דיין הייליגן גיבאָט,
דיין באַרמהערציקייט קיין ענד ניט האָט...

---

1) לא העירונו פה על המקורים מהשירים לבלי הרבות בציונים. רק על אחד לבד נעיר, הוא אוסף השירים של Rosenberg מהכ״י שנמצא באוקספֿורד (בהוספת איזה דברים מהכ״י עצמו), אך בלי ההערות עליהם, כי לא יסכנו לחפצנו.

דא קומסטו איהר שאָין אָן!... וסוף דבר היה, כי בהציקו להבת עד מות, ברחה מביתו ובנכלי איש מ־מה הובלה אל בית זמה, ושמה גלה מארקוס מקום מחבואה, גם את הדבר הנורא הזה, כי ר׳ יוספכה היה אחד מבאי הבית ובחיר אורחיו, גם נתן שמה בעבוט את הטלית והתפלין אשר לו! ולשמע כל אלה נאנח ר׳ חנוך במרירות, בדברו: „זאָ זיין מיר דיא נאַימאָדישע נאך טויזנדמאהל ליבר, דיא וואיסן דאך לכל הפחות וואס זי טאהן, אבר דיא וועלען אלעס בסתר טאָהן אין זען גונב דעת המקום ודעת הבריות״... נפשות אחדות מהחזיון אמנם לקחו ממחזות החיים, כנפש הבת המשכלת, אשר השכלתה הטתה לבה אחורנית ותחז לה חזיונות שוא, אהבת שרים ונסיכי ארץ, ושיחה והגיגה בם כל היום, ועוד נפשות זולתה, המתאימות יחד עם היש, אך גם נפשות הרחוקות מהיש גם מהדעת, וכר׳ יוספיכה בדבריו האוילים בדברו עם ר׳ חנוך, עד כי אלו היה זה האחרון אויל עוד שבעתים מאשר יתואר לעינינו, גם אז לא יכול להבליג על נפשו לשמוע דברי עמל ורעות רוח כאלה גם להאמין בם אמונה אמן.

דאס האכצייטספעסט צו הייכלהיים[1], איין לוסטשפיל אין פיר אויפציגן. גם בו תעלינה על גיא החזיון נפשות שונות. ר׳ משה קוטער תושב הייכלהיים, אשתו מערלה, שרכה בתם הכלה, געטשלא בן גילה החתן, ועוד נפשית זולתן, אשר תדברנה והשיחינה יחד גם תשמיעינה בשיר קולן: „איך בין איין קערלע, אויף דיזר וועלט, וואס וויל מיין ברודר בֶּרלע, דער מיך שנובלער שעלט״... מיין פרויא איזט איין בראַפעס וויבכן, דיא איזט צופרידן נור מיט איין שאֶן הייבכן״... איך בין איין אלטר מאן, דאָך נאך וואהל אויף, זעהט וויא איך זוייפן קאן, דש איך פאַסט שנויף״... שירים אוילים כאלה יחד עם שיחות אויליות, אשר מהן מלא הוא החזיון כלו.

---

[1]) הוא כ״י הנמצא בידי, הנכתב בשנת 1810, והגם כי מאוחר גם הוא, הבאנוהו פה מפני חידוש.

„דאנערשטאג נאכט ווען ער אויפּבלייבט לערנין, האט זיא איהם דען קאָפּער גיבראַכט, אונ׳ דא האט ער איהר דען זייני עמפּפינדונג מיט גיטיילט״... וביגון לב יקרא ר׳ העניך לשמע הדבר הנורא הזה: „וואס טוט מע דערמיט?... מלבד הנפשות הראשיות בהחזיון, עולות על הבמה גם יצורים שונים והמון רב, צרפתים ואנגלים ושאָר כל בני נֵכר, ההופכים בפיהם ללענה את השפה הגרמנית, גם מקום השבת-גייה לא נפקד בתוכם. וכל החרדה הזאת הלא היא אך למען הראות את אולת לב המחזיקים בנושנות וכי כל פעלם מאפע הוא!

לייכטזין אונ׳ פרעמעלייא, איין פאמיליען געמעלדע אין דרייא אויפצינגן פון וואָלפסזאָהן (ברעסלוי 1786). גם בדחזיון הזה נפשות רבות וחסרונן. ר׳ חנוך „איין רייכר הויזפּאטער״, טעלצע אשתו ויענטכן בתם, גם מארקוס אחי טעלצא ור׳ יוספכה המלמד „דער הויז רבי״, שיינדל המבשלת ועוד נפשות זולתן. כאשר יגלה המסך לעינינו, יושב ר׳ הנוך והכפר פתוח לפניו, ובקמטו מצחו, ישמיע קולו לאמור: „נוא ווייטר פרעגט דר מקשן, במאי קא מפלגי, וואר דאן קריגן זיא זיך? ר׳ אליעזר סבר... דאש פארשטייא איך ניט, דא מוז בלתי כפק ע גרייז זיין, אפשר מאכט דער מהרש״א עפיז דרויף״... כה ידבר וישיח עם לבבו ויעמיק חקר במחשבותיו, והנה קול טעלצע אשתו עולה באזניו, קול חמה וכעס על דבר שמואל בנם ויענטה בתם, אשר ירדפם ר׳ חניך באף על לכתם אחרי עצת מאַרקוס דודם, אשר יקראהו ר׳ חנוך בלצון בשם „מורנו״, וכה יתגלע הריב ביניהם, עד כי ר׳ חנוך יגל פתאם אזן אשתו מכל אשר ספר לו ר׳ יוספכה על הנערה „דיא מאהד״, על יענטה: „ער קלאגט מיך נעביך, ער קאן דען גאנצין טאג ניט לערנין פר לויטר זינגן אונ׳ שפילען״... „ע נאַיע גזירה-תקרא האשה בחמת רוחה-וואהש גאיט דען חסיד אָן איהר זינגן?״ וגם ר׳ חנוך יענה בשצף קצף: „וואהש עש איהם אנגאיהט?ווייל דוא איין עם הארצטע בישט, קול באשה ערוה זאגן אונזרי חכמים״... וכה יחתם דבריו: „איך וואהל וואהש וואש איך צו טאָהן האָב. לעולם ישיא אדם את בתו לת״ח, קאהן בעשירן שדוך — אלש מיט ר׳ יוספכה-קען זיא ניט טאהן. דיא שאלה איז נאָר אויב ער וועט מרוצה זיין, ער קען זיא, בעונות, צו גוט אונ׳ זוא ע חסיד וויא ער״... „דוא ווערשט דאך ניט זויא משוגע זיין-תקרא האשה בבלהות-איהר אן ר׳ יוספיכה צו געבן,

במאהילוב, אשר העתיק אליעזר פאוויר ספרא מזאלקווא (זאלקווא 1801) [1], ואשר גם בתוכו דברים כאלה. גם החזיון בכתובים (כ״י רד״א) על מלאכות יונה על עיר נינוה: „יונה איין זון אמתי, מיין ווילן נאמן דיר ביפֿעהלין, ציה הין נאך דר שטאט נינוה, אונ׳ פֿר קינד גרוש יאָמר אונ׳ ווייה״... כה נשמע בראשונה קול אלהים מדבר, ולדבריו יענה יונה, כי בכל לבבו נכון הוא לעשות כן, אך בסתר לבו יחשוב אחרת ויברח תרשישה על האניה היורדת שמה, אשר גם מלחיה ורב החובל אשר לה ישמיעו קולם בהחזיון גם הם, וכה יחל דברו: „נינוה איז איין גרוש שטאט, דיא גאָט ערבוויאט האָט, זיא ליגט אים אַשורשן לנט, אלש גאָטש פֿירכטיג וואָרין זיא אָין ביקאנט, גלייך וויא דיא נינוה פֿאטרש האבן גיטאָן, דיא וואלטן ניט פֿון איר זינדהאפֿט לעבן אבליין (אבלאַססען), דא זילט דיא שטאט נינוה איין צווייא אונ׳ פֿירציג טאגן אונטר גין״...

גם חזיונות לקוחים ממחזות החיים כהחזיון בשם ר׳ הענין אודר וואש טוט מע דר מיט מאת ר׳ יצחק איכל, אשר ראה אור הדפוס פעמים אחדות גם נמצא בכתובים בפנים שונות. ראש גבוריו הוא ר׳ הענין, איש אדוק מאד באמונתו, הגם כי בדבר הנוגע לעסקיו אחרת אתו: „א שיינר משא ומתן, ווען עש נור בטוח איז״... ולו בן יקיר הערצכי שמו, משכיל נדיב לב ויודע לשונות שונות, אך „הפְּתָנים״, הצבועים; הכוהו בשבט לשון לפני אביו: „אין הערצכי ליגט אַ מין, איין אפיקורס, מע מוז איהם דיא פֿערשווארצטע ביכר אבנעהמין״... עד כי נבאש ריחו בעיני אביו, ותחתיו אהב את שמואל אחיו, עיט צבוע מלא ערמה ומרמה, אשר ידע עת לחפץ להטות לב אביו אחריו בנכליו, אך לא לעולם חוסן! כי מקרה לא טהור בבית ר׳ העניך הסיר הצעיף מעל פניו פתאם, כי המבשלת בבית הרתה ללת ובעל אין לה, ובראשונה גללו האשמה על ראש הערצכי, אך מהר נודע הדבר, והצדיק שמואל נלכד ברשתו, כי הגידה המבשלת במו פיה, כי ממנו הוא:

---

1) כי לא מעשה אמן היא ההעתקה הזאת, יספוק לראות מהדברים האחדים האלה, מהעתקת השיר עם ראשי החרוזות צפנת פענח (אשר אמנם גם במקורו העברי לא כלול יופי הוא): „צופה נסתרות ליגט פֿאר באָרגני זאכן, פותר חלומות בשייד חלומות צום גלייכן, נותן לחם לרעבים ער גיבט ברוט צו הונגריגי צו אָרמין אונ׳ צו רייכן, תחלתו יספרו זיין לוב פֿר ציילן דיא לייט עש איז וואונדר אָין גלייכן״, וכו׳

שפיל אונ׳ פֿריידליכעם ענדן, אין פֿינף טייל... מאת יאקב בר׳ יחזקאל מפיזנא (ד״א 1780) [1], הסובב הולך גם הוא על ההוכן הזה. מכירת יוסף (פפד״ם 1712) אשר ראה אור ע״י הבחור ליב גינצבורג, ואשר הועל גם הוא על במית החזיון בפראנקפֿורט, אך כה הרבה שאון, כי רבו מאד הבאים מכל עברים לראותו, עד כי נתן צו מטעם בית פקידות העיר לבלי העליתו עוד על הבמה. ואף כי גם תכנו לקוח הוא מספרי הקודש, אך רוח אחרת שפוכה היא עליו, רוח החזיונות הגרמנים העתיקים בחדודידם גם בהיללותיהם בלי מחסור דבר, עד כי לא יפקד בתיכו גם מקום ההולל הנודע פיקל הערינג וגם קולו נשמע בו [2]. אף רבו ועצמו בו המלות הנכריות. עד אפס מקום עוד, ולא רבים הם אשר ידעו ויבינו דבריו [3]. ועוד אחד, הסובב גם הוא על ספורי הקודש, הוא החזיון בשם אקציאהן פון קיניג דוד אונ׳ גלית (האנוי 1711) [4], מלבד הספר הנודע בשם גדולת יוסף, הוא העתקת הספר מלחמה בשלום לר׳ חיים אברהם בר׳ יהודה ליב מ״מ

---

1) עוד חזיון אחד הוא ממין זה, והגם כי מאוחר הוא (פיורדא 1828), נביא פה איזה דברים גם ממנו מפני חידושיו, הוא החזיון בשם אסתר אדער דיא בעלאָהנטע טוגענד מאת יוסף הערץ, אשר מלבד הנפשות שבמגלת אסתר הדוברות בו, עולות על הבמה גם נפשות רבות חדשות, אשר תצילינה אזני הקורא הפשוט לשמען: רעקא, צעטולפא, צעפא, מאָקא זאָקא, מירצע, מהירצע, צירע, פֿאקסי, פֿיקסי ועוד, גם מקום יאָקיל לא נפקד בתוכן, עם חדודים—אשר אינם מן המובחר, הגם כי כה וכה לא חסרי טעם הם, וכהדברים בסוף, בבוא חרבונה לבקש שכרו. „אבר זאָג ר׳ מרדכי, וואָ אז טו איך פֿאר מיין טרחה קריהגן״? וע״ז יענה מרדכי: „וואס מיין ליבר חרבונה, איך וויל אייך רעכט בעליינה, אין דער ברכת המגילה לאז איך נון שרייבן לבסוף, וגם חרבונה זכור לטוב״... החזיון ראה אור שנית בווין ע״י מ. מ. מילער.

2) חזיון כזה בשם der keusche Joseph, אשר הועל על הבמה עוד בשנת 1583, מביא K. Hase בספרו die geistlichen Schauspiele p. 115 ממחבר בשם Puschmann והגם כי לא ישר בעיני הבוזריות, מפני הנבול פה ותנועות הגוף בהרהורים רעים, אך „מפני עניותו של האיש והחמלה הרבה עליו, הותר החזיון לבוא בקהל״.

3) אבסערפֿירט, אפרירט, אטעשירט, רעשפעקטירט, מארידירן קונפֿירמירן, אטראַהירן, פלאַסירן, שפארגירן וכו׳, וע׳ ע״ז דברי Ave Lallemant בספרו הנודע חלק ג׳ צד 492. המחבר הוא, לפ״ד שודט, בערמאן מלימבורג, אך לא כן היא גם דעת הרמש״ש.

4) גם הספר גדולת דוד ומלוכת שאול, הוא העתקת הס׳ מלוכת שאול הנודע, ע״י נפתלי הירש בר׳ דוד (לבוב 1801).

שמלות אשה [1] ובחזיונותיהם המלאים הוללות התאמצו לשמח לב יושביהם ולהלבישם גיל וחֶדוה. וכהחזיון המגואל הנודע בשם אחשורוש שפיל.

הוא ראה אור בראשונה בשנת 1708 בפד"מ, וכל דבריו יעידו בו, כי הוא פועל ידי אחד החשוכים בן בלי שם, אשר שפתו המגואלה תעיר זעוה וזועה, דברי נבלה נוראים אשר אין להעלותם על הגליון. ועוד זאת, כי את הדברים האלה יחד עם ההוללות שם בפי בחירי גבורי החזיון: „דוא בישט דר מלך, איך העט דיך אימר אן גיזעהן פֿאר איין וואַמפן וואַשר, פֿר איין שטריק טרעגר, פֿאר איין מושב פֿעגר, פֿר איין הונט שלעגר, פֿאר איין קאצ יעגר"... בדברים כאלה יפנה מרדכי אל המלך בדברו אתו, אף עוד יוסיף הוללות על הוללות: „אברהם שינדר, משה בלינדר, שרה דיא וואַדן וואשרין, שטיהט אויף במהֵרה, אונ' זייט מבטל דיא גרושי גזירה... ברוך אתה, ווען איין שֵין מיידל וועד דא, וועלט איך זיא ביטן... אשר קדשנה, ווען עש גלייך וועד איין יונגי אלמנה, וויל איך מאכן דריבר שפעכיאני... היי מעקלה יושב, אז המן זיין קאָפּף זאָל קומן איין מושב. ויקרא, אז המן זאל אויף פֿארן איין מיקרא... סלח נא, קאָשפּאַר וואָדַה ווייטאַקאַ, יעדנא חאָראָמאַ דרוהאַ צלעפּאַ פּרשיווא"... הדברים האחרונים האלה יורונו דעת, כי המחבר היה אחד מנודדי פולוניה אשר התגוררו אז בגרמניה, אחד השפלים חלאת האנשים, אשר לא אחת ושתים נשמע קול תלונה עליהם [2].

טוב ממנו הוא דחזיון האחר בשם אקטא אסתר (פראג 1720) עם ציורים, אשר עלה גם על במות ישחק „דיא מאַן טאַריאַטרום נענט", על ידי בחורי הישיבה בפראג, ברוב פאר והדר, „בחצוצרות תרועה ושאר כלי זמרה". כן גם החזיון בשם: ער רעטונג דער יודן דורך אסתר אונד מרדכי, טרויאר

---

1) כי שרר המנהג הזה בתקפו, ידוע הוא למדי, אף כי רבים מהגדולים השמיעו ע"ז במרום קולם, אך אחדים מהם לא ראו און ולא חשבו הדבר לאסור גמור באמת, וכנודע להבקי בספרי השו"ת, ולא פה המקום להאריך בזה.

2) דברים אחדים על החזיון הזה, ע' במאמרנו עמקי שפה בהשלח' הוא כתנוסס גם בהתוצאות שבספרו המזוהם של שודט, אך בלי העתקה לש"א, וכדבריו ע"ז, על כי מגואל הוא יותר מדי עד כי אי אפשר לתרגמו.

חזיונות.

אם גם כשרון עמנו בתור משחקים על במת-ישחק, ידע למדי, ועוד מקדם נודע פעלם [1], בכל זאת אין זכר כמעט בספרותנו העתיקה לחזיונות, ורק בהתקופה המאותרה לבד החלו לסול להם דרך בתוכנו [2]. אם מפני היות חזיונות התקופה העתיקה עקובים מדם ועגבים בפיהם בכל תלאת הזמה, אשר זרו לרוח עמנו, או גם על היותו הוא למשחק בם, כי זרים צחקו למשבתיו [3], אך אין דבר לנו מימים מקדם, ואין מי יודע מה מהם גם בהתקופות הבאות, אם לא נחשוב לאלה את החזיונות הנודעים להיום אשר בו הותרו פתאום החרצובות, הופר כל חק, וגם הדבר אשר נשמר מעולם כבבת עין, הוא הצנע לכת, חדל ביום ההוא-הוא יום הפורים, כי בו התהוללו בחוצות הגיתו אנשים לבושים

1) כהמצחק אליטוסאָס בחצר נירון קיסר, המשתקת פולינה, גם המצחק הנזכר בהתולי מארטיאל. על המשחקים החדשים בהמוניהם ע' בספרו של ' בשם.

2) ע' דברי-הר"א ברלינר במבוא להס' יסוד עולם של הר"ם זכות. מיוצרו החזיונות בהתקופה העתיקה הנודע לנו, רק היהודי האלכסנדרוני כידע. לחשיב גם את איוב לחזיון, כחפץ המבקשים חדשות, כמיבן אך דמיון שוא הוא

3) ע' המבורגר בהאינציקלופדיה שלו חלק ב' בערך טהעאטר, והדברים עתיקים. כי גם החזיונות מספרי הקדש אשר מצאו מקום להם בקרב הכנסיה שלהם, ואשר לרוב מלאו הוללות, לא יבלו למשוך לב עמנו אחריהם, דעת לנבון נקל. אף כלי ספק נחשב כמו זר לעשות כן, לחלל את הקדש, בדבר זה נשאר מקום להתגדר בו רק להתקופה החדשה.

לשיננו זמה ונאפופים עם כח האגרוף ולהגדיל עד שמים תהלתם לא זה הוא דרכנו מעולם. כי לא בשוקי האיש ירצה, וחטאת זמה ועגבים חטאה היא גם אם ינחם האיש על מעשיו [1]. ואך לשוא איפוא חרד משוררנו כל החרדה הזאת להעלות מנשיה את הספור הזה ולהשמיע קולו באזנינו.

1) „החרטה בת ההכרח לא תועיל, ולעדות עדי לעגבים, ולהלל ולשבח גבורת הסוס ושוקי האיש (chevalerie), לאלה אין מקום בהיהדות" (חרמש"ש Übersetzungen etc. צד 967).

וואונטן אלי הנד ביז גיזינד, דיא אייטל מֶירדר ווארן״... „אך דאש איך קענט זינגן איצינט פֿר גרושן לייד, טרוויאר טוט מיך זער ביטריבן, דיא שרעקליכי ביזי שאַנד, דיא איין שעפֿר טעט פֿר איבן, וואיל איןְ דער ציפסיר לנד״... „אך וואש טוט מן הערן, בייא דיזר צייט, פלוכן אונ׳ שווערן, אלי צייט, הערט מן דאך פֿון אלין אָרטן, שטעלן רובן אונ׳ מורדן, מאנכר האט זיין זין אזו גשטעלט, וויא ער גיווינט און רעכט גוט אונ׳ געלט... וויא דאָרטין בייא מיישריכט גילעגן איין דארף הײשט מיט נאמן קיכין ריד, דא וואר איין לעבנש דיך״... „ויש דא איז גישעהן, אין קורלאנד, איין דאָרף הײשט וואַלאַך, דארטן אויף דען לַנד, איז גישעהן איין זינד אונ׳ שַנְד, וויא ער ווערט הערן, עש גישאך אן איינם דינשטאג עבן, זא דיא הנד ווערקש בורש לושטיג בייא אַנַנדר לעבן אונ׳ טרינקן ביר אונ וויין... דיא גיזעלין ווארן ניין, דער ערשטי גיזעל טעט איין מכשף זיין״... אף עוד אחד נזכיר פה, הוא הספור בשם ארטויש הוף מאת יוזל וויצן הויזן (ד״א 1683) הרצוף בחרוזים גם הוא:

„איך האב אל מיין טאגן, פֿיל פֿון קיניג ארטוש הוף הערן זאגן, אז וויא מן זאגט איין אלט שפריך ווארט הער, עש גיט הינן צו אַז ווען עש קייניג ארטוש הוף וועך. דאך האב איך אויז גירייזט גאר מעניך לנט, אונ׳ האב מיין טאג ניט קריגן אין מיין הנט, קיין בוך דז איך עש העט גילעזין, אודר וואו עש ווען גיוועזן. ביז איך האב איינש גיפֿינדן גישריבן אויז, אין מיינם פֿאטרש הויז, דא האב איך מיך ניט לאנג טאן זאמן, אונ׳ האב דש ביך גישטלט אין רייםן״... מן ליבט בילוג דיא אדלי קייניג אונ׳ פירשטן אונ׳ הערן, וויא זיא טוֹן אירי הערשאפֿט פֿיר מערן. היך איז עז וויכט, אין גאטש הילף קענן זיא עש פֿילן ברענגט ניכט. נון וויל איך אייך זינגן פֿוןְ איינם קייניג רייך, אין דער וועלט פֿינט מן דא ניט זיינש גלייך, קוניג ארטוש · וואר ער גינאנט, ער וואר גיוועלטיג איבר פֿיר אונ׳ דרייסיג לנט״... הנה בדרך כזה יסוב הספור כלו עד כליתו. והגם כי יחתים המשורר דבריו באמונה ותום: „דא מיט האט דז בוך איין ענד, דש אונז גאט משיח זענד, במהרה אמן״... זר היה תבנו יזמורה נכריה הוא לני. כי לרומם תחת

גאר פרייליך אונ׳ וואול גימיט, שפאַצירן אין אירן גארט, עש טראגט איין הויכן מוט, עש גידאַכט זיך אין זיינם זין, ווער איז היפשר אונ׳ שינר אז איך דא בין... פתאום ראתה מראה נורא ונפשה נבהלה מאד, כי ראתה לנגד עיניה את המות: „זאגן וויל איך דיר ווער איך טוא זיין, איך בין דער מאן דער דיא לייט צו דען טוֹט פיר, דער טוֹט איז דער נאמן מיין״... לשוא התחננה האמללה, לשוא השמיעה קולה, כי לא תוסיף עוד ללבוש גאה וגאון ולא תשוב עוד לכסלה, כי שומע לא היה לה: „אירי רייד האבן גיווערט, איין שטונד אודר דרייא, דר פֿאטר אונ׳ מוטר האבן עש דר הערט, דש מעדכן זיין גישרייא... אַך הער, וואש איז דעם קינד מיין, ווער מאג בייא אים אין דעם גארטן זיין... אך גם נפשם נבהלה מאד בשמעם הדבר הנורא וגם הם בכו ויתחננו להמות, לבלי הוריד שחת נפש יחידתם, גם השמיעו במרום קול תפלתם, ורק אז הרפה המות ממנה: „איף, דוא וואונדר שינה דירן, אונ׳ דאנק דעם ליבן גאט אונ׳ לאז דיך דיין פֿאטר צו הויז פֿירן, דר פֿאר דיך אזוי גיבעטן האט, אונ׳ גידענק דראַן אַל דיין לעבן טאג, אונ׳ האלט וואש דוא מיר האשט צו גיזאגט״... איין שין ליד בון דעם קויניג בון רום 1): איך בור קינד אייך נייאי מער, אונ׳ וואלט איר מיך בר נעמן, צו ראָם דא וואר איין הער, איין גראף גאר וואול גיטאן, דער וואר בון רייכי האבע, וואר מילד אונ׳ טוגענד האפֿט, ער וואלט ציהן אויז״... איין שין נייא ליד פֿון איינם ריטר אויש רער שטייאר מאַרק מיט דער טאָכטר דעש קיניגש פֿון דענעמאַרק: אָ רייכר גאט אין דיינם זאַל, הילף מיר פרובירן אן מאש אנ׳ צאָל, דיא זעלבן רייהען צווינגן״... (פראג בהמאה הי״ז). נייא לידר פֿון גזלנים אונ׳ רצחנים 2): פֿיל נייאס הערט מן וויט און ברייט, וויא מן עש האט דר פֿארין, אין זיבן בורגן ליגט נאך הייט, איין אָרט דר היישט מאוארן, דארט אין גלאַז היט אונ׳ ווירטהויז שטאנד, דרינן

---

1) מכ״י הנמצא אצלי, ולפי שפתו וזקי יושר הכתב שלו הוא מהמאה הט״ז.

2) להשירים האלה מנגינות מיוחדות, כמו: בנגון איך האב מיין לושט איניש ווייטי פֿעלד, בנגון הערצליך טוט מיר פֿרלנגן.

אין פֿרעמדי לאַנדן אונ׳ שטעטן אונ׳ האבן איר לעבן אין אר מוט״ [1]. שיני ארטליכי גשיכטן, העתקת אחדים מספורי באָקאַציאָ ע״י יוסף מארשן (ד״א 1710): „וויא אַנְדְרֶעַ פֿון פערסיאַ צו נאַפולוש קאם אום פפערדן צו קופֿין אונ׳ וויא ער אין איינה נכט פֿון דרייא וואונדרליכי פֿאר פֿאלין נאך גליקליך דר פֿון קאם, אונ׳ מיט פֿרידן ווידר אום צו הויז איז גיקומן״... [2]) יחד עם המוסר היוצא מהם, כן גם גשיכטי פֿון פויאר גריל מהנ״ל, הנדפס יחד עם „הארטליכי געשיכטען״. גשיכטי פֿון שאָרנשטיין פֿעגר, גם בשם שאָרשטיין ליד: „איין נייאש לידליין וויל איך אייך אן הֵיבן, וואש זיך אין זֶיה לַנד הוט טון בגעבן, פֿר ווייניג יאָרן אונ׳ ווייניג צייט, פֿון קריזעניאַ דיא שיני מייד, עש וואר ניט אירש גלייכן, שין וואונדר אונ׳ צייכן, זיא וואר די שינשטי אים לנד וייט אונ׳ בּרייט, אין גאנצין לאַנד וואר איר אין שינהייט קייני גלייך, אונ׳ נאָך דר צו ווארן אירי עלטרן גאָר רייך״ אונ׳ זיא וואר נאך יונג פֿון יאָרן, אָבר זיא ווילט זיך ניט פּאָרן, אל דיא גרעשטי הערן, טעטין זיא ביגערן״... על הקורות בהמבורג: „איין שין נייא ליד וואש צו המבורג איז גישעהן״... הערט מיר צו איר ליבי לייט, וואש זיך האט פֿר לאָופֿין צו דיזר צייט, וואש צו המבורג איז גישעהן, עש איז ניקומן אויז פּוילן איין ביזר מאן, דער זא האט גאר פֿיל מעשים רעים גיטאן, דאש האט גאט ניט לעננגיר קענין צו זעהן, יונה ימח שמו איז ער גינאנט, אין אלי ביזי שטיק איז ער וואול ביקאנט״... [3] הוא לקח לו אשה אחרת, אשה סוחֶרה, וכשמוע זאת אשתו הראשונה, מהרה לבוא אליו: „דיא ערשטי פֿרויא האט ווארדן גיוואָר, פֿאר גרוש לייד רייסט זיא זיך אויש אירי האָר, קען אמשטרדם איז זיא אן ניקומן״... מקרה כזה בקרב נודדי פולניה אז, לא היה בלי תפונה בודד במועדו.

יונג פֿרויא צארט (פפד״מ לערך 1700) מאת נתנאל קרעמזירער [4]): „עש גינג איין מאל איין יונג פֿרוילין צאַרט,

1) הספור הזה נודע גם בשם „פרעציאזא״.

2) בראש הספר גם הקדמה ארוכה, המלאה תלונה על שאר המעתיקים לשי״א, כי שפתם בל עֵמם. ובמשפט קשה ישפיט כל המושכים בשבט ספר בהשפה הזאת.

3) בנגון: „איין מאל דאש איך לושט בעקאם״. המחבר הוא יחיאל בר׳ זכריה, ד״א 1675.

4) בנגון: „איך האב מיר פֿאר אלין, נאך מיין גיפֿאלין, גאנץ אויש ער קאָרן, אונ׳ הויך גיבאָרן״...

בינגאדיגט ווארדן. דש ערשטי מאהל גידרוקט אין פפד"מ, דאש אנדר מאל גדרוקט אין פיורדא"... העתקת מלה במלה מהמקור, בלי הסיר ממנה גם הדברים אשר יתנגדו לרוח אמונתנו ואשר לא יתכנו לקוראים עברים. היסטוריה פֿון דעם ריטר זיגמונד אונ׳ מגדלינה, הנודע גם בשם מגדלינה ליד: „עש וואר איין מלך אין שְׁפניין לַנד, דער האט איין זון זיגמונד גינגט, אונ׳ ניט וויט דר פֿין ליגט דש פְּרַנְצְלַנְד, דריין האט דר מלך פֿון פֿראנקרייך גיוואונט. איין מאל הערט זיגמונד זאגן פֿון זייני קנעכט, וויא דר קיניג פֿון פֿראנקרייך איין איינציג טאכטר פֿר מעכט, דיא וואר דיא שיינשטי אין דר גאנצין וועלט, מגדלינה איז איר נאמן דיא שֵׁינשטי בלום אין פֿעלד"... 1) פאָרטונאטוס מיט זיינם זעקיל אונ׳ וואונש ריטליין (פפד"מ 1626), אשר הצליח להוציא בערמה מידי המלך סַלַדִין באלקאירה את מצנפתו אשר קסמים אתה להשיג על ידה כל חפץ וכל קורותיו אתה 2). כן גם הספורים האלה: דער שמיד ווילאנד, טריסטיאן אונ׳ איזאלדא, די גיטרייע פאריזערין, ליבשאפט פֿון פֿלארוס אונ׳ בלאנקפֿלער (אופיבאך 1714), אשר היו גם הם לנחלת העם, כן גם הספור הנודע בשם טויזענד אונ׳ איין נאכט (פפד"מ 1796) 3).

שפאנישא היידן אודר צוגיינרש (ד"א בהמאה הי"ח): „וויא איין אלטי היידין איין יונג קינד פֿון איין גרושי הער פֿון מדריד גישטאלין האט אונ׳ צום לעצטן ווידר צו רעכט קומן איז אונ׳ צו גרושן עהרן אונ׳ מיט איין פרינץ גיטרויאט איז"... באמשטרדם, במצות הענדלי אלחנן בלא"א חיים דרוקר שליט מ"ס: „עש איז פֿר הנדן איין וואונדר בארליך אונ׳ זעלצזאם פֿאָלק וועלכי מן היידן אודר ציגיינדש נענט, די זעלביגי רייזן אלי צייט

1) הסוף הוא עם „היהי רצון" הנודע: זיגמונד אונ׳ מגלינה לעבט מיט אננדר אין פֿריידין לאַנגי יאר, ביז אירי עלטרן שטירבן, דא ירשן זי צווייא מלכות גאר, נאך פֿיל בעשיר זאל אונש זיין, ווען מיר וועֿרן קומן אין ארץ ישראל אריין"...

2) מצוינים הם הדברים גם על גבור הספור הזה, כי גם הוא עד י"ח שנה היה עם הארץ גמור: „דא ער אכטצעהן יאר אלט וואר קונט ער ניכטש דען בלאָם זיין נאמן שרייבן אונ׳ לעזין. דאך פֿרשטאנד ער וואול מיט פֿעדר שפיל אונ׳ אנדרי וואיד ווערק אום צו גין"... וע׳ למעלה.

3) גם בשם אראבישע ערציהלונג (לרוב 1809): ערשט וואר זיא אין אראַבישר שפראכע דא פֿון זיא דען נאמן היזט אַראַבישע ערציהלונג"...

מאת יעקב ב״ר מאיר מארשין: „איני וואונדרליכי שיני היסטוריה, אויש איינם גלחות בוך הערויש בערייט אונ׳ האב עש טון אין טייטש איבערזעצין״... (ד״א 1677). הוא הספור הנודע על הקיסר בוטינוס ובני דאקליצינוס והקסרית דאָנטיאנו עם שבעת חכמי חרשים, אשר בספוריהם המחוכמים הצילו ממות את נפש הבן אשר התנקשה לו אמו הורגתו הקסרית בורליה ובמזמות לבה הרע[1].

וואונדר זעלצאמי קורץ ווייליגי לושטיגי אונ׳ רעכט לייכורליכי גישיכטי אונ׳ דאטין דער וועלט ביקאנטי שילד בורגר אין מיסנאפאטאמיא הינטר אוטאָפּיא נילעגן. דורך דען הלב עדלין, געלד אונ׳ עהרין בידאַרפטיגן הערין פאמפיאנוס פֿילצהוט שטאט שרייבר אונ׳ נאכט וועכטיר אונ׳ אובר שאָרין שטיין פֿעגר צו שילד בורגרש הויז, גיצייכנט אונ׳ אן דיא נאך קומלינג הינטר לאזן... דיזש עדיליש אונ׳ קוריעס שין ווערק האבן מיר איבר זעצט אויש דר הויך טויטשר גלחות שפראַך אויף יודיש טייטש (אופֿיבאַך 1777)[2] הוא ספור ההתולים הנודע, המיסר בשבט לענו את מעשי יושבי הערים הקטנות הנשכחות מני רגל, ואשר ראה אור בש״א בכתבם עוד בשנת 1597, התולים אשר אם גם מתקו לחיך גרמני, אך נפלא ממנו מהבין, איך יכלו למצוא להם מסלות גם ללב יושבי הגיתו. הערצאג ערנשט (פיורדא בשנה הנ״ל): מערקווירדיג לעבענש בשרייבונג דעז הערצאג ערינשט אין באַירן אונ׳ עשטרייך, וויא ער זיך נעמליך דירך וואונדרליכה צופֿעלי אויף גיפֿערליכה רייזן ביגעבן, אונ׳ וויא ער צו לעצט פֿון דעם קיסר אָטא דער אים נאך דעם לעבן גשטאנדן, ווידרום איז

בהסירו מעליו כל דבר הנוגע להאמונה, לבלי היות למכשול. המלות העבריות בשפתו רק מעטות הן.

1) ממנו גם העתקה מקוצרה הוצאת ברלין 1707. גם נמצא בכ״י הרד״א: וויא בונטיאנוס דר קיזר צו רום זיין זון ד׳אלורלאניש דען זיבן ווייזי מיינשטר ביפֿעהלט... עש ווש אין אלטן צייטן איין קיזר מיט נאמן בוטינוס רגירט צו רום, וואר איין וייזר מאן אונ׳ נאם צו אוי (עהע) וייב איינש רומישן קיניגש טאכטר״... על ערך הספר חזה בכלל ע׳ בדברי גערועס Uber d. deutsch. Volksbücher אשר יתן לו הבכורה על כל ספרי הקלאסיקער וכי בגודל פעולתו ישוה כמעט לסה״ק (הובאו דבריו בהמבוא של H. Sengelmann להס׳ הזה). אחדים מהספורים האלה ראו אור גם בהוצאות מיוחדות.

2) גם בד״א, וכנראה היא קודמת להוצאת פיורדא. הרמש״ש בהקטולוג יציין ההוצאה הנל: ד״א במאה הי״ח.

עד כי עורר עליו גם צעקת היראים ושלמים[1]: איין שין ליד אונ׳ גרוש ריטרשאפט ווערט איר דרינן גבינדן, גאר קורץ וויילג צו לייאן פר ווייבר אונ׳ מיידליך, ור טויטשט גאר בישיידליך, גיננט מיט נאמן דער דיטרייך, צו קופין ארם אינ׳ רייך, אין איינם געלט רעכטן, אזא ווערט ענק גיט ית׳ בהויטן פער בויזן אן פעכטן. גידרוקט אין דער גיליבטן שטאט קראקוי אונטר דעם גוואלטיגן קויניג זיגמונד יר״ה שנת שנ״ז (1597), הם הדברים בשער הספר בשי״א, אך שאר כל דברי הספר הם בגרמנית עתיקה[2]. פאריש אונ׳ וויענה (בערן או ווירונה 1694), כפור אהבים עם ציורים הנעתק מאטלקית ע״י ר׳ אליהו בעהר[3]. אוילן שפיגל: „אליר האנד קורץ וויליגי ביגעבנהייטן אונ׳ היסטאריאס״ (פפד״מ במאה הי״ח) גם בכתובים (כ״י רד״א) בשם: וואונדר פארליך אונ׳ זעלצמי היסטאריא טיל אוילן שפיגל איינש פויערן זון, בורטיג אויש דעם לאנד צו ברוינשוויג, וריש (פריש) גיזאטין אונ׳ נייא גיראכן גערעקקן), ע״י בנימין בר׳ יוסף רופא למשפחת מערקש״ (מאנהוזן 1600): עש אישט אין לאנד זכשן אים וואלד געלב גילעגין איין דארף גיננט קנעטלינגען, דא ווארד דש ורום קינד איילן שפיגיל גיבארין, דער וואטר היש קלויש איילן שפיגיל, זיין מוטר היש אננא ווייא פעקין, אונ׳ דא זיא דאש קינדש גינאז שיקטען זיא עש צו דער שמד[4] ... קיסר אוקטפיינוס (הומבורג פר דר האה 1730), מאת אברהם בר׳ עזרא זעליג מגלוגא. גם בכתובים עיד משנת 1581 (כ״י רד״א) מאת יצחק בר׳ יהודה ז״ל בייטלינגין: „דיזי גישיכט זר וואר אישט קיין גידיכט, בון דעם קיסר אקטוינס אונ׳ בון זיינם זין פלועכנים אויש לייאן אונ׳ בון דעם קוניג דאקבערטיש אויש וראנקרייך... וויא עש אין אישט ער גנגין, ווי זיא ווארן בון דען טירקן גיבנגין״...[5]. דיא זיבן וויזן מיינשטרש

---

1) ע׳ דברינו למעלה.

2) איזו תוצאות ממנו הביא פרליש בהמנ״ש של פראנקל לשנת —

3) לפי השערת ב״י באוצרו, הוא ר׳ אליהו בחור.

4) כאשר יעיר הרמש״ש, מאן הכותב להשתמש במלת „טויפען״ כבהמקור, אף כי כנראה, הספור כלו הוא רק העתקה מכתב לועז לכתב עברי. המלה הזאת–שמד–יוסיף עוד–היא לפי החקירות החדשות, המלה הסורית שעמד, שהוראתה טויפן, לא כאשר חשבו עד כה, כי נגזרה משורש שמד, ע׳.

5) המעתיק או עורך הספור הזה, אמנם ידע את אשר לפניו,

מעשה בון רבי נחמן, דר הט איין גרושן הויפֿן מיט שטיין... מעשה עז זאגט ר׳ מאיר חזן ע״ה, אין דעם יאר דז מן הוט גישריבן קכ״א לפרט״... ועוד ספירים כאלה. ואולי נוכל לחשוב להם גם הספורים בהספר הנודע חבור יפה מהישועה לר׳ נסים בר׳ יעקב, אשר נעתקו גם הם להשפה המדוברת, הגם כי נעלם ממנו זמן ההעתקה, כי לא פירש 1).

גם ספורים זולתם אשר גם דרך אחרת להם, כהספור בשם איין מעשה פֿון איין כלה: „עש וואר איין רייכר מאן אין לאנדאן אין ענגלאנד״... איין שייני היסטאָריע פֿון איינם פאָלאַק (פראג 1792). איין שינה היסטאָריע פֿון דרייא לייט, פֿין דש גרויש וואונדר דש דא איז גישעהן (פיורדא 1789). איין וואונדרליכי שינה היסטאָריע אויש דעם האָלענדשן, פֿון דרייא ווייבר דיא מיט אירה גרוישע פֿר שטאַנד האבן אירי מאנין גישטעלט נאך איר הנד (אופֿיבאך 1777). מעשה פֿון איינם מאן דער האט איין זון אלכסנדר... גישיכטי פֿון מאן אונ׳ וויב... איין שין מעשה צו הנט, איז גיקומן פֿון וויטן לַנט, וועשט אינדיה איז עש גיגַנט (פראג 1660). איין שין מעשה, עש וואר איין מאל איין יונג דער וואר איין זון פֿון איין עושר (פראג 1713)... איין שין וואונדרליך מעשה פֿון איין כלה מיט דרייא חתנים... איינע וואהרע געשיכטע... וויא עס זיך צו געטראגן מיט איינם מאן דיזר היס ר׳ אפרים דער זאהן פֿאן שלמן בן משה אויס סולינעק... איינע היסטאָריע פֿון צווייא ברידר מיט נאהמן יאקאב אונ׳ קארל נעבסט פֿירציך רויברן דיא דורך איינן שקלאפֿען אויס געראָטעט... „איין שין נייא הויז הלטונג בוך בנעבשט קורץ בשרייבונג פֿון פֿינף ברידר. בשנת נותן לחם לאשה, גידרוקט צו פֿולדא בייא זלמן נייא מארק קאַרטאפֿל מאן... פֿון דעם מיר גישריבן האבי, דר זיינה פֿרויא ניט זאַט צו עשין גאבי, דא דורך זיא איין קורצי צייט איז ווארדן בגראָבי״... ספור מלא מהתלות ולצון חמד לו.

גם שאָר ספירים כאלה, אשר מצאו להם מהלכים בקרב העם. מלבד העתקות שונות, אשר אחדות מהן אמנם הן רק העתקות מכתב לועז לכתב עברי בלי שנות דבר ממקורן, וכהספור דיטריך פֿון בערן, אשר היה למשוש לב רבים ורבו דורשיו ומבקשיו

1) ע׳ באוצרו של בן–יעקב.

מקאָרעץ, כן גם שני ספורים גפלאים: „צווייא מעשים וואונדרליך דיא דא גישעהן זיין אין צייטן דאש דא גילעבט האט ר׳ יצחק לוריא״ . . . (פראג בחצי השני מהמאה הי״ז), אשר גרש גם הוא רוח מקרב אשה אלמנה עם שאר נפלאות כאלה. גם הספור אשר נוראות גם עמו והנקרא גם הוא בשם כזה מעשה ה׳ הגדול והנורא (המבורג פֿר דר הָא 1746) על הר״ש אלקבץ והר״י קארו, בנוה פתאם הרוח על האחרון: „ער האט דעם רוח הקודש בייא זיך גיהאט״, גם נשמע קול בדבר אתו, קול נעים מאד: „די ליבליכקייט דר פֿון וואר גרויש אונ׳ דז קול אלז שטערקר גיווארדן״. . . מעשה מן יוסף דיל רינה: „וויא איינר הוט גיוואָלט פֿר דיא צייט משיח ברייננן״ (כ״י מיכאל), ספור מלא הבלים ותעתועים, והוא העתקה מש״ע.

מעשה גישאך אן איין מלך האט רעגירט אין ירושלים, דער חאט גיהיישן הורקנום״... מעשח אשמדאי „ויהי אונ׳ עז וואר אין טעגין שלמה המלך דש ערשטי ביהמ״ק צו בויאן. קיין אייזערני כלים טאָרט מן ניט ברויכן דער מיט שטיינר צו הויאן. איין וועדמיל מוז זאך שטיינר דער פֿון שפאַלטן, טעט גאר פֿון נוטן. מן קאנט אבר ניט ווישן וויא מן זול דאש ווערמיל קריגן, מן מושט אשמדאי המלך פֿר דרום פֿראגן״ . . . מעשה פֿון איינם חסיד דער ביגעגנט אליהו הנביא (פראג 1644) (1 „איין מעשה אז איין חסיד דר האט גרויש ממון אונ׳ הט אל זיין טאג ניט מֵיין וויא צֶיין זין. מעשה עז ווש איין זון סבר, דרום הוש ער אזו דש ער ווש איין מיינשטר דער סברה. . . איין מעשה עז וואר איין מולט איין רייכר סוחר... איין מעשה מן זאגט עז זייא איין מולט גיוועזן איין קושט= ליכר רב אים לַנטעוין... מעשה אן איינם יודא דר וַנדרט איבר ועלד (פֿעלד). מעשה עז וואר איינר דער היש רבי עקיבא, דער גיט אויף דז בית הקברות. . . עז וואר איין מאל איין חסיד דער איז גיוואונט צו הבן צירונג אין זיינם הויז. עז וואר איין חסיד דער טעט גאר ויל (פֿיעל) מצות. . . עז איז איין חסיד דער וור גיוואונליך צו געבין אונ׳ ער טעט גר וילי גוטש אונ׳ גמילות חסדים...

(בעה״ם ויקהל משה) הוציא רוח בשנת תנ״ו בניקולשפורג״... כנראה היתה אז עת מבורכה ברוחות.

1) הספורים הבאים מזה והלאה עד החבור יפה, הם בכ״י הרד״א לפי הקתולוג של נייבויער, שנכתבו עוד בשנת 1554 ע״י הסופר קלונימוס בר׳ שמעון.

וואש איז גישעהן אֵי נאך יהודים האבן צו פראג גיוואונט (פראג בראשית המאה הי"ח), מאת האשה בילא בת הקדוש ר' בער בר' חזקיה ורחל בת ר' נתן רושניץ אשת ר' ליב פאָרגעש[1], על הגולים הראשונים אשר באו לשבת בארץ ביהם וכל הקורות אותם[2]. מעשה פֿון איין גליקראָד, פֿון איין מענך פֿון עכום אונ' פֿון ארויטן יודן, אונ' ווארום מיר אקדמות זאגין (פיורדא 1694). איין מעכטיג שין מעשה אש גישעהן איז צו ווין אונ' צו פראג דורך איין בעל שם דער האט גיהייסן ר' אדם ווינג (פראג בהמאה הי"ז) הוא הספור הנודע גם בשם מעשה ר' אדם בעל שם. מעשה גדול ונורא: וואז דא איז גישעהן אין דער קהילת הקודש ניקלשפורג בשנת תנ"ו, וויא איין רוח אין איין בחור איז קומן"... (ד"א 1696), כן גם בשם רוח חיים ע"י אברהם בר' ראובן ואברהם צבי בר' יצחק ליב (ניקלשבורג 1785)[3] גם מעשה הרוח

הרוגים אונ' מענשין מיט ראניש... נעבין אַ ריצקי בלוט ווא די שטיבר זענין שיטער, ליגט אַ קוזאַק אויף דער ערד אונ' וויינט ביטער, ער קניט פֿאר אַ יודעשי בתולה אַ שיין מיידילע, גיגוג דיר קלאָגן לאָז האָבן וועק דאש גיוויין, דייני טויטי עלטרן וועלין שוין נישט מער אויף שטיין, זאָג יאָ באקומשטו וואש דוא ווילשט איידעלע"... הסוף: "אויף אַ שיין שיפֿל זענין זיי ביידי גישווימן, אונ' אַז זיי זענין ביזן האלבן טייך גיקומין האט זיך דיא בתולה גיוואָרפֿין אין וואשיר וויא אַשטיין, וואש בישטו פֿר טראכט דייני אויגן עפֿין אויף, איי בגלוואן וואך פֿון דיא גידאנקין הויף, שפעט יצו בעטין וואו בישטו פֿריר גיוויין (גוועזען)"... ביחוד נמרצים הם דברי הנערה בדברה אל האוהב, אשר תקראנו בשם "אדווני קאָזאַק" "אדני קאָזאַק זאגט דיא בתולה אזו קען נישט זיין" וכו'. גם שיר אחר על ימי הרדיפות האלה, אשר יושר גם הוא עד היום, המתחיל: "ווער פֿון אונז יודישע קינדר, ווייסט ניט פֿון דיא קאָזאַקין מלחמות, ווער פֿון אונז אַ יעדער באזונדר, ווייסט ניט פֿון דיא היידאמאקן נקמות?... וכו'.

1) לפי קייזערלינג בספרו Jüdische Frauen הוציאה בילה לאור גם "געשיכטע דעם הויזעס בליד" (בשנת 1705).

2) הספור הובא בקצרה גם בהספורים של פאשעלעס חלק א' צד 106, בשם "דיא יודען אין בעהמענס פאָרצייט".

3) הוא ספר על נער שנכנס בו רוח ועשה מעשה תעתועים, עד כי בכח ההשבעות צלחה לגרשו ממנו לעיני כל הרואים ושב ורפא להאומלל: "אונ' דער יונג בלייבט פֿריש אונ' גיזונד בעשטענדיג, ער ציגט זיך אן זייני קליידר אונ' גיהט ארום וויא איין אנדר מענש"... את הרוח הנפלא הזה זכר גם ראדקינזאהן בהקדמתו לספרו תולדות בעש"ט: ר' יואל בעש"ט הוציא רוח לעיני כל העם בזוונא בשנת ת"ב, והרב המקובל ר' משה פרעניר

ברך אברהם לאברהם בר׳ יחיאל מיכל (פיורדא 1737), האוצר גם הוא ספירים שונים כאלה. מעשה בריעה וזמרי (פראג לע׳ 1657): „איין שין מעשה וואש איר האט ניט גזעהן אייער טאגן, וויא זמרי האט לאזן חכמה זעהן. קאם איינר מיט צווייא קעפפן בייא אין גנעהין. דאז כהן גדול טאכטר האט ער גערן צו איינם וייב, דרום קאמין זיא אים אירן לייב, ווייל ער זיא קאנט ניט דער ווערבין, מושטן זיא אליביידי שטערבן״... ורק אחרי מותם נגה להם פתאום אור ההצלחה, כי באו יחד במסורת ברית הנשואין בגן־העדן. מכאל המלאך וגבריאל יחד עם הנביא אליהו הוליכום בזרועותם ואלהים ברך ברכת הנשואים ומשה ואהרן הובילום תחת החופה, והמלך שלמה ברך את שבע הברכות: „עש וואר איין קעשטליכי ברויטשפט (האָכצייט), דיא ניא איז דא גיוועזן אין איינר קְהלה״... הספור הזה ראה אור פעמים רבות גם נמצא בכתובים 1).

גם ספורים בודדים השונים למיניהם ואשר אחדים מהם נוסדו גם על קורות שונות, כהכפור בשם מעשה הגדול פֿון שנת תס״ו (האַללע 1711), על מלחמת הפולנים בשנת 1706, אשר הובילו בשבי נערה עבריה: „עש זיין נור פֿינף יאָר, דש עש איז גישעהן פֿר וואָר, אלש דר מלך פֿון שווידין אין פולין טוט גינעהין״... כן גם הספור על קורות העלמה מנימירוב 2). איין שין מעשה

עזרא״... על הספורים בתוכו נעיר, כי בהספור מר׳ מיימון נאמר על בנו (הרמ״בם): „נון וואר אבר דער יונג איין גרושר עם הארץ, אונ׳ ער וואר אכטצעהן יאר אלט אונ׳ ער קונט נוך ניט חומש לערנן״... כהדברים למעלה על ר׳ יהודה חסיד, וע׳ להלן.

1) ע׳ סעראפעאום 1864 צד 72, התוצאות שהראנו פה, הן לפי הכ״י שמה (כ״י מינכן) רק השער למעלה הוא לפי ד״פ. השער בהכ״י הנ״ל הוא: „מעשה איז גישעהין איינה היש בריעה אונ׳ איינר היש זמרה. איינר היש הורקנוס דער אם בייהשטען בייא דעם מלך וואר אונ׳ וואר גאָר וואול גיהאַלטן אונטר דען יודען, אונ׳ איין פֿירשט אונטר דם פֿאָלק״... בסוף הכתב יד שם הכותב: דאש היט איך דער שרייבער יצחק בר׳ יהודה רייטלינגן... גישריבן אים יאר כי ש״ם ה׳ אקרא (1585)...

2) הספור הזה היה לחומר בידי המספרים. גם היום עוד יושר בפי אחינו בבעסאראביה (כאשר כתב אלי המנות הסופר ליטינסקי) שיר כזה, אשר אפס קצהו נביא פה: „דאש נימיריבר פֿעשטונג פֿאר וואישט אונ׳ פֿאר ברענט, פֿון דיא שטיבר אונ׳ מקום קדשים צו בראכין דיא ווענט, האבן דיא ווילדי קאָזאקן די בגולוואַניש, דיא יהודים וויינן, וויא קוילין זייערע פנימר שוואַ־ין, זיא עבצין אונ׳ קרעכצין סע רייסט דש האַרץ, אויף דיא דערטרינקעני

צו ווירמש. איין פֿיינר פֿרומר מַן, איין למדן אונ׳ איין גרושר עשיר וואונט צו דעם שפּרינג ברונן אין ווירמש, דר האט איין היבשי טאָכטר, איין פֿיין פֿרום קינט״... „וואו דאש שפּריך ווארט הער קומט, דרייא מאן אונ׳ איין ראָש קאָפּף״... היא הספור הנודע מרש״י והדוכס מלוטרינגן: „ר׳ שלמה יצחקי, דאש איז דער אדם גדול דער איין פירוש גימאכט האט אויף כל התורה״... גם הספור הנחמד על שלים מזל: „עש וואונט איין בעל הבית אין דז הויז צו דר קרונן. אלז וואש ער אן הֵיבט ווער לויטר שלים מזל, ער וואר אזו ארים, אז ער דיא קהילה ניט מעהר בזעצן קינט, אבר ער ציהט ניט גערן אויש דער קהילה, דא גינג ער צו דען רב״... וכאשר יעצהו הרב לעזוב את העיר, שמע לקול דבריו ויחד עם אשתו וצאצאיו יצא מהבית אשר גר בו. אך כמעט סגר הדלת מאחריו, שמע קול דופק, קול אדיר וחזק מאד. וכאשר שאל מי הוא שמה, ענהו הקול: „שלים מזל איז נוך, דאש מוז אוך מיט דיר אין דיין ישוב״... ולדבריו אלה נבהל האיש מאד, הוא גם העומדים מסביב אשר שמעו גם הם הקול: „ער גדאכט זיך, איך וויל היר בלייבן, ווען שלים מזל מיט וויל בלייב איך פֿיל ליבר היר אין דר קהילה״... ואז מכר את הבית וירד לגור בבית אחר: „אזו גינג אים ווידר וואול״...

ספר מעשה ה׳ לעקיבא בער בר׳ יוסף ר׳ העניכש פפד״מ 1691): „פֿיל וואונדרליכי נכים אונ׳ גשיכטן, פֿון חשובי מחברים. גיקליבן אונ׳ היר טאָן אן ריכטן, אייש דער גמרא, זוהר, שלשלת הקבלה, עמק המלך, זעלכי ספרים, אונ׳ זאנשט אויז אנדרי שרייברש אנשי אמת בלי שקרים. פֿון ר׳ שמעון בן יוחאי דר דען זוהר האט גימאכט, אונ׳ פון ר׳ פנחס זיין שווער, פֿון זיין זון ר׳ אלעזר אונ׳ פֿיל אנדרי תנאים אונ׳ רבנים מער, אך פֿון ר׳ איצק לוריא ז״ל, דער דא איז גיוועזן פֿור קורצי צייטן, אונ׳ זונשט פֿיל אנדרי זאכין דיא וואול ווערט זיין צו ביטייטן, אלזו ווער אין דען ספר ווערט לייאנן, ווערט זיך ער פֿרייאן, אונ׳ אין גאר ליב זיין דאש ער דאש ספר האט אונ׳ ניט רייאן״... מהתיאור הארוך הזה – אשר גם קצרנוהו במקומות אחדים – הלא יראה הקורא ויבין מגמת פני הכפר ויבין חפצו וכל אשר אתו [1]. ספר

---

1) בסופו גם גזירת אוסטרייך ועלילת פוזנא (ע׳ למעלה), כן גם איזה דברים על קורות אחינו בספרד, יחד עם העתקת הכתב אשר שלח ר׳ אברהם אבן עזרא לאנשי הגולה: „איך אברהם שפּאַנייר, דער דא גינענט וויךד אבן

גם ספורים אשר יפרשו אור על פתגמים שונים, השגורים בפי העם, וכהספור: „דש שפריך ווארט גיט, וויא דוא קומשט דר הינטר, וויא קוניץ הינטר דאש פֿיך קומן איז. איז צו פֿרעגין, וויא קאם דען קוניץ הינטר דש פֿיך, דש וויל איך אייך דא שרייבן"... אף זאת, כי אחדים האלה הלקוחים ממקום זר, טובים הם כביר במעטה הקודש אשר עליהם, מאשר הם במקורם, וכהספור על ר' חנינא ושערת הזהב, המתנוסס בטובו ויפיו. גם ספורים אחדים הם רק להפליא לב לבד, וכהספור הנירא „פון דעם תך דער דיא בת יהודה האט מטמא גיוועזן", כן גם הספור על המנגן בכנור, אשר רגליו הובילוהו פעם עד שערי הגיהנום, ואשר אמנם יש חפץ בו, כי התכלית הפצו היא, לפָאֵר ולרומם את אלה אשר יגמלו טוב לעמנו, כי כשָׂכָרם כן ישולם להם. כי רק על מעשיו אלה מלט האיש משחת חַיָתו ואֵש הגיהנום לא נגעה בו: „דער לויטן שלעגר דר הרויז איז, דר איז ניט פֿר ברענט אין גידנם, ווייל ער יודן דט גישלאגן אויף דיא לויטן אונ' הוט זיא פֿרייליך גימאכט"... ספורים כאלה וכאלה אשר מהם מלא הוא הספר היקר הזה על כל גדותיו[1].

קרוב אליו ברוחו גם בסגנונו, הוא הספר מעשה נסים לר' יוזפא שמש מווירמישא (ד"א 1690)[2]: „גרושי נסים ונפלאות וואָז גישעהן זיינן בק"ק ווירמיישא". – כי גם בתוכו ספורים כאלה מפליאי לב, אשר יסודם אמנם הוא גם בקורות שונות. כהספור על מהר"ם רוטן בורג, גזירת תתנ"ו ועוד, גם הספורים אשר בדמיון יסודם, מענגים לב גם הם, וכהספור מהפרנס ובתו היחידה: „איינר וואונט צו דען זְנין, ער וואר איין פרנס אונ' איין גרויש עשיר, אונ' וואר איין חסיד, דער האט איין בת יחידה"... כן גם הספור האחר: „פֿון דיא בת יחידה צו דעם שפרינג ברונן

1) מספר הספורים אמנם לא אחד הוּא בכל ההוצאות של הס' הזה, כי נלקו בחסר ויתר, וע' ע"ז בדברי הרמש"ש במאמרו הנ"ל בהסעראפאום.

2) הוא נכתב במקורו בש"ע, והעתיקהו לשי"א בנו אלעזר ליברמן. ר' יוזפא היה איש נכבד בעדתו, ועל ידו נסדרו מנהגי ק"ק ווירמישא (הנמצאים בכ"י), גם חבר ספר מוסר בחרוזים ועל מצבתו חרותים הם הדברים: „עניו ובעל מדות אהוב ונוח לבריות" (נפשות צדיקים ללעווינזאָהן). על הודי ווארמש בכלל, גודעה האגדה, כי באו שמה עוד בימי השופטים והם פליטי שבט בנימין ועוד אגדות כאלה. ע' גרעטץ חלק צד 194, גם בספר השנת של בריל חלק ד' צד 34). גם נודע הפתגם עליהם: „וואָרעמזער יודען פֿראמע יודען" (ע' Reinsberg Internationale Titulaturen בערך ווארמש).

האגדות הגרמניות ועוד, וכלם יחד כמו מחומר אחד קורצו ורוח אחת שפוכה היא על כלם. כי רק נפלאות ונצורית נשמע בתיכם, זאת הלא נוכל דעת מראש, ביחוד על ר׳ שמואל החסיד ועוד יותר הנפלאות על יהודה בנו: „דער וואר וואיל אכטצעהן יאר אַלט אֵי ער איין וואָרט קאָנט לערנין, דען ער וואר איין גרישר עם הארץ אונ׳ איין גרישר לופּץ, דען ער מעט ניקש אנדרש אלש מיט דעם ארם ברושט אונ׳ מיט פֿייל בויגן שיסן"... ספורים, אשר אם גם רחקו מבינת אנוש, אך יענגו לב הקורא בתום ריחם ואמונתם וענות פניהם, אף כה זכה גם בחדודיהם וניעם אמרותם[1] גם הספורים על שאר אנשי המופת נפלאו מאד גם הם, כהספור על רש"י: „דער איזט גיזעשין אין צרפת", כל אשר קרהו אז עם גאָטטפֿריעד מוליאָן הנודע: „דער וואר גאר איין שטרקר מאן אונט איש מלחמה, איין אכזר, איין איש משחית"... על ר׳ אמנון: „איין קעשטליכר רב דער האט גיהיישן ר׳ אמנין, דער וואר גאר וואול גיהאלטן אין דאש הגמונש הויף צו מענץ"... על ר׳ יחיאל מפאריש: „אן איינעם דער הייסט ר׳ יחיאל דער וואונט אין פריז פֿראנקרייך"... על ר׳ עמרם ומקום קבורתו: „דער חסיד איז צו מענץ דא היימן גיוועזן"... על ר׳ שמעון הגדול ובני האפיפיור אלחנן[2] ועוד נפלאות ונצירות כאלה.

---

1) כבהספור על ראש העיר, אשר עבר פעם בחוצות רגנשפורג וכבשה קטנה גועה עוברת מאחריו: „אונ׳ דש זעלביג לעמיל שרי אלז מע מע, וויא דער סדר איז פֿון דיא לעמבר"... וכראותו את פני ר׳ יהודה שאלהו בלצון: איר וייט דאך דער עלשט רב אונ׳ וועלט אלדינג ווישן וואש אויף דעק הימל אונ׳ דער ערדן גשיהט, דרום זאגט מיר, וואש דש לעמבה אזוי זער שרייט מע מע. איר וועלט דאך פֿר שטין אַליר ליי שפראך... ולדבריו ענהו ר׳ יהודה, אחרי חכשית האיש אותו במו פיו, כי לא יאונה לו כל רע על דבריו — כי על כן תגעה הכבשה בקול כזה, יען כי בעוד אשר הוא עובר בחוץ לשוח, יטמא זר בביתו את אשת חיקו, דר ראש עיר לושט זיך ניט צווייא מאל זאגן אונ׳ לופֿט פֿליגש אהיים אונ׳ פֿנד דש חמץ נאך בייא אנגדר"...

2) הוא הספור המובא במקומות שונים על בנו של ר׳ שמעון הגדול, אשר הכניסה אותו המשרתת הנוצרית בברית אמונתה, בהיות ר׳ שמעון ואשתו ביום השבת בביהכ"נ „אלזא נאם דיא גויית דאש קינד, אונ׳ ציג אלזא מיט דעם קינד הין וועק אונ׳ ליש דש קינד שמדן. דאש מיינט זיא נון זיא העט איין קרבן גיבראכט, דען פֿאר צייטן האבן זיא פֿיל אויף דז שמדן גיהאלט,"... הילד נתגדל בידי הכמרים, וזכה עלה לגדולה עד מעלת אפיפיור. יע׳ בספרו הנ"ל של גידמן על החנוך בההעתקה העברית חלק ב מצד 58 והלאה.

אב־הם ממעזעריטש 1), עם הקריאה הגדולה · הזאת גם בראשו: „קומט הער איר ליבן מאַנין אונ׳ ורויאן, אונ׳ טוט דש שֵׁין מעשה בוך אן שויאן, דש נוך נין (ניע) ווייל דער עולם שטיט אין דרוק איז וואָרדן גיבראַכט, מיט דרייא הונדרט אונ׳ עטליכי מעשים די דא זיין... אויש די גמרא גימאַכט, אונ׳ אַך אויש דעם רבתא אונ׳ בחיי אונ׳ אך ר׳ יהודה חסיד מעשים ווערט אייך קיינש טון ·פֿעהלן, אונ׳ אך אויש דעם ספר חסידים אונ׳ ספר מוסר אונ׳ אויש דעם ילקוט. דרום איר ליבן פֿרויאן, איר האט נון דיא טויטשי בויכר אלי ואָר (פֿאָר), איצינדר האט איר אַך דיא טויטשי גמרא, אזו ווערט איר האבן כל התורה כלה גאָר״... אף עוד יוסיף להלל פעלו ומעשהו גם בהקדמתו: „איך האב נון ויל (פֿיעל) ספרים אויף גירייכט, נאָך איז דאס גיגן דיום ווערק אלים ניכט, דען דא ארוייש ווערט לייאנן, רב אונ׳ הֶבֶּצין אונ׳ אידר מאן, טראָין איינם דר דא וויל גמרא קאן, ווערד ער מדרשים ומעשים והגדות הרויישר ווערפֿין, דש זיך כל עולם אויף איהם ווערט פֿר גאפֿין, אונ׳ אידר מאן זאָגן מוס, איך גלייב ער קאן כל התורה אויף איינם פֿייש (פֿים), וויא קאן ער בקיאות אויש דר גמרא, איך גלויב ער קאן כל התורה, ווער האט זיין גלייכנש גיזעהן, צו אלי זאכין זאגט ער זיין הלכה למעשה וואש דא אישט גישעהן... דרום איר ליבן מאַנין אונ׳ ורויאן, לייאנט איר אופֿט דארויש זא ווערט איר דרינן ביהויאן, אום גיט צו לייאנן אויש דעם ביכר פֿון קויאן (קוא = בוך) אונ׳ פֿון דיטריך פֿון בערן אונ׳ מייגשטר הילדאבראנט זולט איר אך אייך ניט טאן מייאן. נון עש זיין ווערליך אייט שמיץ, זיא געבן אייך ניט ווארם ניך היץ״... דנה כה ילמדנו דעת דרכו וכי כל יקר צפון בו.

רוב הספורים, כאשר ראינו, הם תוצאות מהתלמוד והמדרשים, אך רב הוא בתוכם גם מספר הספורים זולתם, כהספורים על ר׳ שמואל החסיד ויהודה בנו, המלאים נפלאות, הם ועוד אנשי קודש כמוהם. מלבד הספורים הלקוחים גם ממקורות זרים, אשר עטו גם הם עליהם מעטה קודש, כרבות

1) עי׳ עליו למעלה בהמבוא. והנה לפ״ד בן־יעקב באוצרו, שם המחבר הוא אשר אנשיל בר׳ ליב חזן, אך כאמת נעלם שם מחברו מאתנו. הוא הספר נקרא גם בשם „אלירלייא גישיכטי״, כן גם בשם „ספורי הנפלאות״ (זאלקאווא 1800), וע׳ עליו בכתבה דברי הרמש״ש בהמאסף פעראפעזם לשנת 1866.

שטאט די הויש אַנטונה. דא אינן האט ער זיין צייט ור טריבן, אונ׳ וואר איין מאן בון זעבציג יאָרן, דאז בוך אונז אזו גשריבן, וויא דער הערצאג זא הוך גיבאָרן, אל זיין טאג אָהן ווייב וויש גבליבן, אונ׳ דא ער קאַם אין זיין עלטר, ווען מן עם בדעקט וואר אים מין קעלטר, אל דז וועדמין טוט אים ניקש קלעקין, פֿרירט אים מען מאג אים צו דעקן. זאָ שפראַכן צו אים זייני ווייזי רֶיקן, גנעדיגר הער פֿאָלגט אונזרן ראָטין, שיקט אין אַלי עקין, צו זוכן איינה ווארמי דירן, דיא אייך זול ווערמן אונ׳ פפֿלעגין, וואיל אים ווער ער לענגר אליין נלעגן. דֶש הערציג טאָכטר בון בורגוניה, דיא וואר אים צו דער אֵי (עהע) גיגעבן, איר גלייכן וואר ניט ביז באבילוניה. זיא גפֿיל אים וואול אונ׳ וואר אים עבין, דיא וואר גיהיישן דיא שין בראַנדונייה״...

החרוזים האחדים האלה הלא דים הם לדראות את חין ערך הכפור הזה, אשר אמנם ברוב הימים נהפך הודו למשחית בידי המדפיסים יטר טעמו וריחו נָמר עד כי היה למלה בפי כל. גם מנגינותיו נשכחו כמת מלב, אף כי עוד ימים רבים אחרי כן עלו על שפת כל לשון ושירים שונים דושרו „בנגון הבבא־בוך״ להוד ולתפארת; אך כגורל שאָר המנגינות אשר היו לנחלת העם אשר נשמע קולן לפנים גם במשכנות יעקב בהגיתי, היה גם גורָלן, כי לא נשאר זֵכר גם להן, אבדו ואינן[1].

אף גם ספר אחר הוא, אשר היה גם הוא לשעשועים ואשר רבו לפנים גם דורשיו ומבקשיו, הוא ספר המעשים או מעשה בוך אשר ראה אור בראשינה בבסיליאה בשנת 1602 ע״י יעקב בן

1) גם בראש הספור הזה לא יפקד מקום התהלות והתשבחות והקריאה הנודעת להקוראים להעיר ולעורר לבם לקנות „בבא בוך איז עש גיננט, מוטש בלד קויפֿין צו הנט, זיא קומן זונשט אין פֿרעמדי לאנט, ער רעט פֿון איינם ריטר אונ׳ קויניגש טאָכטר זו האנט וכו׳. „הידושים גאר פֿיל, אן מאש אונ׳ אָן ציל, לושטיגר אז אַלירלייא שפּילן, בון ויל שטארק צייט, דז מן ניט גיבינט אין וויט אונ׳ ברייט וכו׳. והנה מדי דברנו פה על הספורים בכלל, נעיר, כי גם בזה ידעה החסידות לבור לה נתח טוב, כי גדוליה הזהירו להטות אוזן להמעשיות״, וממילא מובן להנפלאות שבספורי הצדיקים: „מי שמספר מעשיות של צדיקים ממשכין אור של משיח בעולם ודוחה הרבה חושך וצרות מן העולם, גם זוכה לבגדים נאים (?), מספר המדות למהר״ן. „מי שמספר מעשיות מצדיקים מזכירין לי צדקותיו״ (שמה). „ואז אמר: עתה אתחיל לספר מעשיות, איך וועל שוין אן הייבן מעשיות דער ציילן״.

ספורים וחזיונות.

ספורים.

כי שמן חלק הספרות הזאת, ספרות הספורים, וכי רבו ספריה, דעת לנבון נקל. כי היו מחיה להמונים ונפשם גרסה בכל עת לתאוה לקרוא ספרים כאלה למען לשמח לבבם ולענג נפשם בם. ויעל כן רב הוא מספר הספורים המקורים בש"יא, כן גם המועתקים, אשר אחדים מהם היו כמעט לנחלת העם כלו ובכל עברים נודע שמם, וכהספור הנודע בשם ספר בבא או בבא בוך, מעשה ידי היוצר איש השם ר' אליהו בחור, אשר כתבה ידו אותו עוד בשנת 1507 הוא חזיון אנגלי אשר נעתק לאטלקית [1], וממנו העתיקהו הוא לשי"א [2] בחרוזים יחד עם מנגינות מיוחדות להם:

„מן שפריכט אין לאמפארטן, וואר גיועשין פַאר לאנגי צייטן, איין הערצאג בון הוכר ארמן, זיין גלייכן וואר ניט אין ווייטן, הערצאג גווידין היש מן דען צאַרטן, איין שטאַרקר דעגן אין אלין שטרייטן, אונ' מיט גרושר אֵירן טרוג ער דיא קרונה, אין איינר

1) ע' בדברי צעדנר בהמזכיר לשנת 1863 צד 22.

2) על הנגון המיוחד לזה יעיר בהקדמתו: „אבר דער נגון דער דא דרויף ווערט גיין, דען קען איך ניט געבן צו פַר שטין, דען איינר קענט מוזיגה אודר סולפה, זא וויל איך אים זואול האבן גיהאלפַן. אבר איך זינג עש מיט איין וועלשן גיזאנג, קאן ער דרויף מאכן איין בעשירן זא האב ער דנק"... מלת סולפה הי"א Solfa (דיע סקאַלא, צעדנר במאמרו הנ"ל).

עיון יצחק והליכות יצחק ליצחק איזק פיזנר מליסא (ברלין 1704) הסובב הולך גם הוא על פתגמי התלמוד: „אז מיגליך איז צו זיין קארן אן שטרייא, אזו וויניג זאלשטו פר לושין פון השי"ת דיין פיר טרויא גיישט אויף איין בייזי, טראג בייא דיר דיין שפייז, ווען גיישט גלייך אויף דען בודין דש איז איין נאנטר וועג, דער נאך נישט פרעג... ווילשטו ווישן וואו קיין געלט איז, איז דאש פנים איין מוסר גיוויש, דען דאש מיינשטה דיא פון הונגר זיינן אן גיבלאזן אונ׳ אויף גילאפין, ביטייט וויל קיין געלט איז בייא זיא צו טרעפין"... דער קליין בראנט שפיגל או משלי חכמים מאת יהודה בר׳ ישראל ריגעשבורג הנקרא ליב שיברל (ד"א 1657), הלקוחים מהספר תחכמוני ועוד [1]: „טויזנט פריינד זאלין דיר ניט צו פיל זיין אין דייני איינן, אונ׳ איין פיינט קאן דור אין דיין לייב אונ׳ גוט פיל בֵיז ביציינין... איין קנעכט דער זיך אן זיין טייל לאשט בינוגנן, דער איז פרייא אונ׳ טוט אלז ניא קלאגין, אונ׳ איין פרייאר מאן ווערט איין קנעכט, ווען ער זוכט מין אלש אים גיברעכט"... הספר הזה נודע בש"ע עיד בשמות שונים [2].

———

מיט ליצנות אינ׳ אנדרי ששעך ווערטיר, מיט צונגן דיא שניידן הערטיר. אלז דיא שווערטיר" ולמען הסיר הרעה הזאת חבר ספרו זה. אם היה באמת עלול להיות לרפואה שלמה להמחלה הזאת – נפונה מעט בלבבנו.

1) לפי דבריו הוסיף על המשלים עד מספר ידוע, הוא שבעים כמספר הסנהדרין: „איך האב אין איינם עברי בוך טון לעזן, דז פינפציג דיזר חכמים ריד זיין גיוועזן, אונ׳ איך האב צוואנציג גיזעצט צו זעצין, איך האף מן ווערט מיך ניט דרום בשוועצן, איך האב עש אויף זיבנציג סנהדרין פר חיכם בידאכט"... מהתחכמוני לקחו מ"ט משלים.

2) ע׳ באוצרו של בן-יעקב.

יהיו דברינו פה רק מעטים, רק על הספרים האחדים לבד, אשר ראו אור לפני כן ואשר נעתקו מש״ע, ובראשם הספר מראה מוסר או צוכט שפיגל לזעליקמאן אלמא ממשפחת גענצבערגער (האנוי 1610): „איין געטליך אונ׳ וועלטליך ספר אויז דברי חכמים גינומן, דאז זיינש גלייכן איז ניא אין דיא דרוק גיקומן, איז גיקלייבט גיווארדן אויז גנץ ששה סדרים, אונ׳ זונשט אויז אנדרי ספרים, אלי שפריך ווערטר דורך צוכט גימאכט, וואול פֿר טייטשט אונ׳ וואול ביטראכט, אונ׳ נאך דעם אלף בית מסדר גיוועזין, ער ווערט זיך פֿרייאן דער דרינן ווערט לעזן״... המשלים האלה מלאו מוסר ולקח טוב, אך גם דברים אשר נמרצים הם יתר מהדרוש ואשר לא יכונו על שפתי ספר כזה. ביחוד יסער סער על הנשים, בהוכיחו אותן בשבט פיו ולעג כמים: „ווילשטו איינש ווייבש באיקייט דעמין, זא לאָז דיך הערין דוא ווילשט איין אנדר ווייב נעמין. מיט זעלבין טראָטין רעכשטו מין אַלז מיט שלאָגין אויז, דען דו שלאגשט אֵי צֵיהן טייבל אַניין אלז איין ארויז... דער איבר דיא פּפלאסטר רענט, אודר איבר איין בריק שפרענגט, אונ׳ איין ווייב נעמט דיא ער ניט קענט, דער בלייבט איין נאַר איבר זיין ענד... גרושי הערין אונ׳ שיני פֿרויאן, זאל מן וואול דינן אונ׳ איבל טרויאן, דען איר הערץ איז אז וויא איין באָד הויז, איינר גֵיט איין דער אנדר גיט אויז... איין אלט ווייב פֿון זעכציג יאָרן, אז איין מייד פֿון זעקש יאָרן גיבאָרן, זיא לושט פֿון גנצין הערצין צו זינגען אונ׳ צו טַנצין, אונ׳ זיין זא גערן בייא אליר פֿרייד, אלז דיא שיינשט יונג מייד. איך לאז בייא דעם גימייני שפריך וואָרט בלייבן, אלטי קיא דז דא געבן מילך נאך שמאַלץ, דיא לעקין אַך גערן זאַלץ... דברים כאלה וכאלה אשר נשמע בפיו, בשיתו נוספות על הפתגמים התלמודים וכל רוחו יוציא בם 1).

בשם Mitteilungen der Gesell. f. Jud. Volkskunde ועוד במקומות זולתם, אך עוד לא נקבצו יחד בספר מיוחד. על הפתגמים בכלל, עי׳ בס׳ השנה של ווערטהיימר לשנת 1843 מאמר יקר ע״ז.

1) גם הוא יתאר בהקדמתו בצבעים שחורים מאד את יושבי הגיתו: דיא ווייביר אונ׳ מיידליך, די וייל דא מיט פֿר טרייבן אן דען היילינן טעג שבת ויום טוב, דז זונשט דיא ווייבר אונ׳ מאנין על הרוב מיסיג גין אונ׳ פילרלייא קורץ וייל זוכן, איין טייל שעלטן אונ׳ פֿלוכין, איין טייל מיט שפאצירין, אונ׳ איין טייל מיט הובירן, אודר דברים בטלים אונ׳ אנדרי גאסין גישוועץ, עז גיט קיינר פֿר איבר זי לוזן אים איין לעץ, ער זייא גלייך פֿרעמדר אודר היימיש, ווייב אודר מאן, זיא הענגן אים איין קלעקין אן,

זויא דר הינט בעט מיט דער רוטי קיא, אונ׳ דר איזל דער מירשי קומט איך דר צו... וויא דיא קיא גיט צו גרונד אונ׳ זיא דא אויף איר שטיט דר הונד... דיא צירה פֿון דעם בער, וויא ער צו דעם פֿוקס קאַם גיגאַנגין אַהער״...[1] העתקת הספר אגרת בעלי חיים ע״י חנוך הלוי מהאנוי (פפר״ט 1718)[2]: „וועלכש אין זיך בגרייפֿט איינה פֿר נינפֿטיגה אינטר רידונג צווישן דיא בהמות, חיות עופות מיט דעם מענשן, פֿר דעם מלך בוראסף פֿאר ברעננן״... בשפה אשר בה נשמע הד קול המקיר העברי על פני כלו: „די ליב איז צו גאט דער דא האט בשאפֿן דיא וועלט אונ׳ אלי בשעפֿניש פֿין גרוז ביז קליין, אלי פֿר בירגני זאכן זיינן אים אופֿנבארס, ער מכט אום רינגלין דיא גלגולים אין גנצין עילם, ער איז דער גאט דער אויז דעם ליכט פֿינשטרניש מאכן קן״... בראש כל פרק יבוא גם תיכן עניני: „הירין ווירט ער צילט דער יחוס פֿון איין יהודי אויף דער תורה אונ׳ דיא תשובה פֿונים כישוף מַכָר מיט שימפפֿליכקייט, דיא אונ׳ רעכט פֿון דיא שטערן זעהר אונ׳ פראָפענצייר״... הירין ווירט ער צילט דיא מורמילונג אלי בהמית, וויא איטליכה אירה צרה בקלאָגט האט״... וכן גם שאר דבריו:

אוצר נחמד היא להשפה הזאת גם בפתגמיה. כי מלבד ההעתקות מש״ע, רבים הם גם פתגמיה המקורים, אשר אמנם לא שם איש עינו עליהם עד כה לאספם יחד בספר, ירק זה שנים אחדות החלו לשית לב להם ולפרוש אור על מחשביהם[3] יע״ב

---

1) גם תמונות, אשר אמנם לא תוספנה לו לוית חן, וכמו זו: דאש איז דיא צורה פֿון דעם פֿר ליבטן ווייב, וויא זיא מיט דען בחור אירצייט פֿר טרייב״... גם בהספור בעצמו דברים, אשר לא יתכנו לספר כזה, אשר תכליתו מוסר ולקח טוב: „אונ׳ דער בחור טעט זיך איבר רידן לאסן, אונ׳ זיא מיט אננדר אויף דעם בעט זאַסן, אונ׳ טעטן מיט אננדר טרינקן אונ׳ עסן, אונ׳ וואש זיא זאנשט מיט אננדר טעטין האב איך פֿר געסין״... ועוד דברים באלה.

2) הוא חותם: חנוך סג״ל מק״ק פֿראנקפֿורט בן הגאון מהור״ר צבי הירש ונכד הגאון המפורסם מוה״ר חניך סגל זצ״ל, שהיה אב״ד דק״ק הענא.

3) הראשון הוא הר״א בערנשטיין (הנודע באוסף ספרי הפתגמים אשר לו היחיד במינו, ע׳ דברינו עליו בהמ״ע הדור עלה 13), הוא הו״ל בראשונה אוסף משלים בהשפה המדוברת, שנעתקו אחרי כן גם לפולנית באספת משלים התעסק גם המאסף Urquell, כן גם מאספו של גרינוואלד

זיין שפייז אַס, אין דעם ווינטר אין דער קעלט, דאז נון דער שניא ליגט אין דער וועלט, מיט שנייא וויז נון דער וואלד גאנץ בידעקט, דאז מאכט אופֿט זיין הערץ דער שרעקט, דז ער זיין שפייז ניט האבן מיכט. פֿיל טרויארן אונט לייד ער אים גידיכט, זיין גמיאד וואר אים דא גר שווער, ער פֿלוך הין ער פֿלוך הער, איבר דעם אייז, פֿלוך ער נאך איינר שפייז. דא ער נייארד איין שעלם זאך ליגן, וויא באלד וואר ער אים אויף דעם הלז גשטיגן, אונט אויף דעם שעלם ער זיך זעצט, אל זיין לייד וואר ער דאר געציט, פֿיר גרויש פֿרייד הוב ער אן צו זינגן אונט צו שרייאן, דז עז הארטין דיא ווייאן. ער שעליט דז פֿלייש מיט דער הויט, זא שרייט ער הוך איבר לויט. דער אדלער איבר אלי פֿעגל איין הער, דעש הוכן שטים הערט ער גאר זער״... כי לא אחד הוא עם הספר קוא בוך הנ״ל, אף כי כן יחשבו רבים, וזאת הלא נוכל ראות מדברי המחבר בראש דבריו, אשר בם שפתיו ברור תמללנה, כי אחרת עמו[1]. העתקת הספר משל הקדמוני מאת גרשון וויענר (פפד״מ 1693): „דאָש שפרעכט פֿון פֿיל שיני משלים וויא מן עש ווירט אין דיזן ספר פֿינדן, ווען מן ווערט עז דורך לייאנן פֿון פֿורנן ביז הינדן״... גם הוא רצוף הוא בחרוזים: „עש וואר פֿאר לנגי צייטן אונ׳ יאָרן, דא דער ליב דער אידלי קיניג הוך גיבאָרן, האט גיקיניגט איבר דיא גאנצי וועלט, איבר אלי חיות אין דען וייטן פֿעלד, ער האט אויך גיקיניגט מיט גרושן פֿר שטאַנד, איבר אלי בהמות און אלי לנד״... גם לו יענדו תפארת ציורים שונים על הדברים אשר בתוכו, כמו: „דיא צורה

---

1) קיין אנדרש ניא, דאש שווער איך היא, בייא קאפף באָרט אונ׳ קניא, פֿון איינר גאסן, קאם ניא פֿאר אויגן, דש מג איך זאגן, איר מעכטש מיר וואל גלובין, מיט גאנצין פֿלייסן, ווען איר ווערט עז זעהן, זולכש פֿיר אייך גנעהן, זא ווערט איר זעהן, דש עז אייך צו ברייסן. עז וורט זונשט גהייסן קוא בוך, גיא איינר אונט זוך, יאָר אינט וואוך, אונט דיא שוך צו רייסן״... בתוך הדברים אשר בם יוסיף להלל ספרו יאמר: „פיין אונ׳ וויים פאפיר, דיא אותיות וויא איין ספיר, מיט היפשן ציר, וויא איין אפפֿל דז מן הוט דרינן בייסן״!... גם דברים כאלה: איך דער שרייבר, אל דיא ווייבר, אונ׳ פֿרוין לייבר, טוא איך היר מיט רופֿן. (הדברים לקוחים מהשיר בהקדמת ברעשט להעתקת התורה, עי׳ למעלה) נייאן פֿרוכט, מיט ערבר צוכט, האב איך איצונד גיזוכט, די לייטן מאכן לויפֿן. יוא רעכט וואל גטראכט, אונ׳ זוא גימאכט, דז עז גיבט קראַפֿט, דיא עז ווארין קויפֿין. מיין זין אונ׳ וויץ, אין גרושר היץ, אויף איין נאדל שפּיץ, אונ׳ האבי וויניג גישלאפֿין״... ועוד להג כמים בדברים כאלה בשתי הקדמות ארוכות.

אבד מן הארץ ועין איש לא ראתהו עד כה 1). רק מהספר משלי שועלים לבד נשארה לנו העתקה נאמנה, מעשה ידי איש השם ר׳ יעקב קאָפּלמאַן (פרייבורג 1585), הערוך בחרוזים כבהמקור: „דאז שוויינן בייא איין גלאטן מאן, גיבט פיל אויז אונ׳ איז אויך עטוואש הראן... אייני ראַב וואר איבר איין גרוש וואַער פליהן, זיא ווערט זעהר דונגריג זיא זוכט שפייז אונ׳ טוט זיך זעדר במיהן, זיא גפינדט איין נבילה ליגן אויף דער אנדרי זייט דער באַך, דיא ראב ער פרייאט זיך זעהר דש זיא שפייז בקומן האט זוא גאך. פר גרושר פרייד שפרייט זיא אידריו פליגל... אונ׳ פנגט אן צו זינגן. איהר פרעמדש שטים ער הערט דער אדלער עש מוט שלעכט קלינגן. ער דענקט בייא זיך איך אז דאז ניקש נוטציג שטים פר נעמין אוב עש איז אויז פריידן, פיליכט איז עש גאר אויז גרושי יאמר אונ׳ ליידן. ער קאם ביז אן דער ראב ער זוכט זיא מוט שוויצן, זיא האט אויף גשפרייט איהרי פליגל אונ׳ טוט אויף דיא נבלה זיצן, זיא פיקט פאָרט אונ׳ פאָרט דש פלייש פון דיא ביין, זיא דענקט דז גיהער שון איהר אליין. דער אדלר שלאגט דיא ראב אונ׳ טוט איהר דיזן פלאַין פר ווערהן. פון דער צייט אן לאזט קייני ראב איהר שטים מעהר הערן... דרום זאל דאש מויל זיך אלצייט פר נעמין צו שוויינן, זא איז מען בהיט פר דז אום גליק מען טוט אויך ניט לייגן, אלש וויא דיא ראב איז אין שאדין גראטין, ווייל זיא זיך מיט איר זינגן זעלבשט האט פר ראטין. דער חכם זאגט דער סוד איז דיין גפאנגנר, ווען דוא אידם אבר מושט פר ראטין זא בישטו זיין גפאנגנר״... בדרך כזה הם גם שאר המשלים ביפי שפתם ובהרוזיהם הנעימים.

ספר משלים לר׳ משה וואליך 2) (כפר״ט 1687) עם ציורים, הנופל אמנם מהראשון בערכו, וכאשר נוכל לראות זאת מהמשל הנ״ל עם העורב, אשר נביא פה גם ממנו חרוזים אחדים: „איין ראב אייף איינם בערג זאש, דא ער נון אויף אין

---

1) אף כי בעל השפתי ישנים יביאנו בתור עד ראיה, אך אין איש מדורשי הרשימות יודע מה אתו. גם לפי עדותו של הרמש״ש – במכתבו אלי – לא צלחה בידו מעולם לראותו. ועי׳ דברו עליו בספרו הגדול על ההעתקות.

2) על משפחת וואליך עי׳ המזכיר חלק ז׳ צד 82 במאמרו של הר״א ברלינר, כן גם בקונטרס התקונן – של יעללינעק ובמחברתו של הארויץ הרנזאים היהודים בפראנקפורט.

ספרי שעשועים.

משלים (פאבעלן) ופתגמים.

אם גם אחדים מהחוקרים יתאמצו לתת כבוד לנו ולהשוב אותנו לממציאי המשלים[1], לא נוכל בכל זאת להחניף לבבנו להאמין, כי כן הוא באמת. כי מכפרם המעט מאד בספרו קדשנו, הוא יעיר ספק בלבבנו. כי מלבד שני המשלים הנודעים, מְשַל יותם ומְשַל יואש, ואולי גם — לפי דעת החוקרים החפשים במחקריהם — הספור על הנחש בהתורה, ואתון בלעם, אין דבר עוד בתוכם. ורק בהספרות התלמודית יבוא זכר אחדים מִמְּמַשְלי משלים, אשר היו למופת, בעוד אשר בהכפרות אחריה נמעט ונצער מספרם, ורק כה וכה נראה ספר כזה אשר דרך משַל לו, ועל כן רק מעט מוער הוא גם מספרם בהספרות הזאת, בשי"א. הראשון הנודע לנו בשם, הוא הספר קוא בוך לר' מתתיהו (בערן 1555)[2], אשר בו נקבצו באו יחד המשלים מהספר משל הקדמוני ומשלי שועלים בהעתקה להשפה המדוברת, אך

---

1) עי' בהמבוא של לאנדסבערגער לספרו מתליא דסופוס, ואף כי האריך למעניתו בראיותיו והוכחותיו ע"ז, אך הן רק השערות רחוקות, וכמו חשבו להוכחות אמתיות את כנוי יהודה בשם אריה וכו', כי אות הוא על מציאתם שלי הכע"ת בקרבנו עוד מקדם, או כי השם Aesop יוכל להיות רק שם עִברִי וְהוּא אסף, ועוד בָאֵלֶה רבות.

2) לפ"ד חהמש"ש היא עיר וּוירונה.

המחלקה החמישית.

הנכתב עוד בשנת 1576 מאיש אשר נעלם שמו ורק הדברים האלה עליו: „אין דיזן לאנדן וואונהאפטיג, אונ' זיך איצטינגר צייט קויפמנשאפט מווינידיג"...[1] גם הכ"י באוצר ספרי מינכן מאת „יוסף בן יואל לדודתו יענטי"[2], כן גם הכ"י שמה בשם לקט יושר, אשר גם בו נמצאו מכתבים בש"א, הכתובים בידי אשת הגאון מהר"י איסרלין[3] ועוד אחרים זולתם.

1) כו יזכר גם דון יוסף הנשיא: „וועלכי איין יוד מיט איינם הערצאג אונ' אנדרן גוישן רברענציון (Reverenzien) בון דעם טירקישן קאיזור" וכו'.

2) על מצב אחינו אז באטליה יאמר, כי הוא עצהיו"ט: הוט עש דיך איין יוד אז גוט הינן אז איין גוי"... דבר אשר לא נשמע כמוהו, אז במשכנות יעקב בשאר מדינות אירופה.

3) המפיקים חן וענות צדק: „גאר פיל גוטר יאר, די מושן דיר ווערדן וואר, וויא דו בישט, אז דו מיר האשט לושן שרייבן איך זול מיין מורנו איסרלין יחי' פראגן... איך וייש ניט מער צו שרייבן, גוט לוז דיך גזונט בלייבן, דש ביט איך שיינדלין דיא ורויא דעש מורנו ר' איסרלין יצ"ו"... (לפי התוצאות מספרו של גידמן על החינוך). על המכתבים לדוגמא הנמצאים בספרי הלמוד של שי"א בש"א ככתבם, באצל Selig ועוד, כבר דברנו במאמרנו עמקי שפה הנ"ל.

המכתבים בהספר חנוך לנער הנ"ל: פיל שלום אונ' גיזונד, ווינשי איך אייך פון הערצין גרונד. אונ' דאבייא לאנג לעבן, זאל הש"י ב"ה געבין, צו האנד מיינם הערצין ליבן אונקיל דער פרומי אונ' דער קלוגר"... „פליק הין דוא קליינש בריבלי, צו דיא הערצי אליר ליבשטי עלטרן מיין, דיא מיר ניט ליבר קענין זיין. פליך ניט צו הויך אונ' ניט צו ניר, אונ' בריינג באלד גוטי ביט־שאפט ווידר, צו מיינם הערצי ליבי עטי (פאטער)"... גאר פיעל זעליגר יאָר, דיר זעלין אייך ווערן וואָר, אויף אייער הייפט אונ' האָר, ביז איבר הונדרט יאָר, צו הנד מיינם הערצין ליבן עטי, אונ' צו מייני הערצין ליבי מעמה דיא פרום אונ' ציכטיגי, אין מעשים טובים איז זיא אויף ריכטיגי"... אך ביהוד מתנוססים הם במנעמיהם המכתבים בין הקשורים בעבותות האהבה, בין החתן ובין הכלה, נפלאו מאד: „דאַ וייל איר גיזעליקייט איז דיא מיינה, דיא וייל דיא זון דש ערדן קרייס טוט ושיינה, זא נעני איך מיך מיט אלר אונטר טעניגשט גמיט, איר אליר גטרייאשטר אויף ערדן, ביז אויף דער הינטערשט טראָפפן פון בלוט, זאל ניכט פיר אנדרט ווערדן. דיזיס קרעפטיגט מיינה הנד, איר אליר גהורזאמשטר זא ווייט איך ווער קענין, צו וואשר אונ' צו לנד, איר ליבר אויש ארוועלטיר חתן טוה איך מיך נענין, אונ' גנייגטר גאַלאַנד"... „העפליכן זיטן אונ' שענה מינען, האבן ברויבט מיינה זינן, אונ' מיין הערץ טון איבר ווינן, צו ליבה דיזה ערזאַמי אונ' טוגנטרייכה, ווען אירש ליבליכן פרשון פון מיר ניט וויכן, ביז מיר דער טויט טוט אנטבלייכן, צו ליבן דיזה האך גיעהרטי, אונ' גאטש בוועהרטי, אונ' אויז ערקאָרנה, אונ' וואול גיבארינה"... „זיינה העפליכה אַרטן מיר געפעלט, האבין מיינש צארטש הערץ איבר וואונין, זיינה העפליכה זיסה וואָרט, אונ' קאַוואַלירש גבערדן, פיר גנעמט מן היר אונ' אלן אורטר, אונ' פון איין יעדער געפרייזט ווערדן"... „איין שנעליר לופט זאל זיך ארצייגן, אונ' ברענגן דיך איבר בערג אונ' טאל, אונ' מיין פיל גליבטר אונ' פריינטליבן גרוס צו נייגן, אונ' ווינשן אים פיל גליקק אונ' הייל אונ' מייני טרייא צו מאכן בקענט, אונ' מיין ליבשאפט דר נערן, דיזוש קומט פון זיינר ליבשטה גינאנט, וויל זיא טון לעבן, צו אירה טרייאר גאַלאַנט, דיזי ווערטיר צור ליבן צייכן גיגעבן"... מחי ואיפה התמוגגו כן במשכנות הגיתו מאהבה?

גם כתבי יד שונים, מלבד אלה אשר זכרנו, האוצרים גם הם בתיכם קבוצות מכתבים, כהכ"י בבית עקד הספרים בהמבורג,

האוצר תבנית מכתבים שונים למיניהם. לשון ערומים, האוצר גם הוא מכתבים כאלה יחד עם חרוזים, והערוכים לפי מקורם בש"ע. חנוך לנער ליוסף מארשן (ד"א 1703)[1], בריפשטעליר ליהודה בר' יחיאל מיכל מהאָכהויזן והוא בכתובים[2]. אגרת שלמה לשלמה זלמן בר' יהודה סגל מדעסוי (וואנזבעק 1732). בריבשטעליר או פתשגן הכתב מאת צבי הירש בר' מאיר (פפר"א) „יחד עם כללים שונים בראשו, ונלוו אליו גם ערכי החליפים („אידר וועכסל שטיעל") עם דברים אחדים על ראשית למודי החשבון. אך שפתו קרובה היא יותר לש"א צחה, כן גם הספר סדר תקוני שטרות או לקוטי שמואל ע"י שמואל פלקלש מפראג (שמה 1785) „אויף לה"ק אונ' אויף טייטש, אשר גם שפתו היא כשפת הנ"ל.

אחדים מהספרים האלה אמנם לקוחים הם כמעט כלם ממערכות המכתבים בש"א ככתבם, אף באחדים מהמכתבים לא יחסר המזג גם בחרוזים ובתארים מתארים שונים בראשם[3] גם במליצות, וכרוב

צד 56). מהדברים „ווידר טון אנטפלעקן" נראה, כי ראה אור עוד לפי כן. ההוצאה בש"ע לפי פירשט, היא משנת 1681.

1) אולי גם הוא הנרשם ברשימת אוקספורד בשם „טייטשי בריבן, קונצעפטן". עי' בהקתולוג הגדול של הרמש"ש ערך יוסף מארשן.

2) כ"י אופענבאך, ונכתב בשנת 1712, וכנראה, הוא העתקה מש"א צחה.

3) אשר אמנם כאפס וכאין הם לעומת התוארים הנודעים בש"ע, וכמין אלה רק שבהס' עטור סופרים לדוגמא: „איש ראוי לישב בעגולה כגורן. בימיו תעקר מהר עקרון וקסרין, גדול בישראל מושל בסנהדרין, לאדם כשר, האלוף התורני, זית שופכני ובישני ס' הלכות ביומא דאסתני. אין פגימא, אפילו כמלוא נימא, בזכותו תלוי ארץ על בלימה". וכו' וכו' וכל אלה חן רק כטיפה מן הים משאר התארים. גם התארים שבסוף כמו אלה: „נבכן אחוי קידה, לפני אדון ושר העדה, בקינין ופתהי נדה"... ובזה הלבלר יוצא בקולמנוס, מלפני שר החיל ופולמוס", גם כזה: „ובזה הגיור בא לפני המלך, מושל וראש מדינה ופלך" וכו' אף נפלאים הם גם הדברים על גב הכתב: „שפיל ווזל, כבר אווזא תור וגוזל, אמרתי כטל תיזל, ליד אבן האזל... האי פסקא, ימטא להדא טסקא, למאן דיהבין ליה בלא סהדי עסקא, אמירין נעימית כתובין, לבאר אהיבין, מימיו מתוקין ותביבין, כמרגלין ואבן טבין... (מהס' לשון נקי לראקובר ד"א 1709). ובמליצות שדופות קדים ובהוללות כאלה התענג עם אשר אמנם אין מי אשר יגיד עליו כי מחוסר תידוד הוא ודעת צלולה! במה דרוש היה בהשחתת החנוך הרע, כי יגיע למדרגה כזו! —

מערכת מכתבים.

חזון נחמד הוא גם מערכת המכתבים בהספרות הזאת, כי גם על אלה פקחו עיניהם דורשי שלום העם ומבקשי טובתו, וגם בם שָׂמו מעינם להורות דרך וללמד דעת. כי רבה העזובה בש״ע, כי כמעט כל המושכים בה בשבט סופר הַעִוְּרָה נלאו במליצותיהם ובמלין אין שחר להן ואיש לא הבין שפתם. ועל כן נראה, כי גם רבים מתופשי התורה, למרות מאסם בשפת מולדתם, בחרו בה תחת ש״ע בכתבם מכתביהם, ורֻבּי המכתבים היו רק ראשיתם ואחריתם עברית ושאר דבריהם בשי״א, אחרי כי בה יכלו לדבר כחפצם ככל העולה על רוחם, גם ידעו נאמנה, כי הקוראים יבינו דבריהם [1].

הראשון הוא הספר בשם עט סופר למשה בר׳ מיכאל כהן (פיורדא 1687) [2], כן גם בשם לשון פז (אופיבאַך 1716),

---

1) מלבד חחדודים בהסגנון התלמודי, חיו גם המליצות מ„הפסוקים״ לחגא („פסוקים פליקער״ כה יכנם הר״ש כהן בהקדמתו לספרו כתב יושר), וכמעט היתה היכלת להבין מכתב כזה, לדבר נפלא כהבנת חידוש מסובסך במהרש״א. על השתמשות תופשי התורה גם הם במכתביהם בהשפה המדוברת, ע״ למשל בהס׳ גת דרוכה ליעבין, אשר כמה מכתבים בתוכו ערוכים הם בהשפה הזאת.

2) בראשו יאמר המו״ל: ווייל איך האב פֿיל כתבים גיזעהן אונ׳ קיינר האָט מיר ניט וועלין שמעקין, דרום האב איך דש ספר ווידר טון אנטפלעקן, אונ׳ פֿיל לייט האָבן מיך דרום גיבעטן, האב איך דרצוא גיטרעטין, עש שטיט דרינן פֿיל במעלט, אונ׳ וואָלט דש באלד קויפֿן, איך פֿר האָף אז איר וועט ווידר באלד דרנאָך קומן צו לויפֿן״... (עי׳ המזכיר 1860

גשריבן דורך הקטן ליב וואליק בפפד"מ (שמה 1716) עם ציורים: פֿרידה פרידה, אויף אויף טריומפֿירה, צוא טייטש פֿאטר לנט מיט טויזנט פֿרידה פֿירה. פֿיהרע קאראליש דען זעקשט דער טייטשן גילדני קרואָן, דיא צירט (צערדע) פֿון אושטרייך דורך זייני מיט גאט נייאן הוכשט בגליקטן ערשט גיבאהרנין זוהן לעאפולדוש"...[1]) אין שין נייא פֿריידן ליד לחתונת הקיסר יוסף הראשון עם הנסיכה אמַליה ווילהלמינה (פראג לע' 1705) בנגון בבא בוך, המתחיל: „עש אישט איין הויכר צעדערביים"... צווייא קלאג לידר אויף דען יונגן מלך פֿרדינאַנד זיין טוט (פראג 1654)[2]), כן גם בשם „אבל כבד, טיםטמענט אינד הויכשט בוועגליכש טרויאר קלאג ליד" על מות הקיסר לעאָפולדוס, המתחיל: „שטיל וועם הער איך לאַמנטירן (שמה 1705). גם שיר נצחון לכבוד המלך פֿרידריך השני הנעתק מש"ע ע"י מענדיל שוואַר.

---

1) גם שעשועים בתוכו. כהד הקול העונה להדברים. „וויא לנג ווירד אונש גלענצין דעש פרינצנש זוהנין שימר? ההד: אימר. וואו ווירט מן פֿיר פֿריידן דען ליבן פרינצין מעהר לאובין? ההד: אובין"... מענין זה הוא הנודע גם בשם „פרגיר אויף צוג", גם „בשרייבונג אויפצוק" ליצחק בס. לאיזה „אויפצוג" נתכוונה הבקורת הזעומה בשם: „יודישעם אפֿפֿענשפיעל, דאס אישט דער יודען געמיינע צו פראג פאָססיערליכער אונד לעכערליכער אויפציג בייא צעלעברירונג דער געבורט דעס ריימישען קייזערליכען פרינצענס יאָזעפהא"... (ליפסיאה 1678 ע" וואלף IV צד 507) לא נדע. וואלף מזכיר גם כ"י בספור החג הנ"ל מאת יוסף אדליה (III צד 401) הנמצא באוצר ספרי אופפענבאך.

2) הראשון מתחיל: „אָ טוט מיט דיינם בוגן און מיט דיינם שנעלן פפייל", והשני „טרובי הימל, טרובי אין ליידן"...

שירי כבוד והוד.

גם שירי כבוד והוד אשר הושרו לכבוד אדירי הארץ, למלכיה ושריה, אשר יוכלו להחשב גם הם לאבני זכרון כאלה כהשיר בשם „היפה״: „איין שין ליד״, אשר הושר ביום הִנָתן כתר המלכות על ראש הקיסר לעאָפולדוס הראשון, מאת שלמה זינגרש קרושטאל, (פראג 1658) המתחיל: „מיין צונג זיך שווינג, פֿון הערצן זינג״... כן גם שיר אחר בשם „זמר נאה״, מאת אשר זעליג בר׳ חזקיה חזן, אשר הושר גם הוא לכבוד הקיסר הזה ורעיתו הקסרית הן גם לכבוד בנם: „מיט איהרם ליבן פרינצן צו עהרין״ (פראג 1678), „גימאכט מיט פֿליים, בנגון האלב שווארין האלב וויים״: „איך וויל גאט לובן מיט גיזנג, דיא פֿרייד זאל גיווערין לנג, צו איביג אונ׳ אימר, אין אונזרין ליבן קייזרש צימר. זינגט צו אונזרן גאט, דער אלש ערשאפֿין האט, טוט שטעץ אים לובן, דז ער האט קייזר אונ׳ קיניג ער הובן... זינגט צו גאָט אונזערין הערין, דער אונזר פֿריד טוט ביגערין, אונ׳ אויך אונזרן גינץ, אונ׳ האט געבין אונזר ליבן קייזר איין יונגן פרינץ״...[1]. איין שין נייא פֿריידן גיזאנג, אלש קיניג קאַראָלוש נאך ליסאַבון קאם (פראג 1704) המתחיל: „עש זולט זיך פֿון הערצן פֿרייאן״... דאַנק פעשט צו גלייך אויך פרידה אונ׳ פֿרידן פעשט דעש גרושן אדלרש. ווענין דאש גשעהנין הויכשט גליקליכה גבורט איינש יונגן פרינצן פֿון אשטיריען. פֿון וואגנר הַנָט

1) כאשר יעיד סגנונו, הוא העתקה מש״ע: „אהלל ברננה, בשמחות תובלנה, וגיל תובלנה, בהיכל מלך וכו׳

גאנין נישט פֿר העלין״... ועל כלן הזכרונות של גליקיל האמיל, אשר יוכלו להחשב למקור נאמן לקורות שונות בחיי עמנו משנות 1645 עד 1719, הכתובים ברוח אמונים ותום ועֲנות צֶדק [1] הן גם הזכרונות של פייבוש גאנש ממינדען, אשר חברו יחד עם הזכרונות הנ״ל, ועוד דברים כאלה, אשר יחד נחרתו בספר לזִכָּרון.

---

1) כל מה שברא הקב״ה לא ברא אלא לכבודו:—כה תחל דבריה— והעולם בחסד יבנה. מיר ווישין דז המקום ב״ה וב״ש אליש בישאפֿין אונ׳ גיטאָן מיט אייטיל חסד ורחמים, כי המקום ב״ה האט ניט ניטיג אייניש פֿון זיין בישעפֿנים, אביר דאש הש״י זוא פֿיל ארלייא האט בישאפֿין איזט אליש צו זיינר גרושן ער, אונ׳ האט אליש מיט חסד וברחמים בישאפֿין דאז עש אונש זינדיגע מענשין אליש צו נוטצען, דאז מיר מענשין שינט ניט ביגרייפֿין אודיר ביטראכ־טין קענין...׳ מהפתיחה הזאת הלא יראה הקורא וידע מהות הספר גם סגנונו. הוא היה ימים רבים בכ״י בקרב המשפחה, עד כי זה שנים אחדות התעורר הר״ד קויפֿמאן ז״ל להוציאו לאור עם הערות יקרות ועם מבוא (פפד״מ 1896). הוא מחזיק 333 עמודים ונחלק לשבעה ספרים. הדברים מראש על ישיבת היהודים באלטונה והתיחשם אל המקום (המבורג), בהשתרות המיוחדים לזכות הכניסה אל תוכו ורדיפות מצד הרשות את אלה אשר נעדרה להם הזכות הזאת ושנתפסו בידי השוטרים, כל אלה כמו יציגו לעינינו חזיון נאמן מההיה בארצות ידועות.

צו פֿריא איז צו הערן גרוזה וואינדר, וואז פֿאר איין גוויין אונ׳ גישרייא איז אונטר דיא קינדר״... איין שעהן נייא ליעהד מאת הבחור ידלה קוקוק (אמשטרדם): „על הצרות ועל הגזירות הרעות, דיא זיך בשנה הזאת איין גשטעלט, דאס זיינן אום גיקומן אלופים בחורים וחשובים אין דער וועלט״... „וויינן אונ׳ שרייאן האט מן גהערט אין קהלות קדושות טאהגן אונ׳ נאַכטן, דאס נעביך במדינות אחרות האבן געמעסט (געמוסט) איה ארמע קינדערן פֿר הונגרן אונ׳ פֿר שמאַכטן״... מעשה ישורון ספור העלילה על ר׳ יצחק ישורון בראגוזה והנפֿלאות אשר נעשו לו (ווילמשדארף 1). מעשה שושן, נעתק מעברית ע״י יעקב בארגי מפראג ויצא לאור ע״י דוד זויגרש (פיורדא 1698): „איר ליבן לייט, טוט לייאנן דש גרוש חידוש וואז דא איז גישעהין פֿר קארצו צייט, אין שושן מיט צעהן זין אונ׳ איין טאכטר פֿון ר׳ חנינא סגל ממשפחת אלבלדא. זעלכיש חידוש איז ניט גיהערט גיוואָרדן וייל דער עולם שטיט״... גם מגלות משפחות אחדות, כמגלת משפחת בערענש 2), יוזל מראָסהיים 3), גם מגלת איבה להגאון בעל התוסי״ט, אשר אמנם היא העתקה מש״ע: „ויהי אונ׳ עש וואר ווייא אונ׳ קלאָג, אז איך שפרעך אונ׳ זאג, צו מארגנש אז דינשטאג אַם פירדין חודש... דא קערט זיך אום גליק אלז איין ראָט, וויא מיט קורצין וויל ערצילן, אלש מיט ווארהייט אונ׳

1) העתקה מש״ע, שרש דבר העלילה היה, כי אבדה בת אחד מסוחרי העיר הנוצרים, והנ״ל נחשד במיתתה לצורך דתי. ושערות ראשנו תסמרנה בקראנו כל המסופר שמה ע״ד הענויים הנוראים אשר ענו בם את האמלל, למען יודה על חטאתו, עד כי יכבד מהבין, איך יכול להציל ממות נפשו ולבלי למוג ביד מעניו והורגיו.

2) כל אשר קרה את האחים יצחק וגומפערץ בערענש, גיסיו של הגאון הנודע הר״ד אָפּענהיים ז״ל, על העלילה אשר העלילו עליהם והענוים אשר התענו בם במשך ימי שבתם בבית האסורים. המגלה הזאת היתה ביד יאָסט, גם נדפסה בהספר השנתי של האינשטיטוט חלק ב׳ אך לא במקורה בשי״א, כ״א בגרמנית צחה. האיסטנים הזה, יונק שדי ההשכלה הברלינית, אשר ראה עדנה בעיניו את פֿרידלנדר, לא יכול נשוא את השפה הנמאסה הזאת, וע״י טעמו הטוב הזה, אבד כלי יקר, ספר זכרון משפחה כזה, כפי אשר יצא מידי כותבו.

3) היא נעתקה גם לאשכנזית בכתבם ע״י Joh. Chr. Wibel בשם: „איבערזעטצונג איינר אונטער דענען יודען אין פֿערטישטער עבּרעאיש אונד יודישדייטשער שפּראַכע געדרוקקטען שריפֿט, דען צו שטוטגאַרד הינגעריכטעטען יודען יאז זים בעטרעפֿענד״...

בהמקומות האלה וכל אשר עבר אז על אחינו שמה [1]. דש ליד פֿון משיח על משיח השקר שבתי צבי, מאת יעקב בר׳ בנימין וואלף טויסק (ד״א 1666): „אין דעם הויך גיעהרטן ליד, ווערט זיך דר פֿרייאן איטליכר יוד״...

קלָאג ליד על מות ר׳ אביגדור צווידאל [2]: „אזו מיט וויין דינן אוינן הָב איך אן גיהובן, צו זאגן אונ׳ לובן. מיט דעם ניגון דש מן זאגט דיא ציונים: אַלמעכטיגר גאט, מיין שטים פֿר׳ נים...״ קלאגליד על מות ר׳ ליפמאן חזן ( ) בנגון ברינש ליך [3]: „דרייא שטונד אין דער נאַכט, איז גישעהין דאש גרושי הערצברעך, נון הובן אן צו וויינן, דיא גרושין אונ׳ דיא קליינן, דיא יונגן אז דיא אַלטן, קיינר קאָנט זיך אויף האלטן... דען וויא זיט מן ניט וויינן אונ׳ קלאגן, איין זולכר מאן זאל ווערין פֿר לאָרן, מיט אלי טוגנר זו וואול בישונט, דרצו מיט אלי זאַכין גיקרונט. אין דער תורה איז ער גיוועזן איין הער, איין בעל שם זיין גלייכן וואר ניט מעהר. אין דער תורה האט ער זיך דרמייאט, זיין זכות זול אונז בישֶמין אלי צייט ... [4] שירה חדשה מאת זעליג בעל מגיה: „איך זעליג בעל הגה״ה הָבי דאש ליד גימאכט אונ׳ גישטעלט, מיט נאמן גיהייסן אונ׳ גמעלט״... (פיורדא 1774) על הרעב אשר היה בארץ ואשר על ידו דוכאו נפשות רבות והמחסור והעיני גדלו מאד: „פֿיל לייט מוזן בייא נאכט ליגן אין אנגשט אונ׳ נוט, ווייל אין הייז איז קיין בישן ברויט,

(1 יש גם בשם מעשה גדולה מן אומן ומן אוקריינא מדפוס מאוחר (ווילנא תר״ה).

2) אחד הגדולים מבית דינו של הג׳ הר״ש קאצענעלענבויגין, נפטר בשנת שס״ב, והרי״א די מודינה הספידו בספרו מדבר יהודה והפליג בשבחו (הרשי״פ בספרו כנסת ישראל ערך אביגדור).

3) השיר הזה נדפס בשלמות בסוף העתקת מסכ׳ סוטה ע״י וואגענזייל: המחבר הוא צבי ב״ר יהודה ליב טויסק: „דאש ליד הוט גיטראכט אויש הירשל בן יהודה ליב טויסק. ווילט איר מיך רעכט קענין, צו פראג טהוט מן מיך הירשל וויינשיינק נענין״...

4) בין שאר מעלות הנפטר יזכנה המקונן גם את ידיעתו הרבה במלאכת הציור ופתוחים וכו׳: „פֿון שניצן אונ׳ מאהלין וויל איך שווייגן שטיל, דרצו אלי זייטן שפיל, שאלמייען אונ׳ טרומיטן, דורך זיין זכות זאלין מיר באהיט זיין פֿון נוטין״... על הראשונה, על ידיעתו בהציור וכו׳ העיר הר״ד קויפמאן ז״ל בההוספות שלו להגדה מסעראיעוואה.

הוא מהדורא חדשה מהקינה הזאת בתקונים שוגים [1] „איין נייא קלאג ליד אויף דען מעשה הגדול בביהכ״נ במיץ, על דבר המהומה אשר היתה בביה״כנ הנ״ל ביום שבת שבועית שנת 1715, אשר על ידה מצאו קברן שבע נשים [2]: אשא איך וויל אויף היבן מיין שטים אונ׳ קלאָגין״... ליד פֿון דער בעגעבנהייט אין המבורג (ד״א 1675) על המהומות שהיו בעיר הזאת וכל אשר קרה אז את אחינו שמה[3], בשרייבונג פֿון דיא רבולארי צו אמשטרדם (שמה 1707) ע״י יעקב (יאָקאָב) מארשן: „איר ליבה לייט, זעבט וואש איך אייך דא אם טאג טוא ברענגן, איין גישיכטנים וואו מענך איינר האט מוזן דרום הענגין, איבר איין אויף רור אודר רעבלרייא צו אמשטרדם, דא גיוועזין איז בשנת תמ״ז (1717). איך זעלבשט האב עש מיט מיין אויגן גיזעהן, ווי עש איז צו גינאנגין אונ׳ וואש אַליז איז גישעהין״... [4] על בני האנוסים בראשונה לאמשטרדם: „וויא דיא אנוסים זיין גיקומן אין אמשטרדם״ (1719) [5]. חידושים נפלאים פֿון טירקישען רומאָר אונ׳ בילעגרונג דיא שטאד ווין (1683), ע״י הבחור מאיר שמעלקיש בר׳ פרץ מפראג, הוציא לאור אלחנן בר׳ יששכר כהן (פראג 1684). מעשה אומן ואוקריינא (לערך 1800), על הרדיפות הנוראות

1) כהערת המו״ל: אַך איז עש בעשיר גישטעלט אין ביים אלש דיא ערשטי, זיא העטין מעגין בלייבן דאהיים, דען זי האבן זיך צו לנג בזונין, אונ׳ האבין צו פֿיל אין דש ליד גישפונין״... על הקורות הנ״ל נעיר עוד, בי הילד המומת היה לאחד מהקדושים של הכנסיה הקתולית, וגם היום עוד יראו להבאים לראות נפלאות פראג, את מקום קברו באחד בתי תפלותיהם.

2) על הקורות האלה ע״ בהס׳ השנתי של ברילל חלק ב׳ צד 162 מה שהביא שמה בשם הספר חלקת בנימין לבנימין בן דוד מקרלשהיים (ברלין 1722): עש וואר אַם שבת דעם צווייטן טאג שבועות 5473 לבה״ע, דא ווארן מיר פֿרוהליך אונ׳ וואולגימיט צו הערין דאש גיבעט אין דער אלטשול, דא ווערט גיהערט איינע שטיממע אלש ווען איין דונר איין גישלאגין העט וכו׳. ומזה נבעתו הנשים, בחשבן כי הגג התמוטט והחלו לנוס, ומפני הדחיקה נהרגו ז׳ מהן.

3) אם אחד הוא עם המסופר בהס׳ עז מבטחה להרש״ז ס״גל (ד״א פדו״ת), נעלם מעיני.

4) היא העתקה מלועז, וכדברי המעתיק ע״ז: „אויך האב איך עש ניט אויש מיין קאָפּף גישריבן אליין, זונדרן וויא איך עש פֿר גיפֿינדין אין איין נלחות ביכליין״...

5) איזה דברים על הענין הזה ע״ Back, die Entstehungsgesch. d. Portug. Gemeinde etc.

פירג (פראג 1680), ע״י יעקב בר׳ שלמה משפחת הירוויץ: „אך גאט, מיר טואן דיין היילינג נאמן לובן, דוא בישט באַשיצר באַשירמר אונטן אונ׳ אובן... איין שין לידן איף שני קדישים פֿין פרושטיין, ר׳ ליב וועסיל יר׳ פרץ בן אברהם [1] בנגון עקדה (פראג לערך 1684) מאת חיים בר׳ שלום: „דערבארמיגר פֿאטר, דער לויז אונז באלד דאש מיר ווערין דעש גלות פטור״... קלאג ליד על הקדוש ר׳ שלמה זלמן בר׳ שמואל זנוויל מקרישעשא (ד״א לע׳ 1699) ע״י שמואל בר׳ דוד הנקרא אויערבאַך גם שמואל לובלין, בנגון אל מלא רחמים: אל מלא רחמים דער בארמהער־ציגר פֿאטר מיין, מייני איינגן טון ניט אנדרש אלש אין טרערין זיין״... כן גם קינה על שאר קדושים בשם קדוש השם המיוחד [2] (לערך 1666–92). קדושים ליד על הקדושים בק״ק ווילנא: „אין יאר ת״ן (1690) כ״ט יום חודש איר, איז אונש דיא גזירה רעה גיקומן איינפֿיר״... [3] (ד״א לע׳ 1699). דען קדוש פֿין הענה זיין ליד: „אך גאט טוא מיר פֿר צייאן מיר אֶילענדיגר קנאַב, מייני זינד טוא מיר גירייאן, דיא איך מיין טאג גיטאָן האָב״.. קדוש ר׳ שכנא ליד. גאולת ישראל על הבלביל בפיזנא בשנת 1696, ע״י יצחק בן מנחם (פראג בשנה הנ״ל). קלאג ליד בנגון ר׳ שמעון על הבחור זימלי בר׳ אלעזר אַבעליש מפראג, אשר הוציא לאור ר׳ חיים דריקר (ד״א 1695): „איין קלאג ליד וויל איך הֵיבן אן, וואש זיך בשנת הנ״ד (1694) האט פֿר לויפֿן טאָן״... [4]

---

1) שנחשדו בגנובה ודנו אותם לתליה אם לא ימירו דתם, והם עמדו בנסיון ובחרו במות מבהסרה.

2) גם בהקינה הנ״ל, שמות הקדושים האלה הם: יהודה בר׳ אהרן פרעמיסלאווא, אברהם בר׳ יהודה לובלין, בנימין וואלף בר׳ נפתלי, פנחס זעליג בר׳ יעקב מלוק״ב, פנחס בר׳ משה מטאָמאשעוו, נחמן בר׳ נתן מקח״ה ושמואל בני צבי הירש״... אשר מתו כלם על קדוש השם.

3) לרגלי העלילה על ילד מת הנמצא שמה. שמות הקדושים האלו הם: יחזקאל, משה אברהם: „דאש בלבול איז איף דיא דרייא ווארן גימאכט״ וכו׳.

4) אבלעש האב נחשד, כי בעזרת איש אחר, ליב קורין האנדל, חנק את בנו, את הילד זימלי, בהודע לו כי חפץ הוא להמיר דתו. האב האומלל תלה עצמו בבית האסורים, וקורין הנדל נדון בגלגל ומת בענוים נוראים, כי התאמצו הכמרים להכניסו בברית אמונתם, אך הוא מאן שמוע ונתן למסיתים נפשו וחיתו לידי הורגים: האב הישועי (יעזואיטענפֿאטער) — אמר Ave Lallemen בספרו הדבר.

בטל מעלינו דיא גרושי גזרה פֿון דיא הידראמאקען, באלטער אידען האט דער רשע גיטאן טרינקען בראקין אונ׳ פאקין, גזירות קשות או זעלבי ווי איז גיערט (גיהאָרט) גיווארין אין דער וועלט״... איין נייא ליד פֿון אופן, (על מְצוֹר העיר הזאת בשנת 1686) מאת סענדר בר׳ יוסף טויסק, (פראג בשנה הנ״ל): „אל מעכטיג בישטו גאט אלי צייט, וויא מן זוכט אן דיא יודן דיא אויז דער קהלה קדושה אובין זיין ווארין פֿר שפרייט... זוא הילפֿט אים גָוט, פֿריא אונ׳ שפאט, כן ה׳ היה עוזר לנו״...[1].

איין שין ליד פֿון ווין בנגון עקדת יצחק (לפי הא״ב) מאת יעקב קאפיל חזן (פראג): „אך גאט דוא ליבר הער, וויא גיט עש אין אונזרן גלות זא שווער״...[2]. שווידיש ליד על מצור השוידים על עיר פראג בשנת 1648: „ליבר גאט אים הימל רייך, דער דיא לייט, אלי צייט, טוט העלפֿין, ווען עש זיא גיט און גלייך״... (פראג לערך 1649). איין נייא קלאג ליד בנגון פרושטיצר קדושים ליד, איבר דען גרושן דערשרעקליכן עפוש וועלכר פה פראג אן גיהובן האט בשנת תע״ד (1714) ע״י האלוף מו״ה משה אייזין שטאט ממשפחת קאצנעלנבויגן (פראג 1718): „גרויש שרעקניש אונ׳ ציטרניש טוט איבר מיך קומן, מיין זִיל טוט אין מיר זוויינין אונ׳ ברומן, דש איך זאל דר צילן וויא עש אין אונזרה קהלה קדושה צו איז גיגנגן. אין כ״ח תמוז האט דיא צרה בעה״ר אן גיפֿנגין״... כן גם קינה אחרת בשום „עפוש ליד״ פֿון פראג (שמה 1714) בנגון אדיר איום ונורא (בא״כ): „איינגר גאט אין דיין הימל רייך, אין קיינרליי גישטאלט גיפֿינט מן דיינר גלייך״... ועוד אחד, בנגון שוכני בתי חומר בשם „פרלויף דען איפוש (עיפוש) פראג״ וויא צו דען ליבן גאט האבן מיר גירופֿין, ליבר הער גאט, הילף אונש דער ביטר נוט, אונ׳ לוש אונש ניט שטערבן אן די מגפה דען ביטרן טוט״...[3] עפוש ליד פֿון ניקלש

1) למרות דברי המקונן ותפלתו בעד נצחון החיל הקסרי, התאמצו אחינו בכל עז לתמוך בידי חיל התורקים, מיראתם, פן בלכידת העיר ע״י חיל הקיסר יהיו לשלל בידם. וכאשר כן היה באמת, כי נפלו בשבי הלוכדים אשר בקשו פדיון רב בעדם (ע׳ צל ואור לעללענבערגער צד צ״ב, כן גם בהישורין לקאבק לשנת 1868 צד 137).

2) היא על הגירוש מווין בשנת 1670 בסגירת ביהמ״ד של זכריה (כר׳ יעקב בער הלוי) ע׳ גראעץ חלק י׳ צד 265.

3) לפי רשימת הרמש״ש בהקתולוג הגדול שלו, אך אין הדברים ברורים. מזה בנגון פרוסטיצר קדושים, יש הוצאה חדשה (אימיטאַטיאן) של ההוצאה הישנה כדמותה וכצלמה, וממנה הבאתי הדברים הנ״ל.

דעם גרושן וועזין, וויא צו פֿראנקפֿורט אם מײן איז אײן גרושי שרפה גיוועזין. בליל ד׳ כ״ד שבט האט הש״י אײן אש מן השמים אין דעם רב זײן הויז אן גיצונדן; אֵי מן עש רעכט אויף דער גאשין האט אנט פֿינדן, אזוא ווארין גלײך דיא אנדרי הײזר אן גיצונדן, אונ׳ דיא הײליגי שול גלײך אז ווען זי ווארין צו זאמן גיבונדן, זעלכי מַכה איז בײא מענשן גידעכטניש ניט גישעהין, דער גאַנץ עולם טוט דרויף יאָמערין אונ׳ קלאגן אונ׳ ווערין״... קינה על שרפת נאחאָד (פראג לערך 1663) ע״י צבי בן ייסף, המתחלת: „אך גאט דער הער איז רחום וחנון״... אײן נײא קלאג ליד פֿון דער גרושין שרפה אין אלטונה (האללע 1712): „גאר ביטרליך מוז איך קלאגן אונ׳ בווײנן דאש גרושי לײד ״... גם בשם קינה מאת שמואל העקשיר (1711): „מײן שטים היב איך אויף מיט ביטר ווײנן״... אײן נײא קלאג ליד פֿון חורבן ווארמישא בנגון רב רבי שמעון פֿון פראג (ד״א 1696) ע״י יצחק זעקיל בר׳ ליברמן לוי מווירמישא [1] קלאג ליד על חורבן גדול שהיה בק״ק אונגרש בראדי: „הערט מיר צו רבותינו לעבין וואש איך ווער דא זאגין, אויף דער ברודיר גזירה זול מן טאָן ווײנן אונ׳ קלאגין, וואז פֿר אײן צרה איז דאשען (געשעהן), וואש מיר מיט אונזרי אויגן האבן לעדר (לײדער) גיזעהן, אוי לנו כי חטאני״... קינה על חורבן ק״ק קרעמזיר ע״י השווידים (1643) מאת יוסף בר׳ אליעזר ליפמאן אשכנזי מפרושטיץ: אל מלא רחמים, גאט דערבארמיגר דער דא אים הימל רודט״... גם קינה מהנ״ל על גזירות הקהלות דק״ק אוקרײנא בנגון אדיר איום ונורא (פראג ל״ע 1648): אֵיר ליבי פֿרײנד לָזט אונז ווײנן אונ׳ קלאַגן, אויף דיא גזירות וואש גישעהן אין אונזרן טאגין, בשנת חבלי משיח (1648) טעטין אונז קאזאקין יאָגין״ כן גם קינה על גזירת תקב״ח (בא״ב כפול): „אבינו שבשמים וויא אזו קענשטו דוא צו זײן (זעהען) אוקרײנער אידען זאל אזײנע גרושי צרות גישײן (געשעהען),

---

1) היא על מצור הצרפתים על וואָרמש בשנת 1694. בסוף כל בית מהקינה חרוז מכה״ק „ביום שבת תשובה צו מאָרגנש פֿריא, דאַ מיר זיינן איבר דען טיש גיזעשין, און מיר האבן עבין אָן גיפֿנגן צו עשין, אזו הבן מיר גיהערט שרײאן דער צרפת איז היא, פלגי מים תרד עיני על שבר בת עמי... אַך גאָט ווער האָט גיזעלט אויף אַזאַ אײן חורבן טראַכטן, אזו ווײט זײנן ניט גיגאַנגין אונזר גדאַכטין, מיר האבן נאך גימײנט שבועות צו עשין מיט שמחה אונזרי פֿלאדה (פֿלאָדען), את נשף חשקי שם לי לחרדה״...

„דא מן צילט שע״ב (1612) אין דער זעלביגן צייט אין שטאט פֿראנקפֿורט דער ווערדן דער וועקט זיך איין גרושר שטרייט, אז מיר ווי גזעהן האבן אויף ערדן, זולכש ווארן מיר דער שראקן זער, דא מיא זולכש ווארדן אינן, אלמעכטיגר גאט דען שטרייט פֿר שטער, הובן מיר אלי אָן צו בגינן״... המגלה הזאת נודעת גם בשם „דברי השירה הזאת״ בש״ע, כן גם בש״א בשם „ווינץ האנס ליד״.

אבני זכרון כאלה בשם „ליעד״ אמנם נודעו למכביר, ביחוד בשם קלאג ליד או קינה לבד, כמו: קלאג ליעד על שרפת עיר וויניציה מאת ר׳ אליהו בחור: „דז ליד הוט ר׳ אליהו בחור גמכט אויף דיא שריפה בון ווינידיג המתחיל: נון וויל איך איין ווינציג זינגן, מיט מיינם בֵּיזן קול״... קלאג ליעד על שרֵפת עיר פראג (שמה 1689) ע״י יחיאל מיכל בר׳ אברהם זלמן שמש (השם בראשי החרוזים), הוציא לאור אליהו בר׳ שמואל פֿויבוש: „אל מלא רחמים דוא בישט גאר הוך דער הובן, אום דען בֵּיזן אז אום דען גוטן טואן מיר דיך לוֹבן, גילובט אונ׳ גיערט בישטו גאט דוא טושט אלז רעכט, אז דוא האשט אונז ניט גישטראפֿט חס ושלום ביי נאכט. אוי לנו כי חטאנו, ביום ג׳ תמוז וויא עז הוט צוועלף גישלאגין, האבן מיר נאך פֿון קיין בֵּיז ניט גיוואושט צוּ זאגן, דא עז קאם נאך מיטאג אום צווייא אוהר, קומט איין גישרייא אונ׳ איין גרוש ימיר. אוי לנו כי חטאנו״... [1] איין נייא קלאג ליעד פֿון דיא גרושי שרפה אין פֿראנקפֿורט בנגון המן של אהשורוש שפיל (האללע 1712), מאת דוד בר׳ שמעיה זוויגרש [2]: „איכה וויא זאל איך אן היבן צו זינגן אונ׳ קלאגן פֿון

יביא את המגלה הזאת – היה כנראה, אָהוב וחביב מאד, כי בא זכרו לתהלה בספרי קורות המלחמה הנ״ל.

1) בשאר דבריו יתאר המקונן כל אשר ראו עינָיו ביום הזעם ההוא, גם יקרא בשמות אחדים של הנפשות האומללות אשר עלו על המוקד: דיא לייט זיין פֿון טאנדיל מארק אריין גילויפֿין. דז בעו״ה ב׳ מאות נפשות אונ׳ בחורים ווארין גיבראטין מן האט זיא ניט דער קענט. גם ר׳ הירש דינארלש, דאן ר׳ זלמן ר׳ מארליש אָפולאנט״ וכו׳.

2) אז שוויגרש, דאש ליד האב איך דער טראכט, מיט גוט איבאַכט, אונ׳ וואול גמאכט, אלֵי מענשן צו נעמין אין אַכט, דוד, זויגרש מפראג מן טוט מיך גאר וואול קענן, וואָן האפֿטיג אין גרינבערג טוט מן דיא קהלה נענן״...

האט אין אונש יהודים טאן ריכטן, פֿון דיא צייט פֿון יוסיפֿין האט איוף גיהערט צו שרייבן, אונ׳ וואו מיר יהודים אין גלות האבן טון בלייבן, דען מיר יהודים זיין פֿר שפרייט גיווארין אין אלי עקין פֿון דער וועלט, מזרח מערב צפון דרום וואו זיא ווערן גמעלט, השי״ת זאל ווייטר היטן דיא איבר בלייבונג פֿון ישראל, אונ׳ זאל אונז שיקן אונזר רעכטר גואל, דז זאל גשעהין אין קורצי טאגן, דרויף וועלין מיר אמן זאגן״... הספר הזה בנודע, נעתק גם לשפ״ע (ד״אַ 1677): „דיא גזירות רעות דיא גיוועזין זיין בשנת ת״ח אונ׳ ווייטר איז אויש דעם לה״ק אויף טייטש אין גריים גימאכט וואַרדן... ויהי אונ׳ עש וואר נאך בישאפֿונג דר וועלט דש זיגמינד אויש שווידן אין פוילין מלך וואר... צו זיינר צייט האבן דיא פֿאָלאַקין איבר הַנד גנומן, אונ׳ הבין פֿיל דען פוילישען גלייבן אן גנומן. אבר פֿאר לאנגי יאָרין אונ׳ צייטן, האבן פֿיל פֿערשטין אונ׳ הערן דען יונים גלויבן טון נאך שרייטן, וויא זיגמונד איז מלך גיוועזן אין פוילן, האט ער די פריצים ביפֿילין, אונ׳ העט דיא פולישי פריצים אונ׳ הערין גרויש גימאכט, אבר די יונים איר פריצים אונ׳ הערן זיין גבליבן פֿר אכט״... דיא גזירה אוין אייסטרייך, הנדפסה בראשונה בשם „די ווינר גזירה איף טייטש״ (קראקא רע״ך 1609) [1] ונעתקה גם לש״ע ע״י יחיאל בן יהודה: „דיא גזירה איז גיוועזן אין יאר אז מן האט גיצילט ה׳ אלפים קפ״א (1421). איין דוכס וואַר גיוועזין אין אייסטרייך נון עש הוט זיך אמאל גיטראפֿין דש דער דוכס האט זעלן אין דער מלחמה ציהן, אזי האט ער איטל עלילות ובלבולים איוף זיין יהודים גיוואָרפֿין דיא אונטר אים גיוואונט האבן״... מגלת ווינץ על גירוש פֿראנקפֿורט, מאת אלחנן העלן [2] (פפד״ם 1614): „נאר וויאל פֿר טייטשט אונ׳ בישיידליך, היפש פֿר ווייבר אונ׳ מיידליך, צו ארקענין גאטש קראפֿט אונ׳ מאכט, וויא דער שומר ישראל האט ביא אונז גיוואכט. האב אין איין נגון דרויף גיטראכט, אז ווי פֿין פאביה דיא שלאכט״... [3]

---

1) ע׳ ע״ז בחקתולוג הגדול של הרמש״ש.

2) הוא אחי הגאון ר׳ נתן העלן (ע׳ Frankfurter Rabiner מאת הר״א הורוויץ חלק ב׳) על משפחת העלן בפרטית, ידבר בספרו של שודט (II צד 65) וע׳ גם מנ״ש לשנת 1898 צד 371 במאמרו של המנוח הר״ד קויפמאן ז״ל.

3) היא מלחמת שנת 1525, כאשר הובל מלך צרפת בשבי בידי הקיסר קארל החמשי. הנגון הזה–יאמר וואגענזייל בספרו Belehrung במקום

גם תפלות ותחנות. העתקת הספר צמח דוד ע"י זלמן הענא[1] (פפד"מ 1698): „פֿון דעם לה"ק צום טייטשן איבר זעצט ווארדן, דא מיט דיאָ וויבר אונ' מאַגין קענין דרויז לעזין אונ' דען פֿר שטאנד דא פֿון האבן קאָן, וויא עז פֿין אב שאפֿונג דער וועלט ביז דאַטוֹ פֿיר מלחמות פֿר זיינן גאנגין, וואָרינן בגריפֿן איזט וואז פאסירט איזט זייט הער אז דער צרפת אין אשכנז קומין איזט"... הכתובה בשפה קלה גם היא: „וֶֽרדינַנדוס דער מלך אויז ספרד איז גישטאָרבן אָהנע מענליכי ערבין אונ' ער איז דער הינטרשט מלך גיוועזין פֿון דעם שטאַם פֿון דעם פֿאָלק גאָטין... אונ' דיא פֿירשטן אין ספרד האבן אב וועלט דען קרלוש דער זון פֿון פֿיליפֿוס"... „ליבושא דיא אַדליכה וויבש פֿארשין, דיא טאכטר פֿון דעם דוכס קראַקור. דער דוכס אין פיהם איז גאר בריאמט גיוועזין מיט קלוגהייט אין דיזר קונשט דיא גינענט ווערט הוגרמסיא, דאז איז צו זאגין איין שטינדלין אונ' צויברן, אונ' זיא האט קענין איינם מענשן זאכין אין דעם פנים אן זעהן ווען זיא איינם אין דיא הַנט גיזעהן האט"... דברים אחדים מהמקור אמנם נשמטו בהֶהעתקה, ובתוכם גם ההקדמה.

בית ישראל לר' אלכסנדר סנדר בר' משה עטהויזן (אופֿיבאך 1719): „יודשר שטאמ הויז ווערט דש ספר גיננט, רעט פֿון אברהם אבינו ביז מיר זיין גיקומן אין אונזר לאַנד, וויא עז איז גאנגן אין מצרים אונ' וויא מיר אין דער מדבר דיא תורה האבן מקבל גיוועזין, אך פֿון אלי שופטים אונ' רעגירדש קאָן מן היר אן לעזין, אך פֿון ישראל אונ' דוד המלך אונ' ווייטר אלי יודישי מלכים, די שטאדט ירושלים אונ' אלי איר גיבייא אונ' צירונג, אונ' דיא אורזאך וואָרום אונזר ביהמ"ק איז ווארן פֿר שטערט, וויל אונזר עבירית אונ' מוט וויל ניט האט אויף גיהערט, אך וויא פֿיל גלות מיר האבין אויז גישטאַנדן, דרום מיר זיין פֿר שפרייט אין אלי לאנדין"... הוא מכיל עשרה פרקים שונים. כתר מלכות או שארית ישראל (ד"א 1741 גם 1771) ע"י מנחם מ"ל בר' שלמה הלוי, יחד עם ציורים: „איר ליבי לייט, טוט גשווינד לויפֿן, אונ' טוט אייך באלד אזו איין מעכטיג ספר קויפֿן, דען דא אין ווערט דער צִילט אל דיא וואונדר גשיכטן, דיא גאט

1) הוא איננו המדקדק הנודע בעל צוהר התיבה ועוד, כ"א איש אחר, מז"ס או מדפים בפפד"מ, אם הוא גם המעתיק את הספר, לא נוכל דעת נאמנה.

אברהם בר׳ מרדכי כהן (ד״א 1661), יעיד שלשית (פפד״מ 1699) ע״י זעליקמאן ריין[1] גם בקצור הדברים. ע״י הרבנית איידל בת הרב ר׳ משה מענדילש (קראקא 1670). ואחריו היא העתקת הספר שבט יהודה ממעתיק בלתי נודע (שמה 1591)[2], כן גם העתקה אחרת ע״י ר׳ אליקום ש״ץ (ד״א 1700): „וואול פֿרטייטשט נאר קורץ דרינן צו לייאנן פֿר גמיני בעל הבתים מאַנין אונ׳ וייבר. מן ווערט דרינן גיפֿינן וואונדרליכי גישיכטניש דיא גישעהן זיין אונזרן עלטרן אין דען גלות, אונ׳ וויא פֿיל מאל זיא האבן מקדש שם שמים גיוועזין... דערמיט דער מענש ווערט זיין הערץ דערוועקין צו גאָטש פֿאָרכט. השם יתברך זאל וייטר זיין פֿאָלק באהיטן, אונ׳ זאל אונז זענדן דען דער לֵיזר משיח בן דוד״...[3]. תם וישר, העתקת ספר הישר ע״י ר׳ יעקב בר׳ מתתיהו הלוי (פפד״מ 1674): פֿין בריאת עילם אן רעכט פֿערטיג אלי מעשים דער צֵילט, אויך איזט דא בייא גישטעלט וואָרדן פֿאַר יעדר פרשה איין רעגישטר, וואש אין יעדר פרשה פֿר איין מעשים שטענין, נאך דער פרשה איין שין דברי מוסר. דיא מעשים זיינן גאר וואונדר באַרליך צו לייאנן. קימט הער פֿון הר׳ הגאון מהור״ר יעקב בן הגאון החסיד מוהר״ר מתתיהו הלוי זצ״ל״...[4] גם בתיכי ציורים שונים, יחד עם ספורים אחדים מספר היוחסן וספר חרדים, כן

צו שטערבן, דא זר ליש ער זיין צו אים צזר היילף אין דער שטאט״... ורק מעטות הן המלות העבריות בתוכה, אף כי נשמע ממנה הד קול המקור העברי.

1) ג״כ עם ציורים, גם שיר בראשה עם השם אברהם בן מרדכי הכהן בראשי החרוזות: „איר ליבן לייט, לייאנט אין דיזן ספר וואש דאש בטייט, עש איז איין ספר פון אלטי צייט, עש האבן גימאכט אונ׳ גיטראכט איידל לייט״...

2) תוצאות ממנה בספרו של בוקסטארף Thes. grom. ling. sanctoe

3) הדברים בסוף הספר יתארו לנו גם הם תמונה לא טובה מחוצות הגיתו: „וייל דיא לייט אין שבתות וימים טובים שטענין בשוקים וברחובות, אונ׳ רידן מיט אננדר שמועות לא טובות נבול פה ולשון הרע ושקרים, איז בעשר זיא לייאנן אין זעלכי ספרים״... וגם זה הוא בל״ם הפרוזה ופרי ענוה יתירה.

4) אחד המעטים מהגדולים אשר שמו לבם להספרות הזאת, כי מלבד הס׳ הזה הו״ל גם העתקת הס׳ סור מרע להר״א די מודינה, גם העתקת הס׳ לקח טוב להר״א יגל, ע״ כל אלה במקומם.

ספרי הקורות.

אך יתר שאת לספורי הקורות בספרות הזאת, כי בה שמה חלקה, ספורים כללים מקורות העולם, לרוב מועתקים אך גם מקורים, עם ספורים מהקורות הפרטים, הנוגעים רק לעמנו בלבד, ערים ויושביהן, אשר לרוב מצאו בכי ונהי, כי מר היה גורל העם האומלל הזה, עמל ומתלאה, יגון ומכאובים וכל מצוקות אנוש חלו בו. מארץ אל ארץ נד ומנוח לא מצא:

לָביא פְּגָשַׁנִי,
קָם אַחריו נָמֵר,
יָאֶבְרְחָה מהם וָאֶעֱזֹב גַּני
מָדַי עֲבוֹר אֵלֶה,
הנה דְמות פֶּרֶא,
קָם בַּחֲצִי לָיל,
יָשַׁב על כַּנִּי.

הראשון הוא הכפר הנודע יוסיפון העתקת המומר מיכאל אדם, (ציריך 1546) יחד עם ציורים [1]. כן גם שנית ע״י

---

1) הוא יפה להלל במראהו החצון, בטוב הנייר אשר עליו נדפס גם באותיותיו המוהירות, מבחר פעלי הדפוסים הראשונים, גם שפתו טובה היא וקלה. „דא ווארד קראַנק דיא קיניגין אלכסנדרה איר קראנקהייט דא זי שטערבן וולט אן איר. אונ׳ אלז דער אריסתנבלום זאַך דש זיא גינוהטן דיא טאג זיינר מוטר

דלקראט[1] (1699), אשר גם בתוכו דברים שונים על מדינת הודו ותוצאותיה ועוד כאלה בדעת הרבה וחכמה: „אין דיזן ספר ווערט בשריבן פֿון אליר הנט חכמות וואש ער טראכט האבן דיא פלסופים אלז אריסטוטלים אונ׳ אנדרי חכמים אונ׳ ווערט בשריבן וואש דיא שבע חכמית זיין אונ׳ פֿון אַליר הנט וואונדערליכי בשעפֿניש וואש אין עולם זיין״... כי לא רב הוא ערך הידיעות האלה וכי לא חִרְיה בהן נפש המשתוקק לדעת, דעת לנבון נקל, אף כי התאמצו אחרים לעשות זאת ולהת דרך לידיעות שונות בהספרות הזאת עד כי לא חָשכו לשונם גם מדברים כמו העברונות להורות דעת גם דרכיהם, כהדברים בדספר ירח׳ למועדים מאת מנחם שרייבער פפד״מ 1716) גם בהספר עברונות[2] „צו ווישן וואש איז מחזור קטן ומחזור גדול, וויא פֿיל איטליכש יאר איז במק״ט ובמ״ג. ווען עש איז איין עבור יאר אדר איין פשוט יאר, וואש דש יאר איז, צי שלימה צו כסדרה צו חסרה, ווען ראש השנה אישט איטליכש יאר, ווען דער מולד איז איטליכן חודש״, יחד עם שאר הדברים הדרושים לחפץ כזה. כן גם נדפסו ליהות השנה מיוחדים בהשפה הזאת יחד עם ידיעית שינות בתוכם[3].

1) הוא קצור הספר בשם כזה באשכנזית צחה בהשמטת הדברים המנאצים אשר בהמקור. והנה בתוך הספר גם משלים שונים ופתגמים, אשר אחד מהם נביא פה, הוא החרות על קבר בקרבת פאריז כזה (לפי העתקת המעתיק): „היר ליגט דער זאָהן אונ׳ דיא מוטר... דיא טאכטר אונ׳ דער פֿאטר, דיא שוועסטר אונ׳ דער ברודר, דער מן אונ׳ דש ווייב, אונ׳ זיין דאך נור דרייא לייב״... כי הוא דומה להדברים שבהמדרש שוחר טוב על ב׳ האחיות העומדות לפני קבר, שכל אחת מהן אומרת, פה קבר אבי, בעלי וגיסי — והן בנות לוט. על סגנונו של המעתיק ושפתו ע״ בהמזכיר 1875 צד 64.

2) גם בשם דמות העולם, ומקורו הוא הספר Image du Monde, וע׳ עליו ברחבה בדברי הרמש״ש בספרו הגדול Übersetzungen etc. צד 950, גם גידמאן בספרו על החנוך I צד 86, המביא גם מראי מקום אחרים.

3) הספר הזה, העברונות, הוא אמנם מתקופה מאוחרת, וכפי אשר הוגד לי, נמצא גם בסוף הספר היקי ממתקים, הנדפס במעזיבוז בשנת 1818, והמתחיל: „אין דעם לוח וועשטו ווישן וואש ווערט אן גירופֿין שלימה אודר כסדרה״ וכו׳ אך עיני לא ראוהו.

4) ע״ בספרו של Schudt.

זוא טוט ביהענד לויפן, אונ׳ דז ביכליין קויפין״... עם הקדמה בראשו, אשר גם בה יודיע המחבר עלילותיו וכי גדולות עשה: „איר ליבה לייט, ווען איר ווילט ווישן וואז דז ביכל בטייט, נעמט אייך איין וויניג צייט, זו ווערט איר גוויש הבן איין גרויישי פֿרייד״... בית הבחירה לאלכסנדר סנדר בר׳ משה עטהויזן (אופֿיבאך 1719): „גאטש הויז ווערט דיזש ספר אויף טייטש גיהיישן, ירושלים אונ׳ בית המקדש ווערן דרינן בשריבן מיט אַלין פֿליישין, ירושלים איר אורשפרונג ווערט בישריבן אלז אייני איין ערווילטי שטאט גאטש״... אשר בו גם דברים שונים על קברות העיר הזאת וכל המוצאות אותה.

ספר הרי עולם: בשרייבונג פֿון אלי דיא אין דער וועלט בריהמטין בערג אונ׳ דיא טוגענד וואש איין יעדער בערג אין זיך האט אונ׳ וועלכן לאנד אודר גענענד זיך איין יעדר בערג בפֿינדעט, ווארין דיא אלמאכט גאטש צו זעהן״... יחד עם איזה דברים על איי הים התיכון (פפד״א 1792). קוריאָעסער אַנטיקוואַריוס. „דאז איזט אללער האנד אויז ערלעזענע געאָגראַפהיש אונד הישטאָ־רישען מערקווירדיגקייט צו זאמן גימראָגין אוים בעווערטע אויטאָרעם פֿון וואָרט צו וואָרט, אויף יהודית צום ערשטן מאָל איברזעצט ע״י הרופא מומחה בנימין קרונבורג (נייוויד אם רהיין 1752). מסכת דרך ארץ לר׳ שבתי בס[1] (ד״א 1680) בהמחלקה השלשית בתוכו, במקום יבוא גם זכר ערים רבות ומקומות שונים ועוד דברים זולתם. כן גם הספר ידיעת עולם, הוא העתקת הספר הנודע צל עולם, או צלמות העולם, גם צלמות הארץ לר׳ מתתיהו

1) הוא מחבר הס׳ הנודע, שפתי ישנים, אשר כבר זכרנו שמו למעלה. הוא נולד בשנת 1641 בקאליש וימי נעוריו בלה בפראג בתור משורר, (מזה כנויו משורר בס) ועוד בהיותו שמה, החל לחשוב מחשבות ע״ד ספרו הנ״ל, ולתכלית זו הלך למסעיו לבקש ולחפש בבתי עקד הספרים, עד בואו אמשטרדמה, ושמה הוציא את ספרו לאור בשנת 1680. ואחרי שבתו שמה ט׳ שנים, ירד דיהרנפֿורטה, במקום יסד לו בית דפוס, עד כי קפצת עליו פתאום השעה אשר מררה את ימי שיבתו, היא העלילה על הדפסת הספר הנודע שערי ציון, כי בתוכו נמצאו דברי כפירה וחרפות על האמונה השלטת והרשות, ועל כן הורד אל בית האסורים. (ע׳׳ כל אלה במחברתו של Z. Oelsner בשם: S. Bassista und sein Prozess) מלבד ספרו הנ״ל נודע לשם גם ספרו שפתי חכמים. הוא ידע גם את השפה הרומית, גם היה מודע לחכמי הנוצרים בדורו, אשר הצטיינו בידיעתם הרבה בספרותנו.

בהבליו [1] ואשר היה למאכולת אֵש בידי הכמרים בקראקא, אשר העלוהו על המוקד [2]. אך לדאבון לבבנו לא היה לבָער כלו, כי עוד נשאר שריד ממנו ועוד ראה אור פעמים אחדות. תלאות משה מאת משה בן אברהם גר צדק (ד"א 1693), דברים שונים על עשרת השבטים, נהר סמבטיון ועוד דברים זולתם, המלוקטים מספרים שונים, כן גם דברים כאלה בהעתקת הקול מבשר לר' יצחק עקריש, הנדפס יחד עם העתקת מכתב ר' חסדאי אל מלך הכוזרים, ע"י מנחם שטומר (ד"א 1686). סביב קברי הצדיקים לר' שמחה בהקדוש ר' פסח מברעשץ (פפד"מ), ספר כתב ר' אברהם הלוי מעיר האָרן בנפת ליפא, על דבר מסעותיו באירופה בשנת 1718, והוא בכתובים (באמשטרדם) [3]. עדות ביהוסף גם אגרת יוסף או אגרת הקדש (פפד"א 1767), ספור מסעות מאת ר' יוסף סיפר מירושלים. ידי משה (1769) מאת ר' משה ירושלמי: „בשרייבונג פֿון ארץ ישראל איוך אלי כפרים ועירות במעלט, בכן לאז אייך ניט פֿר דרישן אייער געלט, דש הוט גישריבן ר' משה ירושלמי, אונ' האט זיך גנומן דיא גרישי מיא,

---

1) גם הספר הזה יורנו דעת את התרשלות הגדולים בקרבנו ומעשי גאונינו בהסכמותיהם. כי בין המסכימים עליו, יתנוסס גם שם בעל הב"ח הגאון ר' יואל סירקיש! על ההבלים והזיות אשר בתוכו, הן תספיק סקירת עין לסען דעת את אשר אתו. כדבריו על אשת לוט אשר ראה בעיניו במצבים שונים: „איך האב זי גיזעהן, איז ניט מין איבר גבליבן אז צווייא פֿונט ואַלץ". וכאשר שאל לסבת הדבר, הוגד לו: „די ציגן קומן צו לויפן במה מאות אונ' לעקין זי אב"... הוא ראה גם: „איין מאן אָן קאָפּף נייארט זיין מויל אונ' אויגן ויינן אויף דר ברושט גיזעהן אונ' הוט ניקש אנדרש גגעשין אלז פֿיש אונ' זיין לשון איז איין מין גריקש גוועזן"... גם סוסים אבירים ונפלאים מאד, אשר מאכלם ומשתיהם: „מן גיבט אינן שעפסען פֿלייש צו עסין, אונ' דר נאך גיבט מן אינן וויין צו טרינקן"... נגד ההוצאות המאחרות האלה אמנם, התעורר מאד איזנמענגר, וכגרמני מעמיק חקר הראה לדעת, כי לא יתבנו דברי הרבי ר' גרשון" וכי הוא פשוט „שקרן ואיש בליעל" אך כנודע, הועיל בהוכחותיו רק מעט, כי גם היום עוד לא שבתה האמונה בקרבנו באשת לוט אשר עזים לוחכות אותה בכל לילה, ואנשים עם עין בטבורם הדוברים בלשון כמין "גרעקיש„ ועוד הבלים זולתם אשר כנודע שרשם בספרי הקבלה.

2) ע' ע"ז בפרטיות בהמזכיר לשנת 1861 צד 126. אם זכרוני איננו משגה אותי, קונן ע להמקרה הזה הר"ש זק"ש באיזה מקום קינה מרה, זכמו נשרף ספר התורה ע"י הכמרים האלה ועל עמנו לחגור שק ע"ז.

3) עם רשימה ארוכה לפי הא"ב מכל המקומות ומושליהם, שמות הנהרות, המטבעות ועוד.

מסע איש קדוש מאשכנז, אשר עבר בארצות שונות עד בואו ירושלימה, יחד עם מכתב מאת ר׳ מרדכי בר׳ ישעיה ליטש מרויסטיין: „וואש דער חסיד ר׳ מרדכי מק״ק רוסטיין האט ארויש גשריבן (ד״א 1649). כן גם העתקת אלדד הדני (דעסוי) גם ע״י שמעון הירש בר׳ נתנאל (יעסניץ 1769) פֿר ווייבר אונ׳ גמייני לייטי פֿון דער אורזאך וועג, מעכטן חלילה וואנקל מיטיג ווערן באמונתיו, דאש זיא מעכטן גדענקן דאש אונש גאט גאנץ אונ׳ גאר פֿאר לאזן האט ח״ו גלייך איין טהייל פֿעלקיר זאגן, דש זיא גירעכט זיין אונ׳ דאש זיא קייניגע האבן אונ׳ מיר ניט״... דרכי ציון למשה בר׳ ישראל נפתלי הירש פורית פרעגר מירושלים, המורה דרך לעבור אל ארץ ישראל עם שאר דברים זולתם (ד״א 1650)[1]. יחוש בוך, הוא העתקת הספר יחוש האבות לר׳ ישעי׳ בן שמעון מבולא על מקום קברי הנביאים והתנאים ישאר צדיקי ארץ (מנטובה 1561). „וואר הפֿטיגי קונטשאפֿט או חידושים אויש אשטאינדיען נאך אמשטרדם בריכט גיווארן אונ׳ דארט גידרוקט״ (פראג 1688) הוא הנדפס בשם צייטונג אויז אינדיא, או קענים דער יהודים פֿון קילין דורך ר׳ משה פרערא דפיורא (ד״א 1887)[2], גם העתקת המסעות של ר׳ בנימין (פראג 1698 גם יעסניץ 1723), יחד עם העתקת הכפר מקוה ישראל לר׳ מנשה בן ישראל ע״י חיים בר׳ יעקב אברבוך ועם „בשרייבונג פֿון אהרן ,הלוי ספרדי. כן גם העתקת המסעות דנ״ל (ד״א 1691). העתקת כבוב ר׳ פתחיה „דיא גרויז וואונדערליכי הידושים״ (כפד״מ בשנה הנ״ל), כן גם בשם: לאנד קארט אונד וועלט בשרייבונג מרעגנשבורק, דש זיינן די חידושים פֿון הרב ר׳ פתחי׳ דער ברודר פֿון ר יצחק הלבן בעל התוספות אונ׳ איין ברודר פֿון הרב רבינו נחמן פֿון רעגינשבורג, ער איז ארום גירייזט אין אלי לענדר ביז אן דען באַך כמבטיון״... גלילות הארץ או קיזצי בשרייבונג פֿון ארץ ישראל״ מאת ר׳ גרשון הלוי אידלש מפראג (פיורדא 1691) הנודע

---

1) אצל בן-יעקב מקום הדפוס פפד״מ או פראג וכי הוא עם ציורים, אך בלי הזכיר כי הוא כתיב בשי״א.

2) גם „ווידערהערגידרוקט״ ע״י שמואל בר׳ יהודה שמש (ד״א 1713) עם הסכמת הר״י אבוהב. איזה דברים ע״ז ע״ בהרעפֿערטאָריום של איכהארן חלק כ׳ במאמרו של P. J. Bruns במקום נדפס גם ספר הזכיות של אחינו, היושבים שמה עוד מימים קדמונים, בהעתקה לש״ע.

למשה בר״ חיים אייזן שטאט (דיהרנפורט 1712) הכילל כל כללי המספר בש״ע ושי״א[1], כן גם כללים אחדים על החשבון בהספר חנוך לנער הנ״ל. ועל כלם הספר מלאכת מחשבת לר׳ זרח אידליץ[2] (פראג 1775) הכתוב גם בש״ע והאוצר בתוכו כל מערכות החשבון, יחד עם הקדמה בשי״א: „דיא וויילין איך דז ספר גמאכט, דא מיט עז זולכי לייט וועלכי ניכט אייז דען לה״ק לערנין אייך צו נוצין זאל זיין, אונ׳ זאלכי עבן נייטיג האבן איין הקדמה פאר צו שרייבן, דארום וויל איך דיא לה״ק הקדמה אין קורצין, וואש זולכי לייט ברויך באר איזט, אויף טייטש איבר זעצין״... העתקת הספר מלאכת המספר לר׳ אליהו מזרחי יחד עם למוד צחוק האשקקי, אשר ראתה אור ע״י אורי צבי רובינשטיין, הוא מזמן מאוחר מעט (לבוב 1809)[3].

הספרים על מחקרי ארץ הם:[4] „תוצאות ארץ ישראל

---

1) ברשימת צעדנר: חכמת המספר, דאז איז דיא פארנעמשטי חכמה... רעכן קונשט לר׳ משה בן חיים קאטצענעלבאגען. ולפי השערת וואלף הס׳ חכמת המספר הנ״ל בכ״י הוא החלק השני מהס׳ הזה, אך לא כן הוא גם דעת הרמש״ש. והנה בשם כזה נמצא גם כ״י אחר המתחיל „אדוציאן היישט וואן פר זיך גישריבן ווערדן עטליכו סומם״...

2) הוא מחבר הס׳ דרושים באגדה ומדרש, (פראג 1798), ספרו הנ״ל, מלאכת מחשבת, נדפס גם באותיות מרובעות בהעת המאוחרה (ברדיטשיב 1823) ע״י ליבין גאלדין בארג.

3) הוא המחבר החלק השני של הס׳ שפתי ישנים, הנדפת בזאלקווא בשנת 1806. על צחוק האשקקי נמצא בהס׳ מעדני מלך הנדפס עוד בשנת 1726 ע״י יקותיאל זיסקינד בר׳ יצחק פינטשיב. כן גם בשם חידה על הצחוק הנ״ל (ש״ע וי״א) ווילהאלמרשדארף 1719.

4) כי מצער הוא גם מספרם לפלא הוא באמת, כי לא רק לרגלי המסחר, אשר לפי עדות סופר ערבי עוד מהמאה התשיעית פרץ מאד בקרבנו („הם הסוחרים היהודים – נוסעים ממערב למזרח וממזרח למערב בים וביבשה, גם להודו ארץ הסינים״... ע׳ בדברי הרמש״ש בהמאסף של קאבאק לשנת 1885 מה שהביא שם בשם הזשורנאל אזיאטיק), כ״א גם מהחפץ לדעת את שלום אחיהם בכל הארצות, גם האמונה במציאות עשרת השבטים לגלות עקבותם ולדעת מקומם איה. אך נקל היה להנוסעים מאחינו לעשות זאת יותר מאשר לזולתם, מהיות להם שפה מובנה בכל הארץ, „במקום אך נמצאו שמה אחינו, היא ש״ע, וע״ ע״ז עוד בדברי יעללינעק בספרו שבט יהודה צד 191 בשם Lecky. גם ז. קאססעל בהערותיו למסעות ר׳ בנימין כן גם ידברו פ. מארגלין בהמבוא להעתקה הרוסית ממסעות ר׳ בנימין וכו׳ (ספר 1881).

שְׁאָר ספרי החִנוך.

גם שאר ספרי החנוך מצאו גואלים להם בהשפה הזאת אף כי לא רב הוא מספרם גם בספרותנו המקורית בל״ע. כספרי החשבון [1], מחקרי ארץ (געאגראפיה), קורות תבל ועוד. מהראשונים הם: הספר ידיעת החשבון (העתקה מש״ע) אשר הוציא לאור ר׳ אריה ליב חזן ושמש מאמשטרדם (ד״א 1699). כן גם בשם חכמת המספר (כ״י רד״א) אשר לפי סגנונו גם חוקי יושר הכתב הוא מהמאה הי״ח: אין דיזם אנדרן טייל דעש חכמת המספר וויל איך ערקלערן דיא גרושי חכמה, וועלכי אונזרי חכמים הקדמונים אין דיזר חכמה נפלאה האבן ממציא גוועזין. אינדעם דיזי הויבט חכמה דער רעכנשאפט אין ניין ציפערן בישטייט, ווייל דז נול דיא צעדנטי אישט״... בלי שם המחבר עליו.

אילה שלוחה מאת נפתלי בר׳ ישעי׳ מפירט, הכולל יסודי המספר בקצור נמרץ (פיורדא 1699) [2] כן גם הספר מעשה חורש וחושב למשה בר׳ יוסף היידא (פפד״מ 1711), אשר בו אמנם יבואו כל כללי החשבון לכל פרטיהם [3]. חכמת המספר

1) גם הדבר הזה היה לפתחון פה להמומר גרשון (בספרו הנ״ל על התלמוד צד 185), לתת דופי בנו: „גם בחכמת החשבון – כה ידבר שמה – לא ירבו ללמוד. עד היום אדע רק יהודי אחד אשר ידע איזה דבר מהחכמה הזאת ושמו ליזר ווירטה מפראנקפורט דמיין ברחוב היהודים „צום אפפען״, אשר למד זאת גם הוא מנוצרי״...

2) „הנותן אמרי שפר, לידע ולהודיע בחכמת המספר, שקורין בל״א ציפר, בלי דופי ותפר״.

3) הוא גם עם הסכמות מגאוני ארץ, ויע״י עליו בהמזכיר לשנת 1870 צד 4.

(ווילמשדארף 1721) יחד עם ספר באר רחובות (על פ״י רש״י) ויצחק אייזיק אויערבאך (זולצבאך 1730), אשר גם בו מלות רבות גם מאמרים שלמים בשי״א: „בראשית אום וועגן דיא תורה אודר וועגין ישראל דיא היישן בראשית האט גאט ב״ה דיא וועלט בישאפין... דיא ארץ הט זיך זעלבין פֿר וואונדרט אויף איר תהו. יודע ער האט גנויא אין ווישן שאפֿט, עז פֿעלט אים גאר וויניג, מיין זינט זיין דיר צו גרוש צו פֿר טראגן״... כן גם הספר מירא דכיא (גם הוא על פ״י רש״י) לר׳ מרדכי הלוי מסלאוויטש (פ״פ ד״א 1735), אשר גם בתוכו דברים שונים בש״א; „התעו זיא האבן גימאכט פֿר אירן, אוכל עסין שפייז, ,תְּלה עש איז וואָרין מיד, פחז ער האט גיאיילט, אחותי מיין רייד, וכרו זיא זעניך גיוועזין קריגר״... זכר רב להר״ב מיספיא, בהעתקת המלות לש״א ע״י ירחמיאל פלק בר׳ נתן כהן [1] (ברלין 1790). כף ירך יעקב לר׳ יעקיל סופר, קציר פי׳ רש״י עם תרגום המלות הכבדות לשי״א (פראג 1714). כן גם הספר שפה ברורה לר׳ נתן נטע הנובר [2], אשר ראה אור עוד בשנת 1660 בפראג, ואשר גם בתוכו מלות שונות על ענינים מיוחדים מועתקות יחד לשי״א גם ללשונות אחרות [3]. ועוד ספרי מלין אשר אמנם דרך אחרת להם, כהספר בשם האַנד לעקסיקאן, אודר זאמלונג איינר מענגי לאַטייניש פֿראנצעזישר אונ׳ איטאליענישר ווערטרן (נירנבערג 1765) הקרוב אמנם יותר בשפתו לאשכנזית צחה [4].

---

1) בההסכמות על הספר יתואר המעתיק בשם: הרבני השלם חד מתלמידי ומנכבדי עירנו. המופלא המפואר בחכמה ומעלות תרומיות. המלות המכופלות שבהספר כמו דליותיהם, זלזליהם, אנקותיהם וכו׳ אינן נעתקות, הגם כי הוראות מיוחדות להן.

2) בעזרת שני האנשים גבריאל בלאַנים ויעקב שעברשינר, אשר יבא זכרם בתוך הספר. חתגורר בראשונה בזאמלאווא, ובמהומת ת״ח נצל באורח פלא ושם פעמיו לליוורני גם לוויניציאה, במקום התודע להר״ם זכות ואתו יחד עסק בקבלה. גם נתמנה לאב״ד באומן ואח״כ שב שנית לאטליה ושמה מת. הוא מחבר הס׳ הנודע שערי ציון, נטע שעשועים ועוד. ע״ פירשט.

3) בההוצאה הראשונה רק אטלקית ורומית, ובההוצאה השניה (ד״א 1701) נוספה גם צרפתית ע״י יעקב קאפלאן בר׳ זאב, תוצאות אחדות מהספר הזה ע״ במאמרנו עמקי שפה בחשלח. המלות בההוצאה הראשונה „פראג בקדושה״ הן פרט השנה 1660.

4) על ספרי המלין של השפה הזאת בל״א כבתבם, כבר דברנו הפרטיות במאמרנו עמקי שפה הנ״ל, וע״ גם דברינו ע״ז בסוף הספר.

אודר גשטאַרקט, מזעזיך דייני פֿר וואגליר״... גם בהמשך הדברים: חרב פתחו רשעים – איין שווערד האבן זיא אויש גיצאגן, אודר איין קריג פֿון שווערד הֵיבן דיא רשעים אן. מה אמלה לבתך–וויא גאר איז פֿר שניטן דיין הערץ״... ועוד כאלה. חבורי הלקט לר׳ אברהם בר׳ יהודה שֶׁץ מקרעמניין (ליבלין 1612), ההולך גם הוא בדרך כזה בהעתקת המלית, רק דרך מייחד לו בחקי יושר הכתב: „שלמונים פֿערגעלדונגא, יקב איין גריבא, גומל וועכסונגא, נצר שפראצונגא, מכמורת איין נעצא, בגועל מיט פֿר שמעכטהייט, מיט פֿער ווערפֿינגא, נפשך דיין לייבא, מכורותיך דיין וואונונגא, לפתח תקוה צו איין הורינגא פֿון האָפֿונגא, לועז שטאמלונגין, מרים אולת ער שיידט זיך אפא דיא נַרהייט״... מלמד שיח לר׳ אליקום בר׳ יעקב שֶׁץ מקאמרנה (ד״א 1710), שהוציא לאור בנו אחרי מותו, ע׳ עליו דברינו למעלה גם בדברי וויענער בהקדמתו להעתקת השבט יהודה. הוא התנוסם גם כאחד המגיהים היותר נפלאים, ע״ בסוף הס׳ דברי שמואל להר״ש צרפתי (ד״א 1700). עם הדברים האלה בראשו, אשר בם ייסר בשבט לשונו את המלמדים נעדרי דעת, אשר בלמודיהם ישחיתו את בני הנעורים ויוליכום תועה במעשיהם: „הערט צו מאַנן אונ׳ פֿרויאן, וואש איך אייך וויל פֿר טרויאן, עש קנעלן בייא אייך מלמדים, אז ווען זוא ניט וועריין גיוועזין בייא יהודים. אונ׳ איירי קינדר גרייזר בלייבן, מאן קאן עש אויש זיא ניט לייכט טרייבן״... ועל כן חבר הוא את הספר הזה: „דארום האב איך איין גוטי זאַך גימאַכט, אלי דיא גימייני אונ׳ האַרבי ווערטיר אויף טייטש, דז ווערט זיין אויף דיזי מלמדים איין בייטש, ער ווערט מוזן קנעלן רעכט, אודר עש ווערט אים גֵין גאר שלעכט... דרום האב איך דש ספר גיהיישין מלמד שיח, ווייל ער ווערט מוזן רעכט קנעלן ניט רוח״... בתוכו מבוארות הן רק המלות בהתורה וחמש מגלות, כל מלה ומלה במקומה: „בראשית אין דעם אנפֿאנג, ברא דז ער האט בישאפֿן, תהו וויסט, ובהו אונ׳ לער, בצלמנו אין אונזר פֿורם, כדמותנו אין אונזר גלייכנש, בדגת אין פֿישין, אחורנית הינטר ווערליך, וכלותיה אונ׳ אירי שנעריך, יבמתך דיין גישווייא, פלוני בידעקטר, אלמוני פֿר הוילינר, האחשתרנים דיא טרומפל טראריש, מאורשה אַנשפּוזט, מקרה גישיכטניש״... אף גם הוא יאחז כה וכה בדרך הדרויש.

גם בהספר יסוד לה״ק, אשר כבר בא זכרו למעלה, באור השרשים גם איזה דברים על הפעלים מאת יהודה אריה קארפנטראַסי

גישוועין, דא האט איר דיא סדרה מיט אירם צו גיזעין (חמש מגלית), אך איטליכש ווארט פינדן, וויא מן עש קנעלט מיט דען קינדרן"... הוא סובב הולך על כל דברי התורה, בהעתיקו כל מלה ומלה לבדה: „בראשית איין ערשטנש אודר אים אָן פאַנג, ברא בישעפניש, תהו ובהו ווישט אונ' לער. שנתים ימים צווייא יאר טעג, חולם ער טרוימט, על היאור בייא דעם וויאר, לבונה זכה ווייארך לויטר, לחשוב מחשבות צו מיינשטרן"... השני הופיע עוד שנה אחת לפני כן (שמה 1604) עם הקדמה גם בראשו: „לקח טוב נתתי לכם... וועלכר היט איין פר שטנד, קאן וואל גידענקן ווארום איך דיא פֶענן הָב גינומן פר די הַנט. דען מענכיר טוט זיך בימיהן, וויט נאך סחורה טוט ציהן, דא שטיט ער אין שאַנדן, אבער דער קאפף פון דער תורה איז אל צייט פר הַנדן, דרום זאגט ער לֶקַח, ער וִינט זיא אליצייט אין אירם מֶקח, אופטוינש ער דיא סחורה איז ניט גוט, הוט ער אביר איין ביטריבטן גמיט, אביר דיא תורה טוב, האט אלי צייט איין גוטין לויף"... גם בתוכו המלות ערוכות הן כבהראשון, לפי המקור: „שֵׁיבה גרייזקייט, פותה טוריכט, כערבה אז איין אובור פלאַן, מצלות קלינגונגען, אמרתי איך גידיכט, דומיה מיט שווייגונג, ממסגר פון בישליסונג, מצאת דיך זא דוא גוינדשט דיין גינונן, טופלי ביהעפטר, רמיה לישטיגונג"... מלבד העתקת המלות אמנם נראה כה וכה גם החפץ לאחוז בהדרוש, כן גם דברים שונים בש"ע ליתר באור [1].

ספר אילה שלוחה לר' נפתלי בר' משה אלטשולר (קראקא 1595), הסובב הולך גם היא על ספרי נ"ך בהעתקת המלות הכבדות אשר בהוכם: „אִתו זיין גראַב שאר, זיין זען אים פפליג, מחרשתו זיין אקור גיצייג, דָרבן דיא גיאין ריט, טְפלה גאמווילינ

---

1) הס' לקח טוב, כאשר כבר הבאנו למעלה, ראה אור גם בתקונים ונוספות ע"י ר' שבתי בס. לפ"ד המחבר בהקדמתו, שאב דבריו ממקורים נאמנים: „אך וויא איך בייא הגאון מהור"ר חיים פריד בארג בין גיוועזן, האט ער מיט זייני קינדר דאש חומש דורך אויז גילעזין, האט ער טון בגערן, איך זול צו הערן, אונ' איטליכש ווארט אויף שרייבן, איז אזו בייא מיר מאן בלייבן" (מהקדמת באר משה). „איך הב ביקומן – כה יספר עוד בההקדמה לספרו לקח טוב – דש שיין ספר פון איינם גדול אין מיין האנט, אונ' הב מיך טון זיר דאריבר באמיהן, שיני פשטים אויש דען מדרשים צו ציאן וכו' הוא חותם שמו במלואו, משה בן לא"א יששכר הלוי ז"ל, הנקרא בפי כל משה שערטלין.

זערבית (מנטובה לע׳ רצה): אבל, ור׳ וואושט, (דרכי ציון אבלות); אובל באַך, שטיין (אובל הגדולה)... לקט יוסף לר׳ יוסף בר׳ אלכסנדר (כ״י אופּיבך והמבורג) באור מלות ספה״ק לפי התלמוד ומדרשים. מליץ יושר (או ד״בי יושר) שרשי לה״ק ופתרונם מאת אברהם שוואב ומאיר דיכן (ד״א 1773).

ספר דבר טוב ממחבר בלתי נודע (קראקא 1590)¹), העריך גם הוא בסדר אלפא ביתא, בהעתקה לשו״א גם לאטלקית²). כן גם הספר חנוך קטן (קונשטאנטינא 1640), גם מקיצר (ד״א 1658), אשר היה ליכוד מוסד להר״ש לונדון בספרו קהלת שלמה, (שמה 1762) ועוד דברים כאלה. אך משפט הבכורה להספרים הנודעים בשם באר משה על התורה ולקח טוב על ספרי נו״כ, פועל ידי האיש ר׳ משה שערטילש, אשר היא לנחלה להעם באמת ורבים הם אשר הלכו לאורם³). הראשון ראה אור בפראג בשנת 1695 עם הדברים האלה בראשו, אשר יוכלו להיות למופת בסגנונם המיוחד: „אתם עם סגולה, איך ביט אייך מחילה, דז איך הון לוזן דרוקן דז חומש בלשון קלילה, וויא עש קומט אין דער וועלט, אז פֿיל לייט ווערין גישנעלט, פר טויטשן דען קינדן, אונ׳ דער אמת טוט זיך ניט אזו פֿינדן. מָג ניט לַנג מַכן

---

1) בשער הספר יהלל המחבר פעלו במו פיו: „איין שין ביכליין האב איך גימאכט, גוט צו אירן אום דען לייטן גמאכט" וכו׳, גם כנהוג, יעורר הלבבות לקנותו ובלי לחוס על כסף וזהב: „דרום ווער דאש וואול גיפעלט, ער שפארט ניט קיין געלט, אונ׳ רעכענט דאז אויך צו מסים, דר מיט ווערן מיר זוכה זיין ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים"... בההקדמה יעיר גם על נחיצות למוד שי״א ולועז עוד מנוער.

2) הרמש״ש בהמג״ש לשנת 1899 במאמרו על הספרות האטלקית של היהודים, יעיר על הספר הזה, כי העתקת המלות לאטלקית בספר הנדפס בקראקא, תורה על ההתחברות אז בין אחינו בשתי הארצות האלה, פולוניה ואטליה. — המלות בהספר מסודרות הן בדרך כזה: אור-קודש, ליכט — דייטש, וועלש לוסמרו. קודש — אש, דייטש — פֿייאר, וועלש — פוק״א וכו׳. המלות קודש וכו׳ הן ממעל להמלות. על שער הספר הפסוק: ודבר בעתו מה טוב.

3) כמעט היה לחובה ללמוד ממנו, כן בהתקנית של התלמוד תורה בקראקא (שהביא גידמאן בספרו Quellen Schriften) נאמר: חלילה לשום מלמד ללמוד חומש עם פירוש אחר רק דוקא עם פי׳ באר משה"... גם המומר גרשון בספרו על התלמוד (צד 23), בהעירו על חוסר הידיעה בקרבנו בלה״ק ודקדוקה, יאמר: כי יספוק להם הספר באר משה, הנקרא מפרק לפרק כל המלות הקשות". וע׳ גם דברי וואגענזייל ע״ז בספרו Die Hoffnung etc.

בייא איקליכם ווארט אונ׳ ווארט״... הוא ערוך לפי האלפא ביתא: אָבֵל – פלון, אבוס – קריפ, אגם – גמוזיכט, אונים – קרַפֿט, איד – ברויכניש. בְּלה – ער האט וַר בוילט, בצאותיו – זיין ברוך וואשר. גבח – בודר קאלינג. מלות, אשר אחדוֹת מהן עתיקות הן ואשר לפי דבריו, שמע אותן מפי מוריו: „דיא ווערטר דרינן זיין דיא איך האב מקבל גיוועזין בון מיין רב ז״ל״... שמות דברים להר״א בחור (איזנא 1542), מלוֹת בּל״א ערוכוֹת לפי הא״ב ומבאורנת או מועתקות לש״ע: „אקִ – עורף, בולווערק – סוללה, בעשטייט–ערס, פערלן שטיקר – רוקם, בלוז באַלק – מפוח, וו״יל (פֿיילע) פצירה פים, נעגבור – מקדיח, בעזם – יעה, פֶּויבל – ערב״... 1) גם שאר ספריו, חמתורגמן (איזנא 1641) והתשבי (שמה 1542), אוצרים בתוכם מלות מועתקות כאלה: „אבב – אורגיל, אגרא–לוֹן, אכסדר–זַל, בלן – באדער, גבב – הוֹכֶר (הֶאקקער), גץ – בונקן, חתל – מֶיר קאַצן, מלשינותא – בור רעטאַריי, קופיץ – האמיר, קרן – הייבט גוט, שף אי מטוגן – גיפרעגילט״... „גמרי – גאנץ אונ׳ גאר, דוכתא–אורט, הלואי – ווער וואָלט, הפסד – וַר לושט, חתיכה – איין שניט, איין שטיק, יעל, תועליות – נְץ, הֻולף, כנדק – גיואַטר, קטיגר – הינדֶרר, רמז – טוייטן, שייך – עז גיהוירט זיך, תענית – וַשְׁטֶן״... מלות כאלה נמצאו גם בהכפר אמרי שפר להגאון ר׳ נתן מהוראדנא (וויניציאה 1583) שמים – שא–מים, טראגט יַאשר, לצביונן צו אירן גישטאלט, יצאנית – אויז לויפֿרין, מביעת מרחמיה – גיזעלשאפֿט פֿון זיין פֿריינט, ובית זבולו יהי עמי – ער ווערט האבין הירבריג בייא מיר, פת כסנון – קרעפליך, וראשם יהי פרוע – דיא האר פֿון זיינם קאפא זול ער לושן וַוקשן״... דבר, אשר אמנם יקר הוא בעינינו מאד, כי מפי אחד הגאונים יצא, אשר העתיק לא רק מלות בודדות לבד כי אם גם פסוקים שלמים ולא בוש במעשהו.

נתיב לשון עברית (חמו״ד), שרשי לשון אשכנז ופתרונם עד אות כ׳. כן גם ספר אחר יחד עם אטלקית ורומית: מבוארות בשי״א: לאט, במֶעלך; מערב שפאט (שפאֶט), זייט; ברבור, קאַפהון; תור טורקל טויבע; צב, שילד קרעט; תנשמת, מוילווארף; גבית, ברעם; יד, הַנט; כף, טענר; מְגַלְגְלֵי עין, וועלינר האָלץ. – מקרי דרדקי, באור המלות בשי״א גם אטלקית צרפתית

1) תוצאות ממנו הובאו בס׳ השנתי של בריל (1877) בשם יהודה בן בנימין דעקינגן, אך כאשר כבר הוכיח פרליש, הן רק תוצאות בס׳ הבחור הנ״ל.

כן גם ספר מלין אחר (כ"י הוואַטיקאן), אשר אמנם נודעו ממנו רק המלות עד אות זיין [1], ועוד אחד בשם מחברת (כ"י המבורג), אשר גם בו מלות שונות מועתקות כן ואשר לפי חקי יושר הכתב אשר לו חיפפת גם עליו שיבה רבה [2]. מלות מועתקות כאלה נמצאו גם בהפירושים אשר לתלמידו של ר' משה הדרשן [3] (כ"י מ:כן), כן גם בהכ"י (שמה) בשם ערוך הקצר אשר מוצאו מהמאה הט"ו, וכאשר אמנם תעיד עליו גם שפתו: „אכסדרה — בורהופי, כוורת — בינקר (בינענקאָרב), חוג — קריצא (קרייז), פטפיט — דריבוש (דרייאפּוס), תותים — מולְבֵיר (מיילבערע), כרשינין — וויקין, סרסיר — אודר קופֶר"... [4]. גם כ"י (ברלין) הסובב הולך על המלות בתהלים, יחד עם שאר דברים כאלה בגליונות (גלאָססען) שונים [5]. מכלל יופי (כ"י הרד"א) על התורה וח"מ גם אחרים מספרי נו"כ: בראשית — אֶיא, ולקורבן — אונ' צו איפר וכו', הנכתב בעד שמואל בן אברהם אדיל קינד מאת מורהו (בשנת 1547) והעתיק בכתב ידו שמואל מבית לוי איש קרויץ (נייבואר). גם מחברת על השרשים בקוצר מלין יחד עם באור מלות ארמִיות (כ"י הרד"א גם המבורג, צונץ ג"א צד 120, במקום יזכיר גם הכ"י הנ"ל בהוואטיקאן).

מהספרים בדפוס הנודעים, הם: ספרו של ר' אנשיל הנ"ל או מרכבת המשנה [6]: „איין נוייצעס בויכליין... דז מן אויז דיזם... מג לערנן דז גַנִין עשרים וארבע גַנץ דויטש, אַלי ווארטר דיא מן פִּינט דורך דז גַנִין עשרים וארבע. עש זייא הערבי ווארטר, עש זייא גרינגי ווארטר, ווינט מן אלי גישריבן אין עברי כתיבה אונ' דז דייטש דר בייא גמעשיט אונ' דער בייא גיצֵיכנט

---

1) לפ"ד צונץ בספרו צג"ש צד 120, המביא ממנו גם דוגמא קטנה, „וואלט לשון רצה כמו אבי יבחן" ולפ"ד הוא כעין הספר שמות דברים (ע' להלן) המלות בש"א לפי הא"ב מבוארות בש"ע.

2) לפי הדוגמא שהביא הרמש"ש ממנו בהקתולוג מספרי המבורג צד 21: צלע החמישית — וונפּטא ריפא וכו'.

3) תוצאות ממנו בספרו של פרליש (Beiträge p. 145).

4) ע' פרלים בספרו הנ"ל, בשם כזה נודע גם בדפוס (קראקא 1592) וגם בו מלות רבות מועתקות: אספראה — קוכמיינשטר, ארכובא — קנישייבא, גרדי — וועבור, הצב־דרייפיס, טויסר — צוימא, טרסקל — טעלר, סמרטוטי — הדִרן, קת — העפּטא וכו'.

5) ע"ל אחדים מהם ע' Magazin להר"א ברלינר חלק ב' צד 14.

6) השם ספר של ר' אנשיל הוא השם המאותר, (בהוצאת 1584, שמה): ספר של ר' אנשיל והיא מרכבת המשנה לקונקרודנציה, היותו מורכב משתי הלשונות לשון הקודש ולשון האשכנזי"...

שְׁפַּנגן לַנְט (שפאַניען לאנד). כן גם כ"י אחר (הרד"א) בשם מקרי דרדקי, למרדכי בן מנחם, הנכתב בשנת 1522, והמבאר את המלות בדרך אלפא ביתא לפי הוראותיהן השונות, יחד עם מראי מקומם איה בסה"ק: אַב מיינשטר, וַאטר, וָאלט. אבב—צייטיגונג, בויכטיקייט, גלושט, ויינטשאפט, קלאג. אבל — וַר וואר, טרוירינ, ור וואלשט, גראַזיכט, נוויארט, בעך, שטין, אבן = שטיין, הֶירשאפט, וועך וואולף, גוויכט, טיפּניש, פּורם"... [1]) ועוד אחד בשם מכלל יופי על התורה ועוד, אשר גם בו המלות מועתקות הן לשי"א: „בראשית — אֶיא, תהי — וואישט, ובהו — אינ' לער, על פני תהום — פּיר אב גרונד, מרחפת — שווייאבינט, תדשא — זי זול גראזן, בצלמנו — אין אונזר פּורם, וכבשוה — אונ' בצווינגט זיא... כן גם כ"י עם העתקת המלות לשי"א גם מבוארית היטב בש"ע, והסובב הולך גם הוא על כל ספרי הקודש: „אסריו — זיין גיבונד, ותישנהו — אונ' זיא אנטשלופּיט אין, השלבים — שפולין הולציר, במלינה — אז איין איבר נעכטונג, במקשה — קוירבש גארטין, בשרירות — מיט לוגונג, שפיים — בארטין, ויחתרו — אונ' גראבטין מיט אנקיר, תקפיאני — דיא האשט גיגליברט מיך: הצפיר — דש ציקלן, נברשתא — איין לאמפא"... [2]) כן גם כ"י בהעתקת המלות בחריזים ישעשועים (כ"י המכירנ): חוטם — נַזְא, ארנבת הַזְא, עט — גריפּיל, קוביא — וֶורפּיל"...

ערוך גורן (כ"י רד"א) מאת מנחם בר' אליקים מבונגא, תוצאות מהערוך עם באור המלות לשי"א: „אגם — בורן (בירנע), אהלא — זעייף (זייפּע), אנקה — אֶיגֵיל, קמנית — ערווישן (ערבוע), קצח — קומלא (קימעל), תורמים — ויגן (וויקקען), תיתים — בְרָאמבֵירֶן (בראַמבער), גהר — שנארכין, בוקין"... גם ספר כתיב בידי איש בשם שמשון [3]), ספר מלין עתיק אשר גם בתוכו מלות רבות מועתקות הן לשי"א: אדמו — ריט, אדני — פֵּפֶילִיר, בטנים — הייבטן.

---

1) בדרך כזה הוא גם הספר משכיות כסף (ד"א 1765:) ממחבר בלתי נודע („אשתכח באמתחתא דבי רב ולא נודע אל מי מקדושים היה"), שהי"ל ר' מרדכי תמה בהסכמת הגאונים. וכנראה לקוח הוא מהספר מ"ד הנ"ל, אך בלי העתקת המלות לשי"א.

2) הספר הזה (מאוצר ספרי הר"א ברלינר) נמצא בידי והוא חסר בראשו. לפי הרשום בסופו נכתב בשנת 1596, אך הכתב מטשטש הוא, ולא אוכל לדעת נאמנה אם כן הוא.

3) ע' הר"א גיגר בהמ"ע שלו חלק ה'.

האלט"... אבן ישראל ליעקב יוסף בר' מאיר סופר בפשאיר (מיץ 1762), כל כללי הדקדוק עם הנגנות, אשר לפי דברי המחבר כוננם ויצרם מחמלתו על כל אלה אשר לא ידעו דרכם, גם בעד החזנים: „די בוועגנם גרינדי צו דיזם היילזאמן ווערק, איך האב מיך דר בארמט איבר דען גימייני פאלק אונ' אירי קינדר אונ' ווייבר דיא גמייני חזנים"... ביחוד יפנה בדבריו אל אלה האחרונים, ללמדם דעת והשכל [1]. חן הלשון לר' גדליה טייקים (ד"א 1771), הוא כעין מלואים לספרו באר התורה: נון„ איז אין דז קלייני דקדוק בשריבן דיא גרינד אונ' דיא טבע פון דקדוק"... אף יעיר בו מדי דברו, גם על שגיאות אחדות בהעתקת המלות אשר אין שחר להן [2]. גם העתקות מש"ע, אשר מהן נודעה לנו העתקת הספר (קצור) פרקי אליהו להר"א בחור ע"י חיים בר' בנימין בוכנר (האמבורג 1710) יחד עם פי" בשי"א.

גם ספרי = המלין, אף כי לא נוכל לחשבם גם הם רק לפועל הספרות הזאת לבד (בהשפה המדוברת), בכל זאת לא רחוקים הם ממנה, וכל היודע דרך גדולינו תופשי התורה, אשר שמרו לשונם מחטוא ולבלי חלל חלילה פיהם בספריהם במלה בשי"א הוא הלא יתן תודה להאנשים האלה על כי אחרת חשבו בלבבם. הספר היותר עתיק אשר דרך כזה לו, דוא בכתובים (כ"י מינכן) הכולל העתקת המלות מישעי" והנביאים הקטנים, ואשר לפי שפתו וחקי יושר הכתב אשר לו, יוכל להחשב לתוצאות המאה הט"ו: „תוסיפו סרה – זולטיר מירן זוינדא, רכבה – אש גוובט, הותיר – ליש אובר בלובן, מעלליכם – אור ווערקא, כבור – אזא זעייפא... וארשתיך – אנטשפוזן [3], ובפרדים – מיט מלן, מצרפת – בון ורנאנקריכא, ספרד –

ספרים בבית עקד הספרים בליידען, ובתוכם התחלת העתקת חטריאק לאופינהויזן (ע' להלן) לש"ע. בההקדמה לספרו הנ"ל על הדקדוק יטיף דברים אחדים גם הוא על החנוך הרע. גם על הספר הזה הסכמות הגאונים.

1) „איר ליבי חזנים בטראכט איין מאל מיט אייערם שכל וויא פיל דראן גלעגן איז רעכט צו לייאנן... איר ליבי חזנים, איר מעכט פילייכט מיינן דאש דער אבציהן פון דיא נגנות טעמים מעהר ניט איז איין שיני מוזיק איין זמר צו זינגן, חלילה דאש אונזר הייליגי תורה זולטי פר גלייכט ווערן דאצו"... על החזנים בכלל ע" דברינו להלן.

2) כהעתקת מלת את במות „און", ואולי מוצאה היא מהקריאה הספרדית הדומה למלת et, ובלי דעת נעתקה למלת און? –

3) היא המלה האטלקית Sposare. תוצאות מהכ"י הזה עם הערות הביא גרינבוים בספרו חריסטומטיה. המלות בשי"א מנוקדות כן בגוף הכ"י עצמו.

(ד״א 1710): „ראש איז איין פֿיל קומליכי בריכטונג פֿיר גימייני לייטן מאַנין אונ׳ ווייבר, וויא זיא קענין מיט איר קינדר זעלבשט דען דקדוק לערנין זונדר רבי״... „גם הוא יתאונן במו פיו, על כי אין דורש ואין מבקש דעת בקרב אחינו האשכנזים: „עש בפינט זיך אליין מיר אשכנזים מער בלינד זענין אים דקדוק אלז דיא ספרדים, אפילו מער און פֿר שטענדיג אז דיא אומות, אונ׳ ווען איין גוי מלומד קומט אונ׳ פֿרעגט איין יהודי אשכנז עטוואש אויז אונזר הייליגי תורה, קריגט דער מלומד איין אונגליקליכי בשייד״... מפתח להּ״ק (ד״א 1713) מאת ישראל בן אברהם אבינו (גר צדק): ווערכש ביטראכט האט ישראל בן אברהם אבינו, צו עהר הקב״ה אונ׳ צום פֿארטייל דר ליב האבר דיא דא זוכן דאש לה״ק רעכט אויש דעם גרונד צו פֿר שטין: דען אין דיזם ביכליין ווערן דיא בעשטי כללים פֿון לה״ק בישריבן, וועלכי אויש דיא בעשטן מדקדקים זיינן ארויסגיזוכט וואור נאך (וואָנאך) איין אידר מיט גיווישהייט ריכטן קאן״... יסוד לה״ק מאת יהודה קרפֶּנטראססי (ווילמרשדארף 1710) גירסא דינקותא לר׳ יצחק אויערבאך (ווילמשדארף 1728), גם שותא דינוקא (פיורדא בשנה חנ״ל), כן גם דברים שונים בספרו באר רחובות בראשו, במקום יבואו גם אחדים מכללי הדקדוק: „מקור – איין זאך בשטייט אין איין גיווישי צייט. צווי–דז איז איין זאך דז ווי־ט גבאָטן גלייך צו טין... פעלו, זיא האבן אין איין אנדרן גיווארקט. שיבר, לשון קל – ער צו ברעכט גרינג. משבר, לשון כבד–ער צו ברעכט שטאַרק אין שטיקן״.. (הוא למד חכמת הדקדוק באמשטרדם מהמדקדק הנודע ר׳ שמואל פוזנא, ע׳ קריה נאמנה 102). דרך הקודש לאלכסנדר זיסקינד ממיץ 1) קוטנא 1717) בהחלק הנקרא בשם בית הפרושים על הטעמים: „רעכט צו בגרייפן וואש טעמים אודר נגינות ונעימות הייסן״... ספר יקר לפי דברי המחבר, אף כי קטנה היא מרתי: „דיז ביכליין איז וואול קליין פֿון אן זעהן, אבר גרויש פֿון אין

דיא גיבן הכל גרונטליך צו פֿרשטין, נייארט עש איז נאך איין מסך– איין פֿיר הנג, והוא מאפס דעת ש״ע, ועי״כ לא יוכלו רבים לדעת אותם. מי היו המדקדקים הרבים לפ״ד המחבר, אשר נגלו פתאום באשכנז – לא נדע.

1) הוא חותם: בן הדיין המצוין מוהר״ר שמואל זנוויל. ולפי דבריו בהקדמתו, חבר גם ספר על המלות הלועזיות ברש״י ותוספות וכו׳. כן גם ספר בהולאנדית, הנמצא ברשימת כה״י בבית עקד הספרים בווין, ולפי השערת הרמש״ש הוא בשי״א (המזכיר 1874 צד 82). ממנו נמצאו גם ג׳

מכללי הדקדוק בשי״א: „דֶר יונג קנאַבן אונ׳ דיא ניט גילערנט האבן אינ׳ ווישן ניט פֿון דקדוק צו זאגן אונ׳ די זעלביגן מאכן איין זכר צו נקבה אונ׳ נוכח צו נסתר אונ׳ יחיד צו רבים אונ׳ להפך. דא מיט מַג זיך איין און גילערנטר גימיינר מאן ביהעלפֿין, אַז ער איין רעכט ספר דקדוק לערנט, דען זול ער דאז הין וועק טון, ווען דאז איז נאָרט (נייארט, נור) פֿער די יונגן גימכט אין אן פֿאנג״...
כללים קלים, הערוכים בשפה קלה: „דיא אַלף איז מְשַמֵש נורט פֿאָרנן אם ווארט אונ׳ מאכט איך, אונ׳ איז איין עתיד איין ענין דאש נאך גישעהין זול, כמו אתן אִיך וויל געבן, ארדוף איך וויל יאגן. דיא שין נאָרט משמש פֿאָרנן אם וואָרט אונ׳ מאכט דאש (שֶ) אונ׳ איז גיפוינטלט מיט איינם ס ג ו ל אודר פ ת ח״... לוח הדקדוק (דפוס וויניציאה), גם לוח הפעלים עם יהודית = אשכנזית (דפוס קראקיי).
כן גם הכפר בשם אם הילד ליוסף בר׳ אלחנן האלפרין (פראג 1597), האוצר גם דוא ראשי כללי הדקדוק בשפה קלה וברורה: „איין אלף פֿאַרנין אם וואָרט מאכט (איך), אַשמיר איך וויל מַכין היטן, איין א׳ פֿאָרן מיט איין הֶרק אונ׳ דר נאך איין קמץ, דש מאַכט (ווערין), אֶשָמר איך וועל ווערין גהיט, אודר מיט איין צֵ י ר ה אינ׳ דר נאך איין ק מ ץ מאַכט אך, אֶרָאה א ך וועל ווערין גיזעהין. איין ב י ת פֿאַרן מאַכט (און), בביתך אין דיין דויז, אודר מאכט (מיט), בהבליהם מיט איר נארהייט, אודר מאכט (אום) ברחל אום רחל...

אך לא רבים הם אשר שָתו לב לכל אלה, כי עוד בשנת 1662 התאונן ר׳ שבתי בס׳ בדבריו בראש הספר ב א ר מ ש ה, אשר הוציא לאור בשנה ההיא בפראג, על העזיבה הרבה בהדקדוק וכי אין יודע מה ממנו: „עש זיינן פֿיל לומדים דש גמרית וואול קענין, אונ׳ אין דקדוק ניט בוקנט זענין, בפרט אטייל מלמדים פֿר טויטשן דיא יוגגן, וואש זיא קומט אויף דר צונגן״... ועל כן אזר הוא כגבר חלציו, להוציא לאור שנית את הכפר הזה (באר משה) יחד עם כללי הדקדוק בראשו: „שיני כללים זיינן דר צו גיקומן, די האָב איך אויש פֿיל כפרי דקדוק גינומן, אונ׳ איטליכש רעכט גישטעלט, דש קיינר זול ווערין גישנעלט״... כללים שונים הערוכים גם הם כאלה אשר ראיני. ספר מ ס ך ה פ ת ח 1) לפייבוש ממיץ,

---

2) שם הספר הוא לפ״ד המחבר, יען כי: פֿאָר צייטן איז דיא פ ת ח פֿון דעם דקדוק גנץ צו גיוועזין, דען מן האט גאר ווינג דקדוק ספרים גהאט אונ׳ דאש זעלביג ווינג זיינן גימאכט גיוועזין דורך חכמי אשכנז. אבר היצינדרט זיינן פֿיל קישטליכן דקדוק ספרים מחכמי אשכנז גידרוקט ווארדן אונ׳

ספרי החנוך.

פלאים ירדה דעת שפת קדשנו בימי החושך, ומיום ליום נמעטו ונצערו דורשיה. עוממו יחד כל מאירי האור אשר הפיצו נגוהותיהם על שמי אחינו בספרד ואשר עברי גם על שמי צרפת ואטליה וחשך כסה פניהם. ואף כי כה וכה עוד התרוצצו קרני אור אחדים בקרב אחיני הספרדים, אף אור מעט זרח גם מנאות אטליה, אך אחינו בגרמניה סכבו בענן בעדם מעבור אליהם כל נוגה. ובכל אלפי רבבות תופשי התורה בתורה גם בערבות פולוניה, לא נמצא כמעט אף אחד אשר שפתיו ברור מללו ואשר ידע דרך שפתני בדקדוקה ובטוהר נאומיה. על כן נאוה תהלה שבעתים לכל אלה אשר התאמצו להורות דרכה בשפה הזאת, בשפת יהודית־אשכנזית בספרי דקדוק גם בספרי־מלין שינים ולהאיר בם עיני כל.

הראשון היא ר׳ אנשיל בספרו מרכבת המשנה או ספר רבי אנשיל [1] קראקא 1534), אשר הואיל בראשונה לכתוב אחרים

---

1) מי היה האיש הזה ומקום ממנו יצא – כל זה נעלם מעינינו, אך הכנוי ספרו של ר׳ אנשיל יורה, כי היה איש נכבד נודע לרבים. כי חבר ספרו לא קודם מהמאה הט״ז, ע״ז תורה שפתו בההקדמה, כי היא שי״א גמורה (פערלים בספרו ביטרעגע הנ״ל). אף כי המלות בתוך הספר עתיקות הן יותר, בל״ס על כי התנחלו כן מדור אל דור, וכאשר נשמע גם היום מפי מלמדינו מלות כאלה שכבר אבד כלה עליהן ואשר נשארו לפלטה מימים עברו. לפי השערת הרמש״ש, ר׳ אנשיל זה הוא אשר אנשיל הע ל י ן, אשר הו״ל בראשונה את הספר הזה. גם השערות אחרות עליו, כי בהמאה הט״ו היה גם ראש ישיבה ברגשנבורג בשם ר׳ אנשיל, איש ריבו של מהר״י ברונא. אף לערך 1520 היה בקראקא ראש בית דין בשם כזה, והשערה האחרונה הזאת אמנם יותר נוחה היא להתקבל.

המחלקה הרביעית.

המלאה אמנם דברים רבים ושונים, עד כי לא תוכל לְהֵחָשֵׁב להעתקה כי אם לפירוש לבד: „שמים לרום די הימל וואן זיא שון גאניץ הוך זיין מיט איהרם אוברשטן גלגל פּינט מן דאָך איין ענד אדר גימארקן. אך דיא ערדן אוב זיא שין גַנץ טיף איזט האט זיא דאך איין גמַארק גלייך וויא דיא ספרי תבונה מעלדין וואן דיא ערדן זעלט דורך גישטאָכן ווערן האלטש אירי דיקינג פּון אירי טיפּניש זיבן טויזנט אונ׳ דרייא הונדרט אונ׳ דרייא אונ׳ דרייסיג אונ׳ איין דריטל פּון איין מייל״... ויעוד דברים כאלה למכביר. גם הספר הזה נעתק פעמים שונות [1]. כן גם העתקת ספר אחר, אשר גם אותו אמנם נוכל לחשיב במספר הספרים הנ״ל, הוא הספר תפתה ערוך להר״מ זכות יחד עם הספר גן עדן ערוך לר׳ יעקב דניאל אולמא, אשר העתיק הבחור משה בר׳ מתתיהו סגל מקאססיל (מיץ 1777) [2] בשפה הקרובה גם היא יותר לש״א צחה: „נאך מיינם אלטר ווא מייני קרעפּטי גשוועכט, אונד מיינה עלימענטי פּר פּוילט, אונ׳ דער טאָד זיך מיט האָהר שטימי אנקינדיגט, וואז במיהן זיא זיך אומזונשט מיך ווידר אויף צו בויען, זיא בשטרעבין זיך מיך ווידר הער צו שטעלין אבר פּר געבנס, אים גענענטייל, אירי מיהי בשלייניגט נאך מיין אונטר גאנג״... וואונדר איבר וואונדר זעהי איך פארטייען געטליכי ענגל קומן פּר מיר, איהר אנגעזיכט איזט וואונדרבאר שעהן, זיי האבן אייני גלענצנדי גשטאַלט, אונ׳ זאגן לאסט אונז איין לאב ליד צו דיזם גליקליכן מענשין זינגן... מייני ברידר, מייני פּריינד, קומן אונ׳ רוקן זיך, זיא פּרייען זיך מיינט וועגן, זיא זינגן מיט שאלענדר אונ׳ קלינגנדר שטימי בשטענדיג אָהני אויף צו הערן״... אף כה וכה תבאנה גם נוספות אחדות על המקור ליתר באור.

החצוניות, מודעת היא, וע״י בתולדותיו מאת גאסטפּריינד מח שהשיב שמה על דברי גרעטץ ע״ז (תולדותיו נכתבו גם בשי״א דפוס לובלין 1889). תעתקה אחרת מהס׳ הנ״ל, המתאמת יותר עם המקור, היא של הר״א פאלינר ספרא מזולקאווא בשם שפה ברורה (זאלקאווא 1805).

1) על הוצאת הספר הזה במקורו כן גם בהעתקות, ע״ בהוצאת ווילנא ע״י הרמ״ד קאמענעצקי בסוף ההקדמה.

2) גם ההעתקה חזאת היא עם הסכמות בראשה מגאוני הארץ, המספרות תהלות המעתיק: המופלא המושלם, חובר חברים מחוכם וכו׳ גם המליצה עליו: משה שפיר קאמר וכו׳

דען וואלין זיא ניט נור פֿון אונגיפֿעהר,
זונדרן דורך גוטי גרונדליכה לעהר,
פֿון נעטליכה לייטן וינד אַנהער גינעבן,
צור פֿרבעשרונג דעם מענשינס לעבן.

טואי אויך ניט דענקן,
דאש איין מאהל לעזין,
זייא גענוג גיוועזין.
דען עש לאזן זיך ניט לענקן
לַנג פֿר שטאָקטי הערצין,
אָהני עמפפֿינדינדי שמערצין,
דורך דעם גמיהטש אָפֿטרן ערוועקען
אונטר לײדינדן יאָמר אונ׳ שרעקן.
איוך ניכט צו לעזין מיט פֿר דרוס,
אדר צו הלטין פֿר איבר פֿלוס,
אייניני עמפפֿינדליכי וואָרטן,
איף דיזי אדר אנדרי ארטן.

ואף כי לא בכל עת תתאים ההעתקה עם המקור, מחפץ המעתיק לקרב שפתו יותר לאשכנזית צחה, כדבריו בהקדמתו, בכל זאת לא רחוקה היא ממנו כביר, אף רב הוא בתוכה גם מספר המלות העבריות: „דישפוטירן מיט אַליר הַנד דעות אין איינר זאַך זוא דיא מענשליכה מחשבה ניט ערדייכן קען, אישט איינה גווישי זינד. צן פֿר שטֵין דעם יסוד אונ׳ דעם שורש פֿון וואַנין די מענשליכה נאַמור איז גיבאָרין גיוואָרין. איין גלושטנדר האט קיין מנוחה, איין רגזן קיין גוטי חברותה מיט אים צו מאכן"... העתקה אחרת מהספר הזה, היא מאת אהרן בר׳ יהושע מ ב א ר ג (האַמבורג), יחד עם פי׳ קצר. העתקת הספר בחינת עולם ע"י אייזיק אויערבאך (זולצאך 1744) בשם צ פ נ ת פ ע נ ח[1],

---

1) הוא חותם שמו: יצחק מכונה אייזק בן הקדוש ה"ר ישע"י וויס ז"ל אויערבאך מחשובי ק"ק פיורדא יע"א, בעמ"ח גרסא דינוקא ושותא דינוקא וספר באר רחובות. בראש ההעתקה גם הסכמה מהגאון הר"י איבשיץ, אשר יתארהו המעתיק בדברים כאלה: הגאון הגדול מפורסם מהור"ר יהונתן אב"ד ור"מ דק"ק מיץ, „דער דא בקאנד איז פֿר איין פרינציפאל למדן אין אלי חכמות"... האמונה הזאת בידיעתו הנפרצה של הרי"א בהחכמות

צו בזוענפטינגן. ער פיהרט איבר הויבט איין ליטרליכש פוילענציש לעבן, אונ׳ ליבטי זולכה מענשן, דיא עבין פלס פרעסין, זייפין אונ׳ ליטרליכש לעבן צו פירן זוכטן 1). העתקת הספר אבן בוחן לר׳ קלונימוס ע״י משה בר׳ יצחק אייזנשטאט (זולצבאך 1705) בשם דרך הישר יחד עם המקור. כן גם שֵנית ע״י מיכל שטערן (המבורג 1741), המתאימות יחד עם המקור והָד קול דבריו בתוכן: „החרשים שמעו, דיא גלייך טויב זיין, דיא וואלן מיך דאך פר נעמין, דז איך איין קליינה ווייל רידן וויל. אונ׳ דיא גלייך בלינד זיין, זיא וואלין דאך לוגן מיינה שטרוף׳ ריד דיא איך צו זאַמין העפטין. אויף דעש יעקב זאַמין דיא לערקייט נאר גיטאַן, אונ׳ אויף דיא קינדר ישראל דיא בילך דען רעכט וועג זיין זאָלטן אונ׳ טונן זער פר קרימן״... 2) העתקת הספר מבחר הפנינים ע״י אהרן בר׳ צבי הירש מדפים מפראנקפורט (הומבורג פאר דער הָא 1739 עם הקדמה 3) ושיר בראשה:

„פלייסיג לעזן אין געטליכי ביכר,
אבר ניכט אָהני פרשטאנד,
אדר צו שייאן יעמאנד,
וויזן דען רעכטן וועג צו גיאן זיכר.

אין דיזם צוואַהר קליינין בוך,
קענשטו פינדן אל דיין גיזוך.
האַלט, אבר אויך פר איינין שאַץ
זיינה גרונדי אונ׳ לעהר זאַץ

1) על מקור הספר הזה עי׳ בדברי הרמש״ש בספרו הגדול Hebräische Übersetzungen צד 864. לש״א צחה נעתק ע״י מיזל בחרווים בשם: Prinz und Derwisch „איך זאה דיע נאבקאממען דער גראָססען, גאר טיעף הינאבגעשטאססען, דורך דעם פערדערבענס שלונד, אויף שווארצם גרונד״ זכו׳.

2) אך במקומות שונים ההעתקה מקוצרה היא, גם במקומות אשר דרוש היה להעתיק בלי השמטה, כלמשל בסימן מ״ג על המתפארים ביחש אבותם בהחדודים שבו.

3) אשר בה יספר, כי נרצה לבקשת רבים שבקשוהו להעתיק את הס׳ לשי״א, אף כי ידע קוצר בינתו: „דא זיא אָהני אבלאז זולכש פון מיר בגערט, אונטר פאָר געבן, עש העטי מיין אהן לענגשט הירויז גיגעבנט גרושי מחזור אין דייטש איבר זעצט״...

ספרים אחרים.

גם שאָר הספרים המפיקים דעת ולקח טוב, אף כי לא יֵחָשבו על ספרי המוסר, נעתקו גם הם בידי מעתיקים שונים כהעתקת הספר בן המלך והנזיר בכתובים, (כ"י מינכן) אשר מוצאה הוא עוד מהמאה הט"ו, וכאשר תעיד עליה שפתה: „דער ווישהייט לאיט, דא ער וואור האט ווישט, אז יאבא ער זֶעט זאומן אין איין ערדן מיישט... דו בישט בר נייפֿטיג קלויג אונ׳ וויזא, נוי האב איך מיין אורן גישטרעקט זֵיר, צו דייני ווישי וואורט אונ׳ דיין לֶר. מיין אויגן הון איך אוף גיטין, אונ׳ אויף מיך זעלבשט מג איך מיך ירלין (פֿערלאַססען), דש איך מיך בין יאלטרייא וואול וויל וֶוערן, אונ׳ האבא טרוי די ווישהייט צו לֶערן"... גם העתקות אחרות ממנו בדפים, כהוצאת פיורדא (1753), גם פפר"ט (1769) אשר הוציא לאור אייזיק הומבורג[1]) והלקוחה כמעט כלה מההעתקה לשפת אשכנז צחה: „עז זאגט, דער אויטאר צור צייט דער גוואלטיגן קיניגן אין אינדיען רעגירט איינר דער לאסטרהאפֿטשטי אהן פֿר נינפֿטיגר בלוד דורשטיגר קיניג. ער בעגיהרט מיט לושט אונ׳ בטריגרייא, אייך זוכטי ער זיך דורך אלרלייא וואהל לושט

---

1) המעתיק הוא ראובן בן אברהם הלוי מחבר הס׳ נחלת ראובן על ההפטורות וכו׳, חידושי גפת ועוד. הוא מתיחש לנכד הגאון מהור"ר מרדכי אטלס, נין ונכבד להגאון מוהר"י ישראל קאפלש, ונחשב גם למדקדק מפורסם. הוא כתב גם שירים בשי"א בשם שיחת חולין, אך לא נודע מקומם איה. ע׳ בהמזכיר לשנת 1875 צד 67, במקום הובא גם שירו הקטן בש"ע: „והכסף יועיל בכל ענין, ואם אין הכסף ותם הבנין, הכי גבור יוכל להושיע, בלי חרב וחנית וקולע"...

טאָר יוטא... כל אלה הם שמות׳ בניהם ובנותיהם אשר מתו על פניהם. איך חולל הספר הזה יַעֲמַל האם האומללה בטרם צלחה בידה להטות לב בעלה אהריה לכתבו בידו, כל זאת תספר לנו במו פיה בההקדמה: „אלזו טרייסט ער מיך ׳זולכי קומר ניט זול צום הערצין נעמין, ווייל דאז קיין מענש לעבט אוף ערדין זונדר שמערצין, זיינה זיא ניט גרויש זיינה זיא קליין, זוא בין איך ניט אליין, אונ׳ ער ברענגט פֿיל ראיות אונ׳ מדרשים אונ׳ גמרות דער גלייכן, אונ׳ דא איך נון שפרייט איינה קליין טרייסט אין מיינם הערצן, זא ווידר בעט איך אים דש ער מיר דיא ווארטונג זיינה טרייסט בשרייבן זול, פֿילייכט מעכט ער איין אנדרן מענשן דער אין דיזם בוך לייאנן אונ׳ ווערט זייני טרייסטונג פֿינדן. ער וואלט עש אבר ניט טוהן, דערהייל ער מוז זיין ספר פֿארטיג מאכין [1]. נין איך ׳ריד אונ׳ וואר מפציר אין אים פֿון טאג צו טאג, ביז איך צו גמיט גפֿיהרט האבע אונ׳ גיזאגט צו איהם: „עש איזט קיין אונטערשייד מיט וואש מן מזכה רבים איזט. הן לשון הקודש הן טייטש. אונ׳ דורך מיין פֿיל ריידן האט ער גיזאגט, ווייל איך בפֿינדן האב, דש דר רמב״ם איין זולכר למדן וואהר אונ׳ ער שרייבט זיינה ספרים אין צרפת (!), דא מיט אלז יערוועדער עש פֿר שטין לאזן זאל... דא האט ער זיך אהין זעצט אונ׳ האט דאש בוך גימאכט קיגן מיינה זיבן קינדר וואז גשטארבן זיין, צו איין גדעכנס. אידר טייל ווי גיהיישן האבן מיינה קינדר״... תוכן הספר הוא כתוכן שאָר הספרים כאלה, דברי מוסר ותוכחות המיוסדים על ספרי הקודש והמדרשים ועוד ספרים זולתם יחד, עם משלים ופתגמים ושאר דברי חפץ [2].

---

1) היא קוראת גם בשמות את הספרים אשר חברו הם: עלי באר וועלכש איין דרש ספר איז אויף תורה אונ׳ נביאים, וויא אויך נאך איין אנדר ספר, וועלכר איין ילקוט איזט אויף מדרשים אונ׳ גמרות אונ׳ דש ער היישט באר לחי רואי, אונ׳ ווידר איין דריט ספר וועלכש איין פירוש איזט אויף חובת חלבבות דש ער היישט מיט נאמן מי הבאר, אונ׳ ווידר איין פירד ספר וועלכש בשרייבט דיא עברונות, וויא מן די לוחות מאכן זאל וכו׳ אונ׳ עש הייסט מיט נאמן באר הגולה.

2) בן-יעקב באוצרו מביא גם כ״י ספר המוסר או בוך דר צוכט מאת שמעון בר׳ יהודה הכהן. הכולל דברי מוסר גם הוא הנחלק לחמישים פרקים. אך כבר העיר ע״ז הרמש״ש בהסעראפאום, באשר הבאנו למעלה כי הכ״י הנ״ל היא העתקת הס׳ בן סורא.

ושיח שוא יתפל, אשר יעוררו לפעמים גם צחוק, וכדבריו על ידיעית הטבע וסגולותיו הנפלאות המלאות הוללות, ואשר בההעתקה עוד כפלים הן לזרא. גם העתקת הספר הזה ראתה אור פעמים אחדות יחד עם המקור, כן גם לבדה[1].

גם מספרי המוסר בכתובים נודעו אחדים, אך רק אחדים לבד, לאות, איך יקרו הספרים האלה להעם, איך מצאו מהלכים להם בתוכו, עד כי לא הניחם כשאר הספרים לשכון בחושך בקרב בתי העקד, כי אם כמעט על כלם נגה אור הדפוס. מהספרים האלה הם (כ״י הרד״א): ליבסבריב ליצחק וועצלאַר, הכולל דבר מוסר שונים והנחלק ל״ז פרקים. קציר הספר ראשית חכמה בשם לב חכמה מאת נתן נטע בר׳ שמעון העקשיר (1750). והספר באר שבע לר׳ בער איבשיץ מפראג, אשר כתב לזכר שם בניו ובניתיו אשר מתו על פניו והנחלק לשבעה פרקים[2]: „דש ספר האט גימאכט ר׳ בער לאשתו בילה בת ר׳ יעקב פעריל, דיא האבין גיהאט זיבן קינדר, פֿיר זין אונ׳ דרייא טעכטיר אונ׳ זיין אלי בייא איר לעבן גשטאָרבן, האבן זי פֿר צער דש בוך גימאכט אין זיבן חלקים. דש ערשטי הֵישט גצעלט משה, דש אנדרי נצעלט יעקב, דש דריטי וואָלפֿין גריפֿט, דש פֿירטי לייבן גישרייא, דש פֿינפֿטי גצעלט לאה, דש זעקשטי גצעלט רחל, דש זיבנטי

---

1) גודל ערכו במקורו הוא בזה, כי נאספו בתוכו דברים מספרים יקרי המציאות, כהס׳ אור קדמון, תוכחות ממשוררי ספרד וכדומה. (ע׳ בית המדרש ליעללינעק חדר ראשון בהמבוא).

2) לפי רשימת נייבויער (מספר 1416) נמצאו מהספר הזה בהבודליאנה רק חלק א׳ וב׳ אך אצלי הוא בשלמות גם עם ציורים על שער כל חלק, כמו על שער החלק לייבן גישרייא ציור אריה שואג, ועל שער החלק גיצעלט רחל תמונת רחל עם צאנה וכו׳, אף על אחדים מהם גם פסוק המתאים לענינו, כמו על שער גצעלט משה, הפסוק ומשה עלה אל אלהים, ועל החלק גצעלט יעקב, הפסוק וילן יעקב במקום וכו׳. ולפ״ד הרמש״ש הוא ר׳ שמואל יששכר בער איבשיץ מחבר הס׳ אהל יששכר ובאר היטב, על מצבת אשתו חרות היא: היא בת הקצין כהר״ר יעקב פערלהאפטער אשת האלוף מוהר״ב איבשיץ (ע״י בספרו של דאָך משפחות פראג והרד״ק בספרו גלי ווינה צד 189. (ואין הדברים ברורים למדי, ע״ צונץ גם וואלף) הספר המובא אצל ב״י וזולתו בשם מטה משה לר׳ בער איבשיץ מפראג בב״י, הוא בל״ס הס׳ באר שבע, ועי״ב בקשהו הנ״ל ברשימת כ״י של הרד״א ולא מצאהו.

בסגנון מיוחד: וועלכי ווייוט „דיא בוזהייט פֿון דיא גיוואונהייט... דיא גוטע פֿון דיא ענטפֿערנונג. דיא גיטי איסטי פֿרידי, רוהי פֿאָן טונקלהייט, פֿר גנוגי פֿון וועלט זאכען פֿר מענגט מיט טרויעריי״... ועוד דברים כאלה.

אף עוד שנות עשר לפני העתקת הספר חובת הלבבות, הופיעה באמשטרדם העתקת הספר מנורת המאור ע״י ר׳ משה פֿראנקפֿורט (ד״א 1701), אשר ראתה אור גם היא פעמים שונות יחד עם המקור. כן גם[1] העתקת הספר קב וישר לר׳ צבי הירש בר׳ אהרן שמואל קודיניבור[2] אשר מצא מסילות לו גם הוא בקרב ההמונים ורבים צמאו לדבריו, על דבריו המלאים דעת ויראת ה׳, אך גם הבלים רבים בתוכו ודברי שוא ותפל, וכדבריו על השדים והרוחות ושאר מעשי תעתועים כאלה.

העתקת הספר שבט מוסר (ווילנא 1726 ד״א 1739) גם יחד עם הקריאה הגדולה הזאת בראשה: „מאנין אונ׳ פֿרויאן, טוט דש שיני ספר אן שויאן, דען דש חשוב אונ׳ ווירדיג ספר האבן מיר אין טייטש טאָן שטעלן, מיר וועלן האָפֿין דש עש גאט אונ׳ דיא וועלט ווערט וואול גיפֿעלין, דען עש טוט דען מענשן אין גאטש וועג פֿירן אונ׳ טוט אים איוף עולם הבא צירן. איר מעגט מיר וואול זונדר שווערן גלאבן, דש דר עולם עד הנה זוא איין שין ספר מוסר ניט האט טון האבן. דארום קומט צו לויפֿין, אום דש ספר נחמד צו קויפֿין, אונ׳ טוט אייער געלד ניט שפארין, דען איר ווערט זער שענין מוסר דרינן ערפֿארין, בזכות זיא ווערן מיר זוכה זיין, דש משיח ווערט אונש פֿירן אין ארץ ישראל אריין״... גם בתוכו דברי מוסר טובים ונכוחים, אך לא יחסרו גם בו דברי הבלים

1) מצוינים הם דברי המעתיק בהקדמתו על הספרות בשי״א יגודל ערכה. גם ספר אחר בשם מנורת המאור מאת ר׳ ישראל בר׳ יוסף אליקים (מת על קדושת השם בטולידה 1391), שממנו לוקחו התוצאות בש״יא בשם הלכות דרך ארץ, ע״ למעלה.

2) הר״ש קיידינובר היה אחד הגאונים המפורסמים, חבר הס׳ תפארת שמואל (תידו׳ בהש״ס והשגות) אמונת שמואל וברכת שמואל (דרשות על התורה) גם ברכת הזבח (ע״י עיר הצדק). גם בנו חבר, מבלעדי הספר קב וישר, גם הס׳ עופר האילים בכ״י וס׳ עברונות. על רוח בעל הס׳ קב וישר הנ״ל ותכונתו ישפיק לדעת דבריו בהתאוננו מרה על החנוך: איצונר זיין פֿר הגדין פֿיל מענשין, וואָש דיא לאזין לערנין זייערע קלייני קינדר צו ריידן נאך פֿראַנצויזיש לשון!״ עי׳ עיר הצדק צד 128.

מיט גיקעסטיכי ארבייט׳, „איז פֿר וועלקט אין בלאָטע פֿר זודילט אונ׳ פֿר ארבעט, אונ׳ דיא האלז באַנדין וואש דוא טראגשט איף דיין קעל, דיא ווערין פֿר ריקט פֿון זייער שטעל״...[1].

גם הספרים רבי הערך, אף כי ארוכה היא מדתם, נעתקו גם הם, כהעתקת הספר חובת הלבבות (ד״א 1716) ע״י שמואל מפוזנא[2]: „דש ספר ווערט חובות הלבבות גימעלט, עש איז נאר איינציג אין דער וועלט, דאש האט גמאכט, אונ׳ וואול בטראכט, הגאון הגדול החסיד רבינו בחיי פֿון פֿר צייטין, דז זאלין זיך דריין קערין מאן אונ׳ ווייבר אונ׳ אלי לייטן. עש איז גישטעלט איף צעהן ספרים אונ׳ פֿורטין, עש זאָל פֿר שטין יונגין אונ׳ אלטין״... כן גם הוצאה אחרת עם העתקה מיוחדה לשער היחוד, הקרובה אמנם לאשכנזית צחה, ע״י משה בר׳ יוסף שטיינהארט (פיורדא 1765) יעוד הוצאות זולתו, אשר באחדות מהן נפקד אמנם מקום שער היחוד[3], גם הספר קצור חובות הלבבות (פיורדא 1742): „וועלכש האט מחבר גוועזין הרב החסיד רבינו בחיי, וועלכש איין גרוזי הילף איזט צו דר נשמה, אלז איטליכר מענש מחייב איזט אלי טאג איין שער דא פֿון צו לייענן, בפרט בעשרת ימי תשובה איזט איין הייב אלי טאג אויז צו לייאנן אונ׳ דר נאך זיין בקשה צו מאהן, זא ווירט הש״י בידאי זיין תפלה דר הערן״... כן גם בשם חובת הלבבות „מעותק בלשון דייטש״, בלי שם המעתיק ומקום הדפוס[4], היא השיחה בין השכל והנפש

---

1) איך יקרו דברי המחבר בעיניו, יורונו דברי ההקדמה שלו, במקום יבקש, כי יקרא הקורא את דבריו עד תומם: „פֿילייכט ווערין זיא איין מקצה לייענן אונ׳ ניט אלעש, זונשט איז פֿר דאָרבין אונ׳ מבלות, דען ווען מען איין פערל טוט פֿון אלי זייטן בטראכטין, זא ווייש מען דיא ווערדא ניט צו פֿר אַכטין״...

2) כבתוב בהקדמה: ע״י סיוע מרהמוהו התורני האלוף מוה״ר שמואל נב״י מק״ק פוזנן, אשר התעסק בקדשים והעתיקו ללשון זהורית וקלילא, ממש על כל מלה. לפי הדברים בראש הוצאת חובות הלבבות בזולצבאך בשנת 1691, כבר חשבו אז להעתיקו לשי״א.

3) כהוצאת סלאוויטא. ובל״ס זו היא ההעתקה, שאליה כוון הריב״ל בספרו התעודה: „והמעתיק הרים יעתיקהו אל ארץ גזרה״. אך גם ההעתקות זולתה לא ישרו בעיני משכילינו, ובאשר יתאונן ע״ז הר״פ פירשטענטהאל בהקדמתו להעתקתו הוא: „וגם באומתנו לא נמצא כ״א תרגום אשכנזי מושחת מאד״, וכו׳.

4) גם בלי שנת ההדפסה בהשער, אך בההקדמה מפורט הפרט: ביום ג׳ תקס״ה. בתחלתו וסופו הוא אמנם בש״ע.

„דער גרונד פון אלי יסודות אונ׳ דר ערשטר ווארציל וואז אליש אן הענגט, צו גלובן דש איין גאט פר הנדין איז. עמוד העבודה אלי בוועגונג פון דען מענש איז גיקויפט פון דיא בגער פון דען בשעפר... עמוד התורה... דר מענש אין אל זיין דינשט אין זיין תורה מצוות ומעשים טובים זאל ער קיין כוונה האבן, נייארט איר ווילן זיין גיערטן הייליגן נאמן זאָנדר אייניגר גידאנקן״... גם הוא יעיר אזן על החפץ הרב בהספרים בהשפה המדוברת וכי טובים הם מאמרי פה: אין אמת אלי שמועות וואש ער הערט – התלמיד–צו פון דעם מלמד, קאן עש בעשר לייאנן אין טייטש ספרים, דען היינט אין אונזרי צייטן איז ממש דיא גאנצי תורה אונ׳ אלי דינים אויף טייטש״... את הספר הזה חבר – לפי דבריו – בהיותו נכון לעלות ארצה ישראל, למען השאיר שארית לו [1] – יורה חטאים (פיורדא 1791) ע״י הצעיר איש ימיני בנימין סג״ל מק״ק מעליץ״... עניני תשובה יחד עם העתקת צוואת ר׳ יהודה חסיד בסופו [2].. מרגניתא מאת הנ״ל (שמה 1801) אשר גם תוכנה הוא, לזכור את יום המות ולהשליך אחרי גֵו כל הבלי התבל: „דיא צייט איז גיקומן דאש דוא מוזט זיך אב שיידן פון זייא (מב״ב), דען וועלין זאו בלייבן עלינד. דא פאנגן אן דיא יונגה קינדר איידלה צו וויינן אונ׳ יאָמערן אונ׳ זאגין אוי ווייא, ווער ווערט אונז אין אכט נעמין, ווער ווערט אונז צום רבי פירין אונ׳ אויך אין דיא שול. דוא מענש וועשט דז אלז הערין, אבר ווערשט ניט קאנן העלפין״... גם ספר אחר בשם כזה בחרוזים מאת מיכל מקאלווריע (שקלאב בשנה הנ״ל) [3]; וואו זיינן דיא גיקלייט אונ׳ פיינה העמדן, ווען דז טויט קומט צו ענדן, זיינן דיא העמדין, אויש גיצוגין צו שאַנדין, אונ׳ דיא היט

---

1) בסוף ספרו יעיד גם על דבר זר הראוי לשית לב לו, והוא: פעם שמע בקרוא אשה בהס׳ צאינה וראינה הדברים האלה: „לאז קומין ירמיה דער הורין זון״... ויבהל למשמע אזניו (יסוד הדבר הוא כנודע, האגדה שהביא גם רש״י, כי מוצאו הוא מרחב הזונה), וע״כ יבקש מכל אלה אשר הס׳ הנ״ל בביתם, למחוק את הדברים האלה, ולגזור מזה והלאה על המדפיסים להשמיטם. והנה גם זה הוא לאות על פועל הגדולים אשר בוז להספרות הזאת, ובזה העמיקו שחתו, עד כי יכלו דברים כאלה לעבור בלי מבין.

2) גם צואות אחרות – אשר לפ״ד הרמש״ש הן המצאה ערבית–נמצאו בהשפה הזאת, כצוואת הגאון ר׳ נפתלי כהן (ווילנא 1803), צואת חר״א קרלינר (שמה) ועוד. מיוחדה במינה היא צַוָאַת פינטא (ד״א) הנודעת.

3) בן יעקב באוצרו ערבב אותם יחד והיו לאחד.

מאַנן אונ׳ ווייבר אודר דירין, זיך דעם יצר הרע ניט לאזין פֿר פֿירין. פֿון להק״ק אין טייטש גיריים גשטעלט אונ׳ גייט דיא וועלט צו ערין, אייז דעם קעשטליכן ספר קציר עמודי, גילה האט ער טאן שפירין; אלהנן שמש בהר״ר יששכר כ״ץ, הנקרא ר׳ אלחנן יענטילש מק״ק פרוסטייץ אויז מעהרין״... גם בו תיכחות מוסר להאדם, כי יבזה חיי הבלו ויזכיר יום המות: „אדם מענש לאז אלש ליגן אונ׳ שטֵין, בידענק דעם טאג פֿון דיינם טוט וואו דוא ווירשט אהין גֵיין, אונ׳ צי וואז דוא ווירשט קומן איז רילך דרויש צו זארגין, דען דיא ווייסט דאך ניט איב דוא שטערבשט נאך היינט אודר מארגן, אך טישט דוא בשיינפרליך זעהין, דז פֿיל לייט פלוצלינג אן תשיבה שטערבן, מען ווייס ניט וויא עז אים זייא גישעהין״... טייטש אפטייק תוצאית מהספר אבקת רוכל (ד״א 1652). ישועות ינחמית לקיטים מהספר הנ״ל גם שאר ספרים ע״י יעקב בר׳ משולם וו״ל המכינה יעקב בחיר מהעדערנהיים (האנויי 1620): עש האבן גיזאגט דיא תלמידים אן ר׳ אליעזר הגדול, רבי זאג אויש וואש ווידד זיין אונזר לעצט... שבעה שערים לשמיאל בר׳ מרדכי פיפרט (אלטונה 1736). דרישת הזאב לזאב וואלף בר׳ יוסף (ברלין 1740) [1]. מלאכי קודש לר׳ משה בר׳ אליהו [2] (זאלקווא 1745): „אין דיא גימייני שפראך וואָרין זי גישפראכן דרייא צעהן ערלייא נטייאר, דאש זיך דער ארים זינדיגר מענש זאל דאריין זיך גיוויינן, אלש דען ווערט איין נטייאר בייא דען מענשן זיין, אז דיש גמייני שפריך וואָרט גייט גיוואהנהייט גייט פֿר דיא נטויאר״... אמונת ישראל מאת גדליה בר׳ אברהם מנחם טייקים (ד״א 1764): „איך האב דען נאמן פֿון דז ספר גיהייסן אמונת ישראל, דען איך האף צו גאט, דז דורך דז ספר ווערט זיך דר מענש שטערקן אין זיין גלייבין אונ׳ ווערט זיך דר וועקן צו תורה אונ׳ יראת ה׳ איטליכי נאך זיין כאַכט אונ׳ נאך מער אז זיין מאכט איז״... הוא נחלק לשלשה עמידים, עמיד האמינה:

---

1) הוא מיחש עצמו לנכד ר׳ אהרן דיין. הסבה לחבור ספרו הוא — אומר כתקדמתו — כי אין די להאדם להיות ישר לבד, כי אם להשתדל, כי גם אחרים וזלתו יהיו ישרים: „איר ליבה לייט מאנן אונ׳ ווייבר יונגן אונ׳ מיידן, אלי ספרי מוסר שרייבן, עש איז ניט גנוג אז דער מענש איז גוט אונ׳ טוט אין רעכט פֿערטיגן וועג בלייבן, נויארט ער מוז אנדרי לייט צו גאטש דינשט טרייבן״ וכו׳.

2) מחבר הס׳ פרחי שושנים (חי׳ גפ״ת ודרשות) ובן להגאון בעל ידי אליהו (על התקנות בהתלמוד ועוד).

זולצבאַך, היא העתקת הספר מציאת עזריה לר׳ עזרי׳ מנחם הכהן בחרוזים (ד״א 1727). ארח חיים: איין שין ספר דער ניצליך פֿר יונגי אונ׳ אלטען, האט עש גימאכט איין קוישטליכר רב פֿון ארץ ישראל, שמואל בנבנישתי אין לה״ק... איצונד האט עש פֿר טויטש. אין דער טייטשן שפראך דורך האנט ר׳ יעקב היילפרין עטליכי פרומי אונ׳ אַכטבאַרי ווייבער צו ליב (וויניציאה 1599).

ארחות חיים או צוואת ר״א הגדול, נעתק ע״י יעקב בן משולם (ד״א 1649), כן גם העתקת צוואת הרא״ש בשם כזה ע״י הגאון בעל תוי״ט (שמה בשנה הנ״ל): דיא וועג אונ׳ שטעג צום אייבינן לעבן... דז דר מענש זאל דאריין גיווארנט זיין דא מיט ער זיך אב ווענט אונ׳ אב קערט פֿון אלי שטרויכלינג, זא זיך צום טוט בגעבין, אונ׳ דורך דיא זאכן וועט דר מענש דר לייכט אין דעם ליכט פֿון דעם איבינן לעבן״...[1]. ישועות ונחמות, לקוטים מספר אבקת רוכל ושאר ספרים ע״י יעקב בר׳ משולם וויל, המכונה יעקב בחור מהעדערהיים (האנוי 1620). העתקת הספר פתח עינים לר׳ משה בר׳ יעקב אשכנזי בשם „אויגין עפֿניר״, ע״י אליעזר בר׳ אחימלך (ד״א לע׳ 1664): „דש בוך עפֿנד דעם מענשן זיין בלינט הייד, פֿון אלי און גהאָרזמקייט קעגין גאָטש גיבאָט״...[2], מרפא לנפש מאת נתן בר׳ שמואל (פיורדא 1692), דברי מוסר עם תפלות, והעתקת אגרת הקדש המיוחשת להרמב״ן יחד עם נוספות שינות (שמה ג״כ 1692).

מראה להתקשט „ציאר שפיגל״ (דיהרנפֿורט 1693): אן צו הענגן אן דיא ווענט אודר טירין, אַלי טאג זיך דרוש צו ציירין,

---

1) בהדרשה שבראש ההעתקה יאמר: „וחביבין עלי דבריו (של הרא״ש) עד שלא היה עלי לטורח להעתיק ג״כ אל לשון אשכנז, כדי שהנשים אשר לא ידעו ולא יבינו בלה״ק, הנשים צדקניות תאבים וחפצים לשמוע מוסר שיועיל להם מאד מאד לשון האשכנזי, וכן לנערים וחסירי הדעת כל זה לבעבור ישמעו ויבינו ויקחו מוסר, כקטון כגדול אליו ישמעון״... בסוף העתקת צואת ר״א הדברים האלה: „ווייטרש הוט ער זיינם זון פֿון דעם גן עדן גיזאגט, דש איך האב בזונדרש דרוקן לוזן בס׳ ישועות ונחמות, (ועיי ע״ז הרמש״ש באוצר הספרים של ב״י).

2) גם על שערו הקריאה הנודעת: „איר ליבן לייט, קויפֿט דש בויכליין, עש זייַ למדן אודר גימיין, אין גישווינדיקייט, עש איז מיט איטל גוטשפֿורכט בקלייט. דש בויכליין איז וואול קליין פֿון בגריף, אבר עש איז גרוש פֿון ווען הייד״...

אבא בר׳ שלמה בוגצלוי אונ׳ פֿר פֿאלגט דירך יוסף בר׳ יעקב ז״ל (ברוינשווייג), לקוטים מהס׳ אבקת ריכל ושאר ספרים. דרך משה למשה בר׳ מאיר כהנא (ד״א 1699), אפס קצהו בשי״א.

הנה כל אלה הם הספרים, הכתובים במקורם בשי״א, אך גם רבים הם אשר נעתקו מש״ע, או אשר נכתבו בשתי השפות יחד. ההעתקה הייתר עתיקה היא העתקת ספר היראה להר״י גירונדי, המוסב שם חיי עולם, ע״י ישראל בן דניאל הזהרוני (פֿרייבורג 1583) הרצוף כלו בחרוזים: „זעליק איז דר מאן, ווען ער וויל טראגן, דאז יאך בון דר תורה אין זיינין יינגן טאגן, דש אין זיין רבי הוט גישלאגן, דש זול ער ניט קלאגן. בדענק דיך רעכט, זיי גיטיש קנעכט, אונ׳ זאלשט עש דען בורא לושן וואַלטן, זיין גיבאָט זולשטו הַלטן... מיט גוט אונ׳ מיט אֶירן, זולטו דיך דֶר נערין. קיין ליגן זול דיר אויש דיין מינד גֵיין, אונ׳ בייא דען מיסיג גֵינגר זולטו ניט שטין...[1] כן גם העתקת הספר אגרת התשיבה מהנ״ל ע״י נפתלי הירש בר׳ יעקב פוזנר (פפד״מ 1717), ושנית ע״י הרש״ז לינדין (ד״א 1742)[2] סם חיים „לעבענש עלקסיר״ לאברהם אשכנזי אפטייקר מזולאדימיר (פראג 1590), האיצר גם הוא דברי מיסר בחרוזים: „סם חיים איז דש ספר גיננד, ער ווייזט וויא זיך איטליכר זול היטן יִר זוינד אונ׳ שאַנד״... שאלת הנשמה לישראל בר׳ יוסף הכהן בהעתקת יצחק בר׳ חיים (פראג 1598): „אכצעהן אלרלייא פֿרעג אונ׳ ענטְוֶרט אויף דער נשמה, פֿר טייטשט איף דש אליר בעשט דז עש פֿר שטין קאן ורויא אונ׳ מאן. דער דרינן ווערט לייאן, דער ווערט זיך גוויש פֿרייאן, וויא זיך דיא נשמה מיט דר מייאן. איז וואָרין פֿר טייטשט ע״י האלוף הר״ב יצחק בר׳ חיים זצ״ל״... כם חיים לר׳ משה

---

1) לפי בארטלוצי (III צד 787) הופיעה ההעתקה הזאת עוד בשנת 1543 בציריך, וע״י בס׳ השנתי של ברילל חלק ג׳ צד 101.

2) העתקת ס׳ שערי תשובה בשלמות הוא מזמן מאוחר (ווילנא 1887). על שער הס׳ היי. עולם הנ״ל כתובים הדברים האלה: „דש בוך דעש אויביגן לעבענש, וועלכש דענין זוא עש לעזין אונ׳ מיט ולייש וואש דרינן בגריפֿן אישט בהאלטן אונ׳ אין צו חערק ריכטן, גנאד אין דיזר חעלט בייא גאט אונ׳ אונטר מענשן, בער אך אבר דש אויביגי לעבן ער ווירט דא צו, אינש אונש דאן דער גוטיכי גיט זאמטליכי חעלע העלפין״... הס׳ הזה נדפס גם בהעתקה פשוטה (פפד״מ 1719) רובי דבריו כנודע, לקוחים הם מהס׳ חסידים.

אמן״... דברי מוסר ותוכחות להאדם על העצימו עיניו מראות אחריתו וכי מהר יבא יומו, ואחרי ההבל ירדוף: „אִי מענש, ווארום מיינשט דוא ווערשט איביג לעבן אונ׳ טושט אלש וואש דיך גלושט.׃. בישטו דאך גיגליכן צו איינם שׁאטן פֿון פֿויגל ווען ער פֿליט, אונ׳ אן הב פֿליכט דאש בלִיט, אונ׳ אז דא אויש גֵיט איין פֿונקן דז דא גליט, אונ׳ אז איין וואָלקין אַז דא פֿר גיט, אונ׳ אז איין שנייא דער איין זומר גיט בישטֵיט, אונ׳ אז איין שטויב דז דער ווינט אין וועק ווייט״... בסופו גם תחינות אחדות לנשים. כפר דברי מוסר ליצחק אייזיק ברעזוור פראג 1712), לקוטים מהספר של״ה וזולתו. הנהגת חיים (ווילמרשדארף 1724). ע״י המחוקק צבי הירש בר׳ חיים מפיורדא: „דאז קליין ביכליין איזט וואהל בטראכט, וועד דר נאך ווערט לעבין, ווערט גפֿינדן דז איביגי לעבן. דרום האב איך עש אויף טייטש גשטעלט, אליז זאל פֿר שטין דיא גאנצי וועלט״... עם נוספות עליו מאת ר׳ יוסף דרשן: „דש האט גמכט רבי יוסף דרשן פֿון פוזנא״, יחד עם רפואות וסגולות שונות. ספר רפאל (אופֿיבאך 1787) „וואָרין זיך בפֿינדן זעכס מדות (טוגענדן) נעמליך מתון, כף זכות, ענוה, סבלנות. רצון, זאלכי איין יעדן מענשן, ווּעלכר וועגן זיינע אונ־טוגנד קיין פֿאָלקאָמיר וואַהרער מענש גהייסן צו זיין, אים הילפֿס מיטל אונ׳ העכסטה רפואה אן הענדן געבן, דאש ער פֿערנר היין ווירדיג זייא, איין וואהרער מענש גיהייסן צו ווערדן״... ולפי דברי המחבר בהקדמתו, קרא שם ספרו רפאל כשם בנו, ועיניו תְשַבַרנה לה׳, כי גמול כל עמלו בספרו לו יהיה: „דיא בלוהנונג מיינר מיהע וואָללע גאט אין מיין זאהן רפאל אב קעבין, דש ער איהם פֿער לייהע איין לאנגש אונ׳ טוגעגד רייכש לעבן״... אף אליו יפנה בדבריו בספרו: „מיין זאהן, וואכע אויף, פֿערגעס ניכט אן אלעס אובן גשריבנע, דען עש איז דיר ניצליך זא וואהל אויף דיזר וועלט אלש אויף צו קאָמענדע וועלט״... אגרת מוסר, „איין שיין ליבליך מוסר ביכל אויף דייטש גדרוקט״.. (נאוידוואהר) בלי שם המחבר עליו גם בלי שנת ההדפסה. גם ס׳ דרכי ישרים ליוסף דאנציגר (אויערבאך): „דען מענשן צו פֿירן בדרך ישרה״ (ד״א 1758) הרציף גם הוא דברי מוסר ותוכחות. סוד הנשמה מאת אברהם אריה בר׳ שלמה בומסלא (בסיליאה 1609): עש בישינט דען גרונט פֿון דען זֵילן... עש האט איין מלמד (מלומד?) טון קלויבן, אויש אנדרי ביכר אויף טייטש טון שרייבן, אונ׳ האט דש בויכליין טון טיילן אויף זיבן טיילן... אויש גיגנגין דורך הר״ר

ה״ אוצרו והעָרוך כלו לפי רוח הקוראים מקרב ההמונים, למען יבינו וידעו דבריו: „הב דו קלייני ספר דש אויך דיא נשים ובתולות פֿר שטין קענין אויז גאנציר תורה נביאים וכתובים צו זאמן גיזוכט אונ׳ אויף טייטש גזעצט, דאמיט אויך גמייני לייט זיך דרויז טרייסטן אונ׳ איטליכר דיא רפואה צו זיין צו שטאנד פֿינדן קאן״... בו ששים ואחד פרקים על ענינים שונים: „פרק א׳ שפריכט אלש וואש אויף אונט אין דיזם עולם איז, איז לייטר הבלים. פרק ב׳ שפריכט דיא וועלט איז איטליכן מענשן פֿאַלשי. פרק כ״ח שפריכט אַכט דען וועלטליכן כָבוד ניט. פרק מ״ב שפריכט ביזטו פֿר אַכט טראגי גרולט. פרק י״ג שפריכט פֿאלשי צייגין זאלן ליבר שטומן, אלש מורדען אונ׳ ברומן. פרק נ״ד שפריכט שווייגען איז איין קונשט, פֿיל רידן מאַכט און גונעט״... גם הכפר הזה ראה אור על ידי הנ״ל [1] ירד עם הקדמה בראשו [2]. מציל נפשות (קראקא בהמאה ה״יז) ממחבר בלתי נודע: „מציל ממות אין דאש ביכ־ גנגט, דיש האט גימאכט איין ת״ח וואול ביקאנט, אין אַלי לאַנד. עש רעט וויא עש דען מענשן דֶרגיט, ווען ער פֿון עולם שייט, אויך נאך זיינם טוט, וואז ער לייט פֿר ניט. דאר פֿיר זול זיך איטליכר פֿרומר מאן ביווארין, דז ווערט גָוט דר לענגן זייני יאָרין אונ׳ משיח ווערט קומן, אין גאטש נאמן, דרויף ווערין מיר זאגין

1) הרש״ז לונדון בר׳ משה רפאל מנאווהרדק דליטא גר באשכנז, ומפני מחומת המלחמה אז ירד לאמשטרדם (כדבריו ע״ז בראש ספר המדות הנ״ל), במקום תמכו בידיו נדיבי לב ואנשי חסד, גם התעסק שמה במסחר ספרים, וכבתוב בסוף הספר הנ״ל: וועד דא וויל פֿון מייני תפלות אודר דיזש ספר קויפֿן, דער זאל צו מיין הויז לויפֿן, איך וואון צו דיזר צייט בעיר המהוללה ק״ק אמשטרדם״... הו״ל ספרים שונים בש״א. גם משך בה בשבט סופר ע״ למעלה. הוא גם מחבר תס׳ הנודע קהלת שלמה (ע״ להלן), גם שת נוספות להס׳ צאינה וראינה הוצאת אמשטרדם 1732״.

2) דברים אחדים בתוכו יורונו דעת הנהגות הקהלות אז והתקיפים בתוכן. כן בקהלה אחת ראה המחבר בעיניו פרוכת יעליה שזורים הדברים: „נדבת ידי האלוף הקצין מהר״ר גרשון פרנס גימר ווידר״... וכאשר שאל לפירוש הדברים, הוגד לו כזה: עז וייא אלזא צו גאנגין. ר׳ גרשון האט זיך בבת השררה צו וועגן גבראכט מן האט אים מוזן צו איין פרנס מאכין, האט ער דיזוש פרוכת צו זיינם יחוש אין שול געבין. וכאשר הוסר אחרי כן ממשמרתו: וירד מגדולתו: „האט קהל דז ווארט גימר דא צו גיזעצט. איין יאר דער נאך הוט ער ווידר פֿיל געלד דרויף גיוואגט אלש אים דיא שררה ווידר צו פרנס גמאכט, האט ער דז ווארט ווידר לאזן דא צו שטיקן״...

דיזי דורית גאר וויניג לייט גיבט דיא דא לערנן קאנן. אנמווערר מן האט זיא ניקש לערנן לאזן, אדר זי האבן ניט לערנן קאנן אונ׳ זי האבן ניט לערנן וואָלן. איין טייל לייט זאגן וויל איך איין עם הארץ בין איך ניט שולדיג צו לערנן, לאזן לערנן די׳ דא לערנן קענן, מיינן זי ווערן גאר פטור פֿון דיא תורה, אונ׳ אין אמת זענן זי זיך טועה. דען איטליכר מענש איז שולדיג צו לערנן נאך זיינם פֿר שטאנד נאך, קאן מן ניט אין לה״ק ספרים, זו גהערט מן צו לערנן אין טייטש ספרים״... ובמו פיו יקרא בשמות אחדים מהספרים האלה, המלאים דעת ויראת ה׳, אף גם הוא יעיר על התפלות, כי טוב להתפלל בהשפה המדוברת מאשר בש״ע בלי הבין אותה: „זעלכי תפלה איז פֿר הש״י מֵין אָן גינעם וייל זי פֿון הערצן קומט, אלש איין תפלה די מן טוט אויף לה״ק די מן ניט פֿר שטיט״... הספר הזה ראה אור פעמים שונות 1).

שחור על לבן זכר להורבן (פפד״מ 1714), אשר הוציא לאור ר׳ שלמה זלמן לונדון: „דיזש מוסר ביכליין איז גידרוקט גיווארן מיט שוואַרץ טינט אונ׳ פפאיר ווייש אונ׳ פֿיין, צו מאכין גידענקן דז חורבן ביהמ״ק צו די ישראל גימיין״... זה הוא שם הספר, המלא מוסר עם תנחומות על הגלות יחד, עם הקדמה בראשו: „איר ליבן ברידר הש״י ב״ה דר בהיט אייך פֿר אלין בֵיזן מיט אל אייער גלידר, הערט מיך צו וואש איך טוא זאגן ווידר, ווען איר דש וואלט ווישן הערצליך גערין, ווארום דש אונזר גלות טוט בעו״ה אזו לאנג גיווערין, קומט אונ׳ טוט מיר ערנשט צו העדין״... חקירת הלב מאת שלמה בן שמעון וועצלר (ד״א 1731), אחד כפרי המוסר הטובים גם הוא, המלא דעת ויראת

---

1) בדברו על העתקת התפלות יאמר: „זעכט די אונזר פֿאָר עלטרן האבן אלי אונזרי תפלות אודר תהלים אדר בקשות אונ׳ אלץ אויף טייטש גימאכט... אויך סליחות אויך די יוצרות פֿון אלי ימים טובים, אויך איין טייל מחזורים גידרוקט, אויך מעמדות אונ׳ אלי תחנות אונ׳ בקשות, אפילו בייא די תפלות האט מן עטליכי יאָרן דש טייטש דר בייא גידרוקט״... הספר הזה וכה גם לכבוד גדול, כי דברים אחדים ממנו נעתקו גם לש״א ככתבם ובשם עברי: „כזבים נוראים! ע״י אחד המומרים בשם E. M. Berg. „Entsetzliche Irthümer Jüd. Glaubens-Lehren etc.“ Magdeb. 1730 אשר בו יגאין את התלמוד ופיו מלא מרורות, בספרו גם דבר המרתו בשיר אשר בו יודה לה׳ חסדו על חלצו אותו מן המצר, „ממחשבי היהדות״. הוא גם מחבר ספר אחר בנאצות גדולות, הנדפס בהמבורג בשנת 1722 בשם: Das auf Moses u. die Propheten gegründ. Christent.

ברב החיבל אשר יחפיין לעביר ארחות ימים, בלי דעת מקום הכוכבים אַיֵם ימקום הארצות והמדינות ושאר הדברים הדרושים לחפצו: „אזו ווען ער לערנט גמרא תוספות פיסקים אונ׳ קיין פסיק קיין דקדיק, איז עבן אלז איינר לאָזט זיך אין ים ארײַן, דא שמושט ער אן שטיין, עש קימט איין הארב ווארט קאן ער ניט, דא קימט ער אין איין בערג אין דר תפלה אונ׳ מחזור פֿר שטיט ער ניקש, בלייבט ער גאר שטעקן. וואש אין רש״י שטיט פֿון דקדוק בלייבט ער גאר שטֵין, מענכע מאל קענן די קינדר ניט בייא דעם לערנן בלייבן, אודר מן לאזט זיא ניט פֿאָרט לערנן, בלייבן זיא עמי הארצים. דיא גמרא ווערט באַלד פֿר געשן אונ׳ אין דר תפלה מחזור פֿר שטיט ער קיין וואָרט, וויא זאל ער ווישן נאט צו דינן״... טובים נכוחים הם גם דבריו על הבלי השוא השינים אשר מצאו מקום בקרבנו, הגם כי לא נִקה גם הוא מהם יגם הוא ילך כה וכה אחרי ההבל ויֶהבָל [1].

דרך הישר לעולם הבא מאת ר׳ יחיאל מיכל עפשטיין פפד״מ 1703): אלי דינים איוף טייטש גשטעלט, איך פֿיל שטראף דריין במעלט, ווער זיך דער נאך שטעלט, ווערט פֿיל גוטש פֿינדן אויף יענער וועלט. מן קאן ניט אלץ שרייבן וואש דרינן טוט שטין, וויא די זיבן כִתות פֿון צדיקים זיצן, איך די זיבן כתות פֿון די פֿרומי ווייבר וויא הש״י טיט זי בשיצן, איך פֿון גיהנם וויא מן דיא רשעים דן איז אונ׳ חיבוט הקבר וואש דאש פֿאר איין צער איז, זונשט פֿיל זאכן״... „היא נחלק לארבעים פרקים גם בראש כל אחד מהם הוכני: „דר ערשטר פרק בשייד דען סוד פֿון דר נשמה... פרק שני דיזר פרק בשייד דש עש גיבט אונטר שידליבי נשמות. פרק שלשה עשר דברי מוסר וואז דא שרייבט רביני תם אין ספר הישר. פרק ששה ועשרים דער פרק רעט דיא הנהגה פֿון דעם וואז קיין למדן איז״... בדבריו יעיר גם על גידל ערך הספרים בהשפה המדוברת: „בעינות הרבים דש איצינדרט אין

1) כדבריו על הרוחות והגלגולים והדקדוקים וכדומה, וביחוד דבריו גם כעד ראיה, כי בעיניו ראה כל זאת: „איך האב גיקענט איין קינד בק״ק שטאבטשב פֿון דרייא יאָר האט גיזאגט גרושי סודות התורה אונ׳ הט ועלכשטן ניט גיוואושט וואז ער זאגט״, כי כל אלה היו מעשה דבוק. גם בתולה בק״ק לישא: „הט גיזאגט סודות התורה אונ׳ הט זיך איוו גיווזן אלז איין קליפה גוועזן״... וכו׳. הבלים כאלה וכאלה, אשר יקדירו זוהר הספר היקר הזה. על השיר בסוף הספר, כן גם על החלק הב׳, ע״ להלן במחלקת השירים.

הרעה, על כי יצאה מקרב הגדולים: "פון דיא רבנים אונ׳ דאָקטורים ווייבר"... עָוֹן, אשר אמנם גםהוא לא גדול כן ולא כעבות העגלה החטאה באמת, כאשר יבין כל מבין. כן גם דבריו על משובת הזמן: „בפרט אין די צייטן אז בעו״ה דז פיל הבן לושט צו לייאנן ביכליך אונ׳ מעשיות די פון אומות העולם זיינן אויז גיקליבן"... ועוד עונות כאלה.

שמחת הנפש לר׳ הענדל קירכהאהן (פפד״מ 1707) אחד ספרי המוסר היותר טובים, הנודע בפתגמיו ובמשליו הנחמדים גם בשאר דבריו המלאים דעת ויראת שדי[1]: „דרינן ווערט איר פינדן גווישי רפואות צו די דאגות וואז רוב עולם זיין בהעפט, וואָש זייא שעדליך צו איר גוף אונ׳ נשמה. ווער דא ווערט לייאנן דיא רפואה, ווערין זיך זיין זאָרג פון אים אָב טאָן. גרושי נחמות אונ׳ צו וויזן דען בן אדם דש ער זיך אין קיינרלייא זאכן זאל מצער זיין, דען אלז קומט פון גאט אונ׳ איז אים אלי לטובה. גרושה ווישן שאפט אונ׳ ראיות וויא דיא נשמה בייא דעם מענשן איז. גרושי מוסר ותוכחות אונ׳ משלים אונ׳ מעשיות, גרושי חידושים. אלי דינים פון איין גאנץ יאָר. רפואות בקצור, וויא זיך דער מענש פאר האלטן זאל. ווער גאט ליב האט אונ׳ זיך אונ׳ נשמה וויל וואל טאן, זאל זעהן אין דיזן ספר רעכבט בקי צו זיין, ווערט ער זיך גוויש משמח זיין"... הנה כל אלה נקבצו ובאו בהספר היקר הזה, ולא אך דבר שפתים לבד הוא תהלתו בפי המחבר, כי אם כן הוא באמת. גם שפתו טובה היא ונעימה, אף כה וכה יתנוסס גם בחרוזים: „דיא וועלט איז גיגליכן צו איינם לייטר, איינר גוט ארויף דר אנדיר גִיט הרונטר. דער שטערבט דער אנדר ווערט גיבאָרן, דר טוט פיל גווינן דר אנדר האט פיעל פר לאָרן. איינר האט בירוייט לעבן, דר אנדר טוט אין דר וועלט ארום שוועבן, איינר איז גיאכפרט אונ׳ גיערט, דען אנדרן רעכנט מן פיר ניקש ווערט. אָרום אודר רייך, איז בייא גאט גלייך"... איך יקרו דבריו, זאת הן ניבל לראות גם מדבריו על החנוך לבד, בהוכיחו בשבט פיו את כל אלה אשר יזנחו הדרך הטוב, ומאנו דעת ספרי קדשנו ושפתנו ועורף יפני להם ולא פנים, בנשאי עליהם משלו

---

1) גם בערנשטיין בספוריו השתמש במליצותיו. לפי פירשט הוא גם מהבר הס׳ חידושים וס׳ אלחנן (באורים ודרושים על ספה״ק), ואולי ממנו גם הספר לקט אלחנן (סודות וכוונות על התפלה וכו׳), הנמצא בכ״י הרד״א. הוא היה חתנו של הר״צ קאדינוור מחבר הס׳ קב הישר.

איר מיט פֿר דינן, גרוש ער (עהרע) אונ׳ רייכטום ווערט איר נימר מער אנטרינן, אונ׳ מיט גוט גרייזיקייט ווערט איר שיידן פֿון הינן ...[1] הדברים האלה הלא יגידו להקירא את חֵפֶץ המחבר בספרו ומגמת פניו בו, כי מלבד דברי מוסרי הטוב, יעיר אזן גם להדינים ומלמד דעת גם ארחותם. אף ישמיעני דברים במו פיו אשר יקר ערכם מאד, וכדבריו על התפלות: „דז מייל רעט, דיא לעפֿצין פרעפלן אונ׳ דַז הערץ האט זיין גידַנקן אויף וואז אנדרשט, ווען ער ייא זעלבשט ניט וייז וואז ער רעט. נון ווען הקב״ה שפרעך צו איהם, אלש וואש דוא ביגערשט האשט וויל איך דיר געבן, נון וואז ווערט ער קענין ענטפֿרן, נון וויא זאל זיין תפלות דער הערט ווערדן. דארום זאל איין איטליכר זייני תפלה ַיר שטֵין אונ׳ ער זאל אך ווישן וואז ער זאגט אונ׳ וואז ער ביגערט פֿון הקב״ה. אונ׳ ווער דז להי״ק ניט פֿר שטיט, זאל ער זיין תפלה טאן אין אזו איינן לשון דאז ער וואול פֿר שטיט. עז זייא נון וואז פֿר איין לשון דז עז זייא נון טייטש אודר וועלש״... אליו נלוה גם הספר לב חכמים לחיים בר״ יעקב מדפיס[2]. אשר גם תוכן דבריו כן הוא ודרך אחד לשניהם.

כוכבא דשביט או „שטערן שוס״ (ד״א 1695), עם הסכמות, תוכחת מוסר לבנות עמנו על אהבתן הנפרצה לעֶדְיָן וקשוטיהן, אשר עברה כל גבול: „איר טוט איין פֿולי האַלז מיט קרעלין גילד גולד פערל, איין טייל עשירתות טראגן אויך גולדני קייטן אונ׳ שטרעקן אויז איר האַלז דז מן זאָל זעהן דיא עשירות וואז זיא אן האט. אויך וואז איר הָט אויזגיטראַכט צו גֵין · אין גישטעפטי שוא, אויך איין טייל גיין אין גיהעפֿטי שיך. פֿיל בנות ישראל הָבן אן גפֿאנגן צו גיין אין גרושי טאָרנש אויף אירי קעפ״... ועוד רַבה

1) כל דברי השער הזה נדפסו גם באותיות לועזיות באחד ספרי העם (פֿאָלקסביכער) לבדיחות בגרמנית. וממילא מובן, כי הכוונה בהדפסתם לא היתה למען לענוד תפארת ללשונם וסגנונם.

2) או דרוקר; כן גם בשם ארביך (ע״ש העיר Erbach). על ערך ספרו יאמר: כי בתוכו: פֿיל יראה בעשר ועדר אל דאש געלט. דען וערן מיר גאָטש וועג רעכט ערקענן, אונ׳ מן ווערט אונז מיט דעם גאמין ישראל צו רעכטן גענן, מן ווערט אונז זוכן אין אלי עקין, אליז גאט ווערט זיין גאולה דער וועקין, אונ׳ ווערט אונז ברענגן אין זיין הייליגן לנד, מיט גרושי עהרן אונ׳ פֿריירן זונדר שנד, אמן״... הוא הז״ל גם את העתקת מנורת המאור העתקת מסעות ר׳ בנימין ומקוה ישראל לרמ״בי, עי׳ על כל אלה להלן.

זעהן אין אונזר הייליגן תורה בייא דר ברכה שרייבט ער ונתתי גשמיכם ... איך ויל געבין דען רעגין אין זיינר צייט אונ׳ געבן דען שלום אין אייער לאנד, אונ׳ בייא דר קללה זאגט ער ניט איך וועל זי אויף אייך ברינגן, מיינט, זיא ווערדן זעלבר קומן״ ... בדבריה תעיר גם על דברים שונים להיטיב ולהשכיל, כדבריה על יונקי שדים, כי לא יתנו אותם למיניקות, כי אם אִמותן תחלוצנה שַד להם ובדדיהן תרוינה אותם. גם על האמונה בנחש וקסם ושאָר כל הבלי שוא: „מאן טאר ניט רֵידן נוך גלויבן זולכ זאכין, מן זול קיין פֿייאר געבין פֿון איין קינדרבעטערין אודר דען מאָג טאָר מן ניט צו שניידן, אודר דר אגעלשטער שרייט מיר ווערין געשט האבין, אודר דר בראַנט האט זיך אויש גישטעלט ניט לעשט אין אב, דער גאשט דער דא קומט ווערט דר טרינקן״... ועוד דברי מוסר ולקח טוב כאלה[1].

ספר לב טוב מאת ר׳ יצחק בר׳ אליקום מפוזנא (פראג 1620): „איר אלי מאנין אונ׳ פֿרויאן, אונ׳ אך דיא פֿון בשעפֿר זיינן גיהויאן, דיא יעני וועלט וועלין בויאן, קומט אלי דאז הערליך בוך אן צו שויאן, איך גלויב עש ווערט נימַיץ גרויאן, דער עש דאָרך אויז לייאנט דער פֿינט דיא גנץ יודישקייט, נאך דער לענג אונ׳ נאך דער ברייט אין צוואנציג פרקים איז גישפרייט. ווער עש ווערט דאָרך אויז לייאנן, דער ווערט זיך מיט זיינם גנצן הערצן פֿרייאן, אונ׳ מיט גרויש זענפֿטיקייט דער מייאן. אבר אלי לערנר מוז ער פֿורן דען רייאן, אבר פֿאר אלי דינג פֿאָר אן, וויל איך ענק ווישן לאזן אן קענין אונ׳ לייאנן ליגט נישט דריין, עש ליגט נייארט אין הַלטן אונ׳ טאן, זייא ווער עז וויל פֿר איין פרשון. עז הַלט אינן אין זינן גיוואַלט, אלי דעש מענשן דינים וויא אן זיך הַלט, פֿון זיינם גיבורט ביז ער ווערט אַלט, אונ׳ אלי הנהגה אין אליר גישטאַלט. זוימט ניט קויפֿט בלד, ווייל איר עש נאך פֿֿייל פֿינט, דער עש ניט וואול ביצאלט דער זינט, עולם הבא וועט

---

1) וואגענזייל יחשבנה להסופרת הראשונה בהשפה המדוברת, גם יביא בספרו על מס׳ סוטה) תוצאות שונות מדבריה. גם בראש השער בהתהלות והשבחות על הספר ידובר בה, כי עוד לא נראה כמוה: ווער הוט דש חידוש מעהר גיהוירט אודר גיזעהן, דש איין אשה העט אויש איר קאפוו וואש מחבר גיוועזן, אונ׳ העט פסוקים אונ׳ מדרשים צו הויף גילעזן״... וע״ גם בדבריו G. Zeltner אשר כתב על אודותה. מיחושה נודע רק הכתוב בשער הנ״ל: „די אשה החשובה הרבנית הדרשנית מרת רבקה ז״ל בת הגאון מהר״ר מאיר טיקטינר ז״ל ...

וצדקה, אף יוציא כל רוחו על אלה הפורצות גדר הצניעות וההילכית בשרירות לבן, ובאפי וחמתו ידבר בהן: „עש מוישן זיך דיא ווייבר אונטר דיא מאנין אויף דען נַשׁיִן אויך אייף סעודות, עש זיין ורווינד אודר ניט. זי שרייאן אונ׳ רידן אננדר. שרייט מן זיא אן זיי קערן זיא זיך ניקש דרינן, אונ׳ יונגי ווייבר ציהן זיך שֵׁיין אן אונ׳ גלאָצין דען מאַן אינן אינש פנים אונ׳ טַנצין מיט פֿרעמדי לויט אונ׳ מיט בחורים אונ׳ לושין דיא מיידן ניט דֶר צו״... מראה לא טוב, אשר יתאר לעינינו ואשר אמנם רק כראות עיני איש כמוהו ראָה, אשר כל חמודות תבל זרו לו, יעל כן עבור הנשים במחול עם אנשים נחשב לעָון פלילי בעיניו, אף כי אין תפונה, כי גם דבר כזה, מחול נשים עם אנשים, היה חָזון רחוק מאד במשכנות הגֶיתו. אף בטוב טעם ודעת ידבר גם על החנוך ויעיר איזן גם על הדבר הלא טוב, כי יעדו את הילדים בעדי – עדיים, ובזה יעוררו רק קנאה ושנאה בלב זולתנו: „בפרט אין גלות זול מן דיא קינדר ניט אזוי אויף צירן, מן שטיכט דען ויינדן (פֿיינדען) דיא אויגען דא מיט אויז, אונ׳ זיצן טאג אונ׳ נאכט אונ׳ טראכטן אויף אונש״... הדברים האלה אמנם יצדיקו גם את משפטו הקשה אשר נשמע מפיו כה וכה על זולתנו, ואשׁר היה גם לפתחין פה למנדיני להאשים נפשנו ולהשליך שקיצים עלינו כאהבב. כי אמנם לא מרוב טובה דבר דבריו ולא מענג לב מלאו שפתיו מרורות כאלה, כי אם ענות עמו היא אשר נגעה עד נפשו ומכאוביו הם אשר עוררוהו לדבר כן ולהשמיע קולו בזעם שפתיו.

ר ו ז ן ג א ר ט ן אין ספר דיני מאת ר׳ משה בר׳ אליעזר (קראקא 1579), יאצר בתוכו תוכחות מוסר יחד עם דינים: „דז בויכליין הֵישט דער רוזן גארטן אז וואיל דער ווערט גאר לושטיג אונ׳ ער שטַרקט אין מענשן זיין הערץ, אזוי אויך דער דא לייאנט אין דען בויכליין דעם ווערט אך גשטערקט זיין הערץ אונ׳ גָוט ואָרנט פֿורכט אונ׳ זיין זֶיל (זעעלע) ווערט ורייא בון (פֿרייא פֿאָן) אלי זינד די בֵיזן״... [1] מ י נ ק ת ר ב ק ה מאת רבקה טיקטינער (פראג 1609), דברי מוסר שונים המיוסדים על ה ת ל מ ו ד ושאר ספרים זולתו בהסגנון הנודע: „הקב״ה הוט גיזאגט הרבה ארבה עצבונך, דאש איז טייטש, מעהרן דיין וויהטאג. דש גיפֿינן מיר נירגענש דש הקב״ה בייא איינם פּירעניות זיין נאמן האט גידעבט, אז מיר עש

1) הוא נעתק גם לש״ע ע״י הר״ם שערטיליש עם נוספות, כן גם שנית מש״ע לשי״א, האנוי לערך 1620, גם פיורדא 1692.

טוט דעם שיני נייאי ברנט שפיגל קויפֿין, איטליכר מאן וואל דער צו לאפֿין. אייער לעבן טאג הוט זיך איין פֿיל קומליכש ברנט שפיגל אונ׳ איין אָהן טעכדיקייט (אַנדאָכטיג) אונ׳ גאטש פֿערטיקייט ניט אָן גיטראָפֿין. דרום קויפֿט עש ביהענט, אָי עז פֿילענט, אונ׳ גייט צום ענד, זא ווערט איר זוכה זיין צו גיין אין ארץ ישראל אוריין גישווינט״... הוא נחלק לפרקים שונים ובכל אחד מהם תוכנו בראשו: „דר פרק ביטייט וויא דיא פֿרויא נימט קֿלוגהייט צו ארמאָנן צום גוטן אירן מאן. דער פרק ביטייט וויא זיך וַר הלטן מיט דינשט אים הויז. דר פרק ביטייט דש מן זיך ניט פֿרייאן זול וועֿן עש זיינם חבר איבל גוט״... דבריו ידבר בנחת, אך כה וכה ישמיע גם ברוגז קולו, וכדבריו על הנשים על מעשיהן, על קשוטיהן ושיחן ולהגן, גם על השפילן כבוד בעליהן, היושבים בבית המדרש, כי בתורת ה׳ חפצם, ועל כן עליהן למצא חַיַּת ידן ולהביא טרף לביתן בידיהן, ועל כן נקלו בעיניהן ובוז תבזינה אותם: „דיא ווייבר דיא דא האנדלן אונ׳ דיא גינערין (ערנאָהרען) דאז הויז... רעט דער מאן ניט נאך אירם זין זא הֵיבט זיא אן צו שרייאן. אונ׳ זיא לויפֿט פֿאָר איהם אונ׳ ערט אָין ניט אין קיינר לייא. רופֿט ער זיא לושט זיא אין שרייאן אונ׳ רופֿין עטליכי מאל אי זיא ענטווערט, אונ׳ וועֿן ער לערינט, אודר ער טוט זיין תפלה, זיא רופֿט אין אזו לַנג ביז ער מוז ענטווערין״... אך יעוררן גם אל עֲנות בעליהן. על אלה אשר בנפשם יביאו לחמם וקודר ילכו בלחץ לבבם, לנחם אותם בשפתן ולאמצם באמרי פיהן: „ליבר מאן, זייא דיך ניט אזו מצער, גאָט ית׳ איז דר ברמיג. ליבר מאַן, מיר וועלן זיך וַר זיכרן אן זיין הייליגן נאמן אונ׳ וועלין אלש וַר גוט נעמן... ליבר מאַן, מיר האבן ווליכט (פֿילליכט) איין ארמן ורוינד אודר זונשט ארמי לייט ורומי אונ׳ האבן ניקש צו עשין. איר פנים איז וַר בלייכט וַר הונגר אונ׳ וַר לייד. אונ׳ מיר קערין אוזר פנים פֿון זי אונ׳ טונין אז מיר זיא ניט זעהין... ווילייכט האבן מיר גיהַט איין גוטן גַשט אונ׳ מיר האבן אין ניט רעכט מכבד גיוועזין אז ער איז ווערט גיוועזין, אודר מיר האבין בחורים גיהאט אים הויז אונ׳ זיין ניט ולייסיג גיוועזין צו העלפֿין צו לערנין״... דברי נועם כאלה ישים בפי הנשים האמללות ויעוררן גם לטוב לעשות חסד

טעות שגרם שם משפחתו אלטשולר, בר״ת א״ש, ואין לו שרש דבר באמת. עי׳ ע״ז בדברי הד״ר קיש – אהד מיוצאי חלציו – בהמנ״ש של פֿראנקל חלק 37. הוא נפטר בפראג בשנת שצ״ג ושמה נחצב קבר לו (עי׳ גל עד)

ווען זיא צו שיקן האבין מיט דען לייטין, זיא אין גירעכט איז איר גליבן אך. אך ווען גוים קומן אין אונזרי שולן אונ׳ הֶוירן אונ׳ זעהן, דש איר אין דער שולן מיט איינאנדר רידן אונ׳ שוואַטצן אונ׳ בלבולים טרייבן, אונ׳ דש איז אך איין גרישר חלול השם... אייך זול איינר זיין חברים ליב האבן אז אין דר הייליגן תורה גישריבן שטיט: אונ׳ דוא זולשט ליב האבן דיין גיזעלן אלש דיך זעלבשט, אונ׳ ווער מיט אידרמן איינש איז אונ׳ אידרן ליב האט, דא פֿון קומט אים אַל גוטש אין דיזם עולם אונ׳ אין דער עולם הבא״... הספר הזה כנודע, נעתק גם לש״ע, בשם ארחות צדיקים וממנו שנית לשי״א, ובפעם האחרונה ע״י שלמה זלמן לונדון (ד״א 1735), אשר לפי דבריו אמנם לא העתיקו מחדש, כי אם תקן את ההעתקה משנת 1700 (דפוס האנוי), כי רבה העזובה בה: „דען דער זעלביגי (המו״ל הנ״ל) האט פֿיל אויש גילאזין צי טייטשן פֿאָרן אונ׳ מיטין אונ׳ הינטן, דז מיינשט טייל אויש גילאזין, וועלכש אויך אין פֿיל אורטן האט ער דז טייטש לשון גישטעלט אין אזו איין גשטאלט, דש פֿיעל מענשן ניט גפֿאַלט״... אף כי כראות עינינו ההעתקה היא רק מהדורא חדשה מהוצאת איזנא, רק שנו בה האותיות לפי חוקי יושר הכתב החדש[1].

גם ספר אחר מקורי כמוהו, הוא ספר המראה או בְּרַנט שפיגל״ מאת ר׳ משה העניבש ירושלמי[2] (בסיליאה 1602): „איר פֿרומי לייט קומט הער, אונ׳ קוֹיפֿט מיינה אונטר וויזונג אונ׳ לער.

---

1) הוצאת איזנא אמנם לא ראו עיני, אך הדברים שהביא גידמן ממנה (בספרו הנ״ל על החנוך הלק ג׳ מצד 277 והלאה) מתאימים הם מלה במלה עם ההוצאה הזאת, עד כי לא יחסרו בה גם הדברים על הכתבות, אשר בלי ספק היו לנגד עיני המחבר אנשים ידועים שאליהם נתכוון בחדודיו: „אז איין כתב דר אלי מול כתובות טרייבן קאן, אז יעקיל קרוב אונ׳ משה שטאפֿיל שטיין. דר שם איז גרוש דיא נשמה איז קליין״... ואולי התכוון המחבר – אשר בכל אופן היה איש נאור ויודע מעשי דורו–בדבריו אלה לפליטי עמנו הנודעים, אשר הגדילו הסער או ואשר הרבו להרע לנו בספריהם, הם המומרים: דוילוש שטאַפֿלשטיינר אשר התנצר בנירנבערג בשנת 1536 (ע״ עליו בספרו של H. Barbeck בשם Gesch. d. Juden in Nürnberg), והשני הוא Victor Karben אשר אמנם קדום הוא בזמנו יותר מעט מהראשון.

2) מפראג ובכנויו שולקלאָפר, גם בשם משפחתו אלטשולר. הוא היה שנים רבות נאמן הקהל, ובנו הוא הנודע במגילתו בשם פורי הקלעים (ע״ בספר היובל של גרעטץ), אשר היה נכבד בעיני כל גם הוא וכהחרות על מצבתו: „ספרא רבא בר ספרא רבה״. הכנוי איש ירושלמי הוא

הכבודה הזאת, אשר לכבודה הקדיש האיש פעלו — כבר הוא לדעת, אך אין תפונה כי ממעי יהודה מוצאה[1]. כי השם מורדא לא זר הוא לנו, כי נודעו לנו אחדות מבנות עמנו גם זולתה בשם כזה[2], אף נמצאו בקרבנו נשים מלומדות גם רופאות. ובלי תפונה, גם המחבר, לנו הוא ואין לזרים חלק עמו[3]. כי איזה חפץ היה לאיש מקרב זולתם לכתוב ספר כזה?

שפת הספר כלה קלה היא ונעימה לאזן שומעת: „חלול השם איז מאנכער לייא. איינר דער איינם גוי שקר טוט אום געלד,

---

אחרי כי תוכל להיות הכוונה בהן לחבור מקורי והעתקה באחד. — כן גם הדברים „אין לה"ק ספר מדות גיננט" והדברים אשר בראשו בש"ע — לא יוכיחו מאומה, כי כמה ספרים מקורים בהשפה הזאת אשר שם עברי להם ואשר גם דברים בתוכם בש"ע. והראיה היותר מוכחת כי הוא מקורי היא זאת, כי עד שנת 1580 לא נדפס גם בש"ע, כי רק בשנה הנ"ל ראה אור בראשונה בפראג בשם ארחות צדיקים. ולא נכונה היא השערת גידעמאן, כי יראו מראש להדפיסו במקורו העברי מפני התנפלו על הפלפול, וכי ע"כ השמיטו הפרק הנ"ל מההוצאה. כי האם לא יכלו לעשות זאת גם לפני כן, להדפיס המקור בהשמטה? גם התנצלות האיש על קבלו על עצמו העבודה: „ווי וואיל איך מיך זולך דינג ניט אן נעמין זולט", הלא תורה נאמנה, כי לא העתקה היא הספר ב"א מקורי, כי איזו גדלות נצטרכה לזה, להעתיק ספר עברי להלשון המדוברת? והאם לא כל אלה אותות נאמנים הם כי מקור כזה לא היה ולא נברא?.

1) אף כי קאיזערלינג בספרו Jüdische Frauen ישימנה לנוצרית.- הדברים בהשער לכבודה הם: גוט דעם אלמעכטיגן אליין דיא איר, אלין ורויאן אונ' יונג ורויאן אנביטן מיר אונזר ולייסיגן גרוס אונ' צו פאָר אויש דר אירבארי אונ' צוויכטיגי ורויא מוראדא" וכו'".

2) ע' בדברי פרליש בספרו הנ"ל צד 174.

3) הדברים בסוף הספר הם: „נשלם ספר המדות בעזרת יושב תהלות, לך ובשר לבל חסידים וחסידות, הדרים בישובים וקהלות, נדפס בעיר איזנא ע"י פלוני אלמוני", שמזה חפץ וואלף להוכיח, כי ראשי התיבות פלוני אלמוני הם ר"ת פאוילוש פאגיוש, זפרלש, כי הוא פויליש אמיליש (עמיליויש). יאָסט אמנם ישיבנו אלינו, כי יחשיב את הר"א בחור להמחבר. זגידמן ישער, כי הוא ר' ליפמאן מילהויזן בעל הנצחון, אך הנפש לא תמלא מכל אלה. מההוצאות השונות של הס' הזה נזכיר פה עוד את הוצאת קראָקוי ע"י יצחק בר' אהרן מפרושטיץ: „ספר המדות דאש ס' שרייבט וועלכש גיטי מדות זיין צו דען מענשן אונ' וויא ער זיך דארן ביהעפֿטן זאל"... גידרוקט אין' דר הייבט שטאט ק"ק קראקוי אין דֶער צאל שמ"ב לפ"ק — ברשימת דעליטש (כ"י ליפסיאה) נמצא גם ס' המדות משנת 1503 (ע' סעראפ' 1869). בכל אופן נכתב אחרי 1395. כי יזכיר גירוש צרפת (גידמן בספרו החנוך III צד 223).

ספרי המוסר.

אם עם עשוק ורצוץ, המורדף בלי חשך והבזוי בעיני כל, אם עם אמלל ואובד כזה ידע בכל אלה לשמור מדהי רגליו ולבלי השפיל לעפר נפשו, ועוד זאת, כי התרומם על מעניו ובוזיו במדותיו הצרופות, בהצנע לכתו ובשאר כל מעלות רוחו, הנה חלק רב בזה לספרי המוסר אשר לו, אשר אמצו רוחו בקרבו, רוממוהו אל על ולא נתנו להמוניו לטבוע ביון מצולית התאוה כהמוני שאָר העמים, ספרים אשר כוננו למענם בשפתם ילשונם, או נעתקו מש"ע, למען יבינו וידעו דבריהם, (ואשר יקר מזהב סְחָרָם ומחירם מפז).

הספר הראשון הנודע לנו, הוא ספר המדות או זיטנביך (איזנא 1542) ממחבר בלתי נודע, המוקטר מוגש לכביד אשת היל בשם מיראַדאָ: „דער ערבארן אונ׳ צויכטיגן ורויא מו־דא, דאָקטאָרין דר פֿרייאן קונשט דר אַרצניי וואונהפֿט צי גוינשפורג"... עם הדברים האלה בראשו: „נאך דעם איך יַר שטאנדן הב דאש איר לישט אונ׳ בינער האט צו דעם ספר מדות, זוא האב איך מיך׳ אונטר שטאנדן מיט דר הילף גוטש ית׳ דעש אלמעכטיג אונ׳ האב עש אין דען טאג גיבראכט. אונ׳ וויא ויאול איך מיך זילך דינג ניט אן נעמין זולבי, זוא וינט (פֿינדעט) מן גישריבן אין דען פרקים ובמקום שאין איש השתדל להיות איש"... 1) מי היתה האשה

---

1) כנודע, יש מחלקת בדבר, אם הספר מקורי הוא, אז העתקה מש"ע. מראש החזיק הרמש"ש בהדעה הראשונה, אך אח"כ חזר מדעתו, ופרליש (בספרו בייטראגע הנ"ל) התאמץ להוכיח זאת באותות ובמופתים, אך דבריו אינם מוכיחים כלל. כי ההוכחה מהמלות „אָן גישריבן" לא הוכחה היא

המחלקה השלישית.

דבר עיד, זולית איזה דברים בכתב יד (בהמבורג), תוצאות מהעתקה מאוחרה (ממעתיק בלתי נודע) מהמשנה וכאשר תעיד עליה שפתה: „איין יונג פֿרויא זיא ווערט געהייראט אן מיטוואכן אונ׳ איין וויטפֿרויא אן דאָנערשטאג, דען צווייא מאל אין דער וואכין זיצן דיא יוריסטען אין דיא שטעטן אן מאנטאג אונ׳ אן דאנערשטאג״... ווען איינר האט פֿרקויפֿט דינרי זהב פֿר דינרי כסף, זא באלד אז דער בעל כסף האט איין משיכה גיטאָן אן דעם זהב חָדָשָׁה (אבוואָהל) דער בעל זהב האט דאש כסף נאך ניט אין הענדן, האט דער בעל זהב דאש כסף קונה גיוועזן.

ואולי נוכל לחשוב לאלה גם את הדברים מהעתקת מס׳ דרך־ארץ רבא ודרך־ארץ זוטא, אך לא נעתקו העתקה שלמה המתאמת עם המקור: „בכל דרכיך דעהו, ער האט גידרשת בר קפרא, וועלכש איר איז איין קלייני פרשה דז כל התורה דריין הענגט, דאז איז דר פסוק אין משלי... עז האבן גיזאגט חכמים ז״ל דער ווער גיוואָרנט איז אן דרך־ארץ דער איז זוכה אז ער ווערט זעהן דיא נחמה פֿון ירושלים, אז דער פסוק גוט ושם דרך אראנו... דאז איז אלז צו פֿר טייטן, דער דא טוט אן זיך דען דרך ארץ ווערט זעהען דיא הילף גאטש, דאז איז דא נחמה פֿון ירושלים״... [1]) גם אחדים מהמדרשים הקטנים, כהעתקות מדרש ויושע (פראג, בחרוזים), מדרש אלה אזכירה, (הנודע גם בשם עשרה הרוגי מלכות (ווילהלמרשדארף) „אין דער בארמליכן וואך—לפני ת״ב — צו לייאן) פטירת משה (פיורדא 1693) מאת אהרן בר׳ שמואל (מחבר הס׳ בית אהרן) ועוד אחדים זולתם. מלבד התוצאות מהתלמוד והמדרשים אשר בספרי המוסר הרבים והשונים, יחד עם האגדות אשר להן אמנם אין ספורות כמעט.

1) נדפסה בראשונה בהס׳ לב טוב, וממנו לקחה וואגענזייל בספרו בספרו (על העתקות התלמוד יהשוב את זה האחרון Bischoff. Fürtrag etc. להמקור), מדי דברנו בהס׳ הזה נעיר עוד, כי בההעתקות של פרקי אבות לשי״א שהביא, תחסר זו של הר״ד ראקוצאן הנ״ל.

התלמוד והמדרשים.

אף כי למוד התלמוד והספרים הקרובים לרוחו היה בכל עת למשאת נפש העם ורבים השתוקקו לדעת אותם, בכל זאת נפקד כמעט מקום הספרים בהשפה המדוברת אשר יכלו להיות לעינים להם, ואשר הורו הדרך להלמוד הזה. אם על כי מאנו תופשי התורה – כי אמנם רק בידם היתה לעשות זאת – להשפיל נפשם לשום לפני ההמונים דברים כאלה, אשר לא יכונו להם ואשר יכלו רק להוזיל בעיניהם את ערך הלמוד הזה, או גם על היות הלמוד אז בהפלפול לבד, ומה יכלו הועיל דברים כאלה, אשר יורו רק הדרך ללמוד בלי לאחוז ארחות עקלקלות? ובאמת הספרים האחדים אשר דרך ספרי הלמוד להם, הם רק מורי דרך הפלפול ועליו נוסדו יחד. וכהספר סוגיות החלוקים [1] גם דרכי חלוקים [2].

גם ההעתקות מהספרות התלמודית – כמעט כאין הן, כי מלבד העתקות פרקי אבות, אשר כבר בא זכרן למעלה, גם העתקת המשניות לשבת בשם תקוני שבת [3] כמעט אין

1) המתחיל: דאש איז איין שינה הויז קשיא וכו' נגמר ג' תשרי ה' תס"ט (1709).

2) הלק בעברית וחלק בשי"א: זאת החילוקים סכימתי בע"ה היום יום ד' טו' ימים לחודש אב בק"ק בולדא, והעתקה בא מתהר"ר מאיר לובלין, והעתקתי אותה מכ"י של ש"ב מענדל קצן שטיין בן משה דיק קופף השם יחיינו. אני עוריאל בר' יצחק שליט נייבויאר (Catalogne of Hebr. Msnuscripts) מוצא הס' הזה הוא מהר"ר לובלין (נפטר 1616).

3) לפי מראה החצון מוצאה מאחד בתי הדפוס בפולין לקץ המאה הי"ת. ע' (Hbr. Bibliogr. 1900 p. 44)

לשם. גם כרוזים שונים, כהכרוז מרבני ד׳ הארצות ביאראסלאוו בשנת ת״ו (1656) [1], וכרוז חרם הרבנים בקראקא [2] ועוד רבים זולתם. מאשר רק בהשפה הזאת היתה היכלת לדבר עם ההמונים ולהבינם דעת. ולמרות היותה נמבזה ונמאסה בעיני הגדולים, לא יכלו מלט נפשם ממנה רק בה לבד יכלו להטיף גם למוסר, הגם כי כתבו דבריהם בספר בש״ע [3] ורק היא לבדה היתה להם לפה בכל עת.

1) שהביא פרליש בהמנ״ש לשנת 1864 ואשר תוכנו הוא על מעשי הרבנים: „דו קיין רב זאל ניט משתדל זיין דז רבנות מחזיק זיין ע״י כסף זזהב דבר אשר עליו, כנודע, התאוננו אז רבים. בהכרוז הזה מצוינת היא המלה „איתליכה״, בבוא בתוכה אות תיו תחת אות הטית הנהוגה.

2) משנת תקמ״ו 1786 נגד החסידים, המתחיל: הערט צו כל הקהל הקדש וכ״ו.

3) רק כה וכה נמצא איזו דרשות כתובות גם במקומן בהשפה המדוברת, וכהדרשה שהביא וואגענזייל, אך בלי אשר נוכל דעת נאמנה, אם נאמרה בע״פ או נרשמה רק בכתב לבד.

תקנות פיורדא (שמה 1728)[1], תקנות הקהלה דקהל קדש אשכנזים דאמשטרדם: „פון דיא הויך טייטשי יודיש, גומיינט" (שמה 1711 גם 1739), אשר ערכן רב מאד, כי תפיצינה אור בהיר על מערכות העדה הזאת, גם ראי מוצק הן לחיי עמנו אז. כל התקנות האלה הן ק"ב במספר ומקוימות גם מהרשית. תקנות החברה קדישא דק"ק אשכנזים באמשטרדם (שמה 1776), תקנות דח"ק תלמוד תורה (שמה 1804), הנהגות דח"ק הכנסת כלה גדולה (שמה 1794), תקנות מהחברא קדישה עטרת זקנים (שמה 1760) סדר הנהגת בית הכנסת (1759), תקנות מהח"ק מגדלי יתומים (1781) ועוד דברים שונים בשם „אמפלאציא על תקנות עיר האלהים הזאת, אשר התנוססה אז כאבן נזר בראש קהלות עמנו במעשי צדקתה ושאר מפעליה הטובים. תקנות והנהגת קהל אשכנזים יושבי האג הבירה (ד"א 1799). תקנות ברעסלוי. תקנות הח"ק דגמילות חסדים בביהכ"נ המבורגי (לונדון 1797) יחד עם נוספות עליהן ותקונים, גם בשם תקנות מיחידים ואנשי ביהכ"נ המבורג בלונדון (שמה 1795). תקנות פפד"מ משנת 1656 ועוד כאלה[2] מלבד הדברים בהפנקסים השונים אשר נכתבו אף הם בהשפה המדוברת במקורם או נעתקו מש"ע, כהפנקס דק"ק לבוב[3] קראקא[4], הילדסהיים[5] ושאר הקהלות הנודעות

---

1) גם בשם מנהגי פיורדא ע"י האחים ישראל וקאפיל בר' גומפיל (שמה 1767)

2) דברים אחדים מתקנות פפד"ם הביא הר"ם הארוויץ בספרו על רופאי פראנקפורט (Jüdische Aerzte im Frankfurt p. 28)

3) איזה דברים ממנו העתיק למעני תמנות הרמ"נ ליטינסקי, וכפי אשר כתב אלי, נמצא הפנקס הנ"ל בידי הר"ש באבער, על ההעתקה להלשון המדוברת יעיד המעתיק, כי נעתק הכל בלי חסר ויתר כלל רק דברים בכתבן ממש", וחותם: „נאום הקטן ישמעאל יואל רויזן בלאט ספרא דק"ק קראקא יצ"ו"...

4) איזו תוצאות גם ממנו, הביא הרה"ח וועטשטיין באחד חלקי המאסף האשכול.

5) עי' איזה דברים ממנו בהמנ"ש לשנת 1876, אשר יפיצו אמנם אור לא טוב על ההנהגות או בהקהלות (הפנקס הזה הוא כתוב בשנת 1661): „די וויילען זיך בעפינדען דש קהל הנ"ל אין צייט לנג עטליכע קללות ומריבות ומכסוכים אונטר אננדר גיהבט אונט דעשם וועגין דיא קהלת כידוע אין פילין היזקות גיבארין דש ענדליך דעריך כל הקהל הנ"ל מן העצה ירי"ה אלט אונ' נייא שטט אויף דש עצה בית גיפירט ווערדן אונ' קהל הנ"ל איין גירוש אן גיצייגט וכו'

עוד בשנת 1529 (כ״י אופנהיים), כן גם כ״י אחר (בהמבורג): „דען מנהג הב איך גישריבן בשיידליך, דרויז צו ריכטן יונגן אונ׳ מיידליך״ אך בלי שם הכותב. ועוד אחד, אשר אולי גם הוא עתיק הוא כהראשון, וכאשר אמנם תעיד עליו שפתו: „דער חודש ניסן איז אלמאל נוייערט איין טאג ר״ח. דאש מַכט דש דער חודש ניסן איז דר נוך אלמול צוויין טאג ר״ח אונ׳ דער איברשט טאג גיהערט צו דעם חודש ניסן. דרבויר דער מַכט דש ניסן ל׳טאג לַנג ווירט״... מהמנהגים הנדפסים הם העתקת ספר המנהגים הנודע לר׳ אייזיק טורנא ע״י שמעון לוי גינצבורג (וויניציאה 1590 גם 1593), כן גם עם ציורים שונים ע״י שמעון העניו מהומבורג (פפר״מ 1733): „ויל היפשר דען דיא ערשטן זיין גיוועזן, דאש ווערט שוין וואול מערקן אים לעזן. איוך דער באיי דאש ספר וואול פֿר מֵירט, אונ׳ מיט אליר האנד שיני נייאי קופר שטיך גצירט״...[1]) גם ספר אחר בשם „פֿון אלי מנהגים אין אשכנז״ (ד״א 1693)[2]. הספרים האלה ראו אור פעמים שונות.

אף כמוהם הם גם התקנות, אשר לרוב נכתבו מראש בהשפה המדוברת ולא רק העתקות לבד הן. אולי מאשר לא בכל עת היו מחולליהן ויוצריהן, האנשים העומדים בראש, גם יודעי ספר וש״ע שגורה בפיהם. כי לרוב נתנה המשרה על שכם התקיפים, אשר רק זרועם מָשלה להם והם רָדו בקרב העדה כחפצם ואין מכלים, אנשים אשר מקרב חשוכים יָצָאו, משפל המדרגה ודבר לא היה להם עם תופשי התורה. תקנות כאלה הן

אשר הפרידו בין עדה לעדה ונתנו מקום למפלגות שונות לבנות להן במות לעצמן, הנה הכו שרש על ידם גם הבלים שונים, ותחת החסות בחפתגם מנהג ישראל תורה, קננה הסכלות בלי מעצור. ולא פה המקום להאריך בזה.

1) בתוך הציורים נמצאו גם ציור לליל הושענא רבה, איש בלי ראש וכפות ידיו בלי אצבעות, הם תעתועי הצל, אשר כנודע, סימן רע הוא: „מנגלט אים דער קאָפּף זא גילט עז אים זיין קאפּף, מנגלט אים איין פֿינגר זא גילט עז זייני קרובים״... ועי׳ ע״ז בארוכות בהשלחן ערוך של האר״י ז״ל שיר יפה ע״ז בשם מאָנדשאטטען״ (עי׳ בספר השנתי של קליין לשנת 1853). בס׳ המנהגים הנ״ל (כ״י המבורג) לא יחסר לפעמים המזג גם במילי דבדיחותא, וכהדברים על פורים: „מאכיט מן גרוש פורים מאכיט קרעפליך אונ׳ נזייארט קיכליך אבר גרושי. גיבראָטין ווערין מיר ויל ליבר. סליק, קלין, ליסק, קלים, ילסק, קסיל, סקיל״...

2) לפי רשימת ספרי כרמולי.

אחרת עם לבבו ולהשחית ולחבל חפצו ומגמתו. כי בדברים אשר לא נשמעו כמוהם עד כה, יתגרה בתופשי התורה ויתן לאל כל מעשיהם, כי אך הבל יהבלו יקדים ורוח יאספו בחפניהם. כי כל ההוגים בהתלמוד אך טחי תפל הם ומרדפי אמרים ריקים וכל תושיה אין בם. כי מה תועיל הדעת אותו? „דען מיינה ליבה לייט, וואז העלפט עש דען בן אדם. דיא גמרא האט ער גילערנט אונ׳ קיין רב ווערט ער נים. דז ער פֿון דער גמרא לעבן מוז. דען עש איז נים אלש גילעגן אן דער גמרא אודר הלכה ותוספות״... ואם גם על כל איש החובה ללמוד ולהגות בתורה ולדעת אותה, אך לא: אויז קיין שלחן ערוך אונ׳ אך אויז קיין עין יעקב״... כי דְבַר ה׳ היא הקבלה ורק היא לבדה תַנחֵנו במעגלי צדק ובה לבד משגב עוז: „דיא גאר וואיל גינואישט זיין אין זעלכי סודות... צעהן חלקים מעהר האבן אלש דיא גדולי לומדים ווען זיא שוין קענין אלי דיא גמרות אונ׳ אלי תוספות... איטליכר מיינט ווען ער נאר קאן איין בלאט גמרא לערנן, אזוא איז ער שוין איין למדן אונ׳ אזוי זיכט (זיעהט) ער קיין אנדר ספר מעהר אן. אבר מיינה ליבה לייט, איר מוזט ווישן ווען איין בן אדם אלי גמרות אונ׳ תוספות אויז לערנט אונ׳ האט קיין ידיעה נים אונ׳ ווישן שאפט פֿון סודות אונ׳ חכמת הקבלה, איזט ער קעגן דיא זעלביגי לייט דיא יוֹא קענין חכמת הקבלה, גלייך אלז וויא איין קינד אלז ער ערשט אן הייבט צו לערנן״... בתוך הספר העתקות שונות מהזוהר ושאר ספרי תעלומות חכמה גם להג הרבה, בתקונים ותפלות גם בדרשות זרות, דברים אשר אין שחר להם1).

גם המנהגים מצאו להם מעתיקים אף הם, על היותם גם הם דברים הדרושים לחֵפץ רבים. אף כי לא כולם על אַדְנֵי ההלכה נוסָדו ודברים רבים בתוכם אשר לא יכונו, כי ברב הימים קדשו גם הם ואיש לא הרהיב עוז בנפשו לשנותם2). ההעתקות היותר עתיקות הן בכתובים, כה״כי הנכתב בידי משה בן מנחם

1) כדברי דרשתו על אור לי״ד ועוד דברים כאלה. שם המחבר הוא אריה ליב בינס האנגן (ע״י בס׳ השנה של ברילל חלק ד׳ צד 113), אף כי יכם על שמו בראש הספר, מטעם, כי החכמים הראשונים לא היו כותבים ספריהם בשמם וכו׳ רק בתוך הספר הוא מזכיר שם גיסו: ה״ה מהורר אליעזר היילפרין שהיה מלמד בקהלנו״...

2) כנודע הפתגם, מנהג עוקר הלכה. אף כי גדולים ובן שלמים התנגדו לזה. ובמרום השמיעו קולם, ובאמת ע״י המנהגים האלה, מלבד

הטהרה והקבורה ושאר כל הדברים הנוגעים לזה. העתקת הספר קצור של"ה בשם עץ חיים מאת ר' יחיאל מיכל עפשטיין (פפד"מ 1720): „דש איז דש קעשטליכי ספר קצור שני לוחות הברית אויף טייטש גשטעלט, יראה אונ' מוסר וואל במעלט, פֿון אלי דינים פֿון גאנצין יאר, פֿעלט ניט אויף איין האָר...[1] גם הדינים הרבים הנמצאים בכפרי המוסר, כהדינים בחספר לב טוב, לב חכמים, שמחת הנפש ועוד. מלבד הדינים השונים בהספרים אשר על דגל התפלות יֵחָשבו ואשר כבר בא זכרם למעלה[2], גם בסדורי התפלות והמחזורים, אשר רב הוא מספרם גם בתוכם. כי כל אלה לא נקו גם משגיאות, זאת הלא נוכל לראות מההשגות עליהן, כההשגות על הרי"מ עפשטיין. הר"ש פפנהיים, בעל הלב טוב והמנהגים (ד"א לע' 1708), אף כי בכבוד ידובר בם, וכי אם עורר איש את לבבו לעשות זאת, הוא רק על כי דרשו כן בפיהם[3] וחלילה ממצוא עֲוְלָתה בם ומתת דופי במעשיהם.

כי נמצאו גם אנשים, אשר לא רק במשגה עשו במעשיהם, על כי לא היטיבו לראות, כי אם גם בזדון עשו זאת למען לכת ארחות עקלקלות, זאת הלא נוכל לראות ממעשה בעל הכפר תקוני המועדים (פיורדא 1725) אשר כל דבריו יענו בו, כי

---

1) בטוב טעם ודעת יעיר על דברים שונים לא טובים ויזהיר להתרחק מהם, דברים הנוגעים לחיי הבית, להנקיון ועוד. כן דבריו (בהלכות מזוזה): דיא ווייבר אונ' מיידן זאלן גיווארנט זיין קיין אום זוויבר זאכן צו שטעלן בייא דר מזוזה, ניט וויא איין טייל שטעלן דש הנט פֿאַס בייא דר מזוזה, ווען זיא דיא שטוב אויז קערן ליגן זיא דיא מישט בייא דר מזוזה"... גם דבריו על המשלות מנות (הלכות פורים) ועוד כאלה.

2) דר גאסטפֿריינד בקונטרסו על תולדות הר"י אובשיץ, יזכיר גם העתקת דיני אורח חיים ע"י הגאון הנ"ל: „העתיק דיני אורח חיים ללשון עלגים (יידיש דייטש) אשר דבר אז העם השוכן שם (במיץ) למען ישוטט המון העם הצמא לדינים וכ"ו, ולא אדע מקומו איה".

3) „דר ווייל הצדיק ר' מיכל עפשטיין עליו השלום זעלבשטן גיבעטן חאט אין זיינר תפלה, ווער אין טעות גיפֿינד זול דעם אלש מודיע זיין" וכו'. מדי דברו, יעיר המחבר גם על גודל הנחיצות בהספרים בהשפה המדוברת ומביא כל אלה שכתבו דבריהם בשפת מולדתם: דער בעל חובת הלבבות האט זיין ספר גימאכט אין לשון ערבי. דאש מיינשט גאונים, דיא דא זיינן גיוועזן בגלות מלכות ישמעאל האבן גימאכט אלי אירי מיינשטי ספרים אין לשון ערבי, די גימייני לייט טובה צו זיין. ר' שמעון בן יוחאי ע"ה חאט דען זוהר גימאכט, אך רבינו משה בן מיימון וכו'. וע"י להלן הדברים בהקדמת העתקת הס' מנורת המאור.

דא מיט ער זעהין ווערדט אונ׳ פֿר שטין דען אינהאלט פֿון דאש קלייני ספר אונ׳ עש ניט פֿר אכטין״... דיני וסדר מליחה לר׳ יעקב הילברון, תוצאות מהס׳ תורת החטאת (וויניציאה), מקנת אברהם עם לקט אברהם, דיני מקוה ונדה עם ערובי תחומין (פֿראג 1731). צינת דוד ע״י דוד בר׳ גרשון דייטש („מגזע רבה טייטשליך״) מניקלשבורג (פיורדא 1756) על הלכות נקור, הענוד גם הוא בהסכמות ועם הקדמה גם בראשו [1]. דיני נקור ע״י אהרן בר׳ משה מאיר פערליש (בסוף ספרו טהרת אהרן, אופיבאך 1722), כן גם בשם סדר הנקור לאברהם ליב שוחט מאוסטרא (קראקא 1644), גם בשם נקור או בארשן (כ״י מינכן). העתקת דיני שחיטות ובדיקות למהר״י וייל יחד עם נוספות שונות, כן גם בשם כזה תוצאות מספרים שונים מאת מאיר בר׳ צבי הירש מדארמשטאט (פפד״מ 1721). לקט דוד לדוד יהודא ליב בר׳ צבי הירש מאורשיץ, דינים שונים יחד עם שאר דברים (פראג 1731). שיח השדה ליהודה ליב מפיורדא (שמה 1737), דינים והנהגות להולכי דרך. קהלת שלמה לשלמה זלמן לונדון (פפד״מ 1722), אשר גם בתוכו דינים שונים, מאירת עינים (פיורדא 1730) על תרי״ג מצות, גם בשם פקודי ישרים מיצחק (או צדיק) בר׳ אשר ראה אור עוד לפני כן (ד״א 1690), כן גם בשם פועל צדק, הוא קצור תרי״ג מצות לבעל השׁ״ך (ליוורנו 1788), ועוד אחר ברוב דברים וענין, הוא הספר חק לישראל לר׳ ישראל לנדו (פראג 1798), אשר שפתו אמנם יותר קרובה היא לגרמנית צחה.

ספר החיים לר׳ שמעון פֿראנקפֿורטר (פפד״מ 1703): „אלי דינים פֿון פֿריידן, אויף טייטש גאר וואול בשיידן, פֿר מאַנן אונ׳ וייבר יונגן אונ׳ מֵידן, מיט פֿיל וואונדר אונ׳ גישיכדין, פֿון דיא טוטן ליכדן, וויא דער מענש ווערט גיבאָרן אונ׳ טוט פֿון דער וועלט שיידן, דיא נשמה גֵיט אים הימל אונ׳ דער גוף אין דער ערדן״... דיני אבלות עם דברים שונים על בקור חולים, על

1) בה יספר גם דברים אחדים מתולדותיו: אונ׳ איך אלי דיא טאג מיינש לעבן פֿיל צרות אויז גישטאַנדן הב אונ׳ בין ת״ל אלי צייט פֿר גנינט גוועזן פֿון דיא צייט דש גאט ב״ה מיך גיפֿירט הוט פֿון הויז מיינש פֿאטרש אונ׳ פֿון לאנד מיינש גביהר אונ׳ מיך גיבראכט האט לארץ אשכנז לק״ק אלברשוואלר וכו׳״. מדי שבתו שמה התעסק בצרכי צבור שונים: מיר גרויש מיאה געבן הב אין קהל״ש זאכין אזוא וואול מיט שוהל בויאן אזן חברות אויף גיריכט אונ׳ ת״ל שיני תקנות מתקן גיוועזן וכו׳״.

בשפה קלה ונעימה: „מיין ליבה טאָכטר, זיך (זיעהע) אונ׳ מערק עבן אויף ווש איך דיך טוא לערן, ווערשטו מיר פֿאָלגן זא ווערשטו לעבן אין צוכטן. אונ׳ אֶירן (עהרע), אונ׳ גאט דער אל מעכטיג וועט דיר גליק אונ׳ הייל בשערן, אונ׳ ורייד ווערשטו זעהן אין דיין קינדרן אונ׳ דיין טאג ווערין זיך טון מֶירן... ליבה טאכטר, דוא מושט גידנקן צו ליבן דען אלמעכטיג גָוט ית׳ דֶר דיר דש לעבן האט גיגעבן אונ׳ דר דיך אונ׳ דייני קינדר טוט דר נערן... זיך אויף ווען דיר איין ארמר מענש קומט אין דיין הויז, זא מאך דש דוא עש ליבליך אנטפֿאנגשט אונ׳ טוא איקליכן מענש אֵירן, דר נאך אז דירש גאט ית׳ האט טון בשערן... טוא דען אַרמן לוייטן ניט וַר געשן. זא ווערשטו דיין ברויט מיט ליב אונ׳ מיט ורײדן עשן״... הוא ראה אור מחדש גם בתקונים שונים ע״י ר׳ שמואל (שמעלקא) בר׳ היים בשם סדר נשים: „ווייבר בוך פֿר טייטשט אויף נייא״ (פראג 1672), כן גם עוד אחר בשם מצות הנשים (פיורדא 1776) הכולל דיני היורה דעה[1] אלי דינים אויש דעם יורה דעה״...

הלכות מְטה מאת נפתלי בן שמואל פפנהיים (ד״א 1647), כן גם מקוה ישראל מאת מרדכי בר׳ אריה ליב מרגלית (שמה 1701), נוספות על הדינים אשר בספר סוד ה׳ לר׳ דוד לידא, ובראשו הסכמות מגאוני האַרץ[2] ברית מלח על דיני מליחה מאת דגאון בעל התו״יט[3], אשר ראה אור פעמים רבות, גם יחד עם נוספות שונות מאת משה בר׳ יהודה[4] ד״א 1718) עם הקדמה בראשה על גודל ערך הספר הקטן הזה: „דרום איז מיין ביט זער, דאז אידֶרר זאל דיזה הקדמה אודר פֿאר ריד ליינן,

---

1) כי לא כל הדברים הנאמרים בהספרים האלה, נקו מדופי, דעת לנבון נקל, וכאשר העיר ע״ז מחבר הס׳ מחנה ישראל (מח״נה היא ר״ת חלה נדה הדלקת הנר) על דברי אחד מהם, כי לא שמר ברית (לאחוז תמיד בלשון נקי) ובחר בתיבות מגונות ומאוסות מאוד עד אשר תקוץ ותגעל בם נפש הקורא״... ר׳ בנימין סאלניק מהוראדנא הנ״ל הוא מחבר השו״ת משאת בנימין (קראקא שצ״ג).

2) הס׳ סוד ה׳ נדפס גם בשם סוד ה׳ וברית ה׳, והאחרון הוא בשי״א. הס׳ הזה סוד ה׳ הוא מקור נאמן, כנודע, להדינים בענין זה (בעל ברית אברהם יביאנו לעד יחד עם המהרי״ל.

3) ע״י עליו להלן בספרי המוסר.

4) הוא חותם: חתן המלך ממלכי דרבנן ה״ה הגאון מוהר״ר צבי הירש זצ״ל אב״ד ור״מ דק״ק לובלין. ולפי דבריו, הוא נכד הגאון בעל נחלת בנימין, אשר שת נוספות להספר יחד עם הגאון ר׳ ארי׳ ליב אב״ד בקראקא.

(בלי המקור), לונדון ועוד, אשר אמנם כלן יחד מבאר אחת שאבו ומקור אחד להן, רק באחרות שֻׁנו איזו מלות בתוכן. ולמרות הקריאה הגדולה בראש השער, כי עינינו תחזינה נפלאות וכי עוד לא היה כן לעולמים, אין דבר בתוכן אשר חדש הוא באמת [1].

אך לא רק העתקות התפלות והפיוטים לבד היו לדבר נחוץ, כי אם גם העתקת הדברים הנוגעים להן, כהדינים, המנהגים ועוד, אשר גם אותם אוו ההמונים לדעת ולא תהיינה עיניהם תלואות רק אל מוריהם, אך רק הדברים הדרושים באמת לחפץ כזה, לא גם אלה אשר נתנו רק להופשי התורה יודעי דת ודין [2]. בראש כל אלה מתנוסס הוא הספר הקטן בשם מצות הנשים בחרוזים: „פון א ורומן רב אונ׳ קוישטליכן רֶביצין״ אשר ראה אור בראשונה בוויניציאה בשנת 1552, ואחר גם ע״י ר׳ בנימין אשכנזי מהוראדנא בשם סדר מצות נשים (קראקוי 1597), כן גם בסיליאה בשנת 1602 בשם פרויאן בוכליין: „איין שוין פרויאן בויכליין נאך דר לענג בישיידין וויא זיך איין איקליכי ורויא זול האלטן מיט חנ״ה אונ׳ דיא ליכט צו אן צינדן אן דיא שבתות אונ׳ ימים טובים. גידרוקט אין דר גיוואלטיגן שטט בסיליאה הגדולה אין דעם אז מיר צילן דרייהונדרט אונ׳ זעבציג אונ׳ צווייא אין דער קלייני צאל״... על ערך הספר יורו הדברים בראשו: „ניט דש איינר האט דש בויכליין בטראכט, אודר האט עש אויש דען קאָפּא (קאפף) גימאכט, נייארט גיקלייבט אונ׳ אויש אלין ספרים בקומין, אונ׳ בר׳ רשות פון רבנים גינומן, דש מיר ניט טונן גרייזין אונ׳ זולן איינן חם ושלום און רעכט אונטר וויזן״... אף ערוך הוא כלו

---

1) בהשער של הוצאת פראנקפורט משנת 1786 הקריאה הזאת: דיוויש מחזור האבין מיר מון דרוקן נייא, אלש דורך אויש מיט טייטש פייני דא פאריגי מחזורים ניט וואול קען פר שטין, האבן מיר עש נון גמאכט גאנץ שין, אויף דיא הייטיגי מאניהר, נאך איטליכם זיין פלאזיהר״... מלות אחדות שנו גם מפני הטעם הידוע, כמו עובדי אלילים תחת פעלקיר וכו׳.

2) לפי אגדה אשר שמעתיה בילדותי העלו לפני דורות רבים על המוקד בווילנא את העתקת השולחן ערוך להלשון המדוברת, על כי החלו ההמונים וביחוד הנשים, לפסוק בעצמן פסקי דינים. אם היתה באמת העתקה כזאת ועד כמה נכונה היא השמועה — ממילא מובן, זאת לא נוכל דעת כאשר לא נוכל דעת גם כמה מהאמת בהאגדה על הספר מעם לועז (העתקת סה״ק לספרדית בעין הס׳ צאינה וראינה), כי התאמצו חכמי הספרדים (רבניהם) להכחידו, מיראתם, פן על ידו יאבדו ערכם, ואחרי כי בו כלול הוא הכל ואין עוד צורך בדבריהם.

איז גלייך איין שערבן דר דא ווערט צו בראכין אונ׳ אז איין גראז דר בור דארט אונ׳ איין שאטן דער דא אליבר וארט (איברפאהרט) אונ׳ הין גיט, אונ׳ אז איין שפראצונג די דא ור ווערקט אונ׳ אז איין וינט דר זא הין וועאט"... גם כ"י אחר (שמה) הצעיר אמנם ממני לימים, והנכתב בשנת 1590 ע"י אליקום בר׳ שמעון המכונה זלמן אויערבאך [1], ועוד אחר (כ"י המבורג), אשר בו כבר נשמע גם קול הקריאה הנודעת בשערי הספרים האלה בתהלות ובתשבחות: „אלי די ורומי דיא ווערן זיך משמח זיין מיט דעם מחזור, עז איז איין חידוש, דאז איז ניט מיין ווארדן גיבונדן (געפונדען) ווייל דער עולם שטיט, אונ׳ איז בתכלית וואל ואר טייטשט אונ׳ וואל מהובר, דש מן אלז וואל ואר שטיט אלז איר וואל זעלבשט ווערט זעהן אי"ה"... ההעתקה היא בהסגנון הנודע: „איך וויל אויף היבן מייני שטים זיילר מיט וויינן אונ׳ קלאגן, דיא זינט מיינר יוגנט זיין וויא דיא גיפלאכטיני זיילר פון איין וואגן, איך וויל וויינן אונ׳ היילן בייא נאכט איבר מייני זינד"... [2]. מההעתקות הנדפסות הן הוצאת קראקא משנת 1571 גם 1594 ע"י ר׳ אביגדור כ"ץ ז"ל [3], כן גם ע"י אשר אנשיל בר׳ יוסף מרדכי מפויזנא (פראג 1600) בשם מחזור של שלש רגלים. קרובץ: „דאש איז ראשי תיבות קול רנה וישועה באהלי צדיקים דער מחזור וואול פר טייטשט אונ׳ אויף דאז בעשט גיקלויבט אויז אלי מפרשים"... אשר ראה אור בפראג בשנת 1615, ואחר פעמים שונות במקומות שונים. גם הוצאות אחרות, כהוצאות אמשטרדם, פראנקפורט דמין

---

1) כפי הפרט בסופו: אלהיא הוט דז מחזור בון ר"ה אונ׳ י"כ איין ענד. דז הוט מיר הש"י וברוך שמו גיהולפן דז איך ת"ל נון ר׳ פעמים הב אויז גישריבן אונ׳ ווערט מיר ת"ל ב"ה ווייטר אך העלפן. היום ~~יום ב׳~~ בחדש אב בשנת בכל המקום,,: שמ"י אבוא אליך וברכתיך"... ההעתקה היא העתקת מלה במלה: „מלך אזור דער קייניג איש אומגורט מיט שטערק, אכפר (אכטבאר) בישטו אונ׳ אכפר איז דיין נאמין מיט שטירק. צו דיר אישט די מכט מיט דער שטירק קייניג אישט גיקלייט מיט קליידר ראבונג ער קלייט אן דעם טג רבונג וכו׳

2) גם כ"י אחר הנמצא בהוואטיקאן ואשר ייוחש גם הוא להמאה הט"ז, אך הרמש"ש מסופק בזה.

3) לאלו בספר השנה הנ"ל של בוש יקדים הוצאת ההעתקה והפרט אצלו 1549, ובל"ס טעות הוא (תחת 1599). לפי דבריו, נדפסה מאז ה׳ פעמים ובפעם האחרונה בדיהרנפורט 1709. ההעתקה אמנם איננה מקורית, ולפ"ד המעתיק בעצמו „כי אסף ולקט מהעתקות שונות שהיו לפניו". וע"י הדברים ע"ז בהקתולוג הגדול של הרמש"ש צד 390.

העתקת המחזור, הדינים, המנהגים ועוד.

אם יֻשְׁרַשׁ מנהָג מי ממקומו יסיענו וביד מי תצלח להכחידו משורש? הן יראים ושלמים השמיעו במרום קולם על הפיוטים, כִּבְדֵי פה ונלעגי לשון, ואחת דברו, כי לא יכונו דבריהם להתפלות, ובכל זאת לא נכחד עָצמם ועוד רבים הם המחזיקים בם גם נקדשו בעיניהם אף הם כסדור התפלות. אם ממורא ופחד פן יחוללו הקודש על ידם, בהרחיקם אותם מעל פניהם, או רק על מאנם לנגוע במסורת אבות, בנחלת שנות דור ודור ועל כן יקרו בעיניהם 1). אך להם הן דרוש היה עוד יותר מאשר בסדורי התפלות, להפיץ נגוהות עליהם ולפרוש אור על מחשכיהם, כי כבדו עוד יותר מהבין משאָר התפלות, ועל כן נראה עוד מראש העתקות שונות, אשר נשארו עֲדֶנה בכתובים ואשר אולי מוצאן הוא עוד מהמאה הט"ו, וכה"כי העתיק (כ"י מינכן) אשר שיבה רבה חופפת על שפתו: „איין מענש זיין גרונט ועשט דר איז אונ' קומט בון דר ערדן אונ' זיין לעצשט עש ווערט ווידר ערדן. מיט מויא (מיהע) זיינש לייבש ער מוז ערביטן אונ' ברינגן זיין שפייז. עש

1) התלונות על אמירת הפיוטים נודעו למדי, אף כי לחרוץ משפט, כי מלאו גם „דברי חרופים וגדופים אשר יגדפו את ה'" כדברי סטנאוו בקונטרסו הולך תמים (ברלין תקנ"ה) אמנם משפט חריף הוא יותר מדי. איך גדלה קדושתו בעיני רבים, הלא ישפיק לראות רק דברי בעל הס' זכירה, „כי בכל פיוט יש סודות נפלאות" וכו' וקבלה בידינו מפי זקנים וחסידים, מי שמקיל ואומר אינו היוב כ"כ לאומרם, אינו מאריך ימים ח"ו"... גם נודע, כי מהרי"ל הצדיק עליו את הדין שמתה בתו עליו, על כי שנה ברעגנפורג סליחה אחת ממה שנהגו שמה.

בפינות גג בית המדרש במקום מגורי המחבר. וכל עמלו עלה בתוהו וכל יגיעו היה לריק 1).

1) ע"י כל זה ברחבה בדברי שטין בספר השנתי של בוש לשנת 1846 הוא היה סוחר פשוט „והשכלתו" עלתה לו בעמל רב. איזה דברים מקורות חייו יספר לנו האמלל בהקדמתו: „אליין דלות ועניות צרות אונ' ווידר וורדיקייט דעד שונאים האט מיך גיצוואונגן דש איך הב השם ית' מוזן אום הילף אן רופן. דער וייל מיך מיינה עלטרן אליין גילאָזין האָבן און קיין פריינט אין דער גאנצה וועלט הב איך מיין גנצה הפנונג צו השם ית' גישטעלט אונ' הב טרושט גזוכט אין דנה ליבליכי ספרים ... הוא הקדים לבוא — יעיד שטיין בצדק — במאה שנה לפני פרידלנדר, ובאמת נוכל להשתומם ע"ז, כי יכול או איש פשוט כמוהו, לערוב לבבו לעשות כדבר הזה.

אלזא קאן קיינר יראה טהורה הָבֶּן ווִיא אלישע בן אבויה זאגט, דען אין דער יוגנט האט ערש ניט ַוַר שְׁטַנדן, אונ׳ ווען ער קומט בייא יאָרן, דש ער דש טייטש לייאנן ַוַר שטיט, זא איז זיין לֶב ַוַר שטאָקט אונ׳ קאן אויז דעם טייטשן קיין חָכמ געמיאט פַּסֶן. דען ער לייענט עז איבר הין אונ׳ נימט ניט צו הַרצן פִּיל ווייניגר דש להי״ק, דארום קומן אלי לייכט פָּרטיג דרכים דער פֿון, אונט פֿון אלי אונזר בוזהייט איז דש די אָרזַך דש מן דען קינדר אין דער יוגנט אירן למוד ניט צו הערצן ברינגט״... ולמען הסיר המכשלה הזאת, כונן היא פעלו הזה: „אלזו זֶלכס איבל שטנט אב צו הֶלפֿן הב איכש גיוואָגט אונ׳ הב מיך אונטר שטַנדן דיא פֿאר גֶמשטה צו זַמֶן גילֶזנה תפלות אונ׳ כוונות זַמט איין טייל קאפיט תהלים זא גוט אלש איכש גיקענט האָב, אין טייטש מוטר לשון דרוקן צו לזן, זֶלכה תפלות וֶורן דורך דרינגנן בייא גאט דעם אלמֶכטיגן אונד אויך דעם מענשן אין זיינם הערצן, דש ער זיך אין פִּיל מעשים ווערט בֶסרן אונ׳ וֶורט ניט זא ביז מער זיין אונ׳ וֶורט גרויס שלום ברינגנן. דען מיר זיינן בייא דיא אומות אים ַוַר דַכְט, מיר הֶטין תפלות צו ביטן אים רמאות, אונט אַך דיא קינדר וֶורן לערנן מיט איין שין לשון רידן אונ׳ אך שרייבן אָנו גרייזן״...

אף יתאמץ להצדיק פעלו ומעשהו בדברי הספר חסידים, ארחות צדיקים ועיד כמוהם ולהראות יושר דרכיו בם.

התפלות הן, מלבד העתקת אחדות מהתפלות הנודעות, גם מקוריות בשמות שונים כמו: איין שינה תחנה דיא מן אלי טאג זאגן זאל. איין תפלה ווידר דיא ַוַר פֿירונג דער תאות ליבות. איין שין תחנה ַוַר איין לַנטץ מן דער קיין למדן איז. איין שינה תפלה צו ביטן דז מאן און ווייב ליבליך לעבן זאָלן. איין שין תפלה ַוַר איין משרת אודר פילצל״ (מאֶדכען) ועוד תפלות כאלה באותיות מרובעות ומנוקדות, דבר אשר אמנם לא יכול לעבור בלי מבין. כי אם גם עמדו הרבנים ושאר תופשי התורה מרחוק ולא שתו לבם מעולם להספרות הזאת, אך לא יכלו להעצים עיניהם מהמראה החדש הזה ולבלי התבונן להתוצאותיו. ועל כן השמיעו במרום קולם ובמו פיהם נתנו את הספר לחֵרם עוד בטרם צלחה ביד המחבר לחלקו ולהפיצו, וכמעט ההוצאה כלה מצאה קבר לה

מינץ ושמואל גינצבורג (ד״א), ירח יעקב (שמה 1699) ורחמי יוסף, (דיהרנפורט) גם התחנות מהאשה סעריל בת ר׳ יעקב הלוי מדובנא בשם תפלת אמהות לחודש אלול (פפד״א 1783). תחנה שערי דמעות: „דיזי הפשי תחנה, גושריבן גיווארדן פון לה״ק אויף טייטש איבר זעצט, פיל מיה גיקאָשט האט אין זאלכי דרוק צו שטעלן... אליין אבר איך האָב מיר דיא צייט ניט לאזן פרדרישן צו צייגן מייני האנט שריפט, וויא אויך איך דענקן טוא דא מיט איין פריזענט צו מאכין אן דיא אירבארי פרויא פריידכה גאטין דש ר׳ משה ליב אויז אַנקלאַם (1782), ועוד תחנות מתחנות שוגות, מלבד אלה אשר ראו אור יחד עם סדורי התפלה, כסדר התפלות ד״א (1704 גם 1713), פפד״מ (1696), דיהרנפורט (1705), זולצבאך (1712), פראג (1718), ווילנא (בשנה הנ״ל) „מיט טייטשי תחנות״, ועוד בסדורי תפלות זולתם. (בהסדור דיהרנפורט על התחנות שבו: איינה פרומי יודין האט עש גיהיישן צו שטעלין אריין).

כחזון בודד, גם חזון זר, הוא אוסף התחנות בשם „ליבליכה תפלה אודר גרעפטיגה אַרטצנייא פאר גוף אונ׳ נשמה״, מאת אהרן בר׳ שמואל מהערגרשליתה: (פיורדא 1709) „דיא ניט אין זולכעם טייטשן דרוק גיוועזן איז וייל דיא וועלט שטיט, און לאזט אייער ווייבר אונ׳ קינדר פלייסיג דארין לייאנן, זא ווערדן איר גוף אונ׳ נשמה רעכט ערקוויקן״ דען דאש ליכט ווערט לייכטן ביז אין אייערם הערצן, זא באלד אלז דיא קינדר איבר לייאנן ווערן, זא ווערן גלייך אַך ורשטין אירה תפלות״... תכלית חפץ המחבר הוא, לשים תחת התפלות בש״ע, אשר רבים לא ידעו ולא יבינו דבריהן, את התפלות בהשפה המדוברת, אף יתאונן במו פיו על למוד ש״ע, אשר יעמיסו על הילדים בעודם באבם, כי אך לרעתם הוא: „בייא אונז איז דער מנהג, דאש איין קינט פון יוגנט אויף מוז לה״ק לֶרנן, וועלכש זיין יונג לֵב גאר ניט ורשטיט, אונ׳ איך דער רבי ניט אנדרש קאן אלז וויא ער אך גילֶרנט האט,

---

בהתפלה נאכט לייאן הנ״ל גם תחנה בחרוזים, המתחלת: אך מעגש, וויא טראגשט דוא זולבן היהן מיט״...

לע׳ 1689): „פֿון מויל דען תנא אלעזר בן ערך פ״ר שני וחמשי אונ׳ איין פריזנד איז זיא גישיקט וואָרין פֿון שטאט חברון״. „איין שיינה נייאי תחנה צו זאמן גיקליבן אויש ספר של״ה (זאלקאוו לערך 1692)[1] „איינה שיינה נייאי תחנה, וויא דער מענש זאל מתודה זיין ווי ער תפלה טוט, זיא קומט פֿון ר׳ אליעזר הגדול״, (יחד עם התחנה הנ״ל מר׳ אלעזר בן ערך). מנורה, הוא אוסף תחנות שונות להדלקת הנר ועוד מאת דוד בר׳ שמעון זויגערש (פפד״מ 1700). ״תחנות וואש מן זאל זאגין פֿון ר״ח אלול ביז יוהכ״פ״, (פראג לערך 1705) ע״י האשה בילא בת הקדוש ר׳ בער בר׳ חזקיה, ממשפחת הורוויץ, אשת ר׳ יוסף חזן, כן גם בשם כזה ע״י האשה רחל בת ר׳ מרדכי סופר מפינטשוב. סדר תחנות או טייטשי תחנות (פפד״מ 1723): „גאר היפש בישיידליך פֿר פֿרומי ווייבר אונ׳ מיידליך, אלי דיא דא האבן גוטי רייני גידאנקן, די לובן גאט ית׳ אונ׳ צו דאנקן, אום דיא גרוש גאב דיא ער טוט געבן, דען מענשן אלי טאג זיינש לעבן״... „נייאי תחנות ובקשות״ (פיורדא 1749), אשר לפי דברי המו״ל עוד לא היו לעולמים: „איך הב גיזעהן אונ׳ פֿר נומין דיא תחנות אוף טייטש ניט ווארין צו בקומין, אלזא איך מיר גידאַכט, אונ׳ זיא אויף טייטש גימאכט, דען זיא זיין נוך ניא גיטריקט גיוועזין, גלייך איר ווערט פֿינדן אים לעזין. דרום קומט ביהענט צו לויפֿן, אונ׳ טוט זיא בלד קויפֿן, אונ׳ לאשט אייך ניט פֿר דריסען פֿר דש וויניג געלט, איר קענט אייך קויפֿן דיא אייביגי וועלט״... אף כי הדברים האלה כבר שמענום בראש שער התחנות הוצאת זולצבאך משנת 1733[2]. גם לפני כן הופיעו שמה (בפיורדא) תחנות כאלה (בשנת 1712) בשם: „דיא אויזערלעזין אינ׳ וואל ערקלערט״. איין שינה תחנה „אב זונדרליך פֿר דיא ווייבר״ (פראג 1792), גם אוסף תחנות בשם האר״י, אשר ראו אור שמה גם הן עוד לפני כן (1708 גם 1709), כן גם התחנות מאת מתתיהו בר׳ מאיר סאָבאָטקי[3] (שמה 1718). תחנות מאת משה

---

1) עי׳ למעלה בתוך התפלות.

2) תוצאות ממנה הביא גרינבוים בספרו צד 330.

3) הוא מיחש עצמו לנכד המה״רל. בהקדמתו יאמר, כי חבר התחנה בעצמו: „אויש טיינם קאָפף גמאכט״, אף יחוה דעתו, כי להנשים טוב הוא להתפלל בהשפה המדוברת מאשר בש״ע (סעראפאום 1849 צד 78). תחנות שרה בת טובים ועוד הלא נודעו למדי, וע״כ לא קראנו פה בשם גם אותן.

(דעסוי 1699), כן גם בשם כזה לר׳ צבי הירש קאדינובר (פפד״א 1709). ווידוי הגדול, תוצאות מהספר שני ליחות הברית ע״י מאיר ווערטהערש, גם בשם תפלה לעני (פראג 1688). העתקת הספר מושיע חוסים לאבהָהם יגל עם סדר פטום הקטורת לבד (פפד״א לערך 1719): „צו זאגן בשעת הדבר בר מינן אודר זונשט איין צרה שלא תבוא״... דרך משה למשה בר׳ מאיר כהנא (ד״א 1699), אשר גַם בו איזה דברים בשי״א. העתקת תפלת אדון חסדיך או מי כמוך (ד״א 1700), העתקת האַקדמות (פיורדא 1694 גם פפד״מ 1721) ועוד דברים שונים זולתם, אשר כלם יחד הן יורונו דעת, איך דאגו לשלום העם כל אוהביו ובכל כחם התאמצו להיות לו לעזר ולהועיל במעשיהם ולא חסה עינם על עמלם למען טובתו.

אף מלבד כל אלה נחלה רבה להספרות הזאת גם בהתפלות הנודעות בשם תחנות אשר נכתבו כמעט כלן במקירן בשי״א, ורק אחדות מהן הן העתקות מש״ע. התחינה היותר עתיקה הנודעת לנו, 1) היא מקץ המאה חט״ז מאת אברהם אפאטעקר (פראג לע׳ 1590). כן גם בשם תחנות ובקשות מאת חיים בן שמחה אשכנזי לוי איש שוואבן (בסיליאה 1609), ועוד בשם כזה בחרוזים (פראג 1615). סדר תחנות: „דיא תחנות היבש בישיידליך, פר פרומי ווייבר אונ׳ מיידליך״ (ד״א 1648). כן גם בשם כזה מאת יהודה בן מרדכי ושמואל ב״ר משה הלוי, אשר לפי דבריו, התאמץ לנקותן מהשגיאות אשר בההוצאות הראשונות: „דער וויל איך האב גיזעהן, דאש דיא הייליגי תחנות זיין נון צווייא אודר דרייא מאל גידריקט וואָרן מיט פיל טעות״... (שמה 1650). „איינה שיינה נייאי תחִנה, זיא קומט אויש ארץ יש־אל״, (דיהרנפירט

קויפין זא לאזט עש בלייבין, איך בין קיינר דער דא פעקסירט די לייט, גיבט מיר דאך איין פאר שילינג אונ׳ לאזט מיך אנגיהייט״... וע״י בדברינו להלן במחלקת השירים. ועוד אחר בשם נכט לייאן; איין נייא געטליך ליד נאכט לייאן ווערט עש גיננט, ע״י בנימין יעקב בר׳ יקותיאל קופמאן פיורדא 1691 לערך) בנגין במוצאי יום מנוחה. השיר הנ״ל אובענד זעגין הוא בחרוזים ומתחיל: אלזא וויל איך נון אן פאנגין, מיט בעטין צו דיר מיין הער גאט מיט פארלאנגען. גם „הנאכט לייאן״ הוא בחרוזים המתחיל: „אל אהד איינגר שטארקר אלמעכטיגר גאט הער אל דער וועלט״...

1) מהתחנות בכתובים הוא כ״י מינכן בשם איין הויפשי תחנה, אשר לפי סגנונו הוא מזמן מאוחר. הוא העתקת התפלה לך אלי תשוקתי: „צו דיר מיין גאט מיין באגערונג אין דיר מיין גילושטיקייט אונ׳ מיין ליבשאפט, צו דיר מיין הערץ אונ׳ מייני נירן, צו דיר מיין געמיט אונ׳ מיין נשמה״...

הָבּ״... מנחת עני (פראג 1688), תפלות שונות מאת מאיר בר׳ שמעון ווערטר[1]. טייטש אורח חיים, כולל תקון החודש, הברכות ועוד, מאת יוסף בר׳ אליעזר חלפן מאיזנא (בסילאה 1602) „גם בשם רפואת הנפש או רפואת נשמה: וויא דיא ווייבר זאלן זאגין בייא איין פֿרויא ווען זיא גוסס איז״ (אלטונה 1740) בחרוזים: אל שדי דער אלמעכטיגר גאט זאל הערין מיין גיבעט, דער דא אונטר לענט דיא קרַנקן אויף אירן בעט. אנא ה׳ איך בית דיך גאט, העלף דאך דיין קראנקי מייד, פֿון אלי אירי פיין אונ׳ לייד. קולי שמע מיין שטים גאט טוא דאך הערן, אונ׳ דיא נשמה פֿון דיין קראנקי מייד מיט ערן״... יחד עם: „דיא דינים פֿון דער טהרה מיט אלי התנהגות״... דברים שבקדושה מאת יעקב בר׳ אברהם שעפֿטילש הורוויץ הלוי[2] (ד״א 1671), הכולל סדר קדוש, ברכו ועוד. דרכי נועם מאת צבי הירש בר׳ משה מדפים מפיורדא (ווילמר שדרף 1724), תפלות לעוברי דרך עם הדברים הדרושים לחֲפץ כזה[3]: „אויף טייטש וועגצייגר׳ דיא בשרייבונג פֿון דיא רייטי איבר פֿעלט, אך תחנות אונ׳ תפלת הדרך״... תפלה לשבים, תפלות בש״ע ושי״א מאת נתן נטע חזן מפריסטיץ (דעסוי)... דרכי ציון (פראג 1650 עם ציורים). אובגד גזאנג ע״י אהרן בן יו״ט הלוי, גם איבנד זעגין (ד״א 1676), כן גם בשם טייטש נֻכט קריאת שמע (פראג 1719) ותקון קריאת שמע של לילה (פפר״א 1792)[4]. העתקת הכפר הנודע עִיון תפלה להקדוש ר׳ חיים באָשויץ מפראג

1) הוא מתאר עצמו כאיש נודע בשערים: „מאיר טוט מן מיך נענין, דיא לייט אין ק״ק פראג טון מיך וואול קענין״....

2) הנדפס גם באחדים מהסדורים במקורו, כן גם בהעתקה בסוף הס׳ שערי ציון (בן יעקב באוצרו). וואלף חשב בשגגה את המדפים אורי, פייבוש הלוי להמחבר, וכאשר העיר ע״ז הרמש״ש כהקתולוג הגדול שלו, כי שם המחבר רמוז הוא בראשי החרוזים בהקדמתו, במקום יודיע גם איזה פרטים, כי הוא גר במחוז בית המקלט (שטיפט) גורפיי, וכעת הוא מתגור בעיר אמשטרדם: „בייא דען פראגער לעמפליך אונ׳ באביליך פֿינט איר מיך שוין אליר וועגין״... בשם רפואות הנפש עם הנהגת השלחן נדפס גם (בווילנא 1712), ע״י צבי בר׳ חיים: איך וויי, דערהייבן מיין וויינן אונ׳ קלאגין – אשא בבי׳ נהי ויללה וכו׳.

3) כרשימת בתי הדוהר, ימי השוק ועוד. קרוב לתכונתו הוא גם הס׳ שיח השדה ליהודה ליב מפיורדא (שמה 1737), גם יהודה יעלה (קראקוי 1642) מאת יהודה ברעשטיצקי.

4) ממחבר בלתי נודע, עם הדברים האלה בראש: „אין שינן נייאן געטליבן אבנד זעגין הב איך דען דרוקר טון פֿיר שרייבן, וואָלט איר ניט

לבוקר או „קורין שומרים לבוקר" ממעתיק בלתי נודע, תפלות שלשה משמורות מאת יעקב בן מרדכי שווערין, אשר העתיקה אשתו לאזה, עם הקדמה בראש ההעתקה ועם ציורים. תפלת יו"כ קטן ותקון ערבית, „אין להק אך אין טייטש דר בייא גאר היפש גיזעצט, דאמיט דז עז מאַנן אונ' ווייבר וואול גיפעלט" (דעסוי 1697), כן גם בשם „טייטש יום כפור קטן" (ד"א 1687), ועוד בשם תפלת יו"כ קטן לבד ע"י ר' נתן חזן פרוסטיץ (פראג 1692). העתקת המענה לשון: „מענה לשון אויף טייטש" גם „טייטש מענה לשון", וואש מן זאל זאגין אויף דיא עלטערן אונ' פריינדש קברים"...[1]) עם ספור בראשה מהזוהר: „איין היפש מעשה אויש דעם זוהר" (זולצבאך 1788) הכתובה כלה בשפה קלה זהד קול המקור ישמע ממנה: „איך ביט דיך ער בארמיגר אונ' לייט זעליגר גאט דר זיך ערבארמט איבר אלי קרעאַטיר. דוא ביזט דער דא ווייש די שאנד דש לייב אלי לעבענדיגען אונ' דוא ביזט דר דא ווייש די גדאנקן דש הערץ אונ' די גדאנקען פון אלי מענשן אונ' איר יצר... העתקת קצור מעבר יבוק פפד"א 1704) ע"י האשה עליש הנ"ל, כן גם ע"י אהרן צבי מדעסוי (הומבורג 1704), המתנוססת גם היא בשפתה: „מיינה ברידר אונ' פריינד הערט מיך אן אונ' איך וויל רידן, איך בין אין מיר זעלבשט פר אַכט וועגין מיינה מישטאַטין אונ' פר שעמט וועגן מיינה זינדן. איך ביט אלזא פר צייאונג אונ' פר געבינג מיט ביטרן הערצן... איך האָב חרטה אויף אַלים אונ' זייפצי מיט לויטר ער ביטרונג אונ' גישטיא, וועה צו מיר וואש איך האב גיטאן דז איך מיין ענד ניט ביטראכט

1) נחיצת העתקת ספר כזה להשפה המדוברת, מובנה בעצמה, ביחוד בעד הנשים. הפתגם הנודע: אויף שטיינש גיקלאגט – אומר הר"א ברלינר – (במחברתו Aus schweren Zeiten etc.) אם אך אין לו יסוד מיתולוגי, הוא בל"ס על גיא הקברים, על אבני המצבות, על עמק הבכי הזה. (הגם כי הפעל השגור בפי כל הוא „ואגין" לא קלאגען. ויותר קרוב להאמת הוא כדעת רבים ע"ז, כי הוא כמעין: ניט איהן מיין איך, דיא ואנד מיין איך, היינו, הכוונה בהדברים לא על איש, כ"א על העצים והאבנים). ונסיים בדברי תורה, בתורת אחד הצדיקים, הוא הר"נ מברסלאו בס' המדות שלו: „ע"י השתטחות על קברי הצדיקים הקב"ה עושה לו טובות אע"פ שאינו ראוי לכך, טובתי בל עליך – לקדושים אשר בארץ המה" על זרות הדבר בכלל בהתפלות על הקברים והתנגדותו לאמונתנו, לא נדבר פה, בכל אופן אין להספרות בהשפה המדוברת להתנצל ע"ז, כי היא רק חקוי לבד על הספרות המקורית בש"ע.

שנית ביתר פאר בדיהרנפורט בשנת 1708. גם הוצאת פראג משנת 1688 גם 1713, פועל ידי אדם גדול: עש הוט זיא איין גרושיר גאון הגדול טוהן מאכין"... ועוד אחת בשם: „פרקי אבות אויף טייטש" (פיורדא 1750), כן גם בשם מיוחד לשון למודים מאת דוד בר' אברהם ראקוצאן (פראג 1795), אשר במו פיו יתארנה כהעתקה נאמנה מאד: „דַש איז דיא וואַרי דייטשי איבר זעצונג", אך באמת רחוקה היא מהיות כן. כי מלבד שפָתה הנשחתה והעמוסה במלות זרות לאין קץ 1), מלאה גם שגיאות מחסרון דעת המקור ומבלי הבין דבריו. אף מלבד ההעתקות האלה הנדפסות, נמצאו אחדות גם בכתובים, כה"כי (פאריש, מהמאה הט"ז) הנכתב ע"י ר' אנשיל לוי בעד האשה פרלע וואָלפִין, העתקה יחד עם פירוש. כן גם כ"י אחר (המבורג), אשר שפתו אמנם תעיד עליו, כי צעיר הוא לימים מהראשון המתחיל: „דש הייסט דיא מסכת פון דיא אבות, דרום דש דיא אבות דרינן גיננט זיין... אל ישראל האָבן חלק לעולם הבא, אז דער פסוק זאגט, אונ' דיין פָאלק זיין אלזאמט צדיקים"... 2).

מלבד שאר התפלות הנעתקות כהתפלות הנדעות בשם שומרים לבוקר, (פראג 1692 ופפר"ם 1704) ועוד פעמים שונות, העתקת האשה עלוש בת ר' מרדכי מיכלש מסלוצק 3), כן גם קצור שומרים

Gesch. der Thalmud Übersetzungen. הוא מביא גם עוד הוצאות אחדות מההעתקות לשי"א אך ערכן לא רב הוא, וע"כ השמטנו אותן פה.

1) עשרה נסים צעהן מעראקל, בעזוולפיהרט וכו'. רעה חולה אשר נראה בקרב הסופרים מהתקופה המאוחרה, אשר חִשבו להם הדבר לכבוד, בהתקשטם בהמון מלות נכריות כאלה, בלי התבונן, כי לההמונים יהיו דבריהם כדברי חספר החתום. ועי' ע"ז דברינו להלן.

2) על העתקת שאר הדברים מהספרות התלמודית לשי"א ע' להלן.

3) העתקה היא בהסגנון הנהוג, הנופל הרבה בערכו מהמקור, אשר במקומות אחדים שפתו נעלה היא ומדיקת גם עוז, וכמו זה. „איך ידידות נפשי מקנה נדדה, ואהבת קודש ביום זעם נטרדה, תילל שכול ואלמון ביום שבו שדדה, אין מנהל לה ואין מחזיק בידה, מכל בנים ילדה"... בההעתקה: „וויא איז דש ליבשאפט פון דש לעבין וואַרן פר וואָגלט, אונ' פון שינהייט דש הייליקייט איז אין צאָרנדיגן טאג פר טריבן גיוואָרן וכו'. עש איז ניט קיין פירר אונ' קיין שטארקי אין איר האנט פון אלי דיא קינדר דז זי האט גיוואונן"... שם בעלה של המעתקת הוא אליקום געץ, גבאי בעיר קטנה בסביבות ווילנא. ולפי דבריה חברה את הספר הזה בדרך מסעה עם בעלה אל הארץ הקדושה.

אשר יזהירו בין שורות המשנה ואשר אין קצה לערכם, ועל כן משכו עליהם עיני כל ורבו מעתיקיהם ללשונות שונות גם לשי״א. ההעתקה היותר עתיקה היא פועל ידי מיודענו ר׳ יצחק בר׳ אהרן (קראקא 1586): „פרקי אבות דאס זיין דיא פרקים אין טייטשן גאר וואול פר טייטשט... פיל אנדרש אלז זי גידרוקט זיין אין דיא אלטן סידורים[1]״: משה קבל תורה משה דער אנטפינג דיא תורה פון בערג סיני פון אונזרן ליבן הערין הנט אונ׳ ער וואר דרום פירציג טאג אויף דען בערג דאש אין דר בורא יתברך שמו כל התורה לערנט. אונ׳ משה לערנט זיא זיין תלמיד יהושע דער וואר נאך דעם טוט משה רבנו איין הער איבר כל ישראל אונ׳ ער בראכט ישראל אין דאש היילוג לאנד״... פרקי אבות בלשון אשכנזי, „דאז איז דיא לנגר פרקים אין טייטשן גר וואול פר טייטשט״ (פפד״מ לע״ 1607), כן גם שנית בקראקא ע״י בנו יצחק בן אהרן (1617), גם בשם: „פרקי אבות הארוך, „דאז איז דיא לנגי פרקים אין טייטשן... פרטייטשט אונ׳ דיא מיינונג קורץ בגריפן״ (פפד״א 1697). ועוד אחת היצאת קראקא משנת 1670: „דאז זיין דיא פרקים אין טייטשן גאר וואול בשיידן, דרינן זאלן לייאנן מנן אונ׳ וייבר אליריידן. זיא וערן פיל שיני מעשים אונ׳ גוטש פורכט דרינן גפינדן, וואז אונזרי חכמים האבן אלז טאן אויז גרינדן. וויא זיך דער מענש זאל בהעפטן פן השם יתברך אונ׳ זיין תורה, אונ׳ דז ער זאל זיין באמונה אין זיין משא ומתן אונ׳ פחידה אונ׳ פיל אנדרי גוטי מידות וויא זיך דער מענש זאל הלטן, זא ווערט ער זוכה זיין אין ערן צו אלטין״...[2] ההוצאה הזאת ראתה אור

---

1) בבסדורו של איקיר הנ״ל גם בההוצאות שאחריו, המכוונות יותר להפשט ומתאימות יחד עם המקור: „אנטיגנוס איין מאן בון סוכו רער אנפפינג זיין תורה פון ועלבן שמעון הצדיק דער זויט: איר זולט דעם בורא ניט דינן אז דיא קנעכט דיא איר הערן דינן אום דש לון ווילן, נויארט זייט אז דיא קנעכט דיא איר הערן דינן ניט אום דש לון ווילן נויארט פון ליבשאפט וועגן אונ׳ דיא וארכט דש בורא זול אויף אייך זיין״... „יוסי בן יוחנן זאייט. דיין הויז זול וויט אפין שטין צו אידר מן אונ׳ דוא זולשט אלמאל ארמי לויט אין דיין הויז בייא דיר האבן״... כי הבינו וידעו מסדרי התפלה את גודל ערך המשנה הזאת, וע״כ חברוה לסדר התפלה להיות אחת מצלעותיו, (W. Meisel, Homilien זבות אבות). הגם כי בכמה הוצאות מהסדורים יבוא רק המקור לבד בלי העתקה וכבהסדור דפוס ווילנא משנת 1718, בעוד אשר שאר הדברים מועתקים בתוכו גם „טייטשי תחנות״.

2) הדברים האלה, כן גם הדברים למעלה מהוצאת קראקוי משנת 1586, הובאו בצורתם בכתבם (facsimile) בספרו של E.Bischoff בשם Critische

ישליך יגון ואנחה), גם יחד עם ציורים (ברעסלוי 1694 [1]) תקון השלחן, (גם בשם תקון סעודה), מאברהם ליב כופר הנ״ל (רעסוי 1701), כן גם בשם ברכת הנהנין מהנ״ל (ד׳אמשטרדם), קורץ בענשין גם לוח כי כן יבורך גבר מאת יצחק בן אברהם ארנדר (ד״א 1658), הכולל העתקת הברכות יחד עם שאר דברים זולתן.

מהעתקות ההגדה השונות אשר נגה עליהן אור הדפוס, היות עתיקה היא, הוצאת פראג משנת 1562 ממעתיק בלתי נודע. הוצאת וויניציאה היא משנת 1603 (גם 1609) יחד עם ציורים [2]. העתקת אליהו בן טודרוס ברודא פראג׳ לע׳ 1713) והעתקת ר׳ אליקום בן יעקב ד״א 1705) גם ע״י אלחנן ב״ר משה (1783), כן גם עם ציורים בשם מ׳ה נשתנה (פראג 1687) גידרוקט „היבש אונ׳ פיין״, ועוד הוצאות מהוצאות שונות [3]. העתקת פרקי אבות, הנחלה היקרה הזאת, אשר נשארה לנו מקדם, אבני–חן אלה

---

1) מההוצאה האמשטרדמית משנת 1723: „דאש בענשן מיט פֿיעל מער ברכות אונ׳ דינים אונ׳ זמירות אין טייטש. בתוכה גם הזמר למוש״ק הנודע המתחיל גאט פֿון אברהם וכו׳, אך בנוסח אחר מתרגיל. ועי׳ גם נוסחאות שונים אחרים בהמאסף של גרינוואלד חוברת ג׳ .Mitteilungen etc. הוצאות שונות מברכות המזון מעורבות יחד עם שאר דברים, ועי׳ להלן.

2) הוצאת וויניציאה משנת 1609 בהעתקת הפסוק ה׳ זכרנו „גאט אונזרי מאַנש נאָמין ער זאל בענשן״. (עי׳ בהמבוא להגדה שהוציא לאור הרמש״ש יחד עם לאנדסהוט, (ליפסיאה 1855) והנה העירני ידידי התורני הר״י יאנאווסקי, נ״י כי על מלת זכרנו שהיא ממלה זכר, העיד גם הר״א גיגר בהכ״ת ונדפסו דבריו שנית בכתביו שנדפסו אהרי מותו.

3) אחדות מהגדות הנעתקות נדפסו יחד עם הוצאות ברכת המזון, אבות ועוד, ועי״י בהקתולוג של וויענער בשם קהלת משה בערך הגדה, במקום נקבצו באו יחד כל ההוצאות. העתקת דברים אחדים מההגדה לשי״א הביא גם וואגענזייל בספרו על למוד שי״א צד 105, כהעתקת אל בנה: „גון בויא דען טעמפל שירא, אלזו שיר אונ׳ אלזו בלד וכו׳ גם העתקת אחד מי יודע וחד גדיא. השיר האחרון הזה, חד גדיא – כנודע, חדש הוא מקרוב בא, כי בהסדור משנת 1562 לא נדפס עדין, ורק בההוצאה משנת 1590 כבר נמצא יחד עם ההעתקה לשי״א (עי׳ המזכיר 1874), אך לפי המקובל, עתיק הוא לימים וכי מצאוהו גנוז וכתוב על קלף בין כותלי ביהמ״ד בגרמיזא, יחד עם השיר אחד מי יודע (עי׳ מנ״ש 1901 צד 49 במאמרו של הר״א עפשטיין ובי״ם השנתי של בריל חלק ד׳ צד 97 בשם הרוקח) שני השירים העתיקים האלה כנודע, נמצאו בפנים שונות גם בלשונות העמים, בלי אשר נוכל דעת נאמנה, למי משפט הבכורה, ולא פה המקום להאריך עוד ע״ז.

„איך שְפל, ארמר מַאן,
דער ניט פֿיל לערנין קאן,
איין מאל אויף מיין בעט באיי נאַכט,
זיין אויף גיגאנגין מייני גידאנקין אונ׳ האב גיטראכט.
וואש זאל איך אַנטקעגין מייני זינד שטעלן בוויליגט צו ווערין,
ווען איך ווער קומן פֿאר דעם הויכן הערין.
דערנטהאלבן האב אוך מיר פֿיר גינומן,
איך זאל וואש לאזן אין דער דרוק קומן,
איין חֲשובה תפילה דיא האט גימאכט איין חכם גדול,
רבי שלמה בן גבירול טוט מן אין נענן״...
העתקת הקינות ע״י ר׳ ליב סופר מפוזנא (דעסוי).

1698)[1], הרצופה גם בחרוזים מפיקים עוז: „גידענק גאט וואש צו אונש איז גיוועזן, ליג אונ׳ זיך (זיעהע) אונזר לעשטרן אונ׳ אונזר וועזן, אוי ווי אישט אונז גיוועזן. אונזר ארבטייל אישט צו פֿרעמדן פר ערבט גיווארן, אונ׳ צו דיא אומות אישט אונזר הייזר אונ׳ טהאָרן, איי ווי ווישט אישט אונש גיוואָרן, מיר זיין גיגליכן צו יתומים אָן פֿאָטר, אין חדש אב קלאגין אונזרי מוטר, אוי ווייא שרייאן מיר צו גאט מאַך אונש דאש גלות פטור״... כן גם העתקה אחרת בשם „קנות אויף טייטש״ (אלטונה 1780). ברכת המזון או: דיא זמירות גידרוקט אין עברית אונ׳ אין טייטש, דאש דיא ווייבר זולין פֿר שטין וואש זיא בענשין אודר וואש זי זמירות זינגן אויך דיא ברכות״ (בסיליאה 1600), על ידי אברהם מוכר ספרים[2], כן גם הוצאות אמשטרדם בחרוזים „נייא גישטעלט אין ריימאן״, גם (פראג 1703), המתאימים יחד עם המקור; „איך וויל מיין טרויארן גאר דער לאָן (פערלאססען), מיט זישן שטים הֵיבן שְיִן אָן, קינגן דיזר הייליגי צייט, דיא דא איז גיקומן צו זינגן שוֹן, דעם הייליגען שבת מיט גידאָקי און אים דא רואן לייט, דען זיבנטען טאג גאר בשיידליך, דען גאט בישאפֿין האט, אן אים זו רואט ער זיכרליך, פֿון אלי זייני הנט גיטאן״... (העתקת הזמר

1) תולדותיו עי׳ בספרו הנ״ל של פֿריידענטהייל Aus d. Heim. Mendelssohns צד 283, המביא שמה גם דברי לאנדסהוט עליו. אביו היה ש״ץ בפוזנא, ומשם יצא לנוד בארץ, ובנו היה המשורר Hartog Loo שמת כברעסלוי בשנת 1778, בהקדמתו המוחרזת להעתקת הקנות יבוא גם שמו אריה ליב בראשי החרוזות.

2) עי׳ דברינו עליו בהמבוא.

גיפֿינדן עברי אונ׳ וואול פֿר טויטשט בון סליחות אונ׳ פזמונים אך בון מחזור, וואש איטליכן בר ישראל הן איש או אשה איז מחייב צו זאגן״... והיא העתקת מלה במלה. כן גם העתקה אחרת ע״י הגאון ר׳ יעקב מטעפליץ: „סליחות אין טייטשן, דז דא הוט פֿר טייטשט ר׳ יעקב בר׳ אליהו הלוי מטעפליץ 1) (פראג 1602). „סליחות אין לה״ק אונ׳ טייטש גישטעלט״, מאת ר׳ אליקום בר׳ יעקב ש״ץ (ד״א 1720), כן גם העתקה אחרת ע״י ר׳ ליב סופר, (שמה 1698), יחד עם סליחות לשובבים מאת אלחנן בר יששכר הכהן מפרוסטיץ (פפד״א 1703): מלבד ההעתקות בכתובים (כ״י מינכן) אשר שפתן תעיד עליהן כי עתיקות הן לימים, ואולי מוצאן עוד מהמאה הט״ו וכהעתקת התפלה אל מלך יושב: גיט קייניג ער זיצט אויף שטול דער דרבארמונג, ער איז בוירן (פֿיהרען) מיט גנאדא, ער פֿר גיבט זוינדן זיינש בולקש ישראל, ער אובר וירט דיא איברשטן צום איברשטין, ער מֶירט (מעהרט) פֿר געבינג צו דען מיינשטן, ער טוט גרעכטיקייט מיט אלן קרעטייארן (קרעאַטירען) אונ׳ זולן ניט אז איר בושהייט די פֿר גולטש גנאדא״...

העתקת המעמדות ממעתיק בלתי נודע (פראג לערך 1661) כן גם בשם „סדר מעמדות אויף טייטש איבר זעצט״ על ידי משה בן הרב המדפיס ואברהם בן ליברמן וולשט (ד״א 1740.) העתקת פרק שירה בחרוזים (קראקא או וויניציאה), כן גם יחד עם דברי מוסר שונים (ד״א 1692). העתקת שיר היחוד (איזנא 1540) 2) כן גם (קראקא 1609), ע״י ר׳ אבינדויר סופר, (איך וויל זינגן אונ׳ וויל לובן צו גוט דערהוייל איך לעב, ועוד שלישיה ע״י ר׳ אליקום בן יעקב (ד״א 1705). גם העתקת השיר כתר מלכות (פראג 1708), כן גם העתקה אחרת, אשר כה יודיענו המעתיק חפצו בה:

---

1) הנקרא גם בשם פֿרום יעקב, ועי׳ עליו להלן. העתקת הסליחות על חורבן מדינת אוקריינה מאוחרה היא מעט מהתקופה שאנהנו עוסקים בה, כי היא משנת 1806 ד״א.

2) ממעתיק בלתי נודע. הוא מתנגד לההשערה כי ר׳ יהודה חסיד הוא מחבר השיר הזה: „מן זאגט ר׳ יהודה החסיד האט דען שיר היחוד טון מאכן, אז ער זול האבן גירעכט, אז אל אויש זיינם ראכן. אונטר דען גינגנטין לוייטן״... כנודע, ההשערה היות׳ קרובה היא; כי המחבר הוא ר׳ ברכיה הנקדן.

זאלמרש דארף 1718, גם פראג 1719): „די תפלה מיט לה״ק אונ׳ מיט טייטש אנגילייגט ווארט פיר ווארט (פיורדא 1760, גם פראג 1718). סדר תפלות מכל השנה „רעכט פאר טייטשט״ (ד״א 1650 גם 1766 ולונדון 1772), ועוד העתקות והוצאות כאלה וכאלה, אשר יקצר המקום להוציאן כלן במספר, ורק אחת לבד עוד נזכיר פה, היא ההעתקה אשר הופיעה בהאללע ע״י משה בר׳ אברהם גר צדק (ע״י למעלה בהמבוא) ואשר בראשה יתנוססו דברי מסדרת האותיות, היא בתו הקטנה, המפיקים תום וענות צדק: „דיזי שיני נייאי תפלה פון אן פאנג ביז צו ענד, האב איך גיזעצט אלי אותיות מיט מייני אייגני הענד, געלה בת הר״ר משה המדפים ואמי מרת פריידה בת הר״ר ישראל כ״ץ ז״ל. דיא האט מיך צווישן צעהן קינדר גיבארן, איך בין איין בתולה נאך עטוואש אונטער צוועלף יארין, נעמט אייך קיין חידוש דאש איך מוז ארבייטן, הרכה והענוגה בת ישראל זיצט אין גלות לנגי צייטן, איין יאר גיט אהין אונ׳ דאש אנדרי יאר טוט קומן אונ׳ מיר האבן פון קיינר גאולה נאך ניט פר נומן, מיר שרייבן אונ׳ מיר בעטין אן גאט אלי יאר, ער וואלט דאש אונזרי תפלות בייא השם ית״ זולטן קומן פאר, וויא וויל איך מוז שווייגן שטיל, איך אונ׳ מיין פאטערש הויז טארין ניט רידן פיל, וויא עש כל ישראל ווערט דער גין, אלזו זול אונז אייך גישעהן, דען דער פסוק טוט זאגן, עש ווערין זיך פרייען אלי לייט, דיא אויף דש חורבן פון ירושלים האבן אוהנן קלאגן, אום דיא אויף דש גלות האבן פר טריבן גרושי לייד, דיא ווערין מיט דער גאולה האבן גרויש פרייד״...

גם היוצרות מצאו להן מעתיקים שונים, כההעתקה ע״י משה בר׳ אברהם מחוקק (פראג לע׳ 1660), בחרוזים ובנגון מיוחד להם: איין טייל גריימט, נאך דעם נגון גאר רעכט״. כן גם בשם יוצרות לשבתות (שמה 1615), ועוד העתקת זולתן. גם הסליחות, אלה אנחות לב, קול אנקת עמנו במצוקותיו, נאד דמעותיו הזה אשר לא יבש מעולם ואשר לשמען ירעש לב, גם הן נעתקו בידי מעתיקים שונים. ובראשם, הוא ר׳ יצחק בר׳ אהרן מפרוסטיץ (קראקוי 1594) אשר כבר ראינו פעליו לטוז׳: „דאריין וועט איהר

להבחין — צו פרובין, תנומה — שלומינג, מעפעפי — פון מיין אויגן ברויאן וכו׳ רק במקומות מיוחדים תבוא גם העתקה שלמה וגם בחרוזים, אשר יפיקו בה זכה גם עוז, וכהעתקת שוכני בתי חומר: „וואש חאט דר מענש פר איין איבריג געווין, דש כן איהן טראגט הין״ וכו׳.

„דא האט דיא תפלה פֿון גאנצן יאָר עבר (עברי) אונ׳ טייטש איין ענד, מערבים אונ׳ פֿילערליי מעהרונג אויף דיא פֿאָריגן אז מן קאן זעהן ביהענד. אונ׳ דער אונז האט גיהאלפֿן ביז אַלהער. דער זול אונז העלפֿין נוך מעהר, דיא יוֹצרות אונ׳ דש איבריג פֿון מחזור אויך בישיידליך, איר מושט אונש אבר געלד געבין אונ׳ קויפֿין ווידליך״..

ההוצאה השלישית היא הוצאת ויניציאה משנת 1599: איז פֿולענדט אים יאָהר דרייא הונדרט אונ׳ ניין אונ׳ פֿינפֿציג צו דער קליין צאל״... הכוללת מלבד העתקת ההגדה ופרקי אבות גם העתקת המערביות, ההושענות 1) ועוֹד, זולתי שיר היחוד אשר הוא בלי העתקה. גם הוצאות או העתקות אחרות משנת 1594 (קראקא) ל״ר אביגדור סופר 2), אשר היתה לאבן פינה וליסוד מוסד להסדור הנודע בשם סדור קרבן מנחה, הנדפס פעמים רבות, גם העתקת ר׳ אליקום בן יעקב ש״ץ בשם: סדר התפלות, מערבים, סליחות שיר היחוד יחד עם סדר תחנות (ד״א 1705). גם הסדיר בשם דרך ישרה, לר׳ מיכל בר׳ אברהם הלוי עפשטיין 3) (פפד״מ 1697) עם דינים ושאר דברים זולתם: „איין תפלה דיא דא גישטעלט איז מיט דינים אונ׳ הנהגות וויא דר בן אדם זאל זיך נוהג זיין, עש זיי דר למדן אודר גימייני מַן בעלי בתים אונ׳ נשים פֿון דען מאָלט אן אז דר בן אדם אויף שטיט אויף זיין בעט ביז מן זיך ווידר נידר לֵיגט, אויף טייטש דר מיט ווער קיין להַ״ק פֿר שְׁטֵיט אויף טייטש זאגען קאן״...4). ועוד אחת העתקת מלה בְּמלה ע״י מיכל בר׳ אברהם הכהן (מרקורליבך) (מאַרק ערלבאַך),

---

1) ההעתקה קלה ומובנה: כחושעת אלים בלוד — אז דוא האשט גיהאלפן ישראל דא ויא ווארן אין מצרים מיט דיר, דא דוא בישט אויש גאנגן צו הוילף דיינש ב׳ולקש אזו הוילף אונש נון. אז דוא האשט גיהוילפֿן דעם ב׳ולק אונ׳ זיינם גאָט דיא דא בורשטן נוך דר הוילף גאט אזוי הוילף נון״ וכו׳.

2) הנקרא גם בשם איצמונש. אך לפ״ד הרמש״ש לא הוא המעתיק את הסדור כלו, כ״א את שיר היחוד לבד.

3) רב בפרוסטיץ ואחד גדולי התורה, בעדות הגאונים המסכימים על ספרו קיצור של״ה (ד״א 1749). כה וכה יעיר בהעתקתו גם על דברים שונים, כעל המנהג הזר לרוק בתפלת עלינו: „איין טייל לייט שפייאן דא אויז, דיא טואן ניט רעכט דריין״... בהעירו מלבד על הסכנה בזה, כי גם ללא צדק הוא, כי התפלה תקנה יהושע ולא תוכל איפוא להיות הכוונה על העמים בזמננו״... בראש ההעתקה גם הקדמה ארוכה, אשר בה יעיר אוזן על התועלת הרבה בהספרים בהשפה המדוברת ויריב ריבם עם בוזיהם.

4) בהעתקה, זולתי העתקת ספר התהילים שהיא בשלמות, תבוא רק העתקת המלות הכבדות לבד, כמו לפגרים מתים — צו דען טוטן קורפל, לשבוי — האָן

עטליכי קאן רעכט וואָרט צו מול. דען איין ספר צו וַר טויטשין האט ויל (פיל) זינש, דען איך בין איין עם הארץ אונ׳ טרופא (טראפף, אויל), אויך האב איך דיא תפלה ניט ור טויטשט אויש מיינם קאָפפא, זונדר האב מיר איינִי אויש גילעזן, דיא מיך הוט גידיכ׳ט זיא זייא דיא בעשט גיוועזן״...1).

ההעתקה ראתה אור לבדה בלי המקור, רק בראש כל תפלה תבאנה המלות בש״ע: „מה טובו אוהליך יעקב, וויא גאר גוט זיין דייני גיצעלט יעקב, דיין רואינג ישראל, אונ׳ איך מיט ויל דיינן גנאדן איך ויל קומן אין דיין הויז. איך וויל מיך נייגין צו פאלאץ דיינר הייליקייט דיינר ב,ורכט. ג׳וט איך האב ליב וואוֹנינג דיינש הויז שטאט רואינג דיינר אֶיר (עהרע) ...

„אדון עולם אשר מלך. הער דער וועלט דר דא היט גיקוי־ ניגט אֶי אל בישעפּניש איז וואָרדן בישאפין, צו דר צייט אז עש וואר בישאפין אלץ נאך זיינר ביגער, דש זעלביג מול וואר זיין נאמן איין קויניג גירופן. אונ׳ נאך דעם זא דש אלש צו גֻוט, זוא ׳ווערט ער דוך אליין זיין אונ׳ קויניג איין ב׳ורכט זַמֶר״...

אף מבלעדי התפלות נמצאו בתוכה גם העתקת שאר הדברים הנודעים, כהעתקת פ ר ק י א ב ו ת יחד עם ההגדה, אשר בה ההרוזים הנודעים, אשר עברו אחרי כן אל שאר ההעתקות: „אונ׳ דאש איז אויך פֿון פסח דער סדר, דען איקליכה יוד מאכט אין זיינם חדר, קורץ בגריפֿין אין זולכר גישטאלטן, דאש מן אין לייכט מאג אוישן ווענדיג ביהלטן. זעץ דיך צו דעם טיש אונ׳ מאַך קידוש ביהענד, אונ׳ אז באלד דר נוך וועש דיא הענד, דעןָ נים עפיך אונ׳ אין עסיג טונק, איין איקליכש וויניג איז גענונג)״...2).

הוצאת מ נ ט ו ב ה היא יחד עם המקור (מנטובה 1562) בשם: תפלה מכל השנה עברית ואשכנזית, אשר כמוה לא חזית, אנשים ונשים יחזו בקרבה, כי לא חסר כל בה״. גם בשי״א (בסופה).

---

1) הוא יתאר פועל ידיו בתהלותיו גם בדברים חריפים מעט, כמו: „ווען איר אנדרי תפלות ביזעכט דרבייא, מאן מאג וואל זאגן ורייא (פֿריי), עש איז אזא גרושר אונטר שאייד אז צווישן איינם אלטן ווייבא אונ׳ איינר יונגן מאייד, איך האב זי זעלבשט ניט אזא גוטא גישעצט, אז איך איצונד זיך (זעהן) אָם לעצט״... וכו׳״.

2) איזה דברים על העתקה הזאת עי׳ בספרו ה״גל של ג ר י נ ב ו י ם, כן גם בדברי הרמש״ש בהמזכיר לשנת 1871 צד 127. גם פרליש בהמנ״שט.

ההעתקה הנדפסת הראשונה היא משנת 1544 ע״י יוסף בן יקיר[1] באיכ׳נהויזן: „דריי הונדרט אונ׳ ויר גידרוקט״, בלי שער גם בלי שם המעתיק עליה, רק הדברים הנודעים לנו בקול הקורא אל הקונים: „קומט הער איר ורומי ורויאן[2], דא ווערט איר הויפש דאך לואן, איר ווערט עש וואול גיוואָר, איין תפלה בו׳ם (פֿון) גאנץ יאָר, וואול ב׳ור (פֿאר) טויטשט אונ׳ בשיידליך, דרום קומט אונ׳ קויפט ווידליך, איר ווערט זיא זונשט ביר זוימן, דען זי ווכשין ניט אויף דען בוימן, אויך איז זי ניט צו טויער, אום איין קרומן איז זי אוייער״... יחד עם הקדמה בראשה, אשר בה נכבדות ידובר על התפלות, כן גם על החפץ בההעתקה הזאת:

„עש מוזן דאריין בעקענין, אלי די אויף דר וועלט זענין׳ אונ׳ איז וואר אין אלי פֿעל, דאש דש להי״ק איז דאש זעמיל מֶעל, פֿון דען אנדרן שפראכ׳ן גאָר, מן קאן אימש וואול וייזן אונ׳ מאכ׳ן וואָר... זיינט מיר זיינן וואָרדן ֿור טריבן, איז אונש דאש לשון ניט האלב אויבר גיבליבן, דרום האבן אונזרי חכמים דאצו גיטאָן, אונ׳ האבן אונש דיא תפלה גישריבן אָן, אבר דאש זעלביג מאָל דיא גימיין רוט (ראָטטע, ההמון) דאש להי״ק ראַם (בעססער) ור שטאנדן הוט, אונ׳ איז אויך די תפלה גיוועזן גאר בשיידליך, קורץ אונ׳ גוט, אָין (אָהנע) דאש מאן נור אלי טאג מער דאצו טוט, וואי מאכט אן די תפלות גאר הערבי לשונות, דאמיט דאש מן בעֲוֹנות, אונטר טויזענטן וינט (פינדעט) קוים איינן, דאש דא וייש וואש זיא מיינן. דארום האלט איך ֿור אֵייטל טאָרן, דיא אין להי״ק וואָלן אָרן (בעטען), אונ׳ ֿור שטֵין דארינן קיין וואָרט, איך וואלט דוך גערן ויישן נאָרט (נור, או נייארט), וואש זיא קענין האבן ֿור איין בֲוָנה. דרום האבן מיר גימאכט איין מַסְקָנה, צו דרוקן דיא תפלה אין טויטשר שפראך, אונ׳ אנדרי ספרים מעהר דער נאך. אבר ווערקליך אל דיא טויטשן תפלות דיא איך האב גיזעהן, איז ניט איינר אונטר צעהן, דיא דא אישט ֿור טוייטשט ואול, אונ׳

---

[1] הוא זר לנו בהספרות, אך הרמש״ש יתארנו בדבריו בשם „המלומד״. הוא היה חתנו של המדפים חיים שחור, וכפי הנראה, התעסק גם בהגהת ספרים בביה״ד בזויניציאת, ועל ידו הוגה פי׳ רש״י הנדפס שמה בשנת 1548. דבריו בהקדמתו בגנות הפיוטים אמנם יעידו על אמץ לב, כי לא ירא מנגוע בהמחלת הנושנה הזאת ולגלות מחשבותיו גם בימי החשך כאז.

[2] המלות האלה הן באותיות מרובעות גדולות, ולפ״ד גרינבוים (בספרו צד 296) הן שם הספר, וכהשם צאינה וראינה הנודע.

העתקות התפלות.

אם מפני עָניו ומצוקותיו ישָׂא האדם אל עָל עיניו, ובתפלתו ותחנוניו לאלהו עושו יבקש נוחם לנפשו המרה וצרי למכאובי לבבו, ובשיחו עמו ירגיע רוחו הסוֹעֲרה — מי כעמנו אשר נפשו השתוחחה עליו בכל עת ואשר לא חדל לבבו מהיות לב רַגָּז כל היום ולא ידע שָׁלֵו בקרבו אף כמעט קט? על כן רבו גם תחנוניו ותפלותיו עצמו מאד, לא רק בהשפה המקודשה לו, נחלת אבותיו מאז, כי אם גם בשפתו המדוברת, גם בה הֶערה נפשו, גלה מקור לבבו ורחשי רוחו ובמרום השמיע קולו ואין קֵצה לתחנוניו גם בה[1].

התפלה היותר עתיקה בשפה הזאת הגודעת לנו, הוא העתקת סדר התפלה בכתובים עוד מהמאה הט"ו (כ"י הוואטיקאן, כן גם העתקה משנת 1535 (כ"י הרד"א) הכתובה בידי בנימין בן עזריאל והאוצרת בתוכה העתקת כל התפלות יחד עם ההו שענות.

---

1) אין ספק כי העתקית התפלות הן מומן קדום מאד, ואולי קדמו גם להעתקת ספה"ק, וכהעתקתן לאיטלקית עוד זמן רב לפני העתקת הביבליאה להשפה הזאת (עי' דברי הרמש"ש ע"ז בהמנש"ט של פֿראנקל לשנת 1898 צד 319) אף כי חפפה קדושה מיוחדת עליהן ע"י הקבלה („שאין לך שום תפלה ותפלה שאין מתחדשים מוחין גמורים, שאין שום תפלה שלא יתחדש אור ושפע הדשה", מהשלחן ערוך של האר"י) ונודע ערכן גם להחסידות, עד כי לפי המקובל, זכה הבעשט שנתגלו אליו דברים עליונים, לא מפנו שלמד הרבה מסכתות ופוסקים, רק משום תפלה לבד" (כתר שם טוב) והדברים עתיקים בכ"ז לא נמנעו מלהעתיקן, מפני היות הצורך לזה נרגש מאד. על התפלות בש"ע לנשים יביא שודט הלצה קטנה, כי פעם שאל אשה יהודית, איך תתפלל בלשון שאינה מובנת לה, וע"ז ענתה: אבל אלהים הוא הלא יבין אותה! ואחרת ענתה: אם הרופא יתן לי סמים למרפא, העלי לדעת ולהבין את הכתוב בהעלה לתרופה (רעצעפט) שהוא נותן לי?

המחלקה השנית.

אך יתר שאת על כלם להספר הנודע בשם ספר המעשים לחיים ב״ר נתן, אשר ראה אור בבסיליאה בשנת 1625: „דש זיין ניין ספרים דז ספר יהודית אונ׳ צווייא ספרים פון יודא מכבי. אך דז ספר טוביה אונ׳ ספר ברוך בן נריה, אונ׳ דר בריב דען ירמיה הנביא זעלברט הוט צו דען יהודים קען בבל פון וועגן דיא עבודה זרות, אונ׳ דז ספר פון דיא עבודה זרה פון בֵל אונ דער טראכי (דראכע) צו בבל, אונ׳ דש ספר שושנה אונ׳ דיא תפלה פון מלך מנשה. דיזי ספרים האב איך מעתיק גיוועזן וואָרט ור ווארט אויז דעם גלחות עשרים וארבע, האב זיא שלעכט (שליכט) מקצר גיוועזן אונ אין עטליכי אורטן זיא זענין היפש צו לייאנן אונ׳ ברענגן פיל יראַת שמים״... שפתו קלה, כהשפה אשר ראינו ספרו על בספרי הקדש, וכל קורא ירוץ בה: „דער מלך נבוכדנאצר דער וואונט אין דער שטאט נינוה, דער וואר קיניג איבר דיא גוים פום ואָלק אשור. דיזר מלך וואר אזוי מעכטיג אונ׳ שטאלץ דש ער ביגרט ויל (פיעל) קיניגרייך אונ׳ לענדר איין צו נעמן״... „דער אלכסנדר מוקדון דער בצווינגט איין צוועלף יאר וויל מלכים אונ׳ לענדר. וויא ער האט שטערבן זולן, זא טיילט ער זיין מלכות אויז צו זייני ויר (פיער) יועצים, דיא הילטן זיך נאך זיינם טוט פר מלכים. פון דיזי איינר איז גיבארן וואַרדן איין ריזי שענט ליכי וואורצל דער היש אנטיוכס דער אלטר״... וכן הוא הספר כולו [1].

קיים פון דעם דניאל, אונ׳ וורד דר נוך גר קוויטשליך פון אידרמן גיהאלטן דרום וועלין מיר גאט לושן וואלטן. אונ׳ זא אידרמן מיט ורהוידין לוזן אלטן, אונ׳ זול אונש דש מער נוך איין מאל לוזן שפאלטן, דש מיר דר דורך ציהן מיט גיוואלטן, יונג אונ׳ אלטן״...

1) בהוצאת האנוי משנת 1630 נדפס יחד עם ספרו הנ״ל „טייטש עשרים וארבע״.

וואונדר״... גם יש לנו העתקת טוביה ע״י יוסף ב״ר זלמן שניאור (פארדא 1691): „אונ׳ עש זאגט דער טוביה קיגן גאט, דש ער זול אים גידענקין״... וכן גם העתקת שלמה זלמן לונדון יחד עם העתקת יהודה מכבי ד״א 1715)[1], ועוד איזו דברים מן המכבים, וגם מגלת יהודית בחרוזים בשם „זאת חנוכה ביכל״ (פפד״מ 1712)[2] מאת אלחנן ב״ר יששכר הכהן, מלבד עוד הוצאות והעתקות אחדות, אשר אליהן נוכל לחשוב גם את הנוספות למגלת אסתר בשם: „איבר גיבליבני שטיק פון דש מעשה פון מרדכי אונ׳ אסתר גישריבן אויש דען גלוחת[3] ביכר גיננט אפוקריפא אונ׳ פון מרדכי זיין טרוים וואש אים גיטרוימט האט״; „דען דריטן יאר דעש קיניגש אחשורוש, אין דען ערשטן טאג דעש מאנאטש ניסן״... וכן גם ספור שושנה בשם „מעשה פון שישנה״ המתחיל: עש וואר איין מאן צו בבל דר היישט יהויקים, דיזר האט איין ווייב דיא היש שושנה״... גם העתקה הוצאת קראקא יחד עם מגלת יהודית ע״י שלום ב״ר אברהם: „דש ביכל, האב איך אלי ווייברן צו אֵירן לאזן דריקן איין שמיעה פון דר ורומי שושנה די ניט וואלט ביי דען ריכטור ליגן אונ׳ וואלט זיך לושין טייטן. דאש אנדרי דיא שמועה פון יודית די אים יוצר פון חנוכה ניט בישיידליך שטיט. דרום איר ורומי ווייבר ווילט איר מיר רעדליך אור קויפן דא וויל איך אויך דאש גנצי עשרים וארבע אין דייטשין דרוקין אונ׳ וויל אנדרי היפש דינג. דאס רעט שלום ב״ר אברהם יצ״ו. גידרוקט דורך הנט אויער אלר דינר יצחק בן הר״ר אהרן פון פריסטיץ. אין דעם יאר דש מן ציילט בוינף טויזנט אונ׳ דריי הונדרט אונ׳ איינן דרייסיג אוילף טאג אין דען חודש אייר, אין דער קיניגליכן שטאדט קראקא״... מן הספור שושנה נמצאה העתקה גם בכ״י המתחלת: מעשה גישיין איינם חסיד דר הוט איין ווייב דיא היש שושנה, גר איין צנועה וחסידה אונ׳ פירכטר גאט ית׳ דר לנד בבל... אל ההעתקה הזאת נלוה גם צייר „שושנה רוחצת״[4].

---

1) ההעתקה הזאת לקוחה מספר המעשים. עי׳ להלן.

2) עם ניגון מיוחד. ועי׳ להלן במחלקת השירים.

3) בשם גלחות, כנודע, נקראה מראש השפה הרומית, שפת המלומדים, שלהם נחשבו אז הכמרים.

4) בהספור הזה נמצאים דברים שונים גם על גדולתו של דניאל וכבוד שמו, וכה יחתום דברו: „אונ׳ אידמן זאך (זאה) דש גרוש חכמה אונ׳ ורומי

ויטמונט (דפוס אמשטרדם 1661), העתקת האלפא ביתא מאת שלמה בר' יעקב כץ (שם 1660), גם העתקת האלפא ביתא השני ממעתיק לא נודע (פראג עוד בשנת 1610): „אין טויטשן גידריקט ווארן, הינטן אונ' פארנין נאר שון גימאכט"[1] מעשה פון בן סירא (פראג או קראקא בהמאה הי"ז, וכן גם בשם ספר יהושע בן סירך (ד"א 1712) ע"י יוסף בר' יעקב מארשן: „איין מעכטיג שון ספר צו וועלכי גימאכט האט יהושוע בן יהוצדק דער כהן גדול, וועלכי גימעלט שטיט אין עשרים וארבע, עש איז איין מעכטיג געטליך ספר פאר אלי מענשן אום דרין צו לייאנן גלייך אויב עש ביפינדן ווירד"... מלבד ההעתקות הנמצאות בכתובים, כמו העתקת הספר הנ"ל בשם „בוך דער צוכט" לשמעון ב"ר יהודה הכהן[2] כ"י רד"א): „דש בוך האבן דיא גוים פאן צייטין אין אירי תיפלות זער גברויכט", המתחלת: „עש האבן אונש פיל ווייזי לייט גילערנט לויט דיא קליגהייט אויש דעם גיזעץ"... וכן גם כתב יד אחר, העתקת האלפא ביתא, אשר לפי שפתה נוכל לחשוב אותה לתוצאות המאה הי"ז: „דא וויל איך נון איין אלף בית שרייבן, היט אך בן סירא גמאכט, עש שטיט גישרי= בן, עשה... דש אישט אין טויטש ער היטן גרויש וואונדר און צאל אונ' זייני אכפרקייט אונ' פארשונג... איקיר, דש אישט אין טויטש= ווירדיג איין רופא דיא וויל דוא אין נוך ניט בידרפשט. דיש מאיינט אזוי, עש זול אייאדר (איין יעדער) תפלה טין בור איין ליד אי עש גישיכט"...

הנה כן יש לנו העתקת מגלת אנטיופוס (ד"א בהמאה הי"ז) ע"י יעקב בן אברהם, המתחלת: „עש וואר אין טאגן אנ= טיוכום קיניג יון"... וכן גם העתקה אחת בחרוזים ממעתיק לא נודע פראג): „גאט דען הערן וויל איך לויבן, גאר גרויש זיינן זייני

---

1) הרמש"ש בהמאסף סעראפיאום לשנת 1866 צד 131) מביא דברים אחדים גם מהוצאת נאווידוואהר משנת 1782: „כתיב אין פסוק שטיט וכו' דאש איז טייטש, גאט ברוך הוא טוט גרושי זאכין וואס האט קיין סוף ניט, זעחט ווי גרוש זענין די וואונדר פון גאט" וכו', אך איננה העתקה שלמה.

2) לפ"ד הרמש"ש אין זה המעתיק כי אם הסופר, וערבוב פרשיות יש כאן, כי בשם בזה, בוך דער צוכט, נרשם ספר אחר מעניני מוסר של הסופר הנ"ל (עי' בן-יעקב בערך ס' המוסר), מה שאינו כן באמת. העתקת מארשן הנ"ל, אף כי יתפאר בה כי הוא המעתיק הראשון: דש נאך נימאל אין טייטשר דרוק איז גיוועזין"... אך כאשר ראינו, לא כן הוא הדבר באמת.

העתקת הספרים החיצונים.

כמעט בלי התבונן אליהם עברו עלינו הספרים האלה. ועוד מראש נעלמו מעינינו [1], כי לא נקדשו בקרבנו גם הם כשאר ספרי הקדש וכזמורות זרים נחשבו, ועל כן לא נעתקו מראש גם לש״ע וגם לא להשפה המדוברת. רק מימי לוטהער והלאה, כאשר החלו לרוב ההעתקות לגרמנית, החלו לשים לב להם גם בקרבנו [2], ועוד בשנת 1548 נדפסו בוויניציאה העתקת מגלת מתתיהו ומגלת אנטיוכוס, ואחרי כן גם העתקת יהודה מכבי (בסיליאה, 1612), ומאז נדפסו גם העתקות שאר הספרים, כמו העתקות בן סירא בשם ארחות יושר על ידי משה

---

1) אף כי יבוא זכרם במקומות שונים בתלמוד. עי׳ בהקדמתו של הרנה״ו להעתקת הס׳ חכמת שלמה וגם בדברי הר״ש פלעסנר בראש ספרו נוזלים מן לבנון. גם בהכנסיה החדשה, כנודע, נקדשו רק בזמן מאוחר מאד (בהאסיפה בטרידענט בשנת 1546), ו׳ לוטהער העתיקם לא בזהירות מיוחדה ובדיוק כשאר ספה״ק, כי אם בחסר ויתיר לפי ראות עיניו, לאות כי נקלו בעיניו (עי׳ Fr. Kreel Die Apocryphen etc בל מה שידובר שם על ה), ובאמת לא רב ערכם, כאשר יעיר איכהארן בהקדמתו לספרים האלה, כי „העולם לא היה אובד הרבה לו אבד חלק גדול מהם בהשרפה הגדולה באלכסנדריה, או ששף הזמן גרפם״...

2) מן ההעתקות לש״ע מזמן קדום נודעה לנו רק העתקת טוביה (קונשטנטינופול 1517) העתקת מגלת יהודית היא משנת 1651, כן גם שנית ע״י עקיבא לוי בשנת 1679 (הביאה יעללינעק בביהמ״ש שלו הלק א׳). העתקה שלמה מכל הספרים החיצונים, כנודע, היא מזמן מאוחר הרבה, ע״י הר״ז פרענקיל בשם ספרי אפוקריפא או כתובים אחרונים (ליפסיאה 1830) ועי׳ הר״ש פלעסנר הנ״ל בס׳ נוזלים מן לבנון (ברעסלוי 1837).

הנה התעוררו מהר שנית מבקשי הדרוש ואוהבי דרכיו, וכמעט עברו עשרים שנה מאז אשר נדפסו שתי ההעתקות האלה, וכבר ראה אור מחדש המגיד יחד עם הפי׳ אגודת שמואל הנ״ל. כן גם יצאה העתקה שלמה מכל ספרי הקודש ונדפסה גם היא (ד״א 1755) בגליון גדול נחמד למראה, וגם בה מושל הדרוש בלי מעצור [1]) כמו כן נדפסה גם הוצאת בעלי מגישי המנחה הנודעים [2]) (ד״א 1770 גם 1793), וגם לה דרך כזה. ורק כחזון בודד הוא הספר באר התורה לגדליהו טאקים [3]), אשר ראה אור אז גם הוא (שם 1758), ובו העתקת מלה במלה יחד עם המקור בלי דבר זולתם (בראשית אין ערשטען, ברא – ער האט בשאפין, אלהים – גאט, את השמים – די הימל, ואת הארץ – דיא ערד״...) וגם מנוקדות כל המלים, למען ירוץ הקורא בהן.

---

1) תוצאות אחדות מן ההעתקה הזאת הביא גרינבוים בהחריס־טומטיה שלו. והנה נזכיר פה עוד כי העתקת חיצן הויזן נבחת גם להכבוד, כי נתקבלה גם היא בהפוליגלוטה בההעתקה לחמש לשונות אשר נדפסה בוואנדסבעק באותיות לועזיות.

2) הם אליעזר ווסמאן רעדלסהיים ומנחם בר׳ שלמה מן, ועי׳ להלן.

3) גם עליו עי׳ דברינו להלן, מה שהעיר עליו וואונדערבאר בה„אָריענט״ (לשנת 1837 צד 23), כי הוא המחבר את הס׳ באר משה על התורה, – דבר זה טעות הוא בידו, ונתחלף לו שם באר התורה בהשם באר משה של הר״מ שערטילש.

און׳ ער איבר טראכט זיין לערנין טאג און׳ נאכט״... „איין דערזוע־טיגט לייב פער שמעהט דיא זיים דז האניקש, אבר איין הונגריגש לייב איז אליש ביטרי זים. גלייך איין פאגיל איז דער פון זיין נעשט פער וואגילט איז, איז איין מאן דער פון זיין פלאטץ פער וואגילט איז״...

(העתקת וויצן הויזן): ער היב זיין ביישפיל אויף און׳ שפראך: ער שפריכט בלעם דער זון פון בעור און׳ ער שפריכט דער מאן דעם דאש אויג גיעפינט איז. ער שפריכט דער דא הערט גאטש ריד דער דא זיכט דען שין פון דעם אלמעכטיגען גאט, דער דא פעלט און׳ דיא אויגן ווערדן אים גיעפינט. וויא גאר גיט זיין דיינו גיצעלט יקב וויא דייני וואינונגען ישראל. גלייך אז וויא בעך ברייטן זיא זיך אויש, גלייך אז וויא די גערטן בייא דעם באך״... דער גרושי אדילאר, גרוש פון פליגלן לאנגי פעטיך פיל פון פעדרן דער אלירלייא פארבן האט, איז גיקומן צו דעם לבנון און׳ ער האט גינומן דען הוכן צווייג פון דעם טענין בוים, די שפיץ פון זייני יונגי צווייגן האט ער אב גיפפליקט. ער האט אין גיבראכט אין דאש לאנד פון קויף האנדל״... וואול דעם מאן דער דא ניט איז גיגאנגן אין דעם ראט פון דען ביזוויכטר און׳ ער איז ניט גישטאנדן אין דעם וועג פין דעם זינ־דיגר, און׳ ער איז ניט גיזעסין אין דעם גיזעם פון דען שפעטיר. נייארט זיין ביגערין איז אין דער תורה פון גאט און׳ אין זיינר (אייגיני) תורה טוט ער טאג און׳ נאכט טראכטן״... איין זאטיר לייב צו טרעט זיסיגהייט, אבר איין הונגריגר לייב דעם איז אל דאש ביטרי זים. (דרום) גלייך אז וויא איין פאגיל דע דא פאר וואגילט פון זיינם נעשט (נאך זיינר שפייז) אזו איז איין מאן דער דא פאר וואגילט פון זיינר שטאט (נאך זיינר שפייז)״...

בין המעלות אשר אנחנו מוצאים להראשונה הוא גם התועליות להרלב״ג אשר חברו אליה גם הן [1]. ואולם כל אלה לא היעילו לנו, ועמל שני המעתיקים האלה, להדוף מפניהם את הדרוש ולשים תחתיו את הפשט לבדו, נשאר מעל. כי מלבד אשר לא התעורר איש מאז להדפים שנית את ההעתקות האלה,

---

[1] אשר כנודע, זכו לתהלה גם בפי היראים ושלמים: וברם זכור אותו האיש לטוב החכם הרלב״ג, שפקח עינינו בכתבו בקצת ספרי המקרא התועליות הנמשכין מכל ענין וספור״... (בההגהות ליש נוחלין לאבי השליה).

גאר זאגן – יתאונן גם המדפיס ויבוש-פון א טייל ישראלים, דיא פיל אום גינגן מיט ערלים, מן טוט זיא צו צייטן אויש תורה נביאים וכתובים וואש פראגן, דיא הערין צו גלייך אלש ווען איינן דער בעל חלום מעכט וואש זאגן"... גם המדפיס עטיאש ישמיע קולו במרירות גם הוא: כמעט בכל ארץ פולין ופיהם אונ' אין אנדרי מדינות, דאש אזו באלד איין קינד נייארט שאלמויזן קאן, לערנט דער רבי איין פרשה אודר מר הומש מיט אים. דא נאך היבט מן משניות אונ' גמרא מיט אים אן, אונ' ליגט זיך אויף חריפות אונ' חלוקים, אונ' דען עקר יסוד, דען באר מים חיים דיא תורה שבכתב לאזט מן שטיין"... אף ירים שבטו על אחינו מפולוניה, כי הם בידם השחיתו את דרך החנוך גם בקרב אחינו באשכנז: אונ' אויך זינט דיא צייט דש פיל פולנים, מלמדים אין אשכנז זיינן גיקומן, דא מן זאנשט יוא האט פפלעגן פסוק צו לערנן. די האבן זיא אויך גלייך אז וויא איר סדר איז וועניג פסוק מיט דען קינדרן גילערנט, רבי לא שנה, רבי חייא מנא ליה?"...

אמנם שתי ההעתקות האלה שונות הרבה בתכונתן אשה מרעותה, אף כי במקומות רבים תשתוינה יחד וכמעט שפה אחת להן ולא נוכל לכחד תחת לשוננו, כי יתר שאת להשניה, להעתקת וויצן הויזן, על הראשונה. כי שפתיה ברור תמללנה וגם סגנונה יותר טוב, כאשר נוכל לראות על פי התוצאות האחרות האלה:

(העתקת בליץ): אונ' ער הוב אן זיין בייא שפיל אונ' שפראך עש רידט בלעם דער זון בעור. עש זאגט דער מאן דעם דיא אויגן גיעפנט זיין, עש זאגט דער דא הערט געטליכי ריד דער דען אלמעכטיגן שיין זיכט, די אויגן ווערדן גיעפינט אלש ער נידרפאלט! וויא פיין זיין דייני הוטן יעקב אונ' דייני וואונונג ישראל. גלייך וויא זיך דיא בעכי אויז שפרייטן וויא דיא גערטן אין דען וואשרן"... „דער אדליר דער גרוש וואר פון פלינל, לאנג פון גלידר פיל פון פעדרן דער פילערלייא פארבן האטי. דער קאם אויף דען לבנון אונ' ער נאם דען עבירשטן צוויינ דעש טענין בוימיל, ער שניידט זייני יונגי צווייגן אב אונ' בראכט אום אין לאנד פון קויף מיין שאפט"... „דיא זעליקייט דאש מאנש איז דער זיך ניט פירט אין דען ראט דער ביזוויכטר אונ' ניט שטיט אויף דען וועג דער זינדירש אונ' אויף דען זיץ פלאץ דער שפעטר זיצט ער ניט. נייערט ער האט זיין בינער אין די לערנונג גאנטש

דען פשוטה פון דעם פסוק ניט פר שטאנדן, אונ׳ אנדרי גרייזן פיל מין זיינן נאך פר האנדן״... [1].

העתקת בליץ נדפסה בשנת 1676 והעתקת וויצן הויזן בשנת 1679 [2] עם הקדמות בראשן גם מן המעתיקים וגם מן המוציאים לאור, אשר יפיצו אור על מצב החנוך הפרוע אז בקרב אחינו האשכנזים ועל חסרון הספרים להורות דרך. ועל כן רבה העזובה מאד: „איז דאש ניט אום צו בקלאגן אונ׳ צו בוויינן — מתאונן בליץ במר רוחו — דאש אונזרי גלערנטי ביז אלש הער אונש ניט פער זארגט האבן מיט איין עשרים וארבע אין לשון אשכנז אייגנטליך אויש גילייגט דען צחצחות פשט, ווארט פער ווארט מלה״ק לל״א. חי נפשי, הרבה פעמים עצמו מספור האב איך גיהערט דאש זי שפרעכן, ווארום קאן מן אויש ספרי גוים איין הבנה האבן, אינ׳ אויש אונזרי ספרים קאן מן קיין בשלום פון בידן גיפינדן אונ׳ דיא בייד אן זיך זעלבשט זיינן קינדיש... אלי טויטשי ספרים זיינן אין איר שרייבונג פער מישט מיט אגדות זרות אונ׳ מדרשים אונ׳ דיא מלמדים האבן עש ווייטר אין דען פורם איבר ליברט (איבערליפערט) אן אירי תלמידים, דער מקרי דרדקי ווייש ניט וואש דרך פשוטה אונ׳ דרך דרש איז, דער וויל ער אויך דען פאר קערטן אירדר אויז גילערנט גיווארדן״... „איך וויל

---

1) משפט בן-מנחם על העתקתו הוא, ע״ באור לנתיבה. גם סטנוב בהקדמתו להעתקת איוב יהפוך עליו ידו, והוא דבר אשר מחויב היה לעשותו, אחרי כי נתן ב״מ דופי בהנ״, אף כי גם הוא בעצמו בההעתקה שלו ״איוב לא הפליא לעשות והעתקתו איננה חותם תבנית חשלמות.

2) לפי הפרט של הראשונה, ת׳ז׳ל כ׳ש׳ל אמרתי לפ״ק, אמנם גם היא משנת 1679. ועי׳ ע״ז בהקתולג של הרמש״ש ובן גם באוצרו של בן-יעקב בערך תורה. שתי ההעתקות האלה הוגהו יחד ביד הגאון הנודע הר״מ שטערן (עי׳ עליו ברחבה הדברים בהספר כלילת יופי ח״ב צד נ״ב), אשר השמיט מהן את כל הדברים אשר יכולים היו להיות נחשבים להתנגדות לרוח הדתות האחרות. רק בהגהת הוצאת עטיאש, התעסק אה״כ גם איש אחר, הוא ר׳ שבתי בס בעל השפתי ישנים הנודע (עי׳ עליו בפרטיות להלן), באשר יעיר ע״ז עטיאש בהקדמתו: „אביר דא איך האב גיזעהן דאז הגאון הגדול (הר״מ שטערן) גאר טרוד איז גיוועזין במילי דשמיא וכו׳ בכן הקרה ה׳ לפני האלוף התורני כהד״ר שבתי משורר באש מק״ק פראג, איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע, איש חכם ונבון וכו׳ אונ׳ האב אים וואים ביצאלט, דז ער האט אן גינומן דיא העתקה פון דיזם ספר הנכבד צו איבר לייאנן מיט המעתיק כהר״ר יוזלן וויצן הויזן״... ובלי ספק לו יאתה תודה, אל ההעתקה הזאת יותר משובחת מהעתקת בליץ, באשר נראה להלן.

אן קומן אונ׳ וואש איך האב דר מיט אייש גישטאנדין, ווייש השי״ת וואיל, דאש איך עש אויף צוואנציג בויגען ניט קענט דרצולן״... ואף כי כל עין תראה צדקתו וגם צדקת איש מעשהו המעתיק בליץ, בכל זאת לא בוש בן אומנתו וויצן הויזן – אשר מידו היתה כל המכשלה הזאת, כי רק הוא לבדו עורר את עטיאש לעשות את מעשהו – לשפוך בוז וקלון עליו, וכמעשי כל עושי עולה, אשר דמי העשוקים והרצוצים בידם והם ישמיעו במרום קולם, כן עשה גם הוא, בקראו חמס על האמלל וכאיש נענה ונרדף על לא חמס בכפו התאונן מרה עליו, על כל אשר עולל לו ברעתו. ורק בשאט נפש נוכל לקרוא את דברי נאצותיו וגם את מהתלותיו, בפקדו על איש חרמו גם את משוגותיו בההעתקה, וקורי עכביש יהפוך לעבות עגלה: „כל הפוסל במומו פוסל, דאש האט גיטאן הר״ר כוסיל, ער האט פאלשי הסכמות גיבראכט צו טראגן, אונ׳ האט מיר ווען דען חרם אויף העו האלז יאגן, אונ׳ מיך פאר איין מוסר אויש גישאלטן, אונ׳ האט ביגערט דש מיך קהל יצ״ו אין חרם האלטן זאלטן, אונ׳ קהל יצ״ו אונ׳ דאש ב״ד מיט אייטל שקרים בירעבט, הערט אבר צו וואש דא ווייטר נישיכט. ער האט זיך זייער בירופין אויף זייני הסכמות, אונ׳ האט עורר גיוועזן אויף די גרושי שווערי חרמות, אונ׳ האט זיין ספר אזוי נידרוקט פארט, אונ׳ האט ווידר מיך אייש גיגאשין פון ביזי וארט. אבר דא מיר ת״ל די רעכטי הסכמות פון ארבע ארצות צו האבן ביקומן, דא האט ער בחרפה מוזן פר שטומן אונ׳ איך האב בעזרת האל הנותן נקמות, מיך סומך גיוועזן אויף הסכמות, פון המאורות הגדולים רוזנים וקצינים, אונ׳ פרעג ניט נאך דען מלשינים, דיא אויף איינן איטליכן שענדן אונ׳ שמעהן, אונ׳ איינן היוז באלקן אין אירן אייגנן אויגן ניט זעהן, אונ׳ פאר דיזי העתקה גינומן אן, ווען איך גלייך בין איין שלעכטר (פשוטר) מאן, אונ׳ קיין מורנו אז ווי ר׳ יקותיאל בליץ, האב איך דאך ניט גישריבן זונדר זין אונ׳ וויץ. אונ׳ האב ח״ו מלאכת השמים גיטאן באמונה, אונ׳ ניט גישריבן זונדר שכל אונ׳ תבונה, דען איך בין ניט גיוועזן אזא איין נאר אודר געק, דש איך אין פרשת ויצא...פון דען דעק, העט גישריבן אזא אייני גרושי ליגן, דאש זיא ווערן אויף גיטיפילט גירייפילט, אונ׳ גיפלעקלט האך גישטיגן, דען עש איז גראד להפך גיוועזן, גלייך אז וויא איר אין דיזם ספר ווערט קענין לעזין. האט

את גבולה ולבל ירים איש את ידו לעשות כמתכונתה לפני כלות משך שנים. ואולם כמעט החלה המלאכה, והמדפיס הנודע יוסף עטיאש, מלא יד איש אחר, יוזל וויצן הויזן שמו [1], להעתיק לו אף הוא לשי״א את כל ספה״ק, למען הדפיסם בבית דפוסו, וגם ההעתקה הזאת יצאה חמושה בהסכמות שונות ואזהרות מגאוני הארץ, ובתוכם גם אחדים מאלה, אשר נתנו זה מעט הסכמותיהם על ההעתקה הראשונה [2], ובמארה אשר ארָרו את מסיגי גבולה, ארָרו עתה גם את מכיגי גבול ההעתקה הזאת. והדבר הזה המיט שואה על בית ויבוש. כי רוששה נחלתו ולא עצר כח לכלות את אשר החל, ורק בעזרת זרים, אשר תמכוהו בידם [3] הצליח לבוא אל מחוז חפצו ולהשלים את ההדפסה, כאשר יספר לנו האומלל במו פיו בהקדמתו להספר: „וויא מיר דיזש ווערק איז

---

1) הוא היה מסדר אותיות בביה״ד של עטיאש כי כן יחתום את שמו: המכונה יוזלן וויצן הויזן זעצר. כאשר נוכל לראות מהליכותיו בההעתקה הזאת, לא הצטיין הרבה ביושר לב ואמון רוח, ובלי ספק ממנו היא הקריאה הגדולה בשער הספר, אשר תוכל להתחרות בסגנונה עם הריקלמות הנודעות: „דיז ספר גלייכן איז פאר דיזם ניט ווארדן גידריקט אין דער גאנצן וועלט אונ׳ מאן האט אויך דא אין גישפארט קיין געלט... אונ׳ ווען איר אורגינט מעכט זעהן, אזו איין ספר או ווען עש ווער גידרוקט פר צווייא אודר דרייא יאָר, גלויבט עש ניט דען עש איז ניט וואר. יום ב׳ בכסליו תל״ט לפ״ק איז עש גישעהן, דאש דיזר ספרים איינש דאש ערשט מאל איז ווארדן גיזעהן, בייא דען חכמי ספרדים אוג אירי בתי מדרשות, אונ׳ האבן עש אויף גישריבן לזכרון, דש עש איז פנים חדשות״ וכו׳. ע״ד ספרו ארטוש הוף עי׳ להלן.

2) כמו הגאון החותם את שמו צבי הירש בלא״א החסיד מהור״ר זכריה זלה״ה בק״ק ווריד והגליל, הנמצא בשתי ההעתקות יחד בהסכמותיו, הגם כי לא נוכל לחשדם, כי מפני בצע כסף עשו זאת ולא דאגו לחלול השם, כי סוף סוף הן גלה הדבר, ורק מהתרשלותם לבד וקלות דעתם בתתם את הסכמותיהם לכל עובר בלי התבונן, כאשר כבר צווחו ע״ז רבים.

3) הם שני אנשים נוצרים נכבדים, שופטים באמשטרדם, אשר הזילו זהב מכיסם לגמור את ההדפסה ואשר עליהם יתרעם מאד Schudt בספרו המזוהם, על כי אנשים נוצרים נאמנים תמכו ביד מדפים ספרים ממחרפי אל״! (Jüdische Merkwürdigkeiten I, 285) ובטעות יחסו את הדבר הזה, בהמג״ש של רו״פ לשנת 1856 צד 286, להמדפים עטיאש לאמר, כי הוא אשר לקח הכסף מאת הנ״ל בהלואה לגמור את מלאכתו, כי הוא בעשרו הרב לא הצטרך לעזרת אחרים. כן גם בא שם בטעות שם וויצן הויזן יואל, תחת יוזלן.

העתקות שלמות.

רק העתקות בודדות ראו עינינו עד כה: העתקת התורה לבדה והעתקת שאר ספרי הקודש לבדם. והם נעשים בידי מעתיקים שונים; אבל עתה חדשה נראה: העתקת כל ספרי התנ"ך ביד מעתיק אחד ובספר אחד, וגם לא העתקה אחת, כי אם שתי העתקות כאלה מעשה ידי מעתיקים שונים, אשר ראו אור יחד כמעט בעת אחת. שתי ההעתקות האלה תוכלנה להיות לנו לגאון ולתפארת, כי עדות נאמנה הן על האהבה העזה בקרב לב עמנו לספרי קדשו, עד כי לא שב אחור גם מפני עבידה כזאת, הדורשת עמל אין קץ וגם אוצרות זהב, ורק זאת היא הרעה כי דבקה בהן מארת הקנאה והשנאה, אשר חללה לארץ את יפעתן ותשלך עליהן שקוצים. כי אחד המדפיסים באמשטרדם, אורי ויבוש שמו, מלא את יד המעתיק יקותיאל בליץ 1) להעתיק לו את כל ספרי הקדש לשפת יהודית-אשכנזית, למען הוציאם לאור בבית דפוסו. ולמען השמר מעול של מדפיסים זולתו, פן יחללו את מעשה ידיו בנסותם גם לעשות כמעשהו, פנה אל גדולי התורה אז, לסוף עליו בדבריהם, וההעתקה יצאה חמושה בהסכמות שונות מגאוני הארץ יחד עם אזהרות ומוראים גדולים, אשר לא יסיג איש,

1) הוא חותם את שמו: יקותיאל בן לא"א זלה"ה בליץ מוויטמונד, ומשרתו היתה משרת מגיה בביה"ד הנ"ל, ולפי עדות כל יודעיו היה איש נכבד ונשוא פנים, וכן יתואר גם בהסכמות הגאונים על ההעתקה. כן גם הקדמתו בש"ע תעיד כי היה איש אשר קרא ושנה הרבה ואשר יד ושם לו בספרות.

זיין איבר מיין ואלק ישראל אונ׳ דוא זולשט זיא פירן אין דז לנד א״י אייך צו נעמן, אונ׳ קיין מענש זול קיין בישטאנד ואר דיר האבן דוך ווען דוא הלשט מיין מצות אונ׳ לערנשט מיין תורה״... „עש וואר גיוועזין איין יהודי דער היש יפתח, דער וואר גיבארן אים לאנד גלעד אונ׳ ער וואר איין שטארקר מאן נייארט די יהודים פום לנד גלעד די הוטן אין פר שטושין... עש וואר נון איין יהודי פום גשלעכט בנימין, איין שטרקר פיינר מאן דער הוש קיש. דיזר קיש הוט איין זון דער הוש שאול, דער וואר גאר איין פיינר זון אונ׳ וואר גאר קיין פיינר ניט אונטר ישראל ער וואר איין קאפ גרעשיר מער אליש דער גרעשט אונטר דעם פאלק״... ווי דיא פפורטן צו ירושלים אנגיהעננגט ווארן, דא ביפעלט איך מן זולט די פפירטן דען גנצן שבת צו הלטן אונ׳ מן זולט ניט אוף טון ביז נאך שבת. אזא מוזטן אלי גוים קרעמר דייסן (דרויי- סען) ליגן ואר (פאר) ירושלים דען גנצן שבת. אזו טעט איך צו אינן וואל צווייא אדער דרייא שבתות נאך אנגדר״... גם הספר הזה ראה אור פעמים אחדות [1].

[1] וגם נדפס פעם אחת בקיצורו, הוצאת פראג משנת 1674, הקצרה הרבה מן ההוצאה הבסילאית.

התורה ע"י יוסף דארמשטאט[1] (קארלסרוהע, 1770). אמנם מצטיינת ההעתקה הזאת גם בדברי מחקר, ואולם גם מהם לא רבים יחכמו: „איין חיוני אין דער ערד"... איין טריבר חומר האט זיא הקב"ה אין דער נאטורע געבן"... „שפע", ועוד דברים כאלה. טוב ממנו הספר תם וישר להגאון ר' יעקב בר' מתתיהו הלוי. (פפד"מ 1674), הוא העתקת ספר הישר הנודע: „דש הייסט דרום תם וישר וויל עש פון בריאת עולם אן רעכט פערטיג אלי מעשים דער ציילט, אויך איז דאביי גישטעלט ווארדן פאר יעדרי פרשה איין רעגישטר וואש אין דער פרשה פאר א מעשים שטענין, נאך דער פרשה איין שין דברי מוסר וואש פון דער פרשה אב צו נעמין איזט. דיא מעשים זיינן גאר שין וואונדר בארליך צולייאנן"... והוא נדפס עם ציורים בתוכו ועם תפלות ותחינות, וגם מצא מסלות ללב רבים, כי ראה אור פעמים שונות. אך טוב גם ממנו הוא הספר „טייטש עשרים וארבע" לחיים בר' נתן[2] (בסי= ליאה, 1612): „היפש זר טייטשט מיט אלי מדרשים אונ' מיט אל מפרשים גר לושטיג צו לייאן, גוצליך ואר ווייבר אונ' מאנן, דש איקליכר צו ווישן קאן וויא דער גאנגן איז צו אונזרן עלטערן פון עז מאל אן דז ישראל אין ארץ ישראל קומען זיין ביז דש ביה"מק איז חרב גיווארדן אונ' וויא מן עש ווידר גיבויט הוט"... ואף כי גם הוא עוסק מעט בדרוש, ואולם לא ירחיק ללכת בו ושפתיו ברור תמללנה: „משה רבינו ע"ה איז גישטורבן זיבן טאג אין אדר דא שפראך גוט צו ידושוע בן נון, דר וואר משה רבינו תלמיד משה מיין קנעכט דער איז גישטורבן, נון דוא זולשט מיין ראש

---

1) מחבר הס' עץ יוסף (חידושים על מסכתות אחדות). איך גדלה קדושת הס' הזה, ספר האלשיך, בעיני רבים — דבר זה נוכל לראות מן המסופר בראש ההעתקה הזאת, כי ע"י קריאתו ב׳ בתמידות, נמלט איש מחרב המות במהומת שנת ת"ח! ואולם לא נעתק ממנו בלתי אם ספר בראשית לבד.

2) אמנם מעשרים וארבעה הספרים אין בו כי אם העתקת ספרי הנביאים הראשנים וכן גם העתקת דניאל, עזרא ונחמיה וגם איזו דברים מדברי הימים. בהעתקתו בחר לו במליצה פשוטה, לא בחרוזים: (אויך האב איך דיזי ספרים ניט וועלן זעצן ריים וויזי נייארט אלז וויא איינר איין שמועה זאגט, דז דיא גלייכניש נוך ניא גידריקט איז וורדן... אף לא העתיקם מלה במלה: „רום האב איך דיזי ספרים קורץ זר טייטשט מיט אלי מפרשים אונ' מדרשים, אונ' האב זי ניט וועלן ווארט זר ווארט זר טייטשן, נייארט נוך דעם חיבור נוך, אלש וועז איינר שמועה נוך אנגדר זאגט"... ובאמת נקראים דבריו בלי מעצור בסגנון המושכים את הלב.

1711), האיש היוצר עמל ואון הזה, הנידע למרי בתעתועיו, ואשר למרות כל אלה נקדש שמו בקרבנו [1]; ואולם כמשפט יתר כפריו, המלאים ענבי רוש ולענה, היה גם משפט ספרו זה, כי היה לנחלת רבים ולמשוש לב ההמונים, אף כי נשגבה מבינתם להבין את דבריו אשר לא שמעה אזנם מעולם (כמו: היכלות, תחלת, המדרגות, מדררגות עליונות, זוהמא, אוירים, אילן שופריה, אושפיזא, תקון ועוד כאלה). רוח כזאת נוססה גם בהספר אביר יעקב לר' שמעון עקיבא בער העניכש [2], (זולצבאך, 1717), אשר רק למקרא דבריו בראש השער בקול הקורא ישתומם כל לב: „איר ליבן ברידר, מאנן אונ' ווייבר, בחורים וזקנים, קומט אונ' זייט אייך מתענוג בתענוגים, אונ טוט צו דען נייאן ספר הער לויפן, אונ' טוט עז ביהענד קויפן. עש איז אייטל טעם אונ' חן, צו לייאן דריני איז גאר שין, אויף פרשות ווייז דיז עש גישטעלט, ניקש איז פון אים גיפעלט, פיל שעניר אלש דיא מעשה ה' אונ' דר גלייכן, עש מאג עש קויפן ארים אונ' רייכין, אך לומדים דרפין דריינו לייאן, עש ווערט זיך גיוויש איר הרץ דריניי פרייאן. פון דען הייליגן מאן בר' שמעון אונ' זיין דור ווערט איר פיל וואונדר הערן, איר ווערט גיוויש ניט דער פיר צו עשין ביגערין און שבת ווען מן האט גישלופין טאן, זאל זיך דריני זעצין ווייב אונ' מאן, פיל חדושים ווערט איר פר נעמן, עש דרף זיך קיין למדן שעמין. פיל סודות ווערן זיין אופן באר, פיל חידושי תורה ווערט איר דא ווערין גיוואר"... ומי ישמע דברים באלה ולבבו לא יתענג באמת וכל קרביו לא יהמו יחד?

קרוב אל אלה ברוחו, הוא גם ספר העתקת האלשיך על

---

1) עי' עליו דברינו במאמרנו עמקי שפה ב„השלח". הוא נותן גם טעם לנחיצות ספרו, כי הוא רק למען ישענו, למען הביא לציון גואל: „דען דיא גאולה קאן ניט אנדרש קומן אז דורך די קבלה אונ' דער זוהר איז גיגליכן צו די תבת נח, דש אלרלייא מינים זיין דרינן גיוועזן, אזוי איז דער זוהר אלש כולל פון אלי נשמות אונ' אורות" וכו'. לפי דבריו הוא רק מעתיק הספר, והמחבר הוא אביו זקנו ר' אביעזר זעליג אב"ד דק"ק קורב.

2) מווינא, „חתן הרב הגדול מוהר"ר פייט מק"ק קרעמזיר, מורה צדק לעדת ישורון בק"ק שניטיך, בעהמ"ח עבודת הבורא ומעשה ה', כן יתתום את שמו. השם אביר יעקב הוא על היותו כולל אותיות ר' עקיבא: „עש היישט אביר יעקב, דאז זיינן אותיות רבי עקיבא"...

גם עם נוספות ותקונים שונות בשם אגודת שמואל (ד"א 1699 ע"י שמואל דלוגאטש, מהוראדנא[1]), ועל ידו עזר ר' אליקום ב"ר יעקב ש"ץ מקמרנה, אשר נתן עליו רוחו בהגהותיו, בהתאמצו לנקותו משגיאות ולצרפו מכל סיג[2].

כמתכונת הס' „צאינה וראינה" היא גם מתכונת הספר סלת למנחה לאפרים אהרן לוריא פפד"מ 1789) ואולם לא כמוהו הצליח, וכמעט בהשך נעלם עד כי נעלם שמו גם מעיני גדולי רושמי הרשימות[3], אכן לא כן היה גם גירל השני, הוא הספר נחלת צבי או „טייטשט זוהר" לצבי הירש חאָטש (פפד"מ

שמת עליהם וואגענזייל שמחה רבה מאד, בתקותו, כי בלמוד דעת דבר הנביאים יגלה הדרך להתכלית הנודעת – לעשות נפשות (עי' בספרו: Die Hoffnung etc. p. 51) אמנם איך שונו הדעות! כי דוקא את ההפך מזה נראה בדברי אחד מגדולינו, הוא בעל שלטי הגבורים, אשר בדבריו על הלומד תורה לעכו"ם, יאמר כי הוא עובר על לפני עור וכו', והדברים האלה נאמרים רק בלמוד תורת משה שנצטוו עליו בני ישראל, אבל נו"כ מותר ללמדם, שיראו בהם נחמות האמורות לישראל" וכו' (הדברים הובאו בהמצרף של הר"מ קוניץ חלק ב'. אכן יודעים אנחנו נאמנה כי נבואת הראשון לא נתקיימה. ורק לשוא היתה שמחתו, ואולם עלינו להעיר גם כי כי לא בכל עת יכונו דברי הספר הזה וכי במקומות הרבה טוב היה לחדול מלהעתיק את הדברים כמו שהם, כמו למשל (בהעתקת דברי רש"י), כאשר יודה כל מבין דבר לאשורו; כי אם אין רע בם בש"ע, הנה בהלשון המדוברת מגונים הם ובולטים יותר מדי. ובב"ז לא היתה הצדקה לאיש כהר"י סמנוב לגנות את המחבר ולכנותו בשם „גלעג לשון בשתי הלשונות" (בהקדמתו להעתקת ס' איוב). כי לא היה הגאון הזה נלעג לשון בש"ע–בזה אין צורך להגיד; ואולם גם בשי"א סגנונו טוב וברור. ואך ממדוהיהם של משכילי ברלין היתה, לעפר בעפר על הספרות בשי"א ולתתה לשמצה על לא דבר.

1) הוא מיחס עצמו להרמ"א ומספר בהקדמתו גם אחדות מקורות „חייו „כי היה נע ונד בהרי התושך"!... תהוצאה הזאת היא בגליון קטן בחלקים אחדים ובדפוס הדר ונחמד למראה.

2) האיש הזה, אשר כבר זכרנו את שמו למעלה, והוא נקרא גם בשם מלמד, היה בראשונה ש"ץ בעיר קאָמרן, אשר עליה נקרא בשם. ואחרי כן היה גם באמשטרדם ושרת שם ג"כ בקודש במשרה כזו, וגם התעסק שם בהגהות הספרים בבתי הדפוס. הוא מחבר הס' לשון למודים (מערכת מכתבים בש"ע), ונזכר שמו גם בס' אור החיים בין שאר גדולי עמנו (בצד 209 בערך אליקים). במספר ספריו בשי"א נוכיר פה גם את ספרו בשם יתד נאמן, הנזכר בהקדמתו להעתקת הס' מקוה ישראל להרמב"ם, ורק שלא הובא לדפוס.

3) רק בן-יעקב לבדו יביא את זכרו באוצר, ושאלתי ודרשתי אחריו ואין יודע מה אתו.

עד כי היה למנהיג העם באמת, בעוד אשר ספרו השני, „מליץ יושר" (לובלין 1622), עבר כמעט בלי מבין, וכששים שנה חלפו בטרם נדפס שנית (ד"א 1688). כי תחת ללכת גם בו בדרך אשר הלך בו בספרו הראשון ולהטיף דבריו לפי רוח קוראיהם, העמיק הרחיב את מעשהו בתוצאות וציונים מתוך ספרים כבדי לשון ויקרי המציאות: אויז ספרים דיא ניט שביח זיין אונ׳ הערב זיין אונ׳ אין לנגי לשונות גיזאגט זיין", אשר גם חך מבין לא יבין טעמם. ואולם חפצו היה למלאות בדברים כאלה את מקום הדרשות ולשימם תחתיהן: „דען דיא לייט הערין דרשות אין שולן אונ׳ פר שטינן ניט ווש די דרשה איז, מן זאגט צו בלד איין דער שול. אבר אין דען ספר קאן ער בילגצום (לאנגזאם) לייאנו זעלברט צו פר שטין, אונ׳ ווען ער ניט פר שטיט, דא קאן ער רידן מיט זיינם חבר דרויף"... אך הן גם את הדרשות האמורות בעל-פה לא הבינו ההמונים לא יען כי מהרו הדורשים לדבר, כי יען אשר כבדו מבינתם ולא ידעו מה אתן, ועל כן היו להם כדברי הספר החתום גם בבתב.

יותר טוב היה גורל ספרו השלישי הנודע בשם המגיד, אשר ראה אור בראשונה בפראג בשנת 1576, הוא העתקה או פירוש על ספרי נו"כ לפי דברי הכ"י יחד עם המקור: „דאש עקר ספר איז ניט גישטעלט גיווארן או זונשט אנדרי טייטש ספרים דיא נייארט גימאכט זיין צו לערנן דרויש מעשים, דאש איז גרויש שנעלערייא, דער ווייל קיין לה"ק שטיט דער בייא. נייארט דאש ספר איז גיווארן גימאכט אונ׳ גישטעלט צו פר שטין לה"ק עשרים וארבע וויא מן עש קנעלט, אונ׳ איטליכש ווארט וואול פר מעלט.. דרום האבן מיר רש"י אויך גידרוקט, דז איינש דז אנדרי רוקט, דען ווער דא ווערט קענן דאש טייטשי פירוש, ווערט רש"י אויך פרשטין בשורש, אונ׳ איטליכר קאן איין למדן ווערן, דיא תורה ווערט זיך מערן, אונ׳ אין נביאים אחרונים דא איז דאש טייטשין אונ׳ ר"שי פיל, אן מאש אונ׳ אן ציל"... אכן רבו ההוצאות גם ממנו, ומאז נדפס בראשונה, נדפס עוד פעמים רבות במקומות שונים, לאות כי רבו דורשיו וכי היה לנחות העם גם הוא 1). הוא ראה אור

---

1) ראה למשל. את הדברים על השער גם בש"ע: „למען דעת כל עמי הארץ מקטנם ועד גדולם מעצמם ידעו ויבינו לקרות כל העשרים וארבע אשר לא היה כבר לעולמים וכו׳ ועתה מלאה הארץ דעה"... והם דברים אשר

אנטשלויפן״... מלבד השירים השונים אשר יסבו גם הם על הבריאה ואשר נביאם אחרי כן יחד עם שאר השירים למחלקותם.

בדרך אחרת אחזו הדרשנים והמבארים אשר נשארו חפשים לנפשם, הלא הם אלה אשר יסדו את דבריהם רק על אדני הדרוש ולא ידעו מעצור לרוחם, כמו שאנחנו רואים בספר הנודע צאינה וראינה, אשר אין קצה לשברו. הספר הזה שפך מרוחו על בנות עמנו בקרב שנות מאות הרבה ויהי להן למשאת־נפש ולמקור חיים באמת, והוא פועל ידי האיש הנודע לשם הגאון ר׳ יעקב ב״ר יצחק מיאנוב [1] אשר מאז נדפס בראשונה [2] עבר מחיל אל חיל, מהוצאה אל הוצאה, ומכל העברים דרשוהו ולא היה כמעט בית אשר נפקד מקומו בתוכו. כי בנועם אמרותיו, בענות שפתו ותום רוחו, בשעשועי דמיונותיו ואגדותיו הנפלאות, במשליו ובפתגמיו, במוסרו הטוב ובמחמדי לקחו לקח לב כל, וכל קוראי דבריו — ועוד יותר כל הקוראות אותם — מצאו כל חפצם בו. כי בנוחם ותקוה אמץ את נפשם, צרף את מדותיהם, ואת רגליהם שמר מלכד. „די גמרא זאגט, אונזרי חכמים זאגן, דר מדרש מיינט, רשי זאגט, דער בחיי שרייבט״ — און מי מאנשי הדור הישן לא שמעה את הדברים האלה מפי אמו וזקנתו ולב מי מהם לא ימלא רגש לזכרם גם היום? — ואולם רק בו לבדו הצליח האיש בדרכו

---

1) אשכנזי וגם נקרא בשם משפחתו רבינו והוא מתיחס לרש״י ביחוסו. נפטר בפראג בשנת 1628 (לפ״ד פירשט, ועי׳ בדברי הרש״פ בספרו כנסת ישראל מה שהגדיל שם בשבחו על ספריו בהשפה המדוברת).

2) לפי ההשערה, ראה אור בראשונה עוד בראשית המאה הט״ז, משגה הוא עם גרינבוים, בחשבו את שנת 1648 לזמן ההוצאה הראשונה (בספרו הנ״ל צד 193). אך כל ההוצאות הראשונות אבדו ואינן, וההוצאה היותר עתיקה אשר עוד נשאר שריד ממנה, היא ההוצאה הבאסילית משנת 1622. הוצאות שונות, כנודע, מקושטות גם בציורים. גם נדפסו ברוב פאר והדר, כמו הוצאת מיץ מסוף המאה הי״ח ע״י המדפים מאי, אשר כל רואיה יתפלאו גם היום על יפיה (עי׳ Archives Jsraélites לשנת 1840 במאמרו של המו״ל על הספרות העברית בצרפת). כאשר ירד כבר כבוד הספרות הזאת בשי״א עוד רבו דורשי הס׳ הזה, כאשר יעידו דברי התנצלות שבראש התרגום האשכנזי של בן מנחם, הוצאת קארלסרה, משנת 1793, ששם יתאמצו לבאר את היתרון של ההעתקה החדשה ממנו. פרשת בראשית מן הספר הזה נעתקה גם לרומית ע״י Joh. Saubert (עי׳ פירשט בהביבליותיקה שלו).

רײמט אך גאנץ וואל ביטראכט...[1]: אן וויל איך היבן וויא עש איז צו גאנגן, נאך דעם אז גאט הימל אונ׳ ערד צו בשאפין האט אן גיפאנגן. גאט שפראך מיר וועלן איין מענשן אך בישאפין אויף דער ערדן, אין דעם פורם אונ׳ גלייכניש פון גאט מוז ער בישאפן ווערדן״... וכה סובב הוא והולך על פני כל ספרי התורה והנביאים הראשונים וגם חרוזיו יפיקו כה וכה נועם, כמו דבריו על העקדה והקינה כפי יעקב: „עז איז מיר לייד אויף דיך מיין זון יוסף עז איז מיר זער אויף דיך לייד, וואי גאר בושטו בייא דען לעבן גיוועזן אויף מיך איין גרושה פרייד, אבר איצונד דז דוא בישט טוט האט זיך מיין פרייד צו גאל טאן פר קערן, אונ׳ מיין שמחה טושטו צו לייד פר שטערן... מיין זון מיין זון יוסף ואו בישטו אודר ואו איז דיין לייב, דר וועק דיך פון דיין ארט אונ׳ קום אונ׳ זוך דיא צרות דאז איך אום דיך מיין זון יוסף טרייב״... ואולם נמצאים בו גם דברים אשר תקוץ בם נפש השומע, כמו הדברים בהספור על בעל פעור ועוד. כן יש לנו גם ספר אחר הכתוב גם הוא בחרוזים, והוא סובב והולך על ספורי התורה וערוך הוא בדרך אלפא ביתא, מאת איש אהרן שמו (פראג בהמאה הי״ז): „אויברשטר הער, נאהנט אונ׳ פער (פערן), אלשדינג אין דיר אונטר טאנה, די ענגל אין הימל רייך, אויף די ערדן אלי קיניגריך, איבר זיא טראגט מן די קרונה, דוא בישט דער אלמעכטיג גאט, דער אלש דינג בישאפן האט. ביים לויב אונ׳ גראז, אך טרו־קן אונ׳ נאס, טעט ער אלז בשאפן, די זון אונ׳ מאן (מאנד), די פיגל מיט אירע גראן, דיא טיר וואלד אום לויפן. אויש דר ערדן ער בושוף אדם אונ חוה ער פין אים נאם, דא ער וואר הרט

---

1) לפי דבריו בהקדמתו, הניח לו השמואל בוך מקום להתגדר בו: „דער דז ספר שמואל אונ׳ ס׳ מלכים האט אין אייגם גיזאנג טאן מאכן, האט אן גיהויבן אין דר מיטן אונ׳ האט לאזן שטין זעלכי חשובה זאכן, דיא תורה הקדושה דז איז דש ערשט אונ׳ טוט דז מענשן הערצן ארפרייאן... נין שטיט ס׳ יהושע אונ׳ שופטים פאר אן, ווי מאן איין מאל ס׳ שמואל העט גידענק טאן. נון האט דר זעלביג גילאזן איין פלעצליין לער, דער מיט איך אך קאן אויף היבן איין וויניק ער״ (עהרע). הנה ככה נשתנו העתים! הראשונים יראו מגשת אל התורה בחרוזיהם פן יחללוה, ועתה נחשב להם הדבר לכבוד! — בראש הס׳ יבוא גם שיר בש״ע, והוא אמנם לא יעיד לא על כשרון רב של המחבר במלאכה הזאת, ולא על ידיעתו הרבה בדקדוק — ועי׳ עליו בדברי פרליש בספרו הנ״ל Beitrage במקום שידובר בו.

פֿיר מגלות, מאג זיך באווייזן אין אלי קהלות, זונדר איכה הוט ער ליזן שטיין אייף אבזייט, פון וועגן עש בעט פֿון לייד אונ׳ טרויארקייט״... אחדים מחרוזי ההעתקה הזאת נעימים וערבים לאזן:

זאג מיר דאך אל ליבשטר מיין,
וויא ווידשטו דוך דיין למבליין...
וויא איז מייגליך דש דוא מיך הושט זוי פר געשן,
אונ׳ אלש אנדרי הירטן דייני גיזעלן זיך אן מעשן...
בית פֿרוינטליך וואלש מיר זאגן,
ווילשטו ווישן וויא וולכש מאג זיין,
דוא שוינשט אונטר דען יונג פֿרוי אליין.

„אֵי זיך דער טאג ארהיצט מיין הייטר זון
אונ׳ אֵי דער שאטן גנץ פֿליגט דוא פין,
וויל איך גין דיינר אל דא ווארטן...
מייני גיזעלין, וואו בישט זו שוין אונ׳ פיין
קיין מאנגל אן דיר ניט קיין זיין,
דרום קאן איך דיך ניט פֿר לושן.
גושטו הין אונ׳ הער מיין ליבשטר שאץ,
איך בלייב בייא דיר אין אלן פלאץ,
ווערשטו מיך זעהן אין אלען הויבען שטרישן...

זארגט ניט, מיין פריינד איז גנגן אין זיין גארטן,
זיין בעששי גיווירץ צו הויט (היטטען) אונ׳ ווארטן,
רויזליך דרין צו פֿפליקן.
מיינם פריינד בין איך איינן גאנץ און גאר,
אונ׳ ער איז מיין פֿריינד זאג איך פֿר וואר
מיט רויזן טוט ער מיך ארקוויקן...

אחריו עלינו להזכיר את ההעתקה בשם קהלת יעקב לר׳ יעקב ב״ר יצחק סג״ל (פיורדא): 1692): „גאר היפש דרינן צו לעזן, עז איז קיין נארטייא זונדער אליין אין ורום געטליכש וועזן, אין דען נגון פון שמואל בוך גימאכט, אונ׳ היפש גי־

וויא הקב״ה טוט נסים אונ נפלאות מיט דעם מענשן דש ער ניט ווייש אליין... ווער דארינן ווערט לעזין דער ווערט זיך געוויש משמח זיין, אונ׳ יראת שמים ווערט איהם גיהן איין״...

ועוד העתקות אחדות זולתן, אשר דרך כזה גם להן.

ועוד אחת לנו (בכ״י), אשר גם עליה נקרא שם האיש קאַפלמן, אך בלי אשר נוכל לדעת נאמנה, אם זה הוא המעתיק הנ״ל ר׳ יעקב ב״ר בונים, והוא הוא הספר על תרגום שני אשר חִבר ואם לא [1]: „מגלת אסתר אין טויטש צו דיזר האַרט, אים ניגון אויף שמואל בוך אַרט. אך אישט דארינן קיין פֿליים גישפאַרט, איר זולט מיר גלובן גיוויס, איר ווערט דארינן פֿינדען פשטים זיא זים, מיט פֿילן תפלות אונ׳ פֿידויים (וידוים?), וועגען אונזר גיליטנה ענוים. גלייבט מיר אך פֿרייא, איר פֿינט אך שינה מעשיות דרבייא כאשר ייסד הר״ב קפלמן זצ״ל״... „מערקט אויף דיזן בישייט, ווייא שטייט, ויהי דש ביטייט, יאמר אונ׳ לייט (לייד), יעמרליך זיפֿצן אונ׳ קלאגן, אונט־ דעם גישלעכט אין אחשורוש טאָגין, איר זולט מיר ור שטין עבן רעכט. דיא יודען וואַרן אים גלות בבל... וואל זיבנציג יאר, אונטר נבודכדנצר נבל, דאש זאג איך אייך ואר וואר, ביז קויניג דען פֿרומן ביציינג, בבלש לנד״... כן יש לנו העתקת המגלות – זולתי איכה – יחד עם העתקת איזו דברים מן התורה בשיר מזמור לתודה מאת דוד בר׳ מנחם הכהן (ד״א 1649): „וואל גיטראַכט, פֿון בראשית ביז ואלה המשפטים אויף טייטש גימאכט, אין פאפּיר אונ׳ אותיות גר בישיידליך, פֿר וייבר אונ׳ יונגן מיידליך. דר דרינן ווערט טון לייאן, ווערט זיך אין גאטש דינשט דר מייאן (פֿרייען)... (בהשער השני) „טייטש גימאכט אויף

---

1) את ספרו על תרגום שני יזכיר הרמש״ש בהקתולוג הגדול שלו יחד עם העתקת חח״ם. גם בקתולוג המבורג שלו, בדבריו על הכ״י הזה (התסר בראש׳, ואצלי הוא בשלמות) יעיר, כי לא תספיק עתו בידו להשוותו יחד עם הכ״י של הרד״א. אך אם לא נשגה במשפטנו, לא דיק פה הרמש״ש היטב בדבריו, כי כ״י כזה מאת הנ״ל על התרגום שני איננו בהבודליאני וגם לא בהבריטיש מוזיאום ובשאָר המקומות אשר דרשתי אחריו. וגם הדברים בסוף הכ״י הזה שהבאנו פה, המורים על המצב הרע של המחבר, כי כתב את ספרו בעוני ובלחץ („אין מינם גרושן ווילענדין, דא מיר ויל ווידערווערטיקייט אישט קומן צו הנט״ וכו׳) לא יוכיחו הרבה על היותו מעתיק תרגום המגלות הנ״ל. בסוף הכ״י הנמצא בידי יבואו גם הדברים האלה: „תם ונשלם לכתוב זאת המגלה יום א׳ אדר שני שפ״א לפ״ק פה ורנקפורט, נאום השופל יעקל גנש״...

זיין אין דער וועלט פר דיר וואָרן גיזאגט, אבר מיין גיזאנג איבר
אלן דיא קרוֹן אן טראגט״... „עש וואר אין דיא טעגן דער שופטים
צייט, אין ארץ ישראל הונגר הלבן גרוש לייד. דען גוט הוט גוזר
גיוועזן צעהן מאלט הונגר אין דער וועלט צו זיין, פון בישעפניש
דער וועלט אן ביז משיח ווערט קומן איין״... „דיא נבואה דיא
שלמה בן דוד מלך ישראל האט גיזאגט; דא ער זאך בנבואה
דז זיין זון רחבעם ווערט מיט ירבעם דאש מלכות מוזן טיילן, דא
האט ער דריבר גישריבן אונ׳ גיקלאגט... „עש וואר אין אחשורוש
טאג, דא וואר אין דער וועלט איין גרושי קלאג״... מן ההעתקות של
התרגום שני בחרוזים אנחנו מזכירים פה את ההעתקה
שנדפסה באמשטרדם (1649): „עש וואר איין קיניג אין דער וועלט,
דער האט זיין האנדל וואיל גישטעלט, פון געלט פון גוט פון לנד
פון לייטן״... [1]), אשר ראתה שנית אור ע״י יואל מלמד (פראג
לערך 1687), מסבת שם: „איין נייא תרגום שני ליד״. מן ההעתקות
הפשוטות נזכיר פה: העתקת ר׳ ליב ב״ר יוסף מעליר, אשר
נדפסה יחד עם העתקת מגלת אסתר הנ״ל (קראקא 1590), וכן גם
העתקת ר׳ שמעון פראנקפורטר[2]) (ד״א 1711) והעתקת
אהרן ב״ר מרדכי מטריבוטש בשם מצח אהרן (פפד״א
1727)[3]), יחד עם העתקת התרגום ראשון: „תרגים ראשין אונ׳
תרגום שני האב איך אין דעם ספר גישריבן אריין, אויך אויש
גמרות אונ׳ מדרשים אלש וואש אין דר מגלה טיהט רידן אליין,
אויך שיני מעשיות אונ׳ משלים די ניט זיין גמיין, דר מיט צו וויזן

---

[1]) עם החרוזים האלה בראשה: הער גאט אין דיינר הויכשטן זאל
אונ׳ הילף אונש הייט אונ׳ אלי מאל. ווען מיר דיך טוהן אן רופן, דש דוא
הילפשט צו אלי צייט, מיר רופן דיך אין אונזר ליידי אין גנאד ביגרופן
(בעגריפפען). אין מצרים האשטו אונש אייך ביוואהרט; דוא טעטשט אונש
בלד דרליזן, אין גלות בבל האשטו אונש אויך ביוואהרט, פון דעם פאלק דעם
ביזן, ווער וויל אלש דרצילן, דש בעשטו וועלין מיר דערוויילין, תרגום
שני אויף דער מגלה וועלין מיר היבן אן, דש דא צוהערין יעדר מאן״...

[2]) הוא אבי הר״ם פראנקפורטער (עי׳ עליו להלן). מוצאו הוא מעיר
שווערין, ובשנת 1656 יצא משם להיות נודד בארץ, ובסוף התישב
באמשטרדם (פירשט). על ספרו „חחיים״ עי׳ ג״ב להלן.

[3]) הוא ממשפחה עתיקה וחותם: „בן לא״א החבר ר׳ מרדכי מטריבוטש
בן החסיד מוהר״ר אהרן, בן הרב מוהר״ר מרדכי מקרעמזיר, בן הרב הגדול
מוהר״ר משה דיזענץ, בעהמ״ח ס׳ דרש משה הוא פי׳ על האגדות התמוהות״.
קראקא 1589).

אך לא רק המגלות לבד, כי אם גם התרגומים אשו להן נעתקו גם הם [1], כמו למשל ההעתקה הנודעת של ר׳ יעקב ב״ר שמואל בונים קאפלמאן [2] אשר הוציאה לאור בשנת 1584 בפֿרייבורג: „דאש תרגום בון דען חמש מגלות ואול ור דייטשט אות באות גידיידשט אונ׳ גיריימט מיט גנצר ולייש, גידרוקט אונ׳ גימאכט איצונד ערשט פון נייש, אונ׳ ויל מדרשים צו גיזעצט און גימאכט נאך דעם נגון פון שמואל בוך דז עש גוט זאל צו זינגן זיין, גימאכט אונ׳ גידייטש דארך ר׳ קאפלמן הי׳ בריסק דקייא״... [3]: „דיא לוב גיזאנג דיא דער נביא דער קוניג שלמה האט גימעלט, הער גאט דעם הערן בישעפער הימל אונ׳ ערד אונ׳ אל דיא וועלט. אלמעכטיר גאט צעהן גיזאנג

בספרו הנ״ל, ואולם גם את שמה „מגלה ארוכה״ לא יזכיר, וגם יעיר, כי נעלם ממנו שם המחבר, ואולי העתקה אחרת היא.

1) אך רק התרגומים האלה נעתקו, כי לא נודעו לנו גם העתקות אחרות משאר התרגומים, אף כי נעתקו גם הם לשפות אחרות, כמו אלה שבהעתקות הפוליגלוטיות ואלה שבהוצאה הנודעת בשם Complubenische Bibel גם העתקת תרגום אונקלוס ע״י פאולוש פאגיוש ועוד כאלה.

2) כן הוא חותם את שמו בהקדמת ספרו עומק ההלכה: „בר בי רב דחד יומא, יעקב קאפלמן ב״ר שמואל בונים זצ״ל״. הוא מחבר הספרים עומק ההלכה הנ״ל על ההלכות החמורות שבתלמוד בבלי, ואהל יעקב פי׳ לס׳ העקרים, גם העתיק את הס׳ משלי שועלים לש״א (עי׳ להלן). נולד בעיר בריסק בשנת ש״י ואחרי אשר למד תורה וחכמה הרבה, הלך לאשכנז לקבע ישיבתו בפפד״מ, ששם משכן גדולי ישראל או, ואחרי כן שב שנית אל ארץ מולדתו. אחד מיוצאי חלציו היה התוכן המהולל יהונתן ב״ר יוסף מראזנאי, מחבר הספר ישועה בישראל על הלכות קדוש החודש להרמב״ם. ע״ד הגאון השני שנקרא גם הוא בשם כזה, ר׳ יעקב ב״ר שמואל קאפיל אשכנזי, אחי הגאון בעל דמשק אליעזר על מס׳ חולין, שטעו אחדים וחשבו אותו לאחד עם הנ״ל, ע׳ בס׳ כלילת יופי ח״ב צד פ״ת. ועי׳ גם איזו דברים על הראשון בהמזכיר לשנת 1875 צד 128. הר״ם גירונדי בספרו „תולדות גדולי ישראל״ יחשוב, כי הוא נולד בבריסגוי, מעות הוא בידו כי החליף בריסק בבריסגוי).

3) בראשה גם הקדמה קטנה, אשר בה ישמיע את חפצו אשר חפץ בהעתקה זו וכי נתכוון ביחוד להנשים וההמונים. עש איז ור דייטשט וייז (פיין), זר נשים אונ׳ בתולות אונ׳ זר ויל (פיעל) מאנן, דען עש קאן ניט איטליכר איין רב זיין... ההעתקה מלאה מלאה: „ויל מדרשים צו גיזעצט זר וואר (פירוואהר) ... דרום דארף דיך עש מאן נאך ורויא ניט צו שעמן, אונ׳ מאג דש דייט בוך צו זיך נעמן... בצדי הספר יבוא גם באור המלות הקשות באותיות אדומות.

קושט דיא כלה אין מויל, אונ׳ ניט אז איין טייל פעלקר דיא דא קושן אויף דער האנד אודר אויף דער אקסיל, דאש קושן בינער איך ניט נייארט אין מול... ער זאל מיט מיר רידן פנים אל פנים וויא ער האט מיט מיר גירעט ביי מתן תורה״...

כמו כן יש לנו העתקה או פירוש של קהלת, ע״י דוד בן אהרן מדפיס (מחוקק) (פראג 1708), המתחיל: „דאש זיין דיא שטראפ־ריד פֿין קהלת״... וכן העתקת אסתר בשם מגלה ארוכה „לאנג מגלה״ ע״י ר׳ ליב ב״ר משה מעליר (קראקא 1590): דיא מגלה אין לה״ק אונ׳ מיט אלי׳ מדרשים, אונ׳ פשוטים אונ׳ חידושים אונ׳ שיני מעשים אונ׳ גאר לאנגי שטראף דיא מן דינן דרינען האט גימאכט״... וכן עוד העתקות שונות בכתובים כמו הכ״י הכתוב ביד אברהם בן אליהו, (אשר מוצאו מתוך המאה הט״ז) המחזיק את העתקת כל המגלות יחד, והעתקת רות הכתובה ביד שמעון בן מנחם, העתקה עתיקה, יחד עם העתקת שיה״ש, הבלולה עם ש״ע (כ״י פאריש). כן יש לנו העתקת אסתר בחרוזים עוד משנת 1544, והיא כתובה ביד איזיק סופר: „דש ליד הוט ואליק בראכט, (פאללבראכט) אלש ער עש בון דער שריפט הוט ערדאכט, ער אישט מעניך מאן וואיל בקנט, איזיג דער שרייבר אישט ער גיננט״... כמו כן יש לנו העתקה אחרת בחרוזים, אשר שפתה תעיד עליה כי עתיקה היא עוד יותר מן הראשונה: „עש ווש אין טאגן אחשורוש, איין קיניג גרויש, ער ווש איין קיניק אויבר זיבן אונ׳ צוואנציג אונ׳ הוינדרט לאנט, אז קיניגט ער אויבר הודו כוש די לאנן בייא דר הנט. ער הט ויל וואונדרש גיטריבן, ער ווש וואונדרליך דרצו קומן, אז ויר עש וינדן גישריבן, אונ׳ וויר עש האבן בר נומן״... (כ״י מינכן). וגם יש עוד העתקה אחרת מן המגלה הזאת, בלי חרוזים, הכתובה ביד אברהם בן מרדכי הכהן בשנת 1631 (כ״י אופפענבאך) [1].

---

1) מלבד ההעתקות הנדפסות של כל המגלות ביחד, כמו למשל ההעתקה שבס׳ מלמד שיח וכן העתקת המגלות והפטורות ע״י הפועל אליהו אולמא מהאנוי (בסיליאה 1622) ועוד זולתו. על הכ״י מינכן הנ״ל יעיר הרמש״ש, כי אין כמעט בכל ההעתקה מלה עברית, וגם השמות העברים שבה, נעתקו גרמנית, כמו זלמן–שלמה, מוזיש–משה: „לוז דיר לעזין מוזיש בוך דרין מערק אונ׳ זיך, וויא מן עמלק גישלעכט, קאן גויט (גוט) זול טין ניך רעכט״ וכו׳. מהוצאת קראקא הנ״ל, משנת 1590, מביא גרינבוים תוצאות

העתקת כפר דניאל בחרוזים (כ״י דרד״א) היא משנת 1566, מאת שמעון ב״ר יהודה הכהן. ההעתקה הראשונה בחרוזים הנדפסת היא משנת 1588 (קראקא), ע״י יצחק בן אהרן: דש דניאל בוך אין טייטשר שפראך״ (1: דא דער קוניג יהויקים זיין קניגרייך הט דראיי ביזעשן, אונ׳ מיט פיל פון ישראל גוטש דינשט האט פר געשן, דא שיקט גוט ית׳ נבכדנצד אויש וייטן לנדן, ציהן טאג אים מינט טבת ווארד דער קריק פרהאנדן, ירושלים טעט ער בלעגרן מיט איינם גרושן הער, עש וואש גרוש הונגר דש ווש לײדר צו שווער, דיא שטאט ווארד גיוואגן דז בית המקדש ווארד ורברנט, ישראל ווארדן ורטריבן אין פרעמדי לנד״...

בין העתקות רמש המגלות נודעו לנו, מלבד ההעתקות אשר ראו אור יחד עם העתקות דתורה בקונשטנציה ואוגש־בורג, גם העתקות מיוחדות, כהעתקת שיה״ש ע״י יצחק סולקוש (קראקא 1579) (2 ההעתקה ע״י ר׳ משה שערטילש (פראג 1604) וההעתקה ע״י ר׳ אליקים ז״ין מקאמרנה (ד״א 1710) המעולפת כלה בדרוש: איין גיזאנג איבר אלי גיזאנג, איין אנדר גיזאנג איז קדש, און דאש גיזאנג איז קודש קדשים. איין אנדר גיזאנג האט גיזונגען איין נביא אונ׳ דש גיזאנג האט גיזונגן איין נביא בן נביא... אזוי שפריכט כנכת ישראל אין גלות, ווער וואלט דש ער זעלט קושן מיך דער קיניג הקב״ה פֿון קושן זיין מונד גלייך אז איין חתן

---

1) עם הדברים הנודעים: „הויפש אונ׳ בשיידליך וכו׳ וגם הפרט: „אונטר דעם גיוועלטיגן קיניג ווינמונדיש דיזר דריטה״... יחד עם הקדמה: „אין טויטשן גשריבן אזוי דעם עברי הב איכש גיברויכט, ויל (פיעל) ווייל אונ׳ גצייט הב איך דרויף גידוכט, דא אינן ווערט איר הערן זויא עז דען ורומן איז גנגן, דא זיא צו בבל אין גלות ווארדן גיווייגגן (געפאנגען), דניאל אונ׳ זיין גיזעלן דיא ווייזן אונ׳ ורומן, דא ווערט איר טון דער גלייכן אונ׳ אינן נוך קומן״... כן גם איזה דברים בסוף הספר, ובדברי נוחם ותקוה כאלה יתנחם: „ער זול (גוט ית׳) זיך איבר אונש דר בארמן אונזר גלות צו פריידן ווענדין׳ אונ׳ — זול אונש משיח בן דוד זענדן, דען הייליגן מאן תשבי אליהו אישט ער גינגט, דר ווערט אונש דר פרייאן אין אל אונזער לייגט״... גם הספר הזה ערוך בניגון השמואל בוך: „וויא דש טויטש שמואל הוט עש ווייזע אונ׳ מאן, זו מג עש זינגן ווער וועלכר זינגן קאן״...

2) אמנם נפלאים וזרים מעט הדברים בראשה (שהביא הרמש״ש בהקתולוג הגדול שלו): „ליבן רבותי, איך זיך דש מיר הוט גישלונגן, אונ׳ מיך מיין שטות האט באצוואונגן״ וכו׳. גם העתקת המגלה הזאת, שבהוצאות העתקת התורה בקונטשנציה ואוגסבורג, היא בדרך דרוש.

מרויקינגן: — „הב דש ספר גישריבן אין טייטש, דש איז גאר גוט בויר (פיר) דיא וויבר אונ׳ דש גימיין פאלק דש ניט קאנין תורה לערנין, דיא זאלען דא אינן לייאן אלי טאג שטעטיגליך... זא ווירט מן גרושי חידושים אונ׳ ורומקייט דא אינן וינדן, דיא אן צווייבל (צווייפעל) איינין שטארקין אין אונזר אמינה אונ׳ ווערט פילע אויך ברינגן איף דען רעכטן וועג צום עווינגן לעבן״... אמנם מלאה ההעתקה הזאת להג הרבה למכביר: — „איין הערליכר מאן וואר אין דעם לנד פון קונשטנטפל דאהיימט אונ׳ דיזיש לנד האט לושן עוץ דער זון נחום אברהם אבינו״ [1].

כן יש גם כ״י אחר המיוחס גם היא להריפא יחיאל מירושלים הנזכר, וגם הוא מעירב בש״ע. ההעתקה הראשונה אשר נתפרסמה בדפוס היא משנת 1597 (שנ״ז), וגם היא מעשה ידי הגאון ר׳ מרדכי סבא הנזכר.

כן יש גם העתקה אחרת ממחבר לא־נודע (1709) יחד עם העתקה בחרוזים בדרך השמיאל בוך ממחבר לא־נודע אף הוא (פראג בהמאה הי״ז): „שינה נייאה חידושים ווערט איר דא הערן, וואז מיר האבן אב קלערן, וויא הש״י האט מגלה גיוועזן צו אייך וואונדרליכי זכן, ווער עז ווערט לייאנן דען ווערט זיין הארץ לאכן״... „אין לאנד עוץ וואר פאר האנדן איין מאן, אין אלי גיבאט פון גיט ית׳ טעט ער גאן (געהען). אין דער גאנצען וועלט, וואר זיין גלייכן ניט אין זילבר אונ׳ געלט... ער האט גיהאט דרייא טעכטיר אונ׳ זיבן זין, גאר שלעכט וואר ליידר זיין גווין... [2]. מבלעדי ההעתקות האלה נמצא בכתובים גם באור־המלית אשר בספר הזה (כ״י פלירנציה), „באור כל מלה ומלה לבדה״ („איש איין מאן, איין הער״), אשר גם הוא שם מחברו נעלם ממנו.

---

1) בראש הספר אנהנו מוצאים גם הקדמה ארוכה: „דש אישט דיא הקדמה בון איוב. אונ׳ די וייל עש אישט דאש איטליש גאָטטש פורכט אישט בון פאָריין אין ביז צו ויינם ענד, אונ׳ עש איש איין הערב ספר צו לערנין מיט זיינין שווערין לשונית אונ׳ עש קאן עש איך ניט איין איטליכר פר שטין צו לערנין, דיא וייל דש מיר אזו אין איינם שווערן גלות זיין״... וחותם את דבריו בש״ע: „נאום הסופר, אשכול הכופר, הנותן אמרי שפר, המביא מלשון עברי ללשון אשכנז זה הספר, בלי שמצה וחפר וכו׳״.

2) העתקת איוב בחרוזים בשי״א המיוחסה להר״א בחור, (עי׳ בסוף ספרו של E. Sohode בשם חמשה חומשי, בדבריו שם על כללי הכתב בשי״א: — בכויב לדתה. הרא״ב אמנם כתב ספר כזה, — אך בש״ע (ווינציאה 1544).

דברים וענין: „צו ווישן גלוגהייט אונ׳ קעשדיגונג אונ׳ צו פרובן זאג דער ור שטענדיקייט. דען וועז זיך איינר מויהט אין דער תורה דא ווערט ער קלוג אונ׳ וייש זיך צו הלטן נאך גוט ית׳. צו לער־נען אונ׳ צו ור נעמען קעשטיגונג קלוגקייט דז ער קאן טון צדקה ומשפט אונ׳ און צו צייטן מין אז דז משפט אויז ווייזט דז האשט רעכט וערטיג וועג דז ער מיט זיין חבר זול איין פשרה גין ווען ערשט שון וואז מין העט גיוואונן דעם דין נאך. הויר מיין זון קע־שטיגונג דיינש ואטר אונ׳ ניט דו זולשט ור לושן די לערנונג דיינר מיטר, כלומר דוא זולשט הלטן דיא תורה דיא דיר האט גוט ית׳ געבן דורך משה רבנו ע״ה שריפטליך אויף בערג סני״...[1].
כן גם העתקה אחרת ממעתיק בלתי נודע (בפר״מ 1713): „דש זיין דוא בייא ריד שלמה דער זון דוד קיניג ישראל. צו ארקענין ווייזהייט צוכט אונ׳ פרשטאנד״... ועוד העתקות אהדות או הוצאות שונות״ [2] אשר אמנם אין כל חדש עמן, ועל כן נוכל לעבור עליהן בלי מבין.

העתקת איוב בכתובים היא משנת 1579, והיא כתובה ביד ר׳ אברהם ב״ר שמואל פיקרטייאה (מפיקארדיה)

וקדושו, בהכמת הטבע שר צבא, גם נגיד בדקדוק, בקבלה, בדרשות בר חביבא כו׳, „ממרדכי עד מרדכי לא קם כמרדכי״. וכנראה רמזו במצבתו גם על פעלו הזה, על ההעתקה להלשון המדוברת: טוב לעמו דרש, כל רז פירש, ביקא בן אגור, היה הכל בפיו שגור״, שהכוונה בהמלות יקא בן אגור על משלי (הוא אמנם העתיק גם ס׳ איוב, עי׳ להלן). לפ״ד אחדים הוא הגאון ר׳ מרדכי זינגר, ראש הישיבה בקראקא הנזכר בהס׳ צמח דוד (עי׳ בס׳ עיר הצדק). נוסח המצבה הנ״ל הובא במקומות שונים, ומלבד אצל וואָלף IV צד 1210), נמצאה גם בהס׳ גל עד ועיר הצדק הנ״ל, כן בהמגיד לשנת תרכ״ח, כהערת הרמש״ש ע״ז.

1) כי הפכו המעתיקים לש״א גם את הספר הזה לדרוש, בעוד אשר דבריו מועילים שבעתים יותר כשהם כפשוטם — לא יפלא הדבר בעינינו, בדעתנו את הרוח השודרת אז. רק התרגום הארמי קלע אל השערה, כי רק הפשט נר לרגליו, אף כי באיוב גם בתהלים מעורב הוא בדרוש למכביר.

2) מהעתקות הס׳ הזה בכתובים נזכיר פה את הכ״י, אשר בא זכרו בהמזכיר (לשנת 1870 צד 144): „דש זינד דיא שפריכא שלמהש דש קויניגש ישראל דוד זון. צו לערנן ווייזהייט דארט אונ׳ פרשטין ווארטי די קלוגהייט״... וסופה: „אנמוטה איזט טריגיריש שוינהייט פרגנגליך, גאטש פורכטיגעש וייב אליין בלייבט אימּמר ליבנשווערט. גיבט איר דען פרייז איהרעש פלייסעש פרוכט לאזט איהרי טהאטן איבעראל זיא ערהעבן״... ולפי סגנונו הוא מתקופת עת מאוחרה.

אונ׳ אופט גימאכט נאַש,
עש אישט אַלט גיווארן מיין גישטאלט פֿין וועגן מיין ליידן
אונ׳ האַש״...

ור געש איך דיך ירושלים, דא זולשטי ור געשן מיין רעבטי
האנד,
מיין צונג זיל בלייבן קלעבן אין מיין גיימן צו שמאַך אונ׳
צו שאנד,
ווען איך אן דיך גידענק אודר ברינג מיך אייף ירושלים,
דש הייפט מיינר ורויד...
גידיינקט גוט דען טאג דר קינדר אדום,
וואש דיא מיר האבן גיטאן צוא לייד.
זי שפראכן, ור וישט זיא ביש אין דען גרונד,
דש גלייכן דיא שטאט בבל זיל עש אייך קומן צי פונד;
וואול דעם דער דיך בצאלט אונ׳ גיבט דיר דיינן לון,
ור גולט דיר ווידר דייני ור געלטונג
ווש דיא מיר הושט גיטון״ [1]...

העתקת ס׳ משלי בכ״י (דרד״א) הוא עיד משנת 1532, הכתוב גם היא ביד הסופר הנ״ל אלעזר ב״ר ישראל בעד האשה פעסלין: „ספר משלי צו בור אייש (פֿאָראוּיס), זו ווירט גוט געבן דש זי ווירט אז קלוג אונ׳ ור נונפטיג אז זיין מיטר בין שלמה המלך דש איז בת שבע״... כן גם כ״י אחר בשם פ׳ על משלי (המעורב גם בש״ע) נכתב בשנת 1569 ומיוחס להרופא ר׳ יחיאל ב״ר שלום. ועוד אחד (כ״י האמבורג) המתחיל: „בייא שפיל שלמה זון דוד. דיא ווארטען צו לושן ווישען״... יחד עם הכ״י (ברלין) בבאור מלות שונות מהספר הזה (כמו אלקום — ניט אוף שטין, ביקן, זרזיר מתגים אילטיש). בין ההעתקית הנדפסות אנחנו מוצאים את העתקת ר׳ מרדכי סבא ב״ר יעקב טעפליץ [2] (קראקא 1582): אייז גוליגט אויף טייטש״ בריב

---

[1] ההעתקה הזאת הוציא שנית לאור וואגענזייל באותיות לועז׳ (ליפסיאה 1705) עם הקדמה ארוכה בראשה.

[2] הוא אחד הגאונים אנשי השם, אשר מלבד רבי תורתו הצטיין גם בידיעותיו הרבות והשונות, וכעדות הדברים החרותים על מצבתו: „גאון ישראל

דען עש ווירט זיין זער בשיידליך.
דא האב איכש מיט מיינר האנד איבר שריבן,
דש עש איז נישט דרינן גיבליבן,
אונ׳ האב מיך בידאכט,
אונ׳ אין דען דרוק גיבראכט״...[1]

שפת ההעתקה הזאת אמנם רחוקה היא משפת השמואל בוך בטובה ויפיה ונעימותיה, אך גם בתוכה נמצאו כה וכה חרוזים מלאים עוז ומפיקים נועם, כהחרוזים האלה:

„דיא באַנגקייט מיינש הערצענש איז גרויש, ציה מיך
אויש מיינר נוט גישווינד,
זיך אן מיין פיין אונ׳ עלנד ור גיב מיר אל מיין זינד,
זיך אן דש מייני וויינד זא פֿיל אומזינשט זי האשן מיך
באַהיט מיין זיל אונ׳ באַשירם מיך,
דען איך האב מיך באשיצט אין דיך.
מיין גאנץ רעכטפֿערטיקייט זול ביהויטן מיך,
דען צו אַליר צייט איך טוה האפין אויף דיך.
דער לייז ישראל דוא מרויטר הער אונ׳ גוט,
בון אל זיינר אנגשט אונ׳ נוט״...

„דערבארם זיך גוט, דען אָן מעבֿטיג בין איך אונ׳ לייד
גרויש פיין,
הייל מיך, דען זיא זיין דער שראָקין מיין גיביין,
מיין לייב איז זער דערשראָקין.
וואו לאנג זול עש ווערן, דוא גוט דער הער,
קעהר ווידר, ציה אויש גויט פון לייד מיין לייב, הילף
מיר מיט דיינר גנאדן זער,
ווער וויל נאך דעם טוט אין דער העלן פיין,
זיין לוב גידענקן אודר ניט דאנקבר זיין...
זיא זיין פֿר פֿינשטרט פֿון וועגן צארן מיין אויגן

---

1) בתוך השיר יבואו גם איזה דברים על יהושה: „רוזל ב״ר פישל טהון מיך דיא לויט נענן, דש מאכט דש זיא מיין פאטר ז״ל ניט קענין, הרב ר׳ יוסף לוי איז זיין נאמן פון דר לוים גישלעכט, די זיין אלי גאטש ית׳ קנעכט אונ׳ זיין פאטר מוה״ר יהודה לוי ע״ה דער אלטן, דער האט פנפציג יאר צו קהלת הקודש לודמיר ישיבה גיהאַלטן״.

מיין זין. טרויריג איז מיין הארץ בייא טאג. ביז וויא לאנג זול זיך דר היבן מיין ויינד אוף מיך״[1]... אך ראש לכל היא היצאת קראקא משנת 1586 בחרוזים: „דש תהלים בוך וואול ור טייטשט אין טויטשר שפראך גאר שין אין בשיידליך, אונ׳ גאר קורץ וויליג דרין צו לייאן פר וייבר אונ׳ פאר מיידליך. גידרוקט אים יאר דאש מיר צילן דרייא הונדרט זעקש אונ׳ פירציג, אונטר דעם גוואלטיגן מעכטיגן קייניג שטעפהאן יר״ה אין דער הובט שטאט קראקא״... [illegible] ר׳ משה שטענדל[2], אשר הוציאה לאור האשה רייזל פישלש, כדבריה בראש ההעתקה:

מיט הוילף גוטש ית׳ הב איך מיר אין זין גינומן,
אונ׳ מיט דר הוילף בון גוט ית׳ האף איך דא דורך צו קומן,
דש געטליך ס׳ תהלים אויף טויטש אין דר צייט לוזן ווייזן,
אין ער ווארטונג דש אידר מן זול גוט ית׳ ליבן אונ׳ פרייזן.
עש זיין ורויא אודר מאן,
וויא דוִד המלך ע״ה האט גיטאן...
נון האב איך מיך גיפּלישן,
דש איך דיא לויט וויל לוִשן ווישן,
וויא איך צו דעם תהלים קומן מיר אלש אנדרי,
עש האט זיך גיגעבן דש איך הב מישן וואַנדרי,
דא האב איך דש ס׳ תהלים צו קהילה קדושה הנובר גיפונדן,
אין דער זעלביגן שטונדן,
דש הרב משה שטענדיל האט איף טייטש גימאכט,
אין דעם ביים אונ׳ אין ניגון פֿון שמואל בוך גיבראכט,
אין ער ווארטינג עש זול זיין ליבליך צו לייאנן,
מאנין אונ׳ ורויאן אונ׳ דיא ורומי מיידליך,

1) מכ״י של וואלף החסר בראשו (עי׳ בהביבליותיקה שלו IV צד 203). איזה דברים מועתקים נמצאו גם בכ״י המבורג: „והיה אונ׳ עש ווערט זיין דער זעלביג מן, שתיל ער דא איז גיפפלאנצט, פלגי בעך״ וכו׳ (עי׳ בהקתילוג מהספרים הנל״ מהרמש״ש). הוצאות שונות מההעתקות נדפסו יחד גם עם סדרי התפלות.

2) על שם העיר Stendal בקרבת עיר מגדבורג. מצבת בתו ברכה נרשמה ברשימת המצבות של בה״ק בפראג בספרו של האך צד 360.

אונ׳ הון (האבע) מיך מיט אים פר טראגין, ער ז מיר איטליכי ספרים טויטשן אונ׳ צום ערשטן דש תהלים נאך דעם דקדוק״... ההעתקה הזאת היא, כאשר אמרנו מראש, העתקה מלה במלה: גוט איז מיין הירט ניט איך ווער גיברעכין. אין וואינונג דש גראז ער מאכט הויאבן מיך אויף וואשר רואייג ער בורט (פיהרט מיך) מיין זיל ער דר קוויקט ער בווירט מיך אין שטייגן דער גירעכטיקייט אום וולן זיינש נאמן. אך ווען איך גיא אין טאל שאטן דש טוטש ניט איך בוירכט מך בויזי, ווען דוא בישט מיר, דיין ריט אונ׳ דיין שטאב זי טרושטן מיך״... אף נמצאה גם בכתובים [1]. וגם נדפסו ממנה הוצאות שונות במקומות שונים [2].

והנה עמל הוא בעינינו להוציא במספר את כל ההעתקות או ההוצאות מהספר הזה, כי רבו מספור, ורק עוד אחדות מהן נקרא פה בשם. והן: ההעתקה או ההוצאה מפראג (1666 ל״ע): „ספר תהלים גאר וואול פר טייטשט״, והוצאת אמשטרדם (1705) ע״י ר׳ אליקום ש״ף מקמרנה [3], כן גם הוצאת ווילמרשדרף משנת 1725 ע״י יחיאל מיכל ב״ר אברהם כ״ץ מפיורדא: „דיא לוב פון דעם מאן איז, דאש דא איז ניט גאנגן אין רוף דער ביז וויכטר אונ׳ אין דען וועג דער מישטהעטיר ניט ער איז גישטאנדן אונ׳ אין זיצונג דער שפאטירש ניט ער איז גיזעסין נייארט אין דאש לערנונג פון גאט איז זיין בגער אונ׳ אין זיין לערנן טוט ער טראכטען טאג אונ׳ נאכט״... ועוד העתקה אחרת לנו אשר אמנם נעלמו ממנו שם מחברה וגם מקום ההדפסה: „גוט ווילשטו פר געשין מיך צו איביג, ביז וויא לאנג ווילשט פר בערגן דיין אנטליץ בור מיר, ביז וויא לאנג זול איך טון בוט אין

אשכנזי, לפ״ד Bartolocci היא אחת המשפחות החשובות ברומה (בשמה האטלקי טעדעסקא) ומקומה יפירנה בין המשפחות המהוללות אשקארעללא, די רוסי (מן האדומים) וכו׳.

1) כי הכ״י משנת 1532, גם זה של די רוסי, יתאימו יחד עם ההעתקה הזאת הנדפסת. עי׳ ע״ז בדברי הרמש״ש בהסעראפעאום 1869 גם בספרו ספרות ישראל.

2) הוצאת מנטובה משנת 1562 היא עם הפירוש בשם קבונקי עם הקדמת המו״ל: „וסביב ישרים יהלכון לשון אשכנזי באור מלה במלה ע״פי פ׳ ר׳ אליהו המדקדק האשכנזי ז״ל... תעלא בלא עידניה יוסף במדר״ר יעקב ז״ל מפאדובה״. הוצאות אחדות הן רק ההעתקה לבדה בלי המקור.

3) עי׳ עליו להלן.

איר ורומי ורויאן דיא אנדעכטינגן,
די בינערן צו לובן דעם אלמעכטינגן,
דא היבט אוף איירי אוגן אונ׳ זעכט,
דש הייליג תלים דש גוט אונ׳ גירעכט.
עש הוט גימאכט דוד המלך עליו השלום,
דש זאגט מן אז וויים אז דר עולם,
אבר אים טויטשן הוט מן עש ניט וואול גיבונדן, (געפינדען)
דרום האבן מיר עש צו דריקן אונטר וואונדן,
זא ווערט איר דינן (דרינען) וינדן מיינשט שטוק,
וויא עש אלש איז ור טויטשט נאך דעם דקדוק,
דרום דיא מלמדים די מיט דען יונגן קנלן,
אונ׳ תהלים רעכט טוייטשין וועלן,
דיא ווערט דאש דאזיג אונטר וייזן,
דש זיא ניט מין אין טויטשן גרייזן,
אונ׳ דרום זול עש קיין ורויא אן בערן, (ענטבעהרען)
אונ׳ זול עש קייפין וויא עש איר קאן ווערן״...

אף מלבד השיר הזה יבואו בראש הספר גם דברי המדפיס הנודע קורניליוו אדל קינד על קורות ההעתקה הזאת: „קורניליוו אדלקינד שרייבט דש דען ורימן בהורות [1] אונ׳ דען בעלי הבתים... אין מיינר יונגענד האב איך ויל קוישטליכי אונ׳ גרווישי ספרים העלפן דריקן... איצונדר אז איך בין אין די עלטר קומן, דא הון איך מיר גידיכט, וויא איך ניקש הב גימאכט ור דיא ורומן בחורות אונ׳ ור איטליכי בעלי בתים דיא ניט האבן צייט גיהאט צו לערנין אין איר יוגנט נוך דורוכטר (נאכהער), וואלטן זיא גערן דיא צייט פר טרייבן אי אם שבת אודר יום טוב מיט לייאן גאָטליכי שמועות... בין איך גנגן צו ר׳ אליהו בחור [2]

---

[1]) המלה בחורות – אף כי תבוא במקרא רק לתאר ימי הנעורים (בשוא תחת הבית) – נמצאה כה וכה בדברי בעלי האסופות גם לכנוי הרבים של מלת בחור לנקבות. (גם על מצבות שוגות חרותות המלות בחורות, גם בחורה. ע׳י בהס׳ נפשות צדיקים ללעווינזאהן). מפי ההמונים תשמע אמנם כה וכה – לרוב במושג צדדי – גם מלת בחורתע, אך אין מקום לה בהשפה הספרותית.

[2]) תולדות האיש הגדול הזה נכתבו בידי סופרים שונים, ביחוד בידי הר״ש באָבר במחברתו אליהו התשבי, ועי׳ גם בדברי הר״ש לעווי-זאהן, בספרו Vorlesung (ויען 1825), במקום יעיר גם על שם משפחתו

וואר האפטיגר נביא אין דען זעלביגן טאגן, אויז דער שטאט גת החפר אזו האבן מיר טאן לעזין, דער תלמיד פון אלישע הנביא ווער ער גוועזן... נון טינן מיר וואול קענן דען ווער דיגן (ווירדיגען) געטליכן מאן, גאט שפראך צו אים שטייא באלד אויף פיין דנין אין מיין שליחות זאלשטו טאן גאן, אן דר גרוש שטאט נינוה דארט זאלשטו ווישן לאן (לאססען), אל איר גרוש ביזקייט דז זיא האבן גיטאן, איר זינד זייני פר מיר גיקומן"...

בהעתקת הכתובים תצטיין העתקת ספר התהלים, אשר בהיותו ספר לחפץ רבים ומקור נאמן להתפלות [1], על כן נמצאו ממנו העתקות עתיקות עוד מהמאה הט"ו, והעתקה בכ"י (ברלין) עוד משנת 1490: גיבעט משה מאן דש גוטש. גוט איין וואנונג דוא גיוועזן בישטו צו אונש אין גיבויירט אונ' גיבויירט. אֵי נאך בערג זולטן ווערדן גשפן אונ' גישטיפט לאנט אונ' וועלט אונ' בון אימרמן ביז אימרמן די בישט גוט דוא ווידר קערשט מענש ביז ור דריקונג אין דו זאגשט ווידר קערר קינדר מענשן... כן גם נמצא עוד כ"י אחר משנת 1516 (כ"י די רוסי) הנכתב ביד משה בן מרדכי: וואול דען מאן דש ניט ער אישט גיגנגין אין ווע"ג דר רשעים אונ' און רוט דער זוינדיגען ניט ער איז גישטאנדן אונ אין געזיץ דער שפאטר ניט ער אישט גיזעשן... ועוד אחד הנכתב בשנת 1532 לערך, ע"י הסופר אליעזר בר' ישראל ממדינת פיהם מקק' פראג, בעד האשה פעסלין בת ר' יעקב: „דש ספר תהילים אין טויטשין דש הון איך מיט וליים גשריבן מיינר פאטראנין פעסלין בת ר' יעקב ז"ל, אין דר ווארטן דש זי זולדי רוינן (דרינען) לייאן"... ההעתקה הראשונה הנדפסת היא העתקת איש השם הר"א בחור: „ספר תהלים גימאכט אין טויטשר שפראך דורך אליהו בחור אשכנזי" (וויניציאה 1545), עם השיר הזה בראשה:

---

1) גם הספר הראשון שהעתיק לותר מסה"ק כנודע, היה ספר התהלים. וכנראה, יראו מראש ,העתיק גם את הס' הזה בהעתקה אחרת זולתי מלה במלה כהתורה, כי ההעתקות בחרוזים מאוחרות הן, וכאשר העיר ע"ז וואגענזייל בהקדמתו להעתקת שטענדיל (ע"י להלן). הספר הזה לפי תבונתו, היה מסוגל יותר למשוך עליו עיני רבים לא רק בתפלותיו ותחנותיו המיוחדות ברגש לב, כ"א גם בדבריו ההיסתורים בהמזמורים, במעטה הפאֶעסיה ועוד. אף עטה גם מעטה סוד. ולא רק בקרבנו לבד השתמשו בו לצורך כזה, (שמוש תהלים) כ"א גם בקרב זולתנו (ע"י למשל בהספר Der Psalter שהביא וואלף בספרו (חלק ד' צד 1062), תרופות שונות להדרוקן, לעורר אהבה וכו' הכל רק בעזרת איזה מזמורים), ועל כן נשגב שמו מאד.

ירמיהו (פראג 1602): „שטראף ריד פון ירמיהו בן חלקיהו פון דיא כהנים אין דיא שטאט די היישט ענתות"... והעתקת יחזקאל משנת 1553 (שם), אך מזה האחרון נמצאה גם העתקה בחרוזים: אין טויטשן וואול בשיידן, פר וייבר אונ׳ מוידן, אך צו לייאן מיט פריידן, בחורים אונ׳ בעל הבתים אליביידן"... (קראקא 1586) ע"י המדפים אברהם בן משה: זועלבשט האב איכש גמאכט אונ׳ גידרוקט אין מיין דרוקער... גושטיט פיל געלט „אונ׳ מויה דר בייא: בוינף (פינף) טאג אין חודש תמוז איך אין דער ור טרייבונג וואָר, דא שטונד איך בייא דעם בך דער הייש כבר, וא ור גיעפינט דיא הימל דש וואונדר דא גישאך, גריש געטליכי זכן איך דרינ; זך... נוך איך זאך איין שטורם וינד קאם פון דער צפון זייט איין גרושר פינשטר וואלקן אונ׳ פלאקר פייאר אונ׳ ליכט הרום גישפרייאט, אונ׳ פון אינן וויניג גלייך פון דעם פייאר מלאך חשמל גיננט, פון מיטן דורך דען פייאר האב איכש דר קנט"...

מהעתקות הנביאים הקטנים הם חדברים הנמצאים בהעתקות ההפטורות, אשר ראו אור יחד עם העתקית התורה הוצאות קונשטנציה ואוגשבורג, העתקת מלה במלה גם הם: „אונ׳ עש ווערט זיין צאל קינדר ישראל אל אז ויל (פיעל) אז זאנד אים מער דז ניט ווערט גיצילט נאך גימעשין אונ׳ עז ווערט זיין איין אלר שטאט דא מאן האט גיזאגט איר זייט ניט מיין בולק דא ווערט מאן זאגן איר זייט קינדר גאטש דש לעבענדיגן"... „אונ׳ עש וירט זיין דיא אויבר בלייבונג יעקב אן צווישן בולקרן פילן אז איין טויא בון גוט איין אז שפאט רעגן אויף דעם קרויט דז ניט ער ווירט הופין צו קינדר דש מענשן"... כך מהעתקת יונה, מלבד העתקה פשוטה (מנטובה 1511 בכ"י) המתחלת: עש אש איין נביא דר יונה, זו שפראך צו אים אונזר הער גוט"... נודעה גם העתקה בחרוזים: „דש בוך יונה מיט פיל חידושים אונ׳ אלי מדרשים אייך דיא תפילה די ער האט גיבעטן אין גידערם פון דען פישן אונ׳ דיא גרוישע תשובה וואש גיטאן האבן דיא לייט אין דער גרושי שטאט נינוה, אלש וואול פר טייטשט נאך דעם בעשטען גיטראכט, אויף דעם ניגון פון שמואל בוך איז עש ווארן גימאכט"... פראג ל"ע 1686): „אונ׳ עש וואר גאטש ריד צו יונה בן אמתי צו זאגן, איין

איין איזל קריפ ויינש מיינשטרש, ישראל ניט ער וויל קענין מיין זאָלק ניט ער הוט וועלן פרובן"... ועי׳ דברינו להלן על העתקת הנביאים הקטנים.

איר מאכט וועט וויא לייכט טארן שטרייט,פר לירן ור דען
איר זולט היא דא היימן בלייבן דש דינקט אונש איצונד
צייט״...

„וועד מיט גנצן הערצן זיין זין הוט ג׳ קערט,
צו אונזרם ליבן הער וויא אופט ער אים דר נערט,
זיין גנאד אונ׳ זיכרהייט נוך ני גילאג,
ער הילפט זיין קנעכט עש זיי נכט אודר טאג,
זיין לוב קאן נימאנד ענדן ווידר ורוי נוך מאן.
דארום זול מן שווייגן ווען מן עש ניט וואול ענדן (פֿאללענדן)
קאן,
ער האט אונש גיהאלפין אופט אויש אונזר ניט,
אונ׳ האט אונש ור געבן זיינד אונ׳ מיש טאט (מיסטהאט)״ [1].

אך לא כן הוא דרך העתקת הנביאים האחרונים, כי נעתקו יחד בדרך פשוט מלה במלה: „וואהר זאגונג ישעיהו בן אמוץ דש ער האט וואהר גיזאגט אויף יהודה אונ׳ ירושלים אין דעם טאגן עוזיהו... די קיניגן בון יהודה. הוירט איר הימל אונ׳ ור נים דיא ערדא ווען גוט הוט עש גיריד. קינדר האן איך אויף דר צוהן אונ׳ דר הויכט אונ׳ זיא האבן ווידר שפענדיגט אין מיר... איין אקס דער קענט זיין קויפר אונ׳ דער אייזיל קריפי זיינש הערן, אבר ישראל וייש ניקש מיין פאלק טיט ניט פרובין״... (קראקוי, 1586) [2] כן גם העתקת

---

[1] לפי התוצאות בספרו של Wolt (תלק ד׳ צד 201). הדברים האחרונים פה הם מהכ״י הנודע: „גישיכטע דוד שכתבה האשה ליטא מרעגנשבורג״, שלפ״ד צונץ הוא עוד מימי הבינים: „דאָז הון איך גשריבן מיט מיינד האנד, ליטע בון רעגענשפורג בין איך גננט, מיינר גוטן גינרין ברײדלן אישט זיא גננט צו בר זול זיא עש נוצן אונ׳ לייאן, דש בגער איך״... (והדברים כצורתם בכתב ידה ממש של הנ״ל, הובאו בספרו של א. קאָהוט (Die Juden in Deutschland) ולפ״ד הרמש״ש איננה מחברת הספר, כי אם המעתקת אותו בכתב ידה (קאפיע). אך בכל אופן שהוא, הכ״י בל״ס הוא עוד מהזמן שלפני שנת 1519, כי זמן הגרוש האחרון של אחינו מרעגענשבורג היה בהשנה הנ״ל (Kayserling Jüd. Frauen p. 150). והנה הרמש״ש בהסעראפאום (1866 צד 152) יזכיר עוד כ״י אחר על ס׳ שמואל בחרוזים, הנמצא בבית עקד הספרים בפאריש. אולם לא יביא ממנו גם איזו תוצאות.

[2] העתקות איזה דברים מהס׳ הזה נמצאו גם בהעתקת ההפטורות שבחומשי קונשטאנציה ואוגשבורג, כן גם משאר ספרי הנביאים, המכוונות אמנם יותר להמלות: ער קענט איין אוקש זיין קויף הערין אונ׳

ער וויל גון אויף דען בערג שפראבן דיא שוינן מאייד.
ער הוט דען שטט הערן איין פישט ברייט"...

„דיא שטארקן בון ישראל נון ליידער טוט,
אויף דען הוהן בערגן די טאל זוכט מן אל רוט
אך רייכר גוט בון הימל דער יעמרליכן פיין,
ווש שטארקי הולדן קיינן צום טוט גישלאגן זיין.
שאול דוא אידלר קיניג דו טראגשט איין גוטש שווערט,
דוא האשט אין אלין שטרייטן ריטרשאפט ביגערט...
אוי וויא שאול אונ׳ יהונתן וואי זול מיר גישעהן,
זול איך ביידן נוימר מיר גיזעהן.
אך דוא ביטרה טוט וואו הושטו מיר גינומן,
מ״ני בעשטי ורקיינד דיא הולט זעליג אונ׳ דיא ורומן"...

להספר היקר הזה חוברו גם נגינות מיוחדות, הן הנגינות הנודעות בשם „נגון השמואל בוך" אשר היו לנחלת רבים. אכן לא רק הוא לבדו מצטין לתפארה, כי אם גם ספרים זולתו, אשר תיכן כזה גם לדם, מתנוססים גם הם בחן שפתם וחמדת לשונם כאשר נראה על פי התוצאות האחדות האלה:

„שמואל דר ואול יונג אין דעם טעמפל לאג,
ביז דא לייכט דש ליכט בון דעם טאג,
שמואל דר ורומי יונגע וואר דארינן אינן שליף,
גוט בון הימל צו דעם קנאבן שמואל ריף".

וויר ווישן וואיל שפראך אליאב, דיין בוזהייט איז גישעהן
דיא בישט דארום הער קימען דש דוא דען שטרייט ווילשט
זעהן.
וואי האשטו אונזר שיפליין אין דער וואושטניי גילאן
(געלאססען)
גיה מיר אויש דען אוגן דו זאלשט הי הײמי הין גאן"...

איר זולט דא היימי בלייבן דוד הער מיין,
דען דער שטרייט אישט אף יודן דא טייכט איר ניט איין.

וגם עוד לפני כן, כמעט בעת אחת עם העתקת ס׳ מלכים ראתה אור גם העתקת ספר שמואל בחרוזים: „דש בוך שמואל אין טויטשר שפראַך, אוגשפורג דריי הונדרט און ויר״ (1544), וכן גם בשם שמואל בוך (קראקא 1593) ע״י נתן ב״ר אליעזר מיכל בך[1], המלא הוד ותפארת ומצטיין בנועם שפתו וחמדת לשונו:

„דא גינגן זי גר ביהענדן גין רמה אין די שטט,
דא נון שאול דיא הוהן שטייג אויף טראַט,
דא ואַנדא. (פֿאנד) ער אויף דען בערגן איין ברונליין
דש וויש קלט,
דא בייא ווארן יונג ורויאן זי ווארן וואל גישטאלט...
זי גינגן הולן ושר גין רמה אין דיא שטט
דער אֶדיל הילד שאול דיא יונג ורויאן בט,
דאש זיא אים זולטן זאגן די רעכטן מער,
אוב שמואל דער נביא אין דר שטט ויער...
דא זאהן זיא אין גערן דען הילדן הוך גימיט,
ער וויש רוט אונ׳ ווייש אז מילך אונ׳ אז בלוט,
ער וויש אלזו שֵין דש זיא אין זיהן אן.
אונ׳ רידטן אזו גערן מיט דעם ווערדן (ווערטהען) מן...
זי שפראכן ליבר הער איר זיהט שמואל גלייך,
אונטר דער פֿפורטן דא איז דער נביא רייך,

---

1) לפ״ד הרמש״ש הוא רק המו״ל, ולא גם מחבר הס׳ הזה. והנה כנודע הו״ל המומר פאוליש עמילוש גם הוא באינגלשטאדט בשנת 1562 ספר בשם Die zwai ersten Bücher der König in reimen weise verfast und aus dem Hebräischen Buchstaben in unsere teutsche Sprache gebracht, הלקוּת בִלו מהס׳ הזה, מהשמואל כוך, ורק בשפה מתוקנה וברורה יותר (גרינבוים בספרו צד 71), והוא דבר אשר עורר מלחמת שפתים עזה בין המלומדים, חוקרי גרמניה, בין Zarnke ובין Gosche, כי כנגד דעת הראשון כי עמילוש הוא מחבר הספר וכי הוא מקורי, יצא Gosche במחברת מיוהדה מלאה מרורות להוכיח את ההפך ממנו ולהראות כי לא יתכן הדבר. כי מלבד הודאת הנ״ל כמו פיו, כי לקחו מעברית ורק העתיקו לאותיות לועזיות — הנה לא היה לו גם כל כשרון מה למלאכה כזו. „לא לב איש משחת כזה יכול להיות למקור נודע להפואיסיה״. עי׳ Sendschreiben an Herrn Professor Dr. fr. Zarncke über einen getauften Juden P. Aemilius u. was mit ihm zusammenhängt von Dr. R. Gosche ועי׳ גם דברי פרליש ע״ז בספרו הנ״ל צד 176.

ואף כי לפי דבריו היתה לנגד עיניו העתקה אחרת מהספר הזה, העתיקה ממנה („דר נויארט״), ואולם נודעה לנו רק ההעתקה אשר בכתובים (כ״י די רוסי) המתחלת: „וואלט מיר נור צו הוירן איך וויל אֵויך וואינדר וועהן, וואש משה רבינו איז גישעהן, נור מויגט איין ביי שפיל נאָמן, (נעהמען) ביי דעם היילינן מאַן״... ואין שם המעתיק על ההעתקה הזאת וגם העת אשר בה נכתבה לא נזכרה כלל.

עשרים שנה אחרי ראות אור הדפוס ההעתקה הראשונה מספר מלכים, נדפסה במנטובה[1] גם העתקת ספר שופטים בחרוזים: „דער נוך ניט איז אין טויטשר שפראך, ואיל גירייםט אין אכט גיזעץ״:

„איך לאָז מך שעלטן אָ טיכטר (דיכטער),
וויל איך ור שטיין אָ לוק (לוג?),
צי ור טויטשן בוך דער ריכטר,
דר נוך גיב איכש אין דרוק.
מן הוט שופטים ביליק,
ור דעם שמואל אויש גילייט,
דרום איך דאַנק איך אייך ורויינדליך,
דאש זיא מיינר האבן גירייט...

דא. וויל איך טאַפפֿר וואגן,
צו ליב גוט אונ׳ אֵיר (עהר),
ווי ישראל אויש לאנד זיין גצוגן,
וואָ אונ׳ כון וואנן היר.
דער יהושע הוט זיין גיבוירט (געפֿיהרט)
ווש איך זאג דש איז וואר,
ביז אין דר טוט ברויבט,
אין זיין הונדרט אונ׳ צעהן יאָר...[2]

---

[1] „גידרוקט צו מנטואה אין דר שטט, צו דריי הונדרט אונ׳ ויר אונ׳ צוונציג, (1564) אים יאר דז מן אויזגיצילט האט לוב צו גאט, דעם איינציג״... ועי׳ Zeitschrift für Hebr. Bibliographie 1898 p. 62.

[2] גם מהס׳ הזה נמצאה העתקה בכ״י (בכ״י רוסי הנ״ל), המתחיל: עש אש נאך טוט יהושע״...

ורירן דאש נאם איבר האנט. איך ווש ער דא שראקן ער דען מלאך המות זאך (זאהה) מיט איף גידעקטר האנד אונ׳ שווערט אונ׳ וואלט ישהאל טויטן אך (אויך), דא בער קאלטט אים זיין הערץ אונ׳ בור (פאר) בורכט (פורכט) ביגונט אין צו ורירן, אין לושט ניט צו טאנצן נוך צו הובירן״... ההעתקה הזאת ראתה אור שנית במנטובה בשנת 1562, וכן גם בפראג בשנת 1617.

גם העתקה אחרת בחרוזים מהספר הזה, פועל ידי האיש ר״ יצחק בן אהרן מפרושטיץ, נדפסה בשנת 159[illegible] בקראקא: „דש מלכים בוך וואול פר טייטשט אין טויטשר שפראך גאר היפש אונ׳ בשיידליך. אונ׳ גאר קורץ ווייליג דארינן צו לייאנן פער וייבר אונ׳ פר מיידליך. גידרוקט אים יאר דאש מן צילט דרייא הונדרט אונ׳ דרייא אונ׳ ווייציג אינטר דעם גייעלטינגן מעכטיגן קייזר שטעפל ירה אין הייבט שטאט קראקא״...

„גיט הייט גשפראכן אונ׳ הוט מיך ואר זיכרט, בורן (פיהרן) דיין קינדר רעכטן זיטן, פון שטול דעם קויניגרייך זול קיינר ווערדן בור שניטן. נוך מיר וויל איך דיר גיבוטן, אונ׳ וויל דיר זאגן, וואב זון צרויה זאלשטו עש ניט ור טראגין, ווען וואב זון צרייה אישט אויף מיין איר (עהרע) גישטאנדן, דען בריב פון אוריה דעם חתי הוט ער גיהט אין זיין האנדן, איך הב מיך בור אום מושן בורכטן, דער מושן (מאססען), דען בריב הוט ער מיר אופט אונטר די אוינן גישמושין, איך האב מושן טאן וואש ער האט ביגערט״...

וגם יחד עם ההעתקה הזאת הוציא הנ״ל לאור בשנה ההיא גם העתקת ספר יהושע, אשר כתבה ידו גם אותה: „דר נויארט אין טויטשר שפראך וואיל גיריימט אין אכט גיזעץ״ [1] קראקא 1594:

„נאך טוט משה דר דא וור גוטש קנעכט, דא רופט גוט יהושע ור שטיא איך גאר רעכט, משה מיין קנעכט איז גישטארבן, אונ׳ ישראל אז שאף אן הירט גאן, ארץ ישראל האבן זיא נאך ניט דער ווארבן, דא וויל איך דיך אן זיין שטאט טאן. שטיא׳ אויף אונ׳ איבר פר דען ירדן אונ׳ נים כל ישראל מיט דיר, ישראל דיר פאלגן ווערן אונ׳ אך דיא פעלקר קיר, די לאנד וויל איך דיר געבן, וואו נייארט דייני פיס הין טרעטן, זיך לאש נימאנט לעבן, זיך לאש דיך אויך קיינר איבר בעטן״...

---

1) תמניא אפי Ottave Rime, והיא שמונה חרוזים בבית אחד בהשיר.

העתקות שאָר ספרי הקדש.

גם שאר ספה״ק מצאו גואלים להם וגם הם נעתקו יחד לשי״א, אך כי לא רבו וורשיהם כדורשי התורה, אשר היתה לנחלת דכל, ורק מתי מספר לבד הם אשר שתו לב גם להם [1], וגם לא נעתקו גם הם מראש בדרך פשוט ומלה במלה, כי אם בחרוזים יחד עם נגינות, אולי למען עורר את הלבבות להם ולמשוך עין גם עליהם. הראשון אשר דרך כזה לו, הוא הספר מלכים אשר ראה אור באוגשבורג בשנת 1543 ע״י המדפים הנודע חיים שווארץ: „דש ספר מלכים אין טויטשער שפראך, הויבש אונ׳ בשיידליך אך גאר קורץ וויליג דרינן צו לייאן. גידרוקט אין דר קיזרליכן שטאט אוגשפורג אים יאר דא מן צילט דרייא הונדרט אין דרייא אין דער קליינן צאל״... והוא רצוף כלו בחרוזים: „אונ׳ דא דער קייניג דוד וויש (וואר) אלט אונ׳ קאם אין דיא טאג, אונ׳ ביגונט זער צו ורירן וויא אונז דז בוך היא זאג. זיא נאמן וי (פיעל) גיוואנט און וואלטן אין צו דעקן, קיין בעט נאך קיין לייב וואלט אין ניט קלעקן. דוך האט ער ור זוינד דער קייניג אזו ורום (פראָם), זיינן שוועהר שאיל האט ער אבגישניטן איין גרום דרום, אויז זיינם פּפּעשר אונ׳ אויז זיינם גיוואנט, דרום מושט אין אופּט

---

1) מעוט ההתעסקות במקרא היה, בנודע, מפני היראה, פן ע״ז יחדל למוד התלמוד או לכהפ״ת יגרום היזק לו. וע״כ לא נתנו הגדולים בעם הרשיון למדפיסים מקרב עמנו, להדפים כל ספרי התנ״ך בכרך אחד, שלא יהיו מצוים ביד כל, וחניחו הדבר לאחרים, למדפיסים נוצרים (הרש״י פין במאמרו דור ודורשיו בהכרמל לשנת 1879). גם נקרא הלמוד בספרי נו״כ בשם מיוחד לו „פסוק״ (לערנין פסוק) להבדיל בינו ובין למוד התורה.

ע״י יוסף בר׳ יעקב ווערצלאר בעד האשה אטלן בת ר׳ נפתלי לוי: „דש איך האב אויישגשריבן דש חומש גר, דש אישט גישעהן ט׳ אדר, שנת ש״ד ל״פק״... יחד עם נוספות איזו דברים בתוכה כמו: „בראשית: אי ער בישוף נאט ית׳ הימל און ערד, אונ׳ אן דעם ארט דא דיא ערד... אונ׳ דער כסא הכבוד דער שוועבט אויף דעם וושר״... ועוד כת״י אחד, אשר לפי ראות עינינו גם הוא מהמאה הט״ז, עם שנויים שונים בתוכו גם הוא: „אונ איין וואלקן פראשט גינג אויף פֿון דער ערד אונ׳ ער טרינקיט אלש פֿאר דער ערד... אונ׳ ער בישוף גוט דער הער דען מענשן ערד פֿון דר ערד אונ׳ ער בליש אין זיין נאז לעביר אטעם דעש לעבן אונ׳ ער וויש דער מענש צו לייפא דש לעבן״... מהכ״י הזה יחסרו איזו דברים בראשו [1].

---

1) לפי דברי הרמש״ש בהמאסף סעראפיאום הנ״ל. את שאר ההעתקות הנדפסות, המאוחרות בזמן, לא נזכיר בה, כי אין כל חדש עמן, וגם רב מאד מספר ההוצאות שלהן ולא יכילן המקום פה.

אך למרות כל התהלות האלה מן ערכה מההעתקות הראשונות, כי אין מתום בה, ובלולים יעלו בתוכה המקור יחד עם שאר הדברים ואין מבדיל ביניהם: „אונ׳ דא ווארן די ערד נאך גאר לער אונ׳ ווישט פון אלר בישעפֿניש אונ׳ גרוזַמי וואונדרליכי ווישטיקייט לערקייט. אונ׳ וואר פינשטרניש אויף דעם וואשר דעש אפגרונד דאז דא דיא ערד צום זעלבן מאל נאר גאר בודעקט. דען דיא ערד וואר נאך גאר פֿרזענקט אים וואשיר וויא דרנאך ווערט אים פסוק שטיין, און גאטש הערליכר שטול דער שוועביט דורך גאטש ווארט אין לופט איבר דען וואשירן, דען די וואשיר ווארן נאך אלז איינש פֿון דעם אבגרונד אונ׳ דער ערדן אן ביז גאר הוך איבר די הימל הינאויף, דען דיא הימל ווארן אום זעלבן מאל אך נאך ווייך, דז דיא וואשיר דורך אונ׳ רורך גינגן, אונ׳ וואר קיין אונטרשייד אומש גאר״... מההעתקה הזאת ראו אור רק ספר בראשית ושמות לבד [1].

הנה אלה הן ההעתקות הראשונות הנדפסות, ואולם נמצאו אחרות גם בכתובים [2], כהכ״י (של די רוסי) אשר מוצאו עוד מהמאה הט״ו, לפי דעת החוקרים, והמתאים יותר עם ההעתקה הקרימונית מאשר תתאים עם הקונשטנצית. גם כ״י אחר, אשר אמנם צעיר הוא ממנו לימים (כ״י הרד״א), כי נכתב בשנת 1544, היא השנה אשר בה ראתה אור ההעתקה הקונשטנצית,

---

ניט גיברומן, חדושים גנין פיל, גלייך ווען ער וויל, אן מאש אונ׳ הערליך גיטיבט, גוט טייטשט בריכט, אז ווען מן ריכט, גוט רוזן בלומן״... וכאשר עיני הקורא רואות, רחוק גם המחבר הזה מהיות נעים זמירות. בראש השיר מתנוססים הדברים: „איין קורצר נייער גיזאנג פון דעם נייען שטיפטר״... ובל״ס זה הוא השיר הנזכר בהס׳ גלעד ומייחס שם להגאון ר׳ יצחק ארי׳ זקנו של זה.

1) גם ההעתקה הזאת ספה תמת כמעט כההעתקות שלפניה, ורק להחוצאה הבאזילית הראשונה וכן גם להוצאת פראג משנת 1610 עוד מהלכים על פני חוץ ופה ושם עוד נמצאו איזו ספרים מהם.

2) על כתבי יד באלה יורו גם המעתיקים מקונשטנציה ואוגשבורג, כי היו לנגד עיניהם העתקות שונות, אך מאיזה זמן — דבר זה לא נוכל לדעת. העתקת התורה עם רש״י, שמזכיר בוקסטארף בספרו Thesaurum צד 660, היא כל״ס העתקת קרימונה. כן גם העתקת ס׳ שמות היא ההוצאה הפראגית משנת 1553 (עי׳ וואלף חלק ד׳ צד 199). מההעתקות הנדפסות נרשמו בהביבליותיקה של פירשט עוד איזו הוצאות, אך בל״ס עפ״י טעות, כאשר כבר העיר ב״י באוצרו על דבריו: „וחוששני לי מטעות״.

אחר כל סדרא וסדרא וגם הפטורות מהמועדים וחמש מגלות. שמנו עינינו על ההעתק והוספנו עליו בכמה מקומות אשר היה חסר מאד, כאשר עין הקורא יראה"... (פראג 1610). ההעתקה הזאת בלולה מהעתקת קונשטנציה יחד עם ההעתקה האוגסבור־גית, וגם נמצא שנויים בהכתב (פינשטרניש, פר', עש זאגט — תהת וינשטרניש, ור עז, זייט), וכן גם השפה קרובה יותר להשפה המאוחרת: „הקב"ה אייניגט ניט זיין נאמן אויף דעם ביזן אז דער פסוק זאגט, אונ' ער רופט גאט צו דען ליכט יום אונ צו דער פינשטרניש רופט ער לילה, אונ' שטיט ניט אויך בייא דער פינשטר גאט אז בייא דען ליכט.... עש לייכט נישט מיין אין עולם אז דיא זון, אונ ווארום האט הקב"ה די לבנה בשפין, ער ווייסט מיר דיא צווייא ליכט לייקינט איינש דז אנדרי, נאך גלויבן דיא אומות העולם דריין, מכל שכן ווען איינש ווער בישפין ווארדן דז זיא מעכטן דריין גלויבן"... (מהעתקת המדרשים). אך עם שתי ההוצאות האלה נסתם ההזון, כי לא ראו עוד אור שנית. רק העתקות אחרות, יחד עם המקיר או גם מבלעדיו, נדפסו כה וכה, כהוצאת פראג („תחת ממשלת הקיסר ליאפולדוש" בלי פרט השנה מפורש) וכן גם הוצאת וויניציאה (1619) ועוד אחרות זולתן.

רק בשמונים שנה אחרי ההעתקה הראשונה, בשנת 1609, התעורר פתאום אחד מיוצאי חלצי הגאון, הנקרא גם הוא בשם ר' יצחק ב"ר שמשון, להרפיסה שנית, ולפי דבריו, חפש אותה בנרות, ורק בעמל רב, „בכתותו רגליו בלכתו מעיר אל עיר" עלתה בידו להשיג ספר ממנה. אך הוא שנה את פניה עד היותה לאחרת. היא ראתה אור בפרנקפורט בשם: „דז חומש... צום דריטן מאל אויף טייטש אין דרוק גיבראכט מַגֶן אונ' ווייבר אונ' אירר בַּן צו גוטן נוץ מיט פִּיל קעשטליכי פשטים אונ' זכין אונד רש"י אונ' פִּיל אנדרי כפרים אונ' נייאי גישיכטי, אלץ נאך אננדר בישיידליך אונ' וואיל בריכט. פראנקפורט דמיין שנת הושיע"ה א"ת עמ"ך לפ"ק 1691, יחד עם הקדמה ארוכה בראשה, אשר מלבד דברים שונים בתוכה על התורה ועוד, מלאה תהלת ההעתקה הזאת, גם שיר המלא קטורת תהלה לה גם הוא עד אפס מקום [1].

[1] „ראש אונ' ביהענד, לויפט אלי אונ' רענד (רעננען), איר מוס נאך פענד (פינדען) צו ביקומן. שויט אונ' גוקט, ווי מן עז דרוקט, איז שיער פרצוקט,

עבור עשרים ושלש שנה הופיעו עליה שנית אור (בסיליאה 1583): „אין דר ליפליכן ורייא שמאדט באזיל" ע"י ישראל הזפרוני; וכן גם שנית ע"י יעקב בוילינט (שם 1603)[1]

אך הדרך אשר הורה האיש היה לעינים להבאים אחריו. כי החלו להעתיק גם את דברי המדרשים, זולתי דברי רש"י, ולספחם גם הם על העתקת התורה להיות תואמים יחד. ועוד בשנת 1608 נדפסה בפראג העתקה כזאת עם קצור פי' רש"י, ביחד עם העתקת מדרשים שונים, על ידי האיש המודע למשגב הגאון ר' יצחק ב"ר שמשון[2]. וגם שתי שנים אחרי כן יצאה שם גם הוצאה אחרת ע"י המדפים ר' משה ב"ר בצלאל: „חמשה חומשי תורה עם קצת פי' רש"י ומדרשים ויעם הפטרות

---

1) עם תקונים שונים, אשר אמנם לא רב ערכן, ביחד עם הקדמת ברעש וגם השיר שבראשה: „מיר הבן דעם ערשטן מחבר זיין הקדמה אונ' שירה לושן בלייבן". (מהשיר הבאנו דברים אחדים במאמרנו עמקי שפה ב„השלח", ולא חשבנו מן הצורך להביאו פה בשלמות מפני מעוט ערכו.) והנה קצרה ידנו להשיג את ההוצאה הראשונה (הקרימונית) למרות כל עמלנו (גם בידי די רוסי, כנראה, היתה רק ההוצאה הבזילית, עי' בספרו הנודע Histor. Wörterb.; מה שיכתוב שם, כי היא מתאמתת עם ההעתקה הקונשטנצית, טעות היא בידו, כאשר כבר העירו ע"ז גרינבוים וגם פרליש), ורק ההוצאה הראשונה הבזילית לנגד עינינו, וממנה נביא פת דברים אחדים (מהעתקת רש"י). „ר' יצחק שפריכט, ווארום האט אונזער הער גאט אן גיהויבן די תורת מיט בראשית, ווארום האט ער ניט אן גיהויבן מיט החודש הזה לכם, עש איז ווא די ערשטי מצוה די אונזר הער גאט גיבאטן צו ישראל. ער האט דארום מיט בראשית אן גיהויבן ער וויל מיר זאגן זיין כח מעשיו, דז ער האט צו גיזאגט זיינם ואָלק צו געבן איין לנד פוּן זיבן ועלקערן"... בסגנון כזה הם גם שאר הדברים. פרט השנה של ההוצאה השניה הבאזילית אמנם חשוד הוא בעיני הרמש"ש; עי' בקתלוג הגדול שלו.

2) הוא חתן הגאון הגדול הנודע המהר"ל מפראג. ישב על כסא הרבנות בווינה וניקלשפורג, וגם נתמנה לראש הקהל בעיר מולדתו פראג, ונפטר בשנת 1624, כמו שחרות על מצבתו: יד אל נגעה בנו בי"ב סיון יום ה' שפ"ד (גלעד צד ל"ח). הוא אבי שני גאונים מפורסמים גם הם, ונכדו בן בתו המלומדה, הוא הגאון בעל חות יאיר. הוא השלים הספר חתן דמים להגאון הר"ז רונקל, וגם שת נוספות והגהות להס' פענח רזא, וגם כתב הערות להמדרש שוחר טוב (ושם ישתמש גם כן בשי"א בהעתקת איזו מלות נחוצות), מלבד הקדמות לספרים שונים אשר כתבה ידו. את העתקת התורה על ידו יזכיר גם ר' משה פרעגר בספרו דברי ציון: „אז איך האב הערין זאגן איין פשט פוּן וועגן הגאון ר' יצחק כהן, דר דש טויטש חומש האט גימאכט, שווינגרזוהן דש הוך ר' ליב (בשם כזה, כנודע, יקרא המהר"ל).

עשרה שנה אחריה לא נראתה העתקה אחרת זולתן. רק בשנת 1560 התעורר איש גם מקרבנו להוציא לאור שנית את ההעתקה האוגסבורגית, בשומו עליה נוספות את העתקת דברים וגם פי׳ רש״י, היא ההעתקה הנודעת בשם ההעתקה הקרימונית, על שם העיר קרימונה אשר בה ראתה אור בראשונה, על ידי יהודא ליב ב״ר משה נפתלי ברעש 1). איך עמל ויגע האיש ואיך רבה עבודתו בהעתקה הזאת — דבר זה יורונו דבריו בהקדמתו: „דא הון (האבע) איך נוך טאג נוך נאכט גירואט ביז דש איך עז איבר זעהן האב אונ׳ גירייניקט בין אלי גרוייז אונ׳ פעלירן אונ׳ דר נעבן גימאכט דש פירוש אין ויל (פיעל) אורטיר (אֶרטער) וואו עז נוט גיטין״... כי רבה העבודה מאד, וההעתקה אשר היתה לנגד עיניו מלאה תהפוכות: „עש היט גימאנגלט אופט אורטיר אונ׳ הלבי אונ׳ גנצי שורות אונ׳ גאנצי פסוקים אונ אופט איין ווארט אודר איין זאך ניט רעכט בור טויצט״... ועל כל אלה פקח הוא עיניו ובכל כחו התאמץ לצרף ולברר הכל ולהסיר כל מכשול מני דרך. אך כאשר נוכל לראות, למרות כל עמלו ויגיע לא רבו דורשי ההעתקה הזאת, עד כי רק אחרי

---

1) או ברעשט, אחד מנדחי אחינו גם הוא מפוילין אשר התגורר אז בבתי הדפוס באיטליה. ואף כי פרט תהדפסה של ההעתקה מפורש שם: „וכבן נשלם זאת מלאכת הקדש, היום ערב פסח לניסן החודש, שנת ש״ב לפ״ק״, וכן גם בסוף ההקדמה בשי״א: „אישט אוישן גידרוקט ווארדן הוייט (הייטע) אום ערב פסח אום יאר דש מן צילט דריי הונדט אונ׳ צוואגציג אין דיא קלייני צאל״, בכ״ז טעו רבים ותקדימו זמן ההדפסה כעשרים שנה (והטעות נולדה בל״ס מהתחלפות הכ״ף בבית — שנת ש״ב ת׳ש״כ), עד כי גרינבוים בנה גם בנין שלם של השערות על יסוד המשגה הזה (עי׳ בספרו הנ״ל), ורק באחרונה התבונן אל משוגתו ויישב הדבר ב„דוחק״. (גם בהספר בשם The Bible of every Land נמצאה הטעות הזאת בשנת ההדפסה, אף כי חוב ספר כזה להיות מדויק יותר בדברים כאלה). את ההעתקה הזאת אמנם נוכל לחשוב בצדק לאם הספרות הדרושית שבהשפה הזאת, בפנותה בראשונה את הדרך, דברי האיש אשר ממימיו שתו וגם ישתו רבים ואשר היה לעינים לדורות שלמים, האיש אשר „בענות דברו, בתמימות דעתו ובשכלו הישר, יעיר בלבבנו רגש כבוד רב לו״ (הר״א גיגר בנטעי נעמנים בחלקו האשכנזי), הוא רש״י ז״ל. כי הוא בדבריו ידע לטעת על תלמי לב ההמונים נטעי נעמנים מהאגדה, לעורר לב בם ולענג נפש, האגדה אשר בה יקבצו ויבואו יחד דמיונות וחזיונות, הםלאים תקות ותוחלת ונוחם, כל רחשי לב העם ורוח לאומי באמת מתנוססת בתוכה, ועל כן היו דבריו למורשה, וכאלו היו יחד מחושקים עם התורה, ותואמים הם („חומש מיט רש״י״).

כמעט בעת אחת עם ההעתקה הזאת ראתה אור באוגסבורג גם העתקה אחרת בשם: „דש חומש אין טויטשן אונ׳ ווש דער צו גיהוירט דורך דש גנץ יאר אונ׳ דיא הפטורות פון די ימים טובים אונ׳ די חמש מגלות... דש אלש רעכט אונ׳ וואול ור טויטשט אויז איינעם אלטן חומש בור לאנגן צייט גשריבן איצונד צו אוגספורגא גידרוקט״... ואף כי לא נקרא שם איש על שער הספר, אך על המכתב אשר בראשו במקום הקדמה חתום שם פאולוש עמילויש, אחד מפליטי עמנו גם הוא, אשר בלי תפונה כונן גם הוא פעלי כהראשון למען החפץ הנודע, לעשות נפשות [1]. גם ההעתקה הזאת היא העתקת מלה במלה, אף קרובה היא עוד יותר להמקור מהקונשטנצית: „אי ער בישוף גוט דען הימל אונ׳ דיא ערדי: אונ׳ דיא ערד וואש וואושט אונ׳ לער אונ׳ וינשטר אוף ביר אבגרינד און ווינט גוטש שוועבט אויף בור דעם וושר: אונ׳ ער זייט (זאגטע) גוט עש זאל זיין ליכט אונ׳ עש אש ליכט: אונ׳ ער זאך גוט וועז דש ליכט אש גוט אונ׳ ער שיד גוט צווישן ליכט אונ צווישן דער וינשטרניש: אונ׳ ער רופט גוט צוא דעם ליכט טאג אונ׳ צו דר יינשטערנים ער רופט נכט. אונ׳ עז אש אבנד אונ׳ עש אש מארגן טאג איין״...

שתי ההעתקות האלה הן הראשונות ברפוס, וגם במשך שש

---

1) אמנם יתאמץ בדבריו להוכית אחרת ולהראות על סבה אוילית, והיא: כי עשה רק למען הראות, „כי לא כאשר יחשבו רבים, כי היהודים כלם ידברו בש״ע–כן הוא באמת״. גם בנוגע לתולדות האיש הזה נדע רק מעט. הוא נולד בריטלזיא (Räthelsee) ובשנת 1538 ירד לרומה, ושם התעסק בתור סופר מעתיק (קאפיסט) בבית המלומד וזידמענשטאדט, הנודע באהבתו העזה להספרות העברית, ויאסף ספרים יקרים, ומזה כנויו פאלוש עמילוש מרומה (לא כי נולד שם, כרשום בטעות בספרו של Gesch. d. ludw.: Pronthel Universität). ברומה התנצר ומהר עלה גם לגדולה, כי נתמנה לפרופיסור מורה ש״ע בעיר אינגלשטאדט, ושם הוציא לאור כתב שטנה נגדנו (בשם Widerlegung und Ablehnuug, אשר זכה גם הוא להמנות בין קהל הספרים הנמצאים ברשימת וואלף בספרו). בשנת 1574 נקרא לבוא למינכן, לערוך שם רשימת כתבי-היד בבית עקד הספרים של הממשלה, אשר בה הראה כל כחו בהדיוטיות וחוסר דעתו. (עי׳ ע״ז בדברי הרמ״שש בהודעות ישיבת האקדמיה במינכן משנת 1875 מצד 169 והלאה). על תכונתו ומזגו יורנו דברים אחדים Pronthe בספרו הנ״ל: „איש מבוהל ומהיר חמה״, וגם יספר את מעשיו עם מיטיבו ואיש חסדו ווידמנשטאדט, אשר גמול כל חסדיו עמו הוציא עליו כתבי פלסתר מלאים מרורות ורעל (עי׳ כל הדברים עליו בספרו הנ״ל של פרליש צד 169).

מלה במלה איז זר דויטשט גווערן, דא מיט די בעלי בתים אונ׳
די שלעכתי (שליכטע) איין פֿלטיגי מלמדים די קינדר דז חומש
אונ׳ די אנדרי ספרים דעטר (דעסטא) לייכטר לערנן מויגן[1]״...

שפת ההעתקה היא, כאשר ראינו מדבריִ ההקדמה, העתקת
מלה במלה: בראשית אֱידען ער האט דר שאפן גוט די הימל אונ׳
די ערד: אונ די ערד איש (וואר) וואישט אונ׳ לער אונ׳ וינשטרניש
אויף אן גזיכט דש אבגרונדש אונ׳ (ווינד) גוטש שוועבט אויף
גזיכט דער וואשרן: אונ׳ ער שפּראך גוט עש זול זיין ליכט אונ׳
עש וואר ליכט: אונ׳ ער זאך גוט דש ליכט דש עש גואט וואש
אונ׳ ער מאכט שיידן גוט צווישן דעם ליכט אונ׳ צווישן דר ווינשטר=
ניש: אונ׳ ער רופט גוט צום ליכט טאג אונ׳ צו דער וינשטרניש
האט ער גרופט נאכט אונ׳ עש וואר אבנט אונ׳ עש וואר מארגן
(טאג איינר). — וגם תבאנה כה וכה בצד הגליון העתקות מלות
אחדות גם בדרך אחרת, כמו על מלת בראשית: רד״ק אום
ערשטן, רוח — י״א די נבואה גוטש, רש״י כסא הכבוד, ועוד
כאלה[1].

---

1) בסוף ההקדמה יבואו גם כללי דקדוק אחדים, הלקוחים מהספר מרכבת
המשנה לר׳ אנשול (אשר ראה אור בקראקא בשי״א עוד בשנת 1534, ע׳
להלן), יען כי: „ניט איין איטליכער דען דקדוק קאן, זו האט אונש ביר גוט
אן געזעהען איין קורצי אנצייגונג אונ׳ בריכט צו געבן, ווי די ווארטר נאך
דער דקדוק זאלן אונ׳ מיגן זר דויטשט ווערדן״...

2) מפני הקדושה החופפת על הס׳ הזה, התורה, יראו המעתיקים
להוסיף עליה או לגרוע ממנה דבר בהעתקותיהם, וע״כ העתיקו מלה במלה.
בלי להשגיח על ההתנגדות שבזה לרוח שפת ההעתקה וזרותיה, כהעתקת
עקילוס הנודעת, אשר במקומות רבים היא גם בלתי מובנת מפני דיוקה
הנפרז. גם בהעתקת הבולגתה לש״א נראה כן, כי דייקו בלשונה גם היא
בדייקנות כזו, עד כי דבריה במקומות שונים בלתי מובנים בה (ע׳ ע״ז דוגמאות
אחדות בספרו הנ״ל של גרינבוים, וכן גם Walther, Die Bibelübers. d.
Mittelalters ושאאט Schott Gesch. d. deutsch. Bibelübers. p. 10 ועוד
זולתם). גם זמן רב אחרי העתקת לותר עוד נעשו העתקות מדויקות כאלה,
אשר עוררו גם צחוק בזרותיהם, „כהעתקה הנודעת של Saubert, שהיה פרו־
פיסור בהעלמשטאד (לינענבורג 1665), זאולם גם העתקות אחרות לעומתן,
אשר לא עוד העתקות הן, כי אם דרשות, כהעתקה הנודעת בשם
הביבליאה הווערטהיימית (רק חלק אחד ממנה זכה לראות אור).
וע׳ איזו דברים ממנה כספרו של Schott הנ״ל, וכן גם בהאנציקלופדיה של
ערש עט גרובער ערך Bibel. על העתקות או דרשות באלה גם בשי״א ע׳
להלן.

המלומד הנודע פ א ו ל ו ש פ א ג י ו ש, בהעתיקו את ארבעת הסימנים הראשונים מספר בראשית וגם הוציאם לאור שנה אחת לפני כן (קונשטנציה 1543) יחד עם איזו דברים על כתב השפה הזאת וקריאתה 1).

בראש ההעתקה הזאת מתגוססת גם הקדמה ארוכה, אשר בה ישמיענו המעתיק את חפצו ומגמתו בהעתקתו והדבר אשר עוררהו לעשות כזאת – דברים אשר יכל נוכל להטיל ספק באמתתם: „זינטמאל וויר זעהן דאז זיך די הערצן בון (פון) טאג צו טאג מינדרן אין דעם וורשטאנד (פערשטאנד) אונ׳ אין דער וייסהייט... צו דעם דאז וויר זעהן די קהילות בעוגות הרבים אויך אימר דַר אבנעמען אונ׳ צרשטערט ווערדן דורך ווילפאלטיג (פיעלפֶאלטיג) גירושים, דז וואו מאן בור (פאר) צייטן הט צעהן ק ה ל ו ת ג י ב ו נ ד ע ן (געפונדען) גיבינט מן אצונדר קום אייני בעו״ה, אונ דורך זולכי גרושים ווערדן די בעלי בתים גינייטיגט אויף דען דור־פרן צו זיצן, אונ׳ איז אבר ניט אין איינש איטליכן יר מיגן דז ער קאן איין מלמד האלטען דער אים זיני קינדר לערנט, דא דורך דען גרושי עם הארצים דר וואבסן. דארום זיין וויר בוועגט ווארדן דז וויר דז חומש... צו דויטש גטריקט הבן, וויא די זעלביגי איטליכי גלערטי יהודים אונ׳ רבנים אויש לשון הקודש און לשון אשכנז ור דויטש הבן... אלזו דז נון איין איטליכר בעל הבית דער נור דויטש לייאן קאן, זיני קינדר זעלבר מאג לערנן אונ׳ אינן דז חומש צו ור שטין געבן. דרום וויר אויך אויז וילן (פיעלען) העתקות דיא וויר ביר אונש גהבט, גנומן האבן דש אויש דעם לשון הקודש

ספייטני הדור בשירו בהשפה הזאת לכבודו, ירוממנו עד לשחקים וגם יקטיר קטורת תהלה לו על המרתו: „על עזבו את העם הבוגד אשר אין אמון בו ואשר אך במחשך מעשהו, יחד עם שפתו הפראית בלחישותיה fera sibila linguae, למען ראית אור״ (ע׳ בספר הנ״ל). ע״ד תכונת רוחו של „מבקש האור״ הזה ואמונת לבו, נראים דברי Münster כאחד ממכתביו (שהביא ל. ג י י ג ר בס״ע שלו שנה רביעית צד 12), במקרה שהוא מספר שם, הרחוק מרחק רב מתמימות וגם מן הנאה. הוא העתיק גם את הס׳ יוסיפון לש״א (ע׳ להלן), ואולם לא העתיק גם את הנביאים הראשונים כדברי פירשט (בהביבליותיקה שלו, ובו נתמך גם פרליש בספרו הנ״ל), כאשר הוכית זאת הרמ״ש בהמאסף הנ״ל Serapeum,

1) רק איזו שנויים קטנים בינו ובין העתקת א ד ם, כמו „זעהר גוט״ תחת „גוט זעהר״, מחפצו להעתיק יותר לפי רוח השפה הגרמנית. הכללים על ה א ו ר ת ו ג ר פ י ה בש״א הביא גם בספרו Jsagoge compendioria etc. יחד עם העתקת עשרת הדברות לדוגמא.

לדבקה בנו, הנה נראה עתה ההפך, כי יוצריה ומחולליה הם פליטי עמנו, אשר בגד בוגדים בגדו בנו ואשר כל מזמתם היתה אך להרע ולהשחית.

ההעתקה הראשונה הנודעת לנו, ואשר ראתה אור הדפוס, היא ההעתקה הקונשטנצית, זה שם המקום אשר בו נדפסה בראשונה, בשם: חמשה חומשי תורה עם חמש מגלות והפטרות מפורשות באר היטב ברוב העיון מלשון עברי ללשון אשכנז, ונדפס פה קונשטנציה הבירה שנת ד"ש ליצירה (1544). ואף כי נחשבה ימים רבים לפועל ידי הר"א בחור [1], אך מחוללה ויוצרה באמת הוא המומר מיכאל אדם [2], אשר כלה בידיו את אשר החל

---

1) איך יכול לשגות בזה גם בעל חשפתי ישנים, ביחסו גם הוא את ההעתקה הזאת להבחור, נפלאת היא בעינינו, ועיניו הלא ראו את דברי משפט הרמ"ד די אגולר עליה בראש הוצאת ההעתקה האמשטרדמית, — כי בספרו הוא מביא את ההעתקה הזאת, אשר אחת דבר, כי לא יוכל היות, שהבחור הוא המעתיק! „ר' אליהו האט דאש ניט מעתיק גיוועזן, דער עש האט מעתיק גיוועשט איז איין אינו יודע, ער האט תולה באילן גדול גיוועזן"... ועי' ע"ז ברחבה בדברי הרמש"ש בהמאסף Serapeum 1860 צד 193.

2) הוא אחד מנדחינו מדור הריפורמציה, אשר ידיעתם את שפת עבר הוליכתם או אל אהלי ראשי אנשי מעשיה, אשר למדו מהם את השפה הזאת. גם הוא התקרב על ידי זה אל המלומד הנודע פעלליקאן, ואחרי כן גם אל Leo Judä, ובעזרתו העתיק לש"א את ספה"ק, היא ההעתקה הנודעת בשם ההעתקה הציריכית ואשר אולי רק בעזרת המומר הזה עלתה על שאר ההעתקות שבתקופה ההיא „באמונתה ובדיוקה לפי המקור ורוב תועלתה באמת" (בעדות Rosenmüller בספרו Handbuch etc. IV p. 203). איך יכול אחרי כל אלה איש כפרליש (בספרו Beiträge etc. צד 77), ואחריו נמשך גם קארפעליש, לערב את המומר הזה עם לעאָ יודע ולעשות לאיש אחד, — כבד הוא להבין ולדעת, וכבר צוחו קמאי על המשגה הזה, על כי חשבו אחדים את הכנוי Judä לאות על מקורו מישראל (ע' בדברי Basnage בספרו Hist. d. Juifs חלק ט"ו צד 938—שהביא גם Wolf) אשר גם הוא יתמרמר ע"ז, על כי ידח נדח כזה מחכנסיה הפרוטסטנטית ויהי ליהודי על לא דבר. כן עיין גם בספרו של שודט (Schudt, Jüd. Merkw. II p. 400) אשר יעיר בצדק כי הרבה משפחות של נוצרים גמורים נקראו בשם כזה. והגם כי בנו של לעאָ מסכים לזה, כי יוכל היות שמוצא המשפחה הוא באמת ממקורנו ואבות אבותיו התנצרו (וע' בספרו של Pestalozzi בשם Leo Juda etc. בהערה בסופו), ואולם אביו של לעאָ היה נוצרי גמור וכומר, ודבר אין לו עם המומר הנ"ל. מחיי המומר הזה אמנם נודע לנו רק מעט; וכי הוא התודע אל לעאָ ע"י Pellican, אשר יעצהו לקחתו אליו להיות לו לעוזר בהעתקת הביבליאה כנ"ל. אך מבלעדי ש"ע לא ידע שפה אחרת, אף לא את השפה הרומית, אשר היתה אז בפי כל מלומד (ע' Miscellanca Tigurina בס' Leo Juda), הגם כי אחד

כן האגדה הנודעת על ההעתקה הראשונה ליונית[1], וכן האגדות על אונקלס ועקילוס; הראשון היה בן אחות הקיסר טיטוס, והשני קרוב להקיסר הדרינוס ושאר בשרו, אשר עזבו שניהם יחד את בית אבותם ואת אמונתם, למען הספח אל בית יעקב[2]. כן היא גם האגדה על המעתיק תיאודיטיון, כי השליך גם הוא אחרי גוו את עמו ואמונתו, למען ידבק בנו[3], יחד עם סומכוס, והוא שומרוני מבטן ומלידה, אשר גם נפשו חשקה לחסות בצל כנפי אמונתנו, ועוד נפלאות כאלה. אף לא לשוא יקרו כן ההעתקות בעיני העם ולא על חנם רוממן תחת לשונו! כי בכל עת החלה לו מהן תקופה חדשה, אשר שנתה פניו תכלית שנוי. ההעתקה הראשונה ליונית הלא היא הרת התקופה האלכסנדרונית, וההעתקה לארמית היא ראשית התקופה התלמודית. גם יוצר ההעתקה לערבית, הוא ר' סעדיה, הן הוא גם היוצר המחולל את תקופת השכלתנו הערבית או הספרדית, וכן גם יוצר ההעתקה לגרמנית צחה, בן־מנחם, הן הוא גם היוצר המחולל את תקופתנו החדשה או הגרמנית[4]. הנה כן גם ההעתקה להשפה הבלולה הזאת, ליהודית־אשכנזית, תוכל להחשב לראשית תקופה חדשה, אך לדאבון לבבנו לא לתקופת אור ונגוהות כהתקופות האלה, כי אם לתקופת שנות מאות החושך, תקופת ימי הבינים אשר לנו אשר ארכה משנות המאה הט"ו עד קץ המאה הי"ח ואשר הגדילה עָנינו עד מְאד. וגם עוד זאת: תחתְ המעתיקים, אשר מעם אחר יצאו

---

1) שעליה, כנודע, המליצו חז"ל, כי בדקו ומצא שאין התורה יכולה להיות מתורגמת כל צרכה אלא ביונית. הנוסחא המתנגדת לזה שבמס' סופרים היא מאוחרה, המסכתא הזאת, כנודע, נכתבה כדורות האחרונים ולא הביאו מדבריה בהגמרא (תשובות קטנות להרא"ש חלכות ס' תורה). כן גם המאמר הנודע עולם חשך וכו' נאמר גם הוא על העתקה אחרת, לא על זו של הע"ב.

2) להמסופר על השני, על עקילוס, כי היה מקודם נוצרי ורק אחר הגרשו מהכנסיה התיהד — אין כל יסוד. ובל"ם הוציאו עליו דבת זו על שנאתו העזה להכנסיה החדשה ועל התאמצו להרחיק מהעתקתו כל דבר אשר יכול להיות לפתחון פה לה (ע' Bleek בהמבוא לספרו Einleitung in das alte Testament).

3) לפי עדותו של Irenäus, וכן נראה גם מדברי הירונימוס. מה שמתאמץ Bleek כספרו הנ"ל לסתור הוכחת הירונימוס, בן דורו של האיש, רק עמל שוא הוא, כאשר העיר ע"ז Kampthausen במקומו בתקוניו.

4) גרינבוים בספרו „חריסטומטיה" בראשו, וכן גם שפ"ר בספרו ר' יומ"ל צונץ דף 134 בשם הר"ד ראזין.

העתקות ספרי־הקדש.

העתקת התורה.

עד אפסי ארץ נשא ישראל את דגלו, את תורתו היקרה לו מכל יקר, ובכל כחו החזיק בו בקרב עמים רבים. כל מצרי־שאול אפפוהו וכל מצוקות אנוש חלו בו, נהרי נחלי דם ודמעה שטפו ועברו על כל מדרך כף רגלו, והוא לא עזב נסו ולא הפיל דגלו מידו. כל ימי עולם נשאהו אתו ולא גרע עיניו ממנו אף רגע קטן, עד כי גם התקופות הרבות והשונות אשר עברו עליו ואשר שנו את פניו מן הקצה עד הקצה, לא עצרו כח לשנות חפצו ולהטות לבבו מאחריו. גם אחרי שכחו את לשון אבותיו ושפת קדשו נכחדה מפיו ולשונות חדשות באו תחתיה, לא חדל גם אז מרומם ומנשא את תורתו הזאת ומבקש לה משען ומשענה גם בהשפות החדשות האלה, בהעתיקו אותה אליהן, למען היות לו גם בהן התורה למשמרת. ובכל ארצות מושבותיו, במקום אשר אך מצא מנוח כמעט רגע לכף רגלו, התאמץ לתת לה מהלכים גם בלשונות הארצות האלה ולהחזיקה ולסעדה גם בהן. על כן מצאה נפשו עוז, ולמרות כל החליפות והתמורות אשר עברו עליו, למרות כל סערות חזמן אשר התחוללו על ראשו בכל ימי נדודיו הרבים, לא סר צלה מעליו ורוחה היא העומדת בתוכו לעולם.

איך יקרו לו ההעתקות האלה ואיך גדל ערכן בעיניו, דבר זה הלא נוכל לראות ממסכת האגדות הנפלאות אשר סביב שתו להן.

המחלקה הראשונה

אכן רוח אחרת היתה היום בנוגע להמלות האלה בהספרות, כאשר ידע כל קורא בה, כי רבו מאד, אף כי על ידי זה יחובל לשפתנו העתיקה, כי יירשו זרים מקומה. אך אין דבר לנו פה עם הספרות החדשה ומעשיה, כי גבול שמנו לנו ולא נעבירנו, ועל כן נחדל מדבר בה 1).

רוסיה וכו׳. אם יתן ה׳ תמלא הארץ דעה וידברו כלם שפה אחת" (היינו שי"א) שו"ת גבורת אנשים לאבי הש"ך. והנה נזכיר פה עוד חדוש אחד הנוגע לנו. כי למרות ההתאמצות להרחיק את השפות המדוברות מן הקודש (ע׳ דברינו למעלה), נמצאו אחדים מהגדולים, אשר העלו למעלה אחת את תרגום התורה בהשפות האלה יחד עם התרגום הארמי. ע׳ ע"ז בדברי הר"י לנדא אשכנזי בספרו האגור (נפוליש 1487), וכן גם בתוספות ר׳ יהודה חסיד על ברכות בהמאמר שנים מקרא ואחד תרגום, אף כי המעיר שמה על דבריו יתאמץ להוכיח אחרת בדבריו, כי ללא אמת הם.

1) מבלעדי הספרות בשי"א נמצאה, כנודע, גם ספרות אחרת, הכתובה גם היא בכתב עברי, אך בגרמנית צחה. היא הספרות אשר החלה לסול דרך לה מימי העתקת התורה ע"י בן־מנחם והלאה, בהתאמצה לבער אחרי הזרגון בדרך אשר בו בא אלינו, והוא ע"י הכתב העברי. אך עם הספרות הזאת אין דבר לנו בספרנו.

יכתוב כטוב בעיניו. גם מאז החלו נודדי אחינו מפולניה לבא ארצה הולנדיה, החלו להתערב בתוכה גם מלות הולנדיות. ואף כי לא רב מספרן, הנה יכבד בכל זאת על הקורא, מהבין את הספרים אשר בהן מלות זרות כאלה וכדברי הספר החתום הם לו. אכן נפקד מקום המלות הסלאוויות בהספרות העתיקה, וכמעט אין רואה ואין יודע אותן בתוכה, אף כי נכתבו הספרים בידי אחינו יושבי ארצות הסלווים; אולי הוא, על כי השפה הזאת, הסלאווית, נחשבה בעיני אחינו אלה לשפה שפלה, הנופלת בערכה הרבה מן הגרמנית, או מיראתם, כי לא יבינו דבריהם אחיהם היושבים בשאר הארצות, ועל כן נזהרו מהעלות על ספריהם מלות כאלה, אף כי בהדבור גדל ועצם מספרן, כי נשארו להם לנחלה עוד מן העת אשר בה היתה השפה הסלאווית שפת מולדתם, בטרם עוד נכחדה מפיהם על ידי נודדי גרמניה[1]. ואולי בזה יבואר לנו גם החזון הנפלא, כי גם בגביות העדות בספרי השו"ת השונים אין זכר כמעט למלות סלאוויות[2], אף כי אין כל ספק בדבר, כי נחרתו הדברים בספר כאשר יצאו מפי דובריהם, בלי שנות דבר מהם[3]. כי בראות האנשים האלה, כי דבריהם יכָּתבו כספר, התאמצו למנוע מפיהם מלים כאלה ויבחרו תחתיהן מלות עבריות או גרמניות, לבלי היות לחרפה בעיני קוראי דבריהם להחשב לעם הארץ[4].

---

1) גם בגרמניה במקומות אחדים עוד דברו אחינו סלאווית בהמאה הי"ג, כעדות סופר לפי תומו מן המאה הנ"ל (ע' המזכיר לשנת 1871 צד 57). כי למרות השמירה המעולה להמלות העבריות בהספרות (בבואן כמעט תמיד בשני חצאי לבנה, להבדיל ביניהן ובין שאר הדברים), נמצאו גם מתאוננים עליהן, בחשבם הדבר לעון לערב קודש בחול, וזה הוא אמנם דבר פלא. ראה למשל תלונת בעל הס' „שיני ארטליבי גישיכטע" בהקדמתו: „ווייל איך עש פאר איין עבירה האלט דאש מאן לה"ק מיט איין פרעמד לשון פר מישן זאל, גלייך עש אונטר אונש בעוה"ר פיל גישיכט אונ' שוין זא ווייט איין גיוואורצלט, דש עש ניט צו פר ענדרן איז"...

2) אחדות מגביות העדות האלה הבאנו בהמאסף הורגוני פאלקסביבליאטהעק חלק ב'.

3) „לפי האמת ידענו שלהעתיק ללשון עברי מלשון לועז, אין למדין ממנו כ"כ מפני דיוקא וכו'. ולכך מרגלא בפומייהו דרבנן קשישי, להביא בהצעת המעשים הללו נוסח העדות כלשון העדים בדמותו ובצלמו"... (שו"ת דברי שמואל להר"ש אבוהב'), כי לפעמים, כנודע, היה הכל תלוי רק במלה אחת לבד, לשבט או לחסד.

4) „המנהג נתפשט לבני בריתנו היושבים בקרבנו רובם מדברים בלשון

גם סופר אחר[1] – לזכרון מעורר עצב בלב כל, לזכור על פיה את הרדיפות האיומות והשפלות הנוראה אשר בה השפל עם ה׳ העתיק, ואשר חרותה היא עמוק עמוק בלב ההשכלה הגרמנית ומוסדות שפתה, כרשמי דם על ספסל העניים״ (פאלטערבאנק). אך אם גם נעדרו ממנה סימני יופי ורחוקה היא מהיות שפה נאוה ומעונגה, הנה עוז ילין בה[2]. אף תיקר בעינינו על כל פעלה ומעשיה להחנוך, כי בה הלא ידע הילד עוד בטל ילדותו את שפת קדשנו בהמון מלותיה העבריות, אשר לא ימושו עוד מלבו כל הימים, מלות אשר לא נשחתו כשאר המלות הנכריות בתוכה, כמלות הצרפתיות ועוד, כי אם מלות בטהרתן, בלי כל סלף; מלבד מלות אחדות בודדות הזרות במבטאן, כמו: חַרְפּוֹת, טַרְפוֹת, שִׂמְחוֹת, שַׁאֲלוֹת, כְּתוּבָה, חַמוֹר חַזִיר, ־ תחת: חֲרָפוֹת, טְרֵפוֹת, שְׂמָחוֹת, שְׁאֵלוֹת, כְּתוּבָּה ־ בבית רפה־חֲמוֹר, חֲזִיר; כן גם מלות מרכבות אחדות, הבאות לפי רוח הגרמנית, כמו: מוסר ספר, קהל=שמש, אסתר=תענית, עצה=בית (ראט=הויז) – תחת: ספר מוסר, שמש הקהל, תענית אסתר, בית עצה. רק אלה לבד יוצאות מן הכלל, כי שאר הזרות, הנמצאות לרוב בספרי=הלמוד של השפה הזאת, רק חוזן לב סופריהם הן, או יש כי נשמע אותן רק מעל שפתי ההמון היותר שפל וכל ערך אין להן.

וגם זה מובן מאליו: אין דרך אחד להשפה בכל מעשיה בהתקופה הארוכה הזאת וחליפות רבות עמה; כי בעוד אשר בתקופתה העתיקה עוד קרובה היא למקורה, להגרמנית[3], וגם מעטות עוד בתוכה המלות העבריות, וגם חקי יושר=הכתב עוד נכונים ומוצקים, הנה בתקופות המאוחרות כבר רחקה מרחק רב ממקורה ולהמלות העבריות בתוכה כמעט אין ספורות עוד להן, וגם אין חק ואין משפט בתוכה ביושר=הכתב וכל איש

---

1) Avé Lallement בספרו Deutsche Gauner בראש חלק ג׳

2 כפתגמיה הנפלאים, פתגמי הגיטו הנודעים, והדודיו הקולעים אל השערה ולא יחטיאו. גם מלות אחדות בתוכה תהיינה למופת בעמקן ודקותן, כאשר העיר בעל המחברת שם ויפת על המלה „רייניקייט״ (הכנוי לספר תורה), וגם סאנטא על מלת בלבול – עלילה (Jllustr. Jsraelit. Jahrbuch לשנת 1859) במאמרו שם על תועלת הורגון להחנוך, ועוד מלות כאלה.

3) „בין העתקת התורה הוצאת קרימונה – יאמר גרינבוים בספרו חריסטומטיה (צד 196) – ובין הספרים הכתובים אז בש״א צחה, אין כמעט כל הבדל זולתי באיזו שנויים דיאלעקטים, כמו שהם גם בהספרים הכתובים גרמנית. ואולם על פי רוב גרמה העתקת מלה במלה לשנויים באלה כי נעתקו לפי רוח השפה העברית״.

לא שכחוה אף הנחילוה גם לבניהם אחריהם, על היותה מלאה מלות עבריות והם יכולים לשמוע בה בכל דבריהם את הד קול שפתם העתיקה, שפת קדשם, כחפצם בלי מעצור. וכה יקרה בעיניהם, וכה גדל ערכה, עד כי חשבוה גם לחותם תכנית למושג כל דבר, להבין ולהשכיל 1). אך לא נטו בכל אלה מני דרך ולא נטעו נטיעיה גם בקודש, כי היו נזהרים לנפשם מתת לה מקום גם לדברים שבקדושה, כמו למשל להשמיע קולה בבית ה׳ ועוד כאלה, אף כי עשו כן ל ה א ר מ י ת, אם אמנם גם עליה לא חופף בראשונה כל קודש.

אכן מגרעות רבות בה ורחוקה היא מהיות שפה כלולה בהגיון ונאדרה מאד – מי לא ידע זאת? ובמחשבי הגיטו, בגיא צלמות הזה, איך יכלה להיות אחרת? היא היתה רק שפת המסחר לבד ושפת חיי הבית והמשפחה, ודברים זולתם זרו לרוחה. כי להעם היושב ב ה ג י ט ו לא היה כל חפץ לדבר בשפת נועם ואהבה כשפת האבירים (ריטטער), או לנאום נאום בקרב קהל ועדה ולהשמיע קולו בשער 2), ועוד דברים כאלה. אף לא על ברכי העונג נולדה, כי אם צרה ומצוק יחד חוללוה. שפת הנ ע ג י ם! כה יקראנה בצדק אחד הסופרים 3). „היא תהיה לדור דורים–יקרא

---

1) כמו המלות וו א ש ט י י ט ש או ס׳ ט י י ט ש, והכל כאלו נברא כך מששת ימי בראשית. כן יכתוב בעל הס׳ ת ק ו נ י מ ו ע ד י ם על מאמר התלמוד על יחזקיהו על הכתוב ועשית הטוב וכו׳: „יחזקיהו האט גיטאן אלז וואז איז גאט ליב געווען, דז מיינט די גמרא, ווען יחיזקיהו האט וואש גילערנט, אזו האט ער זייני הויז לייט בייא שטין לאזן אונ׳ ער האט אלז פיין א ו י ף ט י י ט ש ג י ל ע ר נ ט, דר מיט דז איטליכר האט וואול פאר שטאנדן״... ודכירנא כד הוינא טליא, כאשר נדברו האנשים בביהמ״ד על הקול אשר נשמע או, כי יעתק התלמוד לשפת א ש כ נ ז, פרץ פתאם קול צחוק גדול מפי אחד מהם בקראו: „אבל איך יעתיקו למשל מלת „לאפוקי״? היתכן דבר כזה?״...

2) במפלגות מדיניות וכדומה. והנה מפני ח י ד ו ש נזכיר פה מגלה עפה אחת קטנה, – אף כי היא מזמן מאוחר מהתקופה אשר עליה נדבר בספרנו – היא מגלת ספר בשם מ ג י ד ח ד ש ו ת, אשר דבריה יסובו על ההתקוממות בשנת 1848. שרית פוליטיקי עז נודף ממנה, ואשר לפי ידיעתנו נעלמה מעיני רושמי הרשימות. (לפי הנראה נדפסה ב ל ב ו ב בשנה הנ״ל). כי לא היה כל צורך לאחינו אז ב ה ג י ט ו להתאמץ לדבר צחות, לבל יכירום רואיהם כי מזרע יעקב הם – הוא דבר מובן מעצמו, כי לזה היו די אותות נאמנים, כהגלגל האדום על הבגד ועוד סימנים מובהקים כאלה, אשר לא נתנו להתנכר.

A Rée, Sprachenverhältnisse etc. (3

בספר הזה דיה להראות, כי האיש אשר ימצא חפץ בכמו אלה, ולא עוד אלא שגם קדושים הם בעיניו, לו אבד כל כשרון ליהנות מזיו העולם״.. גם גיגר ישמיענו לאמר: „היא — הספרות הזאת — היא סמל כל חוסר טעם, נלענת לשון אין בינה, המרעלת (פֶער־גיפטעט) את הטעם״; וגראֶטץ יחרוץ את משפטו כי בעיניו השפה הזאת היא רק: שפה בהמית! — ואיך אפוא יכלה הספרות האמללה הזאת לעשות חיל ולאזור עוז, וכל משכילינו ונאורינה בזוה ככה בלבבם ולחרפה היתה להם?

ועל מה היתה כזאת? הרק על שפתה לבד, על היותה שפה בלולה? והיש שפה בארץ באמת אשר איננה בלולה ואין בה תערובות זר? האם אינן גם השפות הרומניות רק רומית נשחתה עם תערובות מלות זרות מקרב לשונות שונות? 1). ואף כי בשפתנו הזאת התערבו, לא שפות בנות אם אחת כמו בשפית ההן, כי אם שני יסודות זרים, שפה ארית יחד עם שפת בני־שם, אך האם לא התלכדו יחד ולא התפרדו? אף לא חדש הדבר הזה אתנו, כי כבר ראינוהו גם בשפה התלמודית במלות היוניות והרומיות אשר בה, שהן עטו בה מעטה שפת בני שם 2). ואם היתה בשפתנו המדוברת אחרת הנה היתה כזאת כי נסכה השפה הגרמנית את רוהה על מלותיה העבריות — יען כי השפה הגרמנית חיה ושגורה בפי דובריה, בעוד אשר שפתנו העברית כמו במתים נחשבה ועל כן גבר עליה כח החיה. אף רבו בתוכה המלות העבריות יותר הרבה מאשר בשאר השפות אשר בפי עמנו, יען כי תכונת השפה הזאת, הגרמנית, לאסוף אליה גם המון מלות שונות נכריות, בלי מעצור, ולשפוך מרוחה עליהן, דבר אשר לא יתכן בשאר השפות זולתה, כמו למשל בהשפות הרומניות 3). ואילי מזה היתה גם נסבה, כי גברה אהבת אחינו להשפה הזאת המדוברת בפיהם, עד כי גם בארצות מרחקים

---

1) גרינבוים בהארחיב של ווירחאָוו, במחברת: Mischsprachen etc.

2) „בהתלמוד והמדרש שמות רבים מיונית ורומית אשר סימן הרבוי שלהם לפי סימן הרבוי בש״ע, כן גם הפעל הבא בנטיות עבריות״, (יעללינעק בספרו שבט יהודה צד 10. וע׳ גם בספרו למוד שפת המשנה של גיגר וויים ועוד).

3) כן למשל בהלאדינו תבאנה רק מלות אחדות עבריות לפי רוח השפה הספרדית, כמו כשרינדו — בשי״א כשרן — באַדאַקאַר — בודק זיין, חנופירס—חנפנן, דרשן — דרשנן, וע׳ גרינבוים בספרו על הלאדינו (חריסטומטיה).

סלות להם, כי בהעלימם עין מן הספרות בהשפה המדוברת, הנה מנעו את הטוב מן ההמון הגדול וגם הועילו לרע, בתתם ידים לכל שוגה ופתי לעשות בה כחפץ לבבו, אחרי כי בלי עין צופיה עליה, צמחו על תלמי השדה הזה צמחי ראש ולענה, הבלים אין מספר, אשר הרבו להרע שבעתים יותר מאשר הרעו בשפתנו העברית, אשר קוראי דבריה לא נואלו להאמין גם הם בכל הבל כהקוראים מקרב ההמונים.

אך הטובים מהם משכילינו ונאורינו? האם לא חטאו גם הם חטאה גדולה כזאת? הן מאז הֵחֵלה ההשכלה הברלינית לסול דרך לה, טאטאה כמו במטאטא השמד את הספרות האמללה הזאת בלי השאיר שריד לה, לא רק בגרמניה לבד, כי אם גם בשאר הארצות בקרב כל משכילינו, אשר גם להם היתה ההשכלה הזאת לנחלה. ולא רק אנשים כפרידלאֶנדר, אויב הספרות הזאת בנפש, אשר גם לעם זקנותו לא יכול עצור בנפשו לבלתי דבר בה במרירות שפתיו 1), כי אם גם איש השפתים הנודע טוביה פעדר, הגרמני הנלהב הזה מערבות פודוליה, גם הוא התנפל עליה בשצף קצף ובקרדומות כחוטב עצים בא, ויעפר בעפר על כבוד איש כהר״מ סטנאב, על העיזו להעתיק ספר משלי להשפה המדוברת, והוא לא ידע ולא הבין חפץ האיש ומה ראה על ככה 2). ואך צחוק מכאיב לב הוא, כי גם גדולי סופרי קורותינו, אשר עליהם היה לדעת דבר באמת ולהבין ערך הספרות הזאת להעם, והנה גם הם הוציאו עליה משפט מעוקל כזה ובקצף על שפתם ידברו בה ובספריהם. כן יקרא יאָסט בקולו, בדברו על הספר הנודע צאינה וראינה: „פה הגיע חסרון הטעם (אַבגעשמאקטהייט) עד קצה גבולו, וגם שימת עין שטחית

הנודעים, בכ״ז היו הם לשפתנו לפלטה גדולה (ע׳ ע״ז דברי הרי״ח טביוב בהשלח שנה עברה במאמרו על התפתחות ש״ע). ולא רק כי עצרו בעד הספרות בהשפה המדוברת לבל תתפרץ ולבל תירש מקום העברית, כי אם גם התאמצו — הגם בסגנונם הזר — לבלי ערב בתוכו תערובות כאלה ולכתוב „עברית ורגונית״. בזה אמנם השאירו מקום „להחסידות״ לבדה להתגדר בו, ולהשפה הנפלאה הנודעת, כאשר השכיל לחקותה בעל מגלה טמירין הנודע.

1) במכתביו משנת 1799, אשר בם ישליך שקוצים על הס׳ הנודע לב טוב, שארית ישראל וכו׳.

2) במחברתו קול מחצצים וגם בהנוספות להמאסף הוצאת לעטערים: „תרגום משלי הנאלח, במספר ירחים בל יבוא, עליו הדיו והגליון יזעקו חמס״ וכו׳.

ב״ר אהרן מפרוסטיץ בבית דפוסו הגדול בקראקוי, אשר מלבד הוציאו לאור ספרים רבים ושונים בהשפה המדוברת, הואיל למשוך בה גם בשבט סופר, בהעתיקו בידו אחדים מסה״ק, וגם חשב לעשות כן גם לשאר ספרי התנ״ך, להעתיקם גם הם. מלבד מרפיסים זולתם אנשי שם, אשר גם בבתי דפוסם יצאו לאור ספרים רבים ושונים בהשפה הזאת, כלילי יופי, המרהיבים עין גם הם במראיהם [1].

אך למרות כל אלה, לא חפף כבוד רב על הספרות הזאת וירבו בוזיה מאד. כי הגדולים תופשי התורה לעגו לה, מאנו דעת אותה ושפתה נחשבה בעיניהם לחרפה. והגם כי בה הרו והגו מחשבותיהם, בה השמיעו רבי תורתם וגם דברי מוסרם וכל מעיניהם היו רק בה, בכל זאת בושו גם להעלות שמה בספריהם, ומה עוד למשוך בה בשבט סופר, זולתי אחדים מהם, אשר ידעו והבינו ערך ספרות כזאת להמונים, ועת כן נתנו ידם לה, ויתרם אין גם אחד בהם ובכל המונם ובכל המון המפלפלים והמצפצפים והמהגים ובכל מחנה „הלומדים״ האלה, אשר השפיל נפשו לכתוב בשפתו המדוברת. ויש אשר גדלה הבושה, עד כי אחדים מהם, אשר לא יכלו עצור בנפשם ורוחם הציקתם לכתוב, עשו במסתרים מעשיהם, בלי קרוא את שמותם על פעלם ומעשיהם, פן יהיו חלילה לבוז; ולכן יש כי מבחר הספרות הזאת, הספרים היותר טובים ורבי הערך בתוכה, הם בני בלי שם ואין יודע מוצאם ומקורם ומי היו מחולליהם ויוצריהם [2]. אכן לא נוכל ראות בם רק עמל ואון ולשים אשם נפש כלם על מעשיהם, כי לא נעלם מעינינו גם פעלם הטוב וכי במעשיהם היו למחסה עז לספרותנו העברית ולא נתנוה למוט [3]; בבל זאת לא נוכל

---

1) רק שנים מהם עוד נקרא פה בשם, על היותם מצויינים בקורותיהם, כי שניהם יחד ממקור אחר יצאו. הראשון הוא המדפים משה בר אברהם אבינו גר צדק, יליד משפחה נוצרית בעיר ניקלשבורג, שנתגייר ויסד לו בית דפוס עברי באמשטרדם ואחר גם בהאללע (ששם נדפס סדר התפלה בשי״א ע״י מסדרת האותיות בתו הקטנה געלה, כאשר תספר לנו כל זאת בהשיר שבראשו, המלא חן. ע׳ בפנים ספרנו). והשני הוא המדפים ישראל בן אברהם, לפנים כמר קתולי, בבית דפוסו בקיטן שגם ממנו יצאו ספרים שונים בשי״א. וע׳ עליהם ברחבה בספרו של פריידנטהאל בשם Aus d. Heimath Mendelssohns etc.

2) כהשמואל בוך, ספר המדות או זיטנבוך, המעשה בוך, וכו׳.

3) אם כי גם שפתם העברית מורה מאד, כמו למשל סגנון בעלי הפלפול

מקום, ובאשר משתה ושמחה שם גם הם. אך לא רק שירים כאלה לבד, כי אם גם ספרים שלמים חברו במנגינות מיוחדות להם, ספרים מלאים עז והדר, אשר חוללום ידי אנשים מהוללים, אשר שאֶר רוח להם, כמו למשל השמואל-בוך הנודע, אשר הנגון שלו היה למופת לרבים, ומחברים ומשוררים שונים הועילו בו לנפשם בספריהם ושיריהם — ספרים, אשר שמו עליהם עינם גם מדפיסים אנשי שם, ומבתי דפוסם יצאו גם כלולים בהדרם, עד כי גם היום עוד יוכלו להוית למופת ביפים וטובם.

ואמנם לא לשוא היה עמלם, כי ספרים כאלה הביאו פרי טוב. ולא רק אלה אשר נחשבו על ספרות-הקודש, („געטליכי ביכר", הוא השם אשר בו נקראו), ואשר רבו מאד דורשיהם ומבקשיהם, מהיותם למעוז ולמשגב להאמונה, כי אם גם ספרי השעשועים היו לחמדה ולסגולה להמונים וביחוד להנשים, אשר עד כה נסתם כל חזון מהן, כי לא ידעו קרוא ספר מאפס דעת ל"ע, ועתה נפקחו גם עיניהן לראות אור 1). ולמרות צעקת היראים והשלמים, כי מות בסיר, וכי ספרי השעשועים האלה הם למכשול עון לקוראיהם, נפוצו הספרים האלה לאלפים ולרבבות בקרב העם 2). אף אחדים מהמדפיסים אהבו את הספרות הזאת בלבבם, ויעל כן התאמצו להרחיבה ולהאדירה ולהפיץ מעינותיה חוצה, כהמדפיס הנודע חיים שחור (או שוואַרץ) באוגסבורג או קורנילייו אדל קינד, המנצח על בית הדפוס הגדול בווי-ניציאה, ויעוד יותר מהם, האיש המהלל ברוב מעשיו ר' יצחק

שלהם נכר אם קבל עול תורה" וכו' (מהס' לקוטי מהר"ן), וע' כל דבריו שם באריכות ע"ז, וכן גם בס' המדות שלו, לקוטי עצות וחיי מהר"ן במקומות שונים).

1) מבלעדי פתגמי התלמוד הנודעים (כל המלמד בתו תורה וכו') פעל לזה בלי ספק גם המצב הכלכלי ביחוד נשואי הבוסר, בהעמיסם על האשה עוד בדמי ימיה את עול הבית והטפול בפרי בטנה, עד כי לא היתה לה כל יכולת להתעסק גם בדברים זולתם; ואולי גם מפני הצניעות, — כי ע"י הלמוד יכלה האשה לבוא גם לידי תקלה בחברת הגברים. ורק כיוצאות מהכלל הן נשים מלומדות אחדות, אשר התגברו על כל המעצורים אשר רבשו להן ידיעה עמוקה גם בתורה, ביחוד בהספרות הזאת בלי"א. ע' בפנים הספר.

2) דברי תוכחות ותרעומות כאלה כבר נשמעו בראש העתקת התורה תוצאת קונשטנציה (משנת 1544), בהקדמת המעשה בוך, בראש העתקת ס' בחינת עולם לבעל הבאר רחובות וכו'.

וזל הבשר, אשר מצא מרעהו בחצר בית הכנסת, במקום נהרו הקונים אליהם מכל עברים, – תמונה נחמדה, אשר הפליא לתארה אחד מבחירי סופרינו, הנודע למשגב – והם האנשים אשר בידם נמצא אז „מסחר" הספרים, ספרים דלי ערך, אשר לא תואר ולא הדר להם, כי חשך משחור הגליון אשר עליו נדפסו, גם האותיות כמו רעוצות הן ורצוצות, ומה גם הציורים אשר בתוכם כה וכה – כי האנשים האומללים התאמצו למשוך אליהם לב הקונים בתחבולות כאלה – אשר במראהם יעירו צחוק מכאיב לב 1). אכן לא מנעו ידיהם מעשות ומבקש גם תחבולות אחרות, רק למען עורר את הלבבות להם, כמו למשל המנגינות השונות, אשר בהן ענדו פאר לשיריהם ואשר לקחו לרוב ממקור זרים, כאשר גם יעידו עליהם שמותיהם (כמו: בנגון „יונגר מארקגראף", „הערצאג ערנשט", „דיא שלאכט פון פאוויא", „דיטריך פון בערן", „האלב שווארץ האלב וויים", עש ליגט איין שלעסיל אין אושטרייך", הויך ריף דר וועכטיר" ועוד כאלה רבות). וכל אלה נפיצו בקרב העם, לרוב על ידי להקות הניגנים הנודדים, הליצנים והבדחנים 2), אשר נדדו והלכו ממקום אל

---

1) Närrische Figuren יכנם Delitzsch (בספרו קורות הפואיסיה). אך לא נוכל לכחד, כי יאתה להם גם תהלה על מעשיהם, על כי הם הראשונים בזה. כי זולתי הציורים הנודעים שבההגדות ש"פ, אין דבר כמעט בספרותנו המקורית בש"ע במקצוע הציורים או התמונות. ובלי ספק היו הציורים והתמונות האלה רק חקוי הספרות הלועזית, כמו למשל התמונות הנידעות שבהס' צאינה וראינה, אשר כמוהן נמצאו גם בההעתקות הגרמניות הנושנות של הביבליאה (עוד בההוצאה משנת 1470 נמצאו תמונות כאלה, (ע' Muther, die ältesten Bilder-Bibeln) ציורים גרועים ותמונות פחותות אמנם נמצאו גם בספרי-העם בל"א צחה.

2) הנודעים גם בשם „מארשאלאקש", מלה אשר אמנם לא הוברה עוד היטב (לפ"ד הר"א ברלינר היא מרכבת מהמלות מר בש"ע ושאלק בש"א). וגם, כנודע, לא גדל כבודם מאד בעיני יושבי הגיטו למרות מצהלותיהם ונשמע עליהם גם קול גערת היראים והשלמים; כן יכתוב בעל הלב טוב הנודע (בהקדמתו): „וויפיל מארשאלקען זיין פרהגדן דש די לייט לאכען מאכן, אטייל ריידן חוצפה אונ' נבול פה" וכו'. גם בעל הס' עץ חיים (בהלכות תשעה באב) יאמר: „פושעים ליצנים וואש מאכן לידר אונד גריימן אונ ריידן נבול פה" וכו', ע' כל דבריו שם. גם אנשים זולתם התמרמרו ע"ז ובכלל לא היתה השמחה במעונה במשכנות הגיטו, ותכתוב אל תשמח ישראל היה לנגד עיני כל ישראל תמיד; ורק ה„חסידות" לבדה היא אשר ידעה עת לחפץ ולהצהיל פניה, וגדוליה ואדיריה הפליגו מאד בשבח „הנגון". (הנגון מעלה הנשמות מן האפקורסות. עיקר הדבקות וההתחברות להשי"ת הוא ע"י נגון. כשהצדיקים נתפרסמים בעולם נתחדשים נגונים בעולם. ע"י הנגונים

אך לא כדרך התקופה החדשה הזאת דרך התקופה העתיקה אשר תוכל להקרא בצדק בשם תקופת ספרות הקדש, אחרי כי רוב ספריה הם רק כפרים כהעתקות ספה"ק, התפלות הדינים, המנהגים, ספרי המוסר ועוד כאלה, אם כי יד גדולה נתונה בה גם להלק ספרות־החול אשר לה. כי אם גם נִתַּק החוט אשר קָשר לפנים את אחינו בגרמניה עם ספרות שפת מולדתם, שהיו מצוינים בה לתפארת 1), הנה לא נסתמו בעדם כל מעינותיה, ועוד נפתח להם מקור נאמן באגדותיה ושיריה, אשר עטו גם מעטה קודש בספרותנו הזאת, עד כי לא נכר כמעט מקורם.

רוב המעתיקים האלה, או המחברים, היו מדלת עם הארץ, אנשים משפל המדרגה, אשר בידם הוציאו לאור ספריהם ובידם הפיצום בקרב העם, בעברם אתם ממקום אל מקום ובדפקם על דלת כל בית, למכרם במחיר אגורות אחדות, למען מצוא בם חית ידם. הם האנשים הנודעים בשם נישאי החבילות 2). וגם אמנם הצליחו אחדים מהם במעשיהם, ותהת לכתת רגליהם, עברו בעגלתם המלאה „כל טוב" ורתומה לסוסם הכחוש

---

1) בזיסקינד מטרימבערג ועוד, ע' Berliner, Aus d. innern Leben etc.

2) פאקען־טרעגיר. ונשאר לנו ציור נאמן מזה עוד מהמאה הט"ז בראש הס' ברכת המזון (בסיליאה 1600) מאת מוציאו לאור יעקב בר' אברהם מפולוניה, אשר נביאנו פה כלו: איך יעקב בר' אברהם ז"ל דר שרייבר, אלי זרזמי ווייבר, הב דש דייטש בענשין אין דרוק גיבראכט, דרום ליבה ווייבר האט אויף מיר אכט, אונ' טוט מירש בלאט אב קויפן, אז איך בלד צו מיינם ווייב אונ' קינדר טון לויפן. דען איך בין גיוועזן דריי יאר אין טויטש לנט, איך האף צו גאט מיין קינדר ווערין האבן דער פון קיין שנט, דען איך האב ספרים אויש גיטראגן, איך האף מן ווערט מיר קיין בוז ניט נאך זאגן. איך האב מיך אויך ווייט פון דרינן האלטען, מן האט מיך אבער אויך וואיל גיהאלטן, יעקב ספרים טרעגיר בין איך גינגט, מן קענט מיך אין גנץ טויטש לנט. איך האף איך ווער איין שכר מצוה דער פון האבן, מן האט אין אלה ישובים נאך מיר טון פרעגין, ווען ווטט דער ספרים טרעגיר קומן הער, אז ער מעכט אונז ספרים ברענגין מער. דען דער היים האב איך ניט גיהאט בעוה"ר צו ברעבין גוך צו רייסן, ווען איך בין שוין גיזעשין אין רייסן"... מוציא לאור אחר יכתוב כזה: "עש דריקט מיך דרום דרוק איך, וואש מיך דריקט איז הש"י ביקאנט, זנויל פאָפערש בין איך גינאנט"... (בראש מגלת אנטיוכוס שהוציא לאור). אמנם טוב מאלה היה גורל המחברים „הלומדים" בעלי ספרי הפלפולים והדרשות, אשר יצאו חמושים לרוב בהסכמות „הגאונים", כי קוניהם חשבו את הדבר, צדקה להם וגם לכבוד, ובחפץ לב הזילו להם זהב מכיסם.

הארץ לצנינים בעיני הכנסיה השלטת וכל ההוגים בהן נחשבו לחוטאים ופושעים ובאף רדפה אותם 1). ואם לא נשאר לנו שריד מכל אלה, הוא, על כי הספרים הכתובים בשפת חול, לא נשמרו מדחי גם הם כהספרים בש"ע 2), וגם שנו הרבה פני השפה, וברוב הימים לא הבין איש עוד אותה, ועל כן אבד זכר להספרים האלה 3).

והדבר הזה חסרון הוא אשר לא יוכל להמנות. כי מלבד מלים עתיקות אהדות, גרמניות, בספרי בעלי האסופות, אשר מהן אמנם לא נוכל לחרוץ משפט על שפת אחינו או–אין דבר עוד. ועל כן לא נוכל לדבר פה כי אם על הספרות המאוחרה לבד, והוא, על הספרות בשפת יהודית=אשכנזית, אשר לפי תכונתה ומעשיה נוכל לחלקה לשלש תקופות שונות שעברו עליה, והן: תקופת צמיחתה וגדולה, אשר ארכה לערך שלש מאות שנה, מקץ המאה הט"ו עד קץ המאה הי"ח; תקופת ירידתה, שחדלה כמעט מהיות, והיא מקץ המאה הי"ח עד שנות הששים להמאה העברה. ואחרי כן התעוררותה שהתעוררה פתאם שנית לתחיה והך שנית בארץ גזעה ושלוחותיה נטשו ועברו גם ים, היא תקופתה החדשה אשר לנגד עינינו בעת.

ש עוד בהמאה הט' לספרם היתה מובנת להעם (Schott, Deutsche Bibelübersetzungen), ומאז נדפסו העתקות שונות של הביבליאה כלה וכן גם ספרים אחדים ממנה, בהעתקות פשוטות וגם בחרוזים (ע' Giese, Histor. Nachrichten etc., בהקדמתו לספרו).

1) עוד בהמאה הי"א הוציאו הפאפסטים אזהרות נמרצות ע"ז, וגם בזמן מאוחר הרבה עוד התנגדו להעתקה לשפת הארץ גם אנשים כגייל ער פאן קייזערסבערג וסעבאסטיאן בראנט, מפני היראה, פן תגדל הכפירה עי"ז (ע' lansen בספרו An meine Kritiker במקום שידובר ע"ז ברחבה), וגם העתקות שראו אור לפני העתקת לוטהער לא נקרא שם המעתיקים עליהן, בלי ספק, מפני מוראם מחרב המשפט, אף כי לפ"ד לוטהער עשו זאת רק יען כי בושו לקרוא שמותם על העתקות גרועות כאלה; ואולם כבד להאמין כי הכירו האנשים האלה באמת את מומם בעצמם וע"כ שמרו מחסום לפיהם.

2) ביחוד אם נכתבו בכתב אחר זולתי הכתב המרובע: „אם נכתבו בכתב טייטש אין בם קדושה" וכו' (בס' חקי דרך על הש"ע ארח חיים, וע' גם שאר דבריו ע"ו).

3) גם במשך שנות עשר לבד, כמו למשל במהדורות השונות של העתקת כה"ק מהמאה הט"ו, כבר שנו בתוכן מלות שונות, מאשר לא ידע עוד איש פשרן (ע' Walther, Deutsche Bibelübersetzungen p. 71), אף כי ביניהן, בין המהדורות הראשונות ובין האחרונות, מפרידות רק שנות מספר. (כי לא מעשי ידי מעתיקים שונים הם, כי אם מרועה אחד נתנו–דבר זה כבר הוכיח פאנצער בספרו הנודע Panzer, Entwurf einer Gesch. d. Luther. Bibelübersetzung ורק המלות הנ"ל לבד שנו בתוכן מחוסר הבנתן).

מבוא.

מאז נדמה קול אחינו הדוברים צרפתית, וגם ספרותם בשפה הזאת [1] חדלה אחרי הגלותם מארץ מולדתם – היתה השפה הגרמנית לשלטת, ומגדות הרינוס עד ערבות פולניה נשמע רק קולה, וספרותה לבדה היתה מאז לספרות־עם באמת.

מאז–ואולי עוד ימים רבים לפני כן היה כדבר הזה; כי בלי תפונה למדו גם אחינו בגרמניה עוד מראש לכתוב בשפת מולדתם בהכתב היקר להם אשר בו הסכינו מנוער, הוא הכתב העברי, כאחיהם בשאר הארצות, ויכוננו גם הם ספרות מיוחדה להם לבדם. כי מלבד היות דבר כזה דרוש לחפצם, למשל בעניני האמונה וכדומה, הנה רחוק גם מהאמין, כי בכל ימי התקופה הרבה, מאז נעתקו ספרי־הקודש בראשונה לגרמנית ועד תקופת לוטהער – היא העת אשר בה נגלו בראשונה גם ההעתקות ליהודית־אשכנזית – עמדו אחינו אלה מנגד ולא נתנו ידם להעתיקם גם הם בכתב עברי לפי רוחם [2]; ומה עוד בהיות אז ההעתקות בשפת

---

1) בכתב עברי, עי' דברינו ע"ז בהשלת כרך ה' במאמרנו בשם הכתב והמכתב; כן גם A. Leroy—Beaulieu בספרו „ישראל בין העמים" צד 275, ובדברי הרמש"ש בספרו הגדול Übersetzungen צד 191 הערה 2. גם אחרי גלותם, עוד החזיקו הנודדים האלה בשפת מולדתם במקומות אחדים. ועוד בשנת 1533 נמצאו באונגריה יהודים דוברי צרפתית (ע' Bergel בספרו Gesch. d. Ungarischen Juden p. 39), אך לא נודע דבר מה גם מספרותם.

2) ההעתקה הראשונה, כנודע, היתה זו של Ulfilo (להשפה הגאטהית

כל איש להשיגם. כי על כן נגשתי אל המלאכה ובכל כחי התאמצתי לאסוף את כל נדחי הספרות העתיקה הזאת ולערכם במערכה בספר, ואקרא בשמותם ואביא גם תוצאות מהם, למען ידע הקורא את אשר אתם[1]. לא הסה עיני על כסף וזהב וכל אשר אך יכלתי לאסוף בידי אספתי, ואלה אשר נבצרה ממני להשיגם גם במחיר רב, הבאתי ממרחק אותם: העתקות נאמנות מבתי עקד הספרים הגדולים, במקום שם הם, ולא החסרתי גם מהם דבר.

ואם בכל אלה לא תמים פעלי ועוד מגרעות בספרי, הן לא תפקוד עלי, קורא יקר, עון אשר–חטא. כי ראשון אנכי במלאכה הזאת, ושגיאות מי יבין?

1) אחרי כי תכלית מעשי היא לא רק תכלית ביבליוגרפית לבד, על כן לא קראתי בשם גם את כל ההוצאות השונות מן הספרים שהבאתי, כי אם את הוצאתם הראשונה לבד, ורק במקומות הנחוצים יצאתי מגדרי זה. והנה ברוב דברי בספרי היו לי לעינים ספרי הרשימות של החוקר הגדול הרמש״ש, אם כי לא בכל מקום הזכרתי את שמו, כי לא חפצתי להרבות במראי מקום וציונים לאין ספורות. בנוגע להתוצאות מהספרים שהבאתי, התאמצתי להביא הדברים כאשר הם. בלי כל שנוי ביושר-הכתב, ורק במקומות אחדים הוספתי איזו אות או נקודה להקל את הקריאה בם.

דבר אל הקורא.

להצדיק נפשי בעיניך, קורא יקר, על פעלי ומעשי — דבר שפתים אך למחסור. כי אם אך שנאתך את השפה הזאת היהודית־האשכנזית, לא עורה את עיניך גם מראות את ספרותה, אז הלא תדע כמוני את רב ערכה. כי בה אצורים זכרונות שנות מאות שלמות, אשר כבראי מוצק נוכל לראות בם כל חיי עמנו מאז: שמחתו וגילו, אבלו ויגונו, אמונתו ותקותו ותוחלתו ושאר כל חיי־רוחו. אף עצם היא מעצמינו ובשר מבשרנו, ורוח עמנו מתנוססת גם בתוכה כבספרותנו המקורית בשפת עבר. ומדוע יגרע חלקה בעינינו ונשליכנה אחרי גונו ככלי אין חפץ בו?

ואם הספרות החדשה עוד לנגד עינינו וכל החפץ יוכל לדעת אותה על נקלה [1], הנה לא כן הוא גם עם הספרות העתיקה, כי ספו תמו כמעט כל ספריה, ורק כה וכה עוד ילינו בסתר בתי־עקד הספרים הגדולים במקום לא תשורם עין. גם אלה המעטים אשר עוד מהלכים להם על פני חוץ, ישקל זהב מחירם ולא ביד

---

1) אין חפצי פה להוכח עם שונאי הז׳רגון ולריב ריבו אתם, כי דברים כאלה ללא יועיל הם. לא ברוח שפתי מנדיו ימות הז׳רגון, כאשר גם לא יחיה רק בחפץ מעריציו לבד. הוא יחיה — כל עוד יהיה חפץ בו, וכל עוד בהיים חיתו—הלא טוב הוא, כי תהיה ספרותו בידי נאורים, אשר יפיצו על ידה אור להמונים, מהעלים עין ממנה ולעזבה בידי מהבילים ובוערים להגדיל המחשכים עוד שבעתים. ואך שוא יפחדו פן תהיה למחתה לספרתנו המקורית העברית. לפני שלשים שנה עיד לא היתה הספרות הז׳רגונית בארץ, הרבו אז המושבים בשבט סופר עברי? ועתה? האם לא נוכל לקרוא למראה המון הסופרים והספרים החדשים בשפתנו כמשתוממים: מי ילד לנו כל אלה? אם כי מאז עלתה הספרות הז׳רגונית כפורחת!

חבה שיש בה, „רחמנות״ על עלובה זו, יותר מנטיה נפשית. כאיש עברי אמתי, רחוק הוא מלתת לז׳רגון נכרי זה שום זכות לאומית; כי על־כן הוא קורא לו שפת יהודית־אשכנזית, אבל לא יהודית סתם, כמו שנהגו בעת האחרונה מחוסר דעת או מחוסר גאון לאומי. ואולם, לפי הרגשתי, גם כל הדוגמאות הרבות שהובאו בספר הזה מן הספרות הז׳רגונית, מוכיחות יותר מכל הסברות והפלפולים התיאוריים, שאין לה ללשונה של ספרות זו שום זכות להקרא בשם „יהודית״. ובאמת לא נועז ולא נואל אף אחד מבעלי הספרות הזאת לקרא שם זה ללשון שכתב בה, אלא רק „טייטש״ (וגם בספרות הרבנית קראו לז׳רגון זה תמיד „לשון אשכנז״). ומה משונה הוא החזיון הזה: בדורות שלפנינו, כשספרי הז׳רגון היו מלאים מלים עבריות עד לאין־מספר, קראו המחברים ללשונם — אשכנזית; ובזמננו, כשסופרי הז׳רגון מתאמצים „לטהר״ את לשונם מכל תערובה עברית, הם קוראים לה דוקא — „יהודית״! ובמה זכה הז׳רגון האשכנזי לשם־הכבוד „יהודית״, יותר מהז׳רגון הספרדי או מהז׳רגון הטאַטאַרי או הפרסי ומשאר הז׳רגונים שהרבה יהודים משתמשים בהם זה מאות שנים מאונס — מבערות — או מעקשנות או מעצלות פלילית? — האומה הישראלית בכללה לא תוכל למצא שום „יהדות״ מיוחדת לא בז׳רגון האשכנזי ולא ביתר הז׳רגונים. כל אלה הז׳רגונים הלועזים אינם אומרים כלום לנשמתנו הלאומית, שהרי זרים הם לנו; אין אנחנו אוהבים אותם ואין אנחנו שונאים אותם, — ואין הלב העברי מסתער עליהם אלא כשמכתירים אותם בשם „יהודית״. לשון יהודית יש רק אחת — זו שפתנו הלאומית, העברית. כך קוראים לה בתנ״ך, וכך קוראה לה הרגשתנו הלאומית.

אם ההמון שלנו קורא לז׳רגונו „יהודית״, הריהו עושה זאת מחוסר ידיעה, מבערות; ההמון חושב באמת ובתמים, כי בלשון זו דִברו היהודים מאז מעולם וכי היהודים יצרו אותה. אבל אם הסופרים שלנו, ומה גם סופרים עברים, מכריזים יום יום על הז׳רגון האשכנזי שהוא „יהודית״, כלומר שהוא הלשון הלאומית של האומה הישראלית (כי פירוש אחר אין להכנוי „יהודית״), ובפרט כשהם מודיעים בפירוש שהז׳רגון הוא לשוננו הלאומית (היחידה או השניה — אחת היא לנו), הרי הם מעליבים עלבון גם את הרגש הלאומי שלנו, מתעללים בזדון ברגש הכבוד שלנו, ונותנים את העם היהודי ללעג ולקלס בעיני כל העמים, — ואת העון הזה לא תסלח להם ההיסטוריה היהודית עד עולם.

י. ח. טביוב.

בנפש חפֵצה נדרשתי לבני משפחתו של ידידי המחבר המנוח, לקבל עלי את הבדיקה והבירור של הכתבים שהניח אחריו, וביחוד את הגהתם וסִדורם ועריכתם לדפוס של אותם כתבי־היד שמהם הושתת החבור הנוכחי. אני עשיתי את בקשתם ברצון גדול, לא רק מפני שחביב היה עלי המחבר וחביבים עלי דבריו ומחקריו בכלל, אלא גם מפני שכבר נוכחתי מתוך הפרקים הראשונים של הספר הזה, שנתפרסמו בדפוס לפני עשר שנים (ב„המאסף" של „הזמן" הפטרבורגי, תרס"ג), כי רב טוב צפון בו לכל המתחקים על קורות הקולטורה שלנו, ולכן הייתי בטוח, שהספר בשלמותו יתן לנו הרבה יותר ממה שאומר שמו „הביבליוגראפי".

ואף אמנם לא נכזבה תוחלתי: ככל מה שהוספתי לקרא בכת"י של הספר, כן הוברר לי יותר ויותר, שאין זה ספר רק לביבליוגראפים יבשים, וגם לא רק לקטיגוריו או לסניגוריו של הז'רגון האשכנזי, אלא זה ספר מלא ענין לכל המתענינים בתולדות היהודים „האשכנזים", ובמצבם הרוחני, המוסרי והצבורי של המוני עמנו במאות השנים האחרונות שקדמו לתקופת „ההשכלה" באשכנז וברוסיא. כל המעלות, שבהן הצטיין המחבר המנוח במחקריו הרבים במקצוע תולדות הקולטורה שלנו (המפוזרים במכתבי־עתים ובמאספים שונים), היינו: בקיאות עצומה, הגיון בריא וטעם יפה, — כל יתרונותיו אלה נבלטו בספרו זה ביתר עז וביתר בהירות, כאשר יחוה הקורא הנבון. —

הספר הזה נמצא בעזבונו של המחבר, בין כתביו, במהדורות אחרות: בעצם כתב־ידו של המנוח, ובכתב־יד של מעתיק (או של מעתיקים שונים). ואני השויתי את כתבי־היד השונים, ומתוך השואה זו עמדתי על הנוסח העקרי, שאותו מצאתי ראוי להמסר לדפוס. לא הרשיתי לעצמי לעשות אף שנוי כל־שהוא בלשונו וסגנונו של המחבר, ורק במקומות אחדים שיש בהם „פליטת הקולמוס" תקנתי מה שראוי לתקן. —

הספר הזה יתן, בודאי, הרבה חומר לבעלי הריב ב„שאלת הלשונות" שלנו. וכאשר רמזתי למעלה, אפשר שימצא בו כל אחד משני הצדדים סמך וסיוע לדעותיו. ואמנם מדברי המחבר, ביחוד ב„המבוא", נראה כי יחוסו להז'רגון האשכנזי הוא יחס של חבה,

תכן.

אלעזר שולמאן.

שפת יהודית־אשכנזית וספרותה.

מקץ המאה הט"ו עד קץ שנות המאה הי"ח.

יצא לאור ע"י בני משפחתו של המחבר המנוח

בהשגחת י. ח. טביוב.

ריגא,
בדפוס אלי' לעווין.
תרע"ג.

Типо-Литографія Э. ЛЕВИНА, Рига, Плавучая ул. № 10.